STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00028

ALE VERK

Mendele Mokher Sefarim

Permanent preservation of this book was made possible by
Maida Carson Richards
in memory of
parents, David & Sophie Berger

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פערלאג
מענדעלע
ווארשע

אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראמאָוויץ)

ערשטער באַנד

נײַע פאַרבעסערטע אויסגאַבע

פאַרלאַג: געזעלשאַפט „צענטראַל", וואַרשע, נאַוואָליפּקי 7

1928

אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראַמאָוויץ)

מענדעלע מוכר-ספרים

זיין לעבען און זיינע ווערק

פערלאַג „מענדעלע“, וואַרשא

1928

Copyright by S. Sreberk NEW-YORK U. S. A. 1927

Printed in Poland

Druk. Sikora i Mylner Warszawa Nowolipki 6.

אינהאַלט:

פון פאַרלאַג (צו דער נייער מענדעלע-אויסגאַבע) . . .
פון די אַרויסגעבער (צו דער ערשטע-יובילעאום-אויסגאַבע) .
י. ח. ראַווניצקי — ש. י. אַבראַמאָוויטש . . .
י. ל. פרץ — מענדעלע . . . . . .
דוד פרישמאַן — מענדעלע מו"ס, זיין לעבען . .
בעל-מחשבות — אַן אוראיינקעל דעם זיידען . .
ש. ניגער — שלום יעקב אַבראַמאָוויטש . . .
ח. נ. ביאַליק — מענדעלעס "נוסח" . . . .
יעקב פיכמאַן — מענדעלע מוכר ספרים . . .
ד"ר א. מוקדוני — צוויי מענשען . . . .

פון די ארויסגעבער

(אַ פּאָר ווערטער צו דער נייער מענדעלע־אויסגאַבע)

צום צעהנטען יאָהרצייט פון מענדעלע מוכר ספרים, וואָס ווערט געפייערט אין אַלע עקען פון דער יודישער וועלט—אין פּוילען און אין אמעריקא, אין רוסלאַנד און אין ארגענטינא, אין ליטא און אין דרום אפריקא,—האָבען מיר געפונען פאַר נויטיג אַרויסצוגעבען אַ נייע מענדעלע־אויסגאַבע, גרופּירט און סיסטעמאַטיזירט אויף אַ נייעם אופן און אויך צוצוגעבען צוויי נייע בענדער וועגען מענדעלען, וועגען זיין פּערזענליכקייט, זיין שאַפען און זיין אָרט אין דער יודישער ליטעראַטור און קולטור־לעבען.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דער אָנהויב פון מענדעלעס שאַפען שטעקט אין וויימער פערגאַנגענהייט, מיט 40—60 יאָהר צוריק, איז נאָך זיין קינסטלערישער און קולטורעלער ווערט נישט געמינערט און ווייט נישט אויסגעשעפּט. אדרבא, דער אינטערעס צו די ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, די בעדייטונג פון מענדעלעס קינסטלערישען שאַפען האַלטען אין שטייגען און אין וואַקסען. גאַנצע שיכטען פונ'ם יודישען מאַסען־לעבען אין צווייטער העלפט פון פאָהריגען יאָהרהונדערט כינען גרודעסווייז אין מענדעלעס ווערק! און דער איצטיגער לייענער לאָזט זיך מיט אַ בעזונדערען נייגיר אַראָב אין אָט די מענדעלע־הייליגען, וואו עס ענטפלעקט זיך פאַר אים דאָס גאַנצע אַמאָליגע לעבען פון דער יודישער עדה.

העכער פופציג יאָהר האָט געדויערט מענדעלעס קינסטלערישע בוי־אַרבעט: מיט אַ וואונדערליכער געניטקייט און שפאָרזאַמקייט האָט

ער געזאַמעלט דעם מאַטעריאַל, אויפגעשטעלט דעם גרויסאַרטיגען מענ־דעלע־בנין, ביי וועלכער ער איז געווען פערנומען ביז זיין טויטען על־טער, ביז זיינע נייגציגער יאָהרען.

ס'איז נאָך נישט געקומען די צייט פאַר אַן ערנסטער אקאַדעמי־שער מענדעלע־אויסגאַבע, דערצו פעלען נאָך פיעל נויטיגע מאַטעריאַלען און אויך גענויע מענדעלע־פאָרשער, מ'זאָל קאָנען אַרויסגעבען יעדעס ווערק מיט אַלע זיינע וואַריאַנטען, מיט די פאַסענדיגע דערקלערונגען און בע־לויכטונגען.

אין דער איצטיגער נייער מענדעלע־אויסגאַבע ווערען געגעבען די ווערק אין דעם סדר, ווי מענדעלע האָט זיי געשאַפען. פאַר יעדען ווערק איז צוגעגעבען אַ קורצער אַריינפיהר וועגען דער צייט און וועגען די אומשטענדען, ווען מענדעלע האָט דאָס ווערק געשריבען און פערעפענט־ליכט. עס ווערט אויך געגעבען אַ קורצע אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק וועגען דעם ווערק,—על פי רוב מיינונגען פון די בעקאַנטע יודישע קריטיקער און ליטעראַטור־פאָרשער, אַ מין קורצער אַריינפיהר, וואָס זאָל דעם וועהניג־געניטען לעזער פערגרינגערען דעם וועג צום מענדעלע־ווערק.

„דער יודישער תהום—שרייבט מענדעלע אין איינעם פון זיינע ווערק—איז ווי אַ קוואַל, וואָס ווערט קיינמאָל נישט אויסגעשעפּט. קאָמ־פּאַניעס געהען, קאָמפּאַניעס קומען, און קאַבצאַנסק און גלופּסק וועלען פערבלייבען אויף אייביג“.

דאָס זעלבע קאָן מען זאָגען אויף מענדעלעס שאַפען: עס איז ווי אַ קוואַל, וואָס ווערט קיינמאָל נישט אויסגעשעפּט. שרייבער געהען, שרייבער קומען, אָבער מענדעלע און זיינע ווערק וועלען פערבלייבען אין דער יודישער ליטעראַטור אויף אייביג!

ווארשע, דעצעמבער 1927

פון די ארויסגעבער

(אַ פּאָר ווערטער צו דער יובילעאום־אויסגאַבע פון 1910)

נאָך די אַלע בעגייסטערטע אַרטיקלען, סטודיען און קריטיש־ביאָגראַפישע עטיודען איבער דעם גרעסטען קינסטלער מענדעלע מוכר ספרים, וואָס דער לעזער וועט דאָ געפינען פון די בעסטע יידישע קריטיקער און שריפטשטעלער, בלייבט אונז אין פלוג גאָרנישט צוצו־געבען, און דאָך קענען מיר זיך נישט איינהאַלטען צו זיין אַזוי בעשיי־דען און פערשווייגען איינגאַנצען אונזער אָנטיילנעהמען אין דעם דאָזיגען גרויסען ליטעראַרישען בנין — אין דעם אַרויסגעבען די אלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים.

שוין שענע עטליכע יאָהר זענען פאָריבער, זינט עס איז געוועזען אנאָנסירט פון אַ גרופּע ליעבהאָבער, אז זיי געהען אַרויסגעבען אַלע כתבים פון מענדעלע מוכר ספרים. די דאָזיגע גרופּע, וואָס איז איבער־פילט געווען מיט גרויסער ליעבע צו אלץ, וואָס מענדעלע האָט געשאַ־פען, האָט באמת געמיינט צו באַשענקען דעם יודישען פאָלק מיט אַ פולשטענדיגער זאַמלונג פון אלע מענדעלע׳ס ווערק. די ליעבע אַליין האָט דערצו אָבער גאָר ניט געהאָלפען. פון אַלע כתבים איז ערשינען נאָר איין באַנד — „דאָס קליינע מענשעלע“ און „פישקע דער קרומער“, — און יענע גרופּע איז שטעהן געבליבן ביי דעם ערשטען באַנד אליין און איז ווייטער ניט געגאַנגען. האָט דען דער יודישער לעזער קאַלט בעגעגענט דעם ערשטען באַנד? צו גרויס, צו בערידומט, צו פאָפולער איז אונזער גרויסער קינסטלער, אַז אויך איהם זאָל טרעפען

דאָס, וואָס מ׳רעפט צייטענווייז מיט אַנדערע פאָלקס־דיכטער. דאָס יודישע פאָלק, ווי פערטראָגען עס זאָל נישט זיין אין זיין וואָכיגען לעבען, וואַכט אויף ביי אַ מעהר יום־טוב׳דיגער ערשיינונג, און אַלץ, וואָס איז פערבונדען מיט דעם נאָמען מענדעלע, איז שטענדיג געווען ביים פאָלק אַ יום־טוב. און דאָך, ווי געזאָגט, איז די גרופּע ארויסגעבער־ליעבהאָבער שטעהן געבליבען ביים ערשטען באנד.

אונטערנעהמענדיג אַרויסצוגעבען אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, וועלכע ער האָט געשאַפען אין פערלויף פון זיין לאַנגער ליטעראַרישער טעטיגקייט, האָבען מיר נים פערגעסען אָן דער גרויסער ליעבע, וואָס דאָס פובליקום פיהלט צו מענדעלע מוכר ספרים, און נישט קוקענדיג אויף דער מאַטעריעלער ריזיק, וואָס אין אַזאַ אונגעהויער רייכער אונטערנעהמונג שטעקט, האָבען מיר מיט גרויס מוט אָבגעוואָרפען אַלע חאַקלונגען, און זיך נישט אָבגעשראָקען פאַר דער מאַטעריעלער ריזיק און צוגעטראָטען אַרויסצוגעבען אַלע ווערק פון ש. י. אַבראַמאָוויטש.

אלזאָ, דער גראַנדיעזער קולטורעלער בנין איז שוין געענדיגט. אין פערלאַג „מענדעלע” זענען ערשיענען אַלע ווערק פון דעם גרעסטען יודישען דיכטער, שלום יעקב אבראַמאָוויטש. מיר האָבען אונזער פליכט ערפילט, דאָך נישט אָבגעשטעלט פאַר קיינע שוועריגקייטען. איצט שטעהען מיר און ווארטען, ווי אַזוי ועט ערפילען זיין פליכט דאָס יודישע פובליקום.

מיר צווייפלען נישט, אַז אונזער שטיצען זיך אויף דאָס יודישע פובליקום וועט אונז נישט אָבנארען, און מיר זענען פעסט איבערצייגט, אַז די דאָזיגע שטיצע וועט קומען. דען, ווי געזאָגט, האָט דאָס יודישע פאָלק שטענדיג זייערע דערהויבענע מאָמענטען, און איינער אַזאַ מאָמענט איז די ערשיינונג פון אַלע ווערק פון שלום יעקב אַבראַמאָוויטש.

ווארשא 1910

פערלאַג „מענדעלע”.

י. ח. רבניצקי.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש.

(מענדעלי מוכר ספרים).

שלום-יעקב אַבראַמאָוויטש, וואָס איז בעקאַנט אין דער יודישער וועלט מיט זיין ליטעראַרישען נאָמען „מענדעלי מוכר-ספרים", אָדער ווי מען רופט איהם שוין היבשע יאָהרען מיט'ן ליעבען נאָמען „דער זיידע פון דער יודישער ליטעראַטור", — איז איינע פון די גרעסטע ערשיינונגען אין אונזער יודישער וועלט. מענדעלי מוכר-ספרים איז נישט נור אַ טאַלאַנט, און אַ גרויסער, זעלטען-אָריגינעלער טאַלאַנט, ער איז אַ סך מעהר פון דעם: ער איז אין פיעל הינזיכטען אַ שאַפער. פון דער ניי-יודישער ליטעראַטור.

און נישט פון איין ליטעראַטור איז ער דער שאַפער, נאָר פון צוויי צוזאַמען אין איין צייט. דאָס איז שוין אַזאַ זעלטענענע ערשיינונג, וואָס ס'איז נישט צוגעפינען איר גלייכען אין אַנדערע וועלט-ליטעראַטורען. סיי אין העברעאיש, סיי אין יודיש האָט מענדעלי געמוזט אַליין דורכשלאָגען און אויסטרעטען אַ נייעם וועג. בעזונדערס האָט ער בעדאַרפט שאַפען אַ נייעם סטיל, „מענדעליי'ס סטיל", וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסע אונגעהויערע ווירקונג אויף די בעסטע יודישע שרייבער, וועלכע זענען געקומען נאָך איהם און פערנומען אַ אָרט אויבען-אָן אין אונזער יודישער ליטעראַטור. גוט איז געווען די „אייניקלעך" דערנאָך, אַ שטייגער, שלום-עליכם'ן אין יודיש און ביאַליק'ן אין העברעאישער פּראָזע, אַז זיי זענען

אין דער הינזיכט שוין געקומען, ווי מען זאָגט, צום גרייטען, געהאַט פאַר זייערע אויגען אַזאַ גלענצענדען אויסגעצייכענטען מוסטער. דער „זיידע" אָבער האָט געמוזט אַלעס שאַפען פון דאָס ניי, מיט אייגענע כחות. צו אַזאַ אַרבייט דאַרף מען באמת האָבען אַ ריעזען-קראַפט.

ישט מיט אַמאָל האָבען זיך ביי מענדעלי'ן בעוויזען די גרויסע כחות זיינע. ביסלעכווייז האָבען געהאַלטען אין איין וואַקסען זיינע אָדלער-פליגעל, און מערקווירדיג — ערשט אין די עלטערע יאָהרען האָט ער זיך אַרויסגעוויזען מיט זיין גאַנצער קראַפט, אויפגעהויבען אויף אַזאַ הויך צום בעוואונדערן.

געבוירען אין ליטאַ, געוואַנדערט אין דער יוגענד איבער פערשיעדענע מושבות אין ליטווישע שטעדט און שטעדטלעך, מגולגל געוואָרען דערנאָך אין ווייטען „וואָהלין" און צום סוף אין דרום-געגענד אין ניי-רוסלאַנד, — האָט מענדעלי געהאַט די מעגליכקייט צו בעטראַכטען מיט זיין שאַרפען אויג דאָס יודישע לעבען פון אַלע זייטען, אַנגעזאַפט אין זיך און קינסטלעריש דערנאָך אַרויסגעגעבען פאַר די לעזער אין אַזעלכע לעבעדיגע בילדער אין צוויי לעבעדיגע לשונות. און אַז איהר לייענט דעם זעלבען „ספור המעשה" אין העברעאיש און אין יודיש, קאָנט איהר קיינמאָל נישט וויסען, וועלכעס איז דער אָריגינאַל און וועלכעס אַ איבערזעצונג, אַזוי ווי איהר ווייסט נישט, אין וועלכער פון די צוויי שפראַכען איז מענדעלי מעהר צו בעוואונדערן אַלס קינסטלער און סטיליסט.

און דער 75-יעהריגער „זיידע" איז נאָך פול מיט יוגענדליכער גייסטיגער קראַפט. ער איז גרויס נישט נור מיט'ן פריהערדיגען זכות, זיין כבוד גלאַנצט נישט נור מיט אַ אָבשיין פון אַמאָל. ער הערט נישט אויף ביז איצט צו טהון זיין גרויסע אַרבייט, צו שאַפען.

אַזאַ לעבען איז כדאַי בעשריבען צו ווערען אויספיהרליך *).

*) בענוצט האָב איך זיך צו דער לעבענס-בעשרייבונג מיט בינשטאָק'ס אַרטיקעל (אין „וואָסחאָד" 1884), מענדעלי'ס אויטאָביאָגראַפיע (אין סאָקאָלאָוו'ס „ספר זכרון") און „שלמה ר' חיים'ס", וואָס איז אייגענטליך אַ קינסטלעריש-בעאַרבייטע זעלבסט-לעבענס-בעשרייבונג און ענטהאַלט צוזאַמען מיט דיכטונג זעהר פיעל וואַהרהייט פון אַבראַמאָוויטש'עס לעבען אין דער ערשטער יוגענד, אויסער מינדליכע ידיעות פון ר' מענדעלי'ן אַליין.

I.

שלום=יעקב אבראמאוויטש איז געבוירען אין ליטא אין א קליין שטעדטיל קאפיליע (סלוצקער אויעזד, מינסקער גוב.). פונקט דעם טאג פונ׳ם יאהר, און אפילו דאס יאהר אליין, ווען דער גרויסער יודישער שריפטשטעלער האט דערזעהן גאט׳ס וועלט, ווייסט מען נישט בעשטימט — אין יענע יאהרען האט מען זיך נישט נוהג געווען אזעלכע זאכען צו פערצייכענען — נאר ס׳איז אנגענומען געווארען צו רעכענען דאס יאהר תקצ״ו (1835) פאר זיין געבורטס=יאהר, און דער צוואנציגסטער דעצעמבער ווערט גערעכענט אין זיין פאמיליע פאר זיין געבורטס=טאג.

זיין פאטער ר׳ חיים=משה איז געווען פון די געהויבענע און שענסטע בעלי=בתים אין שטעדטיל, און האט געהאט א נאמען אין דער גאנצער געגענד ארום. אין יענער צייט, אז מ׳איז זוכה צו זיין א פערנעהם אין אזא שטעדטיל ווי קאפוליע, א ארט פון תורה פון אייביגע יאהרען, און אין דער גאנצער סביבה — איז עס נישט אומזיסט. אויסער זכות=אבות דארף מען דערצו אליין זיין נישט נור גוט און פרום, נאר אויך א למדן מיט אלע מעלות. און ר׳ חיים=משה, א אמת׳ער יודישער תלמיד=חכם, איז געווען, ווי מען זאגט, „אי צו גאט, אי צו לייט“. זיין צייט איז געווען אבגעגעבען צו פרנסה און צו תורה און אויך צו שטעדטישע כלל=זאכען. יאהרענלאנג האט דער פאטער פונ׳ם קינפטיגען מחבר פון „די טאקסע“ געצויגען זיין חיונה פון דעם, וואס ער האט געהאלטען די פלייש=טאקסע אינ׳ם שטעדטיל. פיעל יאהרען איז ער דארט אוועקגעווען גאר אהן לוין, א „קאזיאנער רב“. ער פלעגט אויך זאגען אומזיסט א שיעור גמרא מיט פוסקים פאר יונגע=לייט, און אמאל אויך דרש׳ענען שענע דרשות פאר׳ן עולם. דערצו איז ער נאך געווען א ידען אין תנ״ך אויך און שען געשריבען לשון=קודש מיט „מליצה“ נאכ׳ן גוסט פון יענער צייט, אזוי אז ער האט גע׳שמ׳ט צווישען אלע זיינע בעקאנטע פאר א „בעל=לשון“. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אריין, יענער ארויס. צו זיינער אנ׳עצה פלעגען אלע אנקומען, סיי אין פרט=זאכען און סיי בשעת עפּיס א נויט אין כלל=זאכען, און ווענען אלסדינג פלעגט מען מיט איהם זיך מישב זיין. ביים עולם איז אויך איינגערעדט געווען, אז ר׳ חיים=משה איז אויך א מומחה אין דאקטאריע, און בשעת עפּיס א קראנקהייט פלעגט מען לויפען צו איהם נאך א מיטעל, און ער אליין האט זיך אויך געהאלטען דרינען פאר א שטיקעל מבין, ווייל ער איז געווען

א „בעל-נסיון", א שװאכער, שלאפער מענש בטבע, און איבערגעליטען אין לעבען א סך מיני שלאפקייטען, און אויסערדעם פלעגט ער נאך אמאל ליעב האבען אריינקוקען אין ראשית-חכמה-ביכלעך פאר'ן פאלק.

זיין מוטער שרה-נעסי — א אידעלע, שװאכע פרוי מיט א פערפרומט בלייך פנים, הוילע רוחניות — איז געװען א װאױלקענענדיגע, געװאוסט אלערליי מיני תחינות, געלייענט דעם „צאינה-וראינה", „מנורת-המאור" און נאך אזעלכע ספרים, געװיזען װייבער אין שוהל װאס און װען צו דאװנען און אויך פארגעלייענט פאר זיי פול מיט געפיהל.

שלום-יעקב האט זיך פון די ערשטע קינדער-יאהרען ארויסגעװיזען פאר זעהר א געראטען קינד מיט א גוט שארף קעפיל צום לערנען. ביי זיין ערשטען דרדקי-מלמד, משה פלאטקעס, האט ער אין איין יאהר אויסגעלערנט די גאנצע תורה, געלייענט „עברי" גיך „װי א װאסער" און אנגעהויבען חומש, װי דער שטייגער איז, פון „ויקרא" — װאס אנדערע קינדער בעדארפען דערויף פערברענגען אין חדר א צװיי-דריי יאהר. ביים גאנצען הויזגעזינד ר' חיים-משה'ס, װי אויך ביי פרעמדע, אריינגעהערם אין שטוב, איז דאס קינד געװען זעהר בעליעבט פאר זיין לעבעדיגקייט, פאר זיינע קלוגע איינפאלען, און נאך מעהר פאר זיינע „אנשטעלען". פון קינדװייז-אן איז אינ'ם קינפטיגען קינסטלער געלעגען בטבע עפיס אזױנס, צו װארפען א אויג און אויפחאפען באלד ביים ערשטען בליק יענעמס א מינע אדער א װארט, װאס עפיס נישט אזוי, משונה חי ביי אנדערע, און ער פלעגט קונציג נאכמאכען װי יענער רעדט, חי יענער שטעהט און געהט...

דער פאטער איז געװען בעזונדערס אמבין אויף זיין געראטען, שטארק געליעבט קינד. ער האט פערשטאנען, אז ביי א רעכטען מלמד אין די הענד קאן פונ'ם קינד װערען א לייט, און דעריבער האט ער פאר איהם נאכגעזוכט און גענומען איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאל מיט איהם לערנען.

לערנען אין יענער צייט האט געהייסען גמרא מיט מפרשים און פוסקים. פון אנדערע למודים האט א יודיש קינד נישט געטארט װיסען. אפילו „כתבי-הקדש", דער הייליגער תנ"ך, איז אויך געװען פערריכענט װי א מין פסול'ע זאך פאר קינדער, װעלכע טארען מעהר נישט װיסען װי פון „א פסוק, װאס שטעהט אין דער גמרא"... ר' חיים-משה אליין איז אבער אויך געװען, װי געזאגט, א „בעל-תנ"ך" און א שטיק „מליץ".

האָט ער פערלאַנגט פון דעם מלמד, ער זאָל לערנען מיט'ן קינד אויך תנ"ך מיט „מצודות", מיט תרגום און אַ ביסעל דקדוק אויך דערצו.

און דער מלמד, יוסי ראובנ'ס, איז געווען ווי געוואונשען פאַר דעם 6—7=יעהריגען תלמיד. קיין בעסערער זיווג דערפון האָט נאָר נישט געקאָנט זיין. דער רבי און דער תלמיד האָבען זיך איינער דעם אַנדערן גוט געפּאַסט, אויפ'ן בעסטען אופן.

ר' יוסי ראובנ'ס, אַ יוד אין די מיטעלע יאָהרען, איז געווען אַ דאַ=דער, אַ קורצזיכטיגער, מיט אַ בלייך פּנים, אַ שטילער און אַ גוטער און ביי איטליכען אינ'ם שטעדטיל זעהר בעליעבט. זיין תאַראַקטער, זיין שטייגער לעבען און אַלץ מיט אַנאַנדער האָט אַרויסגעוויזען, אַז אין איהם שטעקט דער פונק פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו שרייבען און צו מאָהלען, צו שניצען און צו קריצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צוליעב פּרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין בעסטער פערגניגען, עפּיס האָט איהם ווי געטריבען דערצו און ער האָט געמוזט מייסטערן. אין שטעדטיל האָט מען איהם מכבד געווען מיט שניצען דעם אָרון=קודש, מאָהלען אַ מזרח, שלאָגען מצבות, קריצען חתימות, און אַפּטמאָל מיט מאַכען טוסטערן פאַר מיידלעך=כלות אויף קיטעלשטיכלעך, אויף העפטען, אויסנייהען פאַר זייערע חתנים שענע תפילין=זעקלעך.

דער שטייגער פונ'ם לערנען איז געוועהנליך געווען אַזוי: בשעת דעם לערנען פלעגט דער רבי זיצען אויף זיין אָרט מיט עפּיס אַנ=אַרבייט — מאָהלען אָדער שטעכען אַ חתימה'לע. די אַרבייט האָט נים געשאַדט צום לערנען, פערקעהרט, זי איז געווען דאָס אייגענע, וואָס „פאַר אַ פראָסטען בעל=מלאכה אַ גוטער טרונק=בראַנפען", זי האָט איהם בעלעבט און בעגייסטערט, אין די אויגען האָט געפינקעלט אַ הייליג פייערל און אַלסדינג האָט ער דענסטמאָל דערקלערט דעם תלמיד שאַרף און קלאָר, מיט אַ בעזונדער געפיהל. און דעם תלמיד פלעגט עס געבען אַ נעהם, אַ ברען, און ס'האָט זיך איהם געלערנט מיט אַזאַ חשק, גע=שלונגען איטליכעס וואָרט.

דער דאָזיגער בעגאַבטער רבי האָט געמאַכט אַ שטאַרקען רושם אויף זיין פיעל=בעגאַבטען תלמיד, און ביז איצט דערמאָהנט זיך דער גרייז=גרויער תלמיד אָן זיין אַמאָליגען רבי'ן ר' יוסי ראובנ'ס (אין „שלמה ר' חיים'ס" רופט ער איהם ליפּא ראובנ'ס) מיט גרוים ליעבע און אכטונג. צו דער ווירקונג פון יענעם זעלטענעם רבי'ן קאָן מען אפשר

צושרייבען ניט נור דאָס שענע געפּערילטע כתב פון אונזער גרויסען שרייבער, נאָר אויך דאָס ווילען אַרבייטען כסדר מיט חשק אויבצושלייפען און אויסצואָקען יעדעס וואָרט, יעדע פראַזע בעזונדער, עס זאָל אַרויסקומען קינסטלעריש, אָהן אַ שום פּגימה׳לע...

דאָס קינד שלום׳קע איז מיט דער צייט געוואַקסען „ווי אַ בלימעלע אונטער אַ גוטער השגחה", ער האָט אָבער נישט אויפגעהערט פונדעסטוועגען צו בלייבען אַ קינד. אין „שלמה ר׳ חיים׳ס" ווערט דאָס קינד געמאָהלט אַזוי: „שלמה׳לע אין חדר און שלמה׳לע אין דרויסען זענען עפּיס גאָר אַנדערע, פערשיעדענע מענשען. לערנט ער, איז געלערנט. ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אַריינגעטאָן אין לערנען. ער דענקט, טראַכט, וויל גרינדליך איטליכע זאַך פערשטעהן, נאָר קיים צוגעמאַכט דעם ספר, איז ער ווי איבערגעביטען געוואָרען, ער לעבט, שטיפט — אַ יונגעל מיט די ביינער. איבערהויפּט האָט שלמה׳לעס כאַראַקטער פון קינדווייז אויף זיך געוויזען עפּס ווי אַ צונויפגעשטעלטער פון פערש׳עדענע מינים, נישט פון איין שטיק מאַטעריע. עפּיס האָבען צוויי נשמות — אַ מלאך מיט אַ רוח—געשטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי אַיינגעשפּאַרט, האַרט ווי אַ שטיין, אי ווייך ווי אַ טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אַ מאָל ביי דער נאָז; אי בייז, אי מילד, גוט ווי די וועלט; אי ביטער=גאַל, אי צוקער=זיס: אי ערנסט, אי קאַטאָוועס=טרייבער, אי אומעטיג=פערטראַכט, אי לוסטיג=פרעהליך". אין אַ געוויסער מאָס, געוועהנליך, קאָנען די ווערטער אויך צום קינד שלום׳קען צוגעפּאַסט ווערען. און ווי דערמאָהנען זיי יענע ווערטער פונ׳ם שפּעטערדיגען ר׳ מענדעלי, וואָס זאָגט עדות אויף זיך (אין „בימי הרעש"): „אָפטמאָל פיהל איך מיר, אַז איך בין צוויי מענדעלעך, צוזאַמענגעבונדען ווי אַ צווילינג צוזאַמען, יעדער איז זיך אַ בריה פאַר זיך" א. ז. וו....

שלום׳קע איז בטבע געווען אַ הייסבלוטיגער, „אָנצינדענדיג זיך ווי אַ שוועבעלע, ווי באַלד נור עפּיס האָט איהם געטאָן אַ ריהר". די פייערדיגע רייד פון די נביאים, זייערע שענע מליצות און דערצעהלונגען איבער גאָט און איבער דער וועלט, האָבען אויפגעוועקט זיין כח-הדמיון און איהם געגעבען געניג שטאָף צו דענקען, צו טראַכטען און צו פאַנטאַזירען. ער האָט אויך שטאַרק ליעב געהאַט צומאַכען אָפט אַ שפּאַציר אין דעם פערלאָזטען שענעם „גאָרטען" פון דער יודישער אגדה אין

גמרא און מדרשים, וואו זיין רייכע פאנטאזיע האט געפינען גענוג פלאץ אויף ארומצופלאטערן און אמאל זיך הויך אוועקלאזען מיט פערשפרייטע יונגע פליגעל...

II.

נאך א פיער יאהר לערנען בײם זעלבען מלמד יוסי ראובנ׳ס האט זיך די תורה פאר שלום־יעקב׳ן בײ דעם רבי׳ן אויסגעלאזט און ער איז איבערגעגאנגען אויף דעם טאטענ׳ס האנד לערנען אונטער זיין השגחה. אזוי האט זיך דער פאטער נוהג געווען צו לערנען פריהער מיט זיינע עלטערע צוויי זיהן, נאכדעם אז זיי זענען ארויס פונ׳ם חדר, ביז דער חתונה, אזוי האט ער אויך געלערענט מיט זיין אידעם, די ערשטע צייט נאך דער חתונה, און אזוי איז איצט געקומען שלום׳קעס צייט צו לערנען תורה בײם טאטען. דער שטייגער לערנען זיינער איצט איז געווען אזוי: אלע פריה־מארגען באלד נאכ׳ן דאווענען, פלעגט דער פאטער, זיצענדיג אויף זיין שטאט אויבען אז אין קלויז, אבלערנען מיט איהם א פאר פרקים משניות כסדר. נאכ׳ן אנבייסען פלעגט ער בלייבען אין דער היים, צוגרייטען אין אלקעריל דאס לייענען אין דער גמרא, וואס דער טאטע האט איהם פערגעבען, מיט תוספות און מיט מהרש״א. ער האט עס בעדארפט דערנאך איבערזאגען, אין דער־היים טאקע, ווען עס האט זיך געמאכט. קיין בעשטימטע צייט אויף דעם איז נישט געווען. דער פאטער האט זיך געקאנט אברייסען פון זיינע געשעפטען אמאל בײ־טאג, אמאל בײ־נאכט, און גאר אמאל פלעגט דער טאטע איהם אויפרייסען פון שלאף פאר־טאג און אוועקגעהן מיט איהם לערנען אין קלויז. נישט גרינג, פערשטעהט זיך, איז אנגעקומען דעם 11—12־יעהריגען קינד דאס אויפשטעהן פאר־טאג פונ׳ם געשמאקען שלאף. נאר איז ער אבער אויפגעשטאנען, האט עס איהם זעהר הנאה געטאן. דאס געהן פאר טאג פון דער־היים אין קלויז און דאס לערנען דארט האט איהם פערשאפט גרוים פערגניגען. בײ דעם קליינעם לערנער האבען זיך צושפיעלט די געבליטען. זיין כח־הדמיון איז פלאם־פייער, דאס הארץ צוגעהט איהם שיער פאר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאק אויף א ניגון״

נאָר די הייסע געפיהלען זיינע האָבען זין נישט בעגנינט מיט לערנען אליין. דער פּאָעטישער פונק, וואָס איז אין איהם געלעגען פערבאָרגען, האָט זיך אָנגעהויבען אויפצובלאָזען דורך אַ געפיהל פון ליעבשאַפט און בענקעניש צו דער שענער נאַטור. פריהער איז זיין וועלטיל געווען גאָר אַ קליינס: „פון די אַלע גאַסען אין שטעדטיל איז פאַר איהם געווען נור דער שוהל־הויף; פון אַלע הייזער — דער חדר, דער בית־מדרש, וואו ס'איז דער טויער צום הימעל". איצט האָט ער אָנגעהויבען בעטראַכטען די איבעריגע גאַסען פון שטעדטיל, אפילו נישט קיין יודישע; ער האָט אויך אַרויסגעקוקט אויסער דער שטאָדט און געזעהן די שענע טאָלען „באַרג־אַראָב", ערטערווייס בעוואַקסען מיט גרינוואַרג, וואָס ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָדט, צעוואָרפענדיג זיך אין פערשיעדענע פּאַנאָראַמעס, און אויף יענער זייט טאָלען — ווידער בערג און פעלדער, וועלדלעך און וועלדער. שלום־יעקב האָט אָנגעהויבען אָפט מפסיק זיין פון לערנען, אַרויס'גנב'ענען זיך פון שטוב און געהן אויף „קבלת־פנים" צו דער שען־חנ'עווריגער נאַטור „ווי אַ חתן ... געגען דער כלה", און דאָרט פלעגט ער ווערען ווי צושמאָלצען פאַר הייסע־זיסע געפיהלען און זיך צוגאָסען אין אַ מין ניגונ'דיל פון „זמירות", אין אַ וויינענדיגס צו אַ בעדעקענס, אָדער גאָר גענומען זאָגען „ברכי נפשי" הויך אויף אַ קול מיט אַ בעזונדער טעם און געפיהל

בכלל איז ער טוין אַצונד ווי דערוויטערט געוואָרען פון יענעם עולם, אין וועלכען ער איז געווען אַריינגעטאָן פריהער מיט לייב און לעבען — דער קאָפּ זיינער ליגט שוין נישט אין דער גמרא ווי אַ מאָל, דאָס שטיקעל לייענען פאַר דעם טאַטען מאַכט ער נאָך ווי ס'איז, אַבי איבערגעקומען, און שפּאַצירט זיך דערנאָך דעם גרעסטען טייל טאָג אַרום. ער זוכט זיך אויס נייע מיני חברים, זיי מעגען זיין נישט זיין גלייכען, יונגער צי עלטער פון איהם. ער חאַפּט זיך אָפט אַריין צום שכן דעם שמיעד אין קוזנע, זעצט זיך דאָרט אין אַ ווינקעל און קוקט פערטראַכט ווי די פונקען שפּרינגען, „טאַנצען ווי די רוחות" אין אייווען און הערט בשעת מעשה די ווערטלעך און מעשיות, וואָס ווערען דאָרט אויסגערעדט און אויסדערצעהלט. דער שמיעד, אַ יוד, שוין אַ ייִדע, איז מיט אַ'ע פּאַסמעמקעס זיינע געווען טאַקע נור עפּיס אַנ'אַלטער־יונגעל. און אַזוי אויך דער צווייטער שכן פון דער אַנדער זייט, אַ סטאָלער, אין וועלכען ס'האָט געשטעקט אַ גייסט פון אַ קינסטלער, און די סטאָלעריי איז געווען ביי איהם נישט אַזוי ווענען דער פרנסה, ווי צוליעב

דעם פֿערנניגען צו מאַכען אַ כלי. די ביידע זענען איהם געווען זעהר טייער און דאָס הארץ האָט איהם צו זיי שטאַרק געצויגען, און ביידע האָבען געווירקט אויף זיין יונגען גייסט, דערהאַלטען אין איהם דאָס פֿייעריל.

דערוויל האָט זיך דאָס רעדיל ביי שלום-יעקב'ס פֿאָטער איבער-געדרעהט און זיינע געשעפֿטען האָבען אָנגעהויבען געהן אַלץ ערגער. אין שטעדטיל איז געוואָרען אַ קריזיס. דער עולם האָט אָנגעהייבען אין דער שלעכטער צייט ווינציגער עסען פֿלייש — און די טאַקסע איז גע-וואָרען געשלאָגען. אין שטוב האָט זיך אָנגעהויבען פּיהלען דחקות, און די נויט האָט זיך וואָס ווייטער מעהר געשטאַרקט. פֿון גרויס צער איז דער פֿאָטער קראַנק געוואָרען און גיך פֿון דער וועלט געגאַנגען, אין אַ עלטער פֿון העכער פֿערציג יאָהר, און איבערגעלאָזט אַ אַלמנה מיט עטליכע יתומים אָהן מיטלען צום לעבען.

III.

שלום-יעקב איז געווען אַלט אַ יאָהר 13—14, ווען ער איז גע-בליבען אַ יתום, און דאָס ערשטע האָבען די נאָהנטע קרובים געפֿונען פֿאַר נויטיג, מען זאָל דעם עלטערען פֿון די קליינע קינדער אַוועקשיקען ערגיץ אין אַ ישיבה, כדי ער זאָל זיך נישט אַרומדרעהען בטל און זאָל טאַקע נישט זיין אַ איבעריגע משא אויף דער אָרימער אַלמנה.

איצט הויבט זיך אָן זיין נע-ונד זיין פֿון איין אָרט אינ'ם אַנדערן. ס'איז בעשערט געווען, ער זאָל אין די יונגע יאָהרען פֿערזוכען דעם טעם פֿון עלענד אַרומוואַנדרעווען אין פֿרעמדע מקומות און אוים-זיין אין פֿערשיעדענע שטעדט און שטעדטלעך אין דער ליטאָ, איידער ער וועט מגולגל ווערען נאָר אין די ווייטע מקומות אין וואָהלין, און זאָל בע-טראַכטען פֿון פֿערשיעדענע זייטען און צו-קוקען זיך מיט זיינע אָפּענע, שאַרפֿע אויגען צום יודישען לעבען, וועלכעס ער וועט דערנאָך אַזוי מייסטעריש אַבמאָהלען.

דאָס ערשטע האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט אָנהויב זומער קיין טימ-קעוויטש, אַ קליין שטעדטיל נישט זעהר ווייט פֿון קאַפּוליע, און זיך אַוועקגעזעצט דאָרט אין בית-מדרש לערנען. איינענטליך איז ט, נישט

קיין אָרט פון תורה, און דער פרעמדער בחור איז נישט אייבעך געווען אזוי דאָס לערנען ווי „די טעג" עסען. דאָ האָט ער זיך בעקאַנט צום ערשטען מאָל מיט'ן לעבען פון חסידים און זייער אויפפיהרונג. אין זיין געבורטס־אָרט קאַפוליע זענען געווען לויטער „פערברענטע מתנגדים" און קיין חסיד האָט מען נישט געלאָזט אַ קאָפּ אויפהייבען. אַז עס האָט זיך געעפענט דאָרט אַ חסיד'יש „שטיבעל", האָבען די קאַפוליער יודען גענומען פויקען אין די הענד און מיט אַלע כּחות געפויקט ביי דעם „שטיבעל", כּדי מען זאָל דאָרט נישט קאָנען דאַוונען, ביז „דאָס שטיבעל" האָט סוף־כּל־סוף געמוזט פערמאַכט ווערען און פון חסידים איז כמעט קיין זכר נישט געבליבען אין שטעדטיל (זעה פאָמירנאָ'ס זכרונית „פון ניקאָלאַי'ס צייטען", „פערעזשיטאָיע" 11). דאָ האָט ער געזעהן די „חסידים", וואָס ער האָט פריהער נור געהערט וועגען זיי, אַז ס'איז משונה ווילדע בּרואים, און אַרויסגעזעהן, אַז זיי זענען אויך יודען, וואָס דאַוונען נאָך דערצו מיט אַ ב־ען, מיט אַ „שמחה של מצוה", די פייערדיגע עבודה, ד. ה. די תפלה זייערע, האָט אויף איהם געמאַכט אַ שטאַרקען רושם, און ער האָט אויך גענומען מתפלל זיין מיט התלהבות. נאָך דער תפלה אָבער איז ער אָבגעזעסען דעם טאָג אין קלויז פערזאָרגט אין פער'חושב'ט. עס האָט איהם געצויגען אַ היים און ער איז גיך טאַקע אוועק אַהין צוריק. נאָר דער דלות האָט איהם באַלד פון דאָרט ווייטער פערטריבען.

דאַסמאָל האָט ער זיך אוועקגעלאָזט קיין סלוצק. אין סלוצקער ישיבה האָט ער אָנגעהויבען לערנען פריהער אין דער ערשטער כּתה, באַלד אָבער האָט מען בעמערקט דעם יונגען קאַפוליער עלוי און איהם איבערגעזעצט אין דער עלטערער כּתה, וואו דער ראש־ישיבה אַליין, דער גרויסער חריף ר' מיכל מ"ס האָט געלערנט מיט די תלמידים. פון דער ישיבה איז ער איבערגעגאַנגען אין גביר'ס בית־מדרש, וואו דער בעריהמטער רב ר' אברהם'לע פלעגט זאָגען אַ שיעור פאַר געקליבענע בחורים.

נאָך סלוצק איז ער איבערגעגאַנגען נאָך אין אַ פּאָר ערטער, ביז ער איז געקומען קיין ווילנא, וואוהין ס'האָט איהם אַרויסגערופען זיין קרוב דער גביר נחום־חיים ברוידאָ*). דאָרט האָט ער געלערנט ביי ר'

---

*) דער פאַמיליע־נאָמען פון שלום־יעקב איז אויך פריהער געווען ברוידא (אין

סענדעריל אין ר׳ מעלה׳ס ישיבה און אויך אין „גאונ׳ס קלויז“, געלערנט גאַנצע טעג און אויך אָפט גאַנצע נעכט „משמורים“. פערבראַכט האָט ער אין ווילנא נור עטליכע חדשים. ס׳איז נמאס געוואָרען דאָס זיין אין דער פרעמד, און נאָך צווי יאָהר נע־ונד זיין, האָט ער זיך אומגעקעהרט אַהיים.

דערווייל האָבען די קרובים, וואָס האָבען זיך געזאָרגט פאַר דער מוטער די אַלמנה, געזעהן חתונה־מאַכען זי פאַר אַנ׳אַלמן אַנ׳אַרענדאַר, וואָס האָט געהאַלטען אַ מיהל אין אַ דערפיל מעלניקי, אַ צעהן וויאָרסט פון קאַפּוליע, און זי איז אַוועק אַהין מיט די קלענערע קינדער. אין שטעדטיל איז איבערגעבליבען נור שלום־יעקב און די עלטערע שוועסטער זיינע אַ גרושה. עלענד און פערצאָגט האָט ער זיך אַרומגעבלאָנקעט אין זיין געבורטס־שטאָדט ווי אַ פרעמדער, פערוואָגעלטער, וואָס האָט נישט וואו אַ קאָפּ צו־שפּאַרען. ער איז אַרומגעגאַנגען שטענדיג פערוואָרגט און האָט זיך נישט געקאָנט קיין אָרט געפינען, און אַז זיין שטיף־פאָטער האָט איהם גערופען צו זיך אין דערפיל, האָט ער זיך לאַנג נישט געלאָזט בעטען און איז אַוועק אַהין, און כדי נישט צו עסען אומזיסט ברויט, האָט ער געלערנט מיט די שטיף־ברידער עטליכע שעה אין טאָג.

נאָך צווי יאָהר אַרומשלעפּען זיך אין ישיבות, נאָך אַ לעבען אין גרויס דחקות און איינשאַפּט, האָט ער זיך געפיהלט פריי אינ׳ם קליינעם דערפיל, וואָס איז אַרומגערינגעלט מיט גרויסע געדיכטע וועלדער, צווישען וועלכע עס פליסט אַ היבשער טייך. אויף איין זייט טייך קוקען אַרויס פון צווישען גרינוואַרג און בוימער אַ דריי קליינע הייזליך פון דריי פויערשע פאַמיליען, די איינציקע איינוואוינער דאָרט, און אויף דער אַנדערער זייט טייך שטעהט הארט נעבען וואַלד אַ איין־איינציקע שטוב מיט קליינע פענסטער און אַ הויכען אַלטען דאַך, וואו עס זיצט דער אַרענדאַר מיט זיין גרויס הויזגעזינד. עס רעש׳ט דאָ נישט ווי אין שטאָדט, דערפאַר שוויבלען און גריבלען אין די פעלדער און וועלדער אַלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות, און אַמאָל לאָזט זיך אויך הערען אַ הייִלען פון הונגעריגע וועלף ווינטער.

זיינע „כתבים“ פון די קינדער־יאָהרען איז ער גע׳חתמ׳עט „שלום־יעקב ברוידאָ מקאַפּוליע, ערשט דערנאָך איז ער פערשריבען געוואָרען „אַבראַמאָוויטש“.

אין דעם שטילען ארט, אבגעזונדערט פון מענשען און נאהנט צו זיין הוים-געליבטער, צו דער שענער נאטור, האט זיך אין דעם יונגען שלום-יעקב אויפגעוועקט דאס פאעטישע געפיהל זיינס אין איהם געטרי-בען אויסצוגיסען אויף פאפיר דאס, וואס ער האט געפיהלט טיעף אין הארצען. פריהער נאך האט ער גענומען שרייבען א מין דראמע אויפ'ן שניט פון לוצאטו'ס „לישרים תהלה", דאס איז, א פנים, עפים על-פי-נס געקומען איהם צו דער האנד. אט די קינדערשע דראמע, אין וועלכער די הויפט-פערזאנען זענען: סכלות, שכל, אמת, גאוה, שפחה, המון א. ד. ג. — האט ער פערענדיגט, וויזט-אויס, דא אינ'ם דער-פיל. אויסערדעם האט ער זיך גענומען צום שרייבען ליעדער אויפ'ן ארט פון „ברכי נפשי" (איינס פון די שירים טראגט דעם נאמען „מזמור לשלום בהיותו במדבר מלניקי) מיט תהלות ותשבחות צום דעם גרויסען אלמעכטיגען גאט, דעם בעשאפער פון אזא שענער, ליכטיגער וועלט. סיי די דראמע און סיי די שירים זענען מיט גענוג פעהלער און נאך גאר קינדיש-נאאיוו, און ס'איז שווער צו דערקענען אין זיי סימנים פונ'ם קינפטיגען גרויסען סטיליסט און קינסטלער.

דאס דארפישע לעבען ביים שטיף-פאטער האט איהם אבער נישט אויף לאנג געשמעקט, עס האט איהם געצויגען צוריק אין שטעדטיל, אין זיין קלויז, וואו ער האט פאר זיך געהאט אזוי פיעל ספרים, נישט נור גמרות און „שאלות ותשובות", נאר אפילו אזעלכע ווי „מורה נבוכים", „כוזרי"; „חובות הלבבות" און אויך „סדר הדורות", „שלשלת הקבלה" א. ד. ג. — און ער האט זיך אומגעקעהרט צוריק קיין קאפוליע און ווייטער זיך געזעצט לערנען, ווי פריהער אין בית-המדרש.

דערוויל איז ער שוין געווארען א 17-יעהריגער בחור — און ער האט אנגעהויבען שטארק טראכטען, וואס וועט זיין פון איהם דער סוף. די מוטער האט איהם שוין לאנג געוואלט חתונה מאכען, בפרט זי אליין האט דאך אויך, אין עפים א מין „בהלה", חתונה געהאט מיט איהר ערשטען מאן זעהר פריה, ווען זיי ביידע זענען נאך געווען קליינע קינ-דער, און גאר יונג זענען זיי געווארען זיידע און באבע. ער אבער האט בשום אופן נישט געוואלט הערען פון אזא מין „תכלית". פאהרען ווידער אמאל אין די ישיבות און דארט זיך רייבען, ווי ער האט שוין דעמאלט זיך אויסגעדריקט, „ביז ער וועט זיך אויסרייבען א שמאטע" — האט ער אויך קיין חשק נישט געהאט. און די פראגע: „וואס וועט זיין פארט דער סוף" — האט איהם נישט געלאזט רוהען.

VI.

אין יענער צייט, דארף זיך מאכען, קומט-אָן קיין קאפוליע איינער א דאָרטיגער תושב, נאָכדעם וואָס ער האָט לאנג ארומגעוואנדערט אין פרעמדע ווייטע מקומות, אברהמ'יל דער הינקענדיקער. א סך חידושים האָט ער אָנדערצעהלט פון דעם, וואָס ער האָט זיך אָנגעזעהן אויף זיין רייזע אין וואָהלין (וואָהלין האָבען דעמאָלט געהייסען אין ליטאָ אויך יענע אנדערע גובערניעס, וואָס זענען נאָהנט צו וואָהלין), ווי גליקליך עס לעבען דאָרט די וואָהלינער יודען, וואָס עסען ממש ווייסע חלות און געפלאָכטענע קוילעטשען אין דער-וואָכען אפילו; און די אָרימע-לייט זייער'ע פיהרען א לעבען ווי א היגער ליטווישער גביר, אז ס'איז זיי נור מקנא צו זיין. דער הינקעדיגער רייזענדער האָט דערצעהלט—און דער קאפוליער עולם האָט אויסגעשטעלט מויל און אויערן, און אנדערע פון זיי האָבען נישט לאנג געטראכט און באלד טאקע זיך אוועקגעלאָזט אהין אין יענעם גליקליכען קאנט. דער דאָזיגער אברהמ'יל האָט גענומען צו-ריידען שלום-יעקב'ס מוהמע פון דער מוטער'ס צד, וואָס איז מיט א קליין קינד געבליבען אנ'עגונה (איהר מאן האָט צוליעב די שלעכטע צייטען אָנגעזעצט עטליכע הונדערט רובל און געמוזט עוקר זיין פון ק. און זי האָט נישט געוואוסט וואו ער איז אהינגעקומען), אז זי זאָל זיך לאָזען אין יענע קאנטען זוכען דעם מאן, וועלכען ער האָט כלומר'שט בעגעגענט ערגיץ אין א שטעדטיל דאָרט, און מיטנעהמען מיט זיך זאָל זי טאקע דעם גערעאָטענעם שוועסטערס זוהן אויך, ווייל דאָרט, אין יענע מקומות זענען לויטער אלע עמי-הארצים, איינער גרעסער פונ'ם אנדערן, און אז גאָט העלפט זיי אמאָל צו דערטאפען א וואוילקענענדיגען ליטוואַק, חאפען זיי איהם אויף ווי א אבן-טוב, און דער בחור וועט געוויס קריגען דאָרט גאָר גיך די בעסטע שטעלע פון א לעהרער אָדער א „נאמן" אינ'ם גרעסטען געשעפט. ער, אברהמ'יל, ווייסט גוט דעם וועג אהין און האָט דערצו א אייגען פערד און וועגעלע, וועט ער זיי באלד נאָך פסח מיטנעהמען מיט זיך און ברייננגעןביידע צו זייער ציל. שלום-יעקב האָט אפילו פערשטאנען דעם עסק, אז מיינען מיינט אברהמ'יל נישט זייער טובה, און יענער האָט זיך דאָ זיינע כונות דערביי. פונדעסטוועגען האָט ער זיך געלאָזט איינרעדן, און אויך צוגערעדט דער מוהמען צו פאָהרען. אזוי האָט ער געוואָלט ארויסרייסען זיך פון דאנען און זיך זוכען דעם מזל אויף דער פרייער וועלט.

זהן שום הכנות, ווי ער שטעהט און געהט, האָט זיך דער 17-יעהריגער בחור איוועקגעלאָזט „אין עק וועלט“, ווי ס'האָט דעמאָלט געהייסען אַ רייזע פון ליטאָ קיין וואָהלין, נאָר וואָס די עלטערע שוועסטער האָט איהם מיטגעגעבען אויפ'ן וויטען וועג אַ שוואַרץ ברויט מיט עטליכע קליינע מטבעות.

באַלד פון אָנהויב-אָן, פונ'ם ערשטען טאָג פאָהרען, האָט ער שוין אָנגעהויבען צופיהלען, וואָס פאַר אַ שווערע ביטערע רייזע דאָ שטעהט איהם פאָר. די מוהמע מיט'ן קליינעם קינד זענען געזעסען אין וועגיל און ער צוזאַמען מיט אברהמ'לען האָט געמוזט זיך נאָכשלעפען צו-פוס, און בשעת הדחק האָט ער נאָך געדאַרפט אונטערהעלפען אַרויסצושלעפען פון דער טיעפער בלאָטע די קליאַטשע מיט די צוויי שוואַכע פאַרשוינען אין וועגיל. אברהמ'יל האָט איהם געהאַלטען אין איין אונטערטרייבען און דערמאָהנען, אַז מיטגענומען האָט ער איהם נישט אויף דעם, ער זאָל זיך זיצען צולעגט „ווי אַ פריץ“.

דער „מאַרשרוט“ האָט אייגענטליך בעדאַרפט זיין גלייך קיין אָריעט, אַ שטאָדט אין בעסאַראַביען וואו אברהמ'יל, לויט ער האָט דערצעהלט, האָט בעגעגענט דאָרט דער עגונה'ס מאַן. נאָר אברהמ'יל האָט זיך נישט אָנגעהויבען צו אײַלען. גאַנץ געלאַסען האָט ער זיך געשלעפט מיט זיינע פאַסאַזשירען פון אָרט צו אָרט, און אין יעדען שטעדטיל אויפ'ן וועג האָט ער געפונען פאַר נויטיג זיך אָבצושטעלען אויף אַ פאָר טעג. ער איז גלייך אַוועק צום רב, אויסדערצעהלט מיט אַ צוברָאָכען האַרץ די מעשה וועגען דער וויסטער עגונה, נעבעך, וואָס ער פיהרט מיט זיך, געגומען אַ נדבה פאַר איהר מיט אַ בריעף צו יודען בני-רחמנים, מען זאָל העלפען יעדער מיט וואָס ער קאָן. פערשטעהט זיך, אַז די פאַרשוינען אַליין האָבען נישט געוואוסט פון קיין זאַך. פאַר דער עגונה האָט דער פערזאָרגער איהרער געמאַכט מיט אַ שטיקעל לייוועגד אַ מין ביידעל פינ'ם וועגיל און דאָרט האָט זי געוואוינט מיט'ן קינד, און דעם יונגען פאַרשוין פלעגט ער תיכף, אָנקומענדיג אין אַ שטאָדט, אַוועקשיקען גלייך אין בית-המדרש, ער זאָל, חלילה, נישט אַרומגעהן דערוויל בטל, און אַליין האָט ער נישט גערוהט, אַרומגעגאַנגען פלייסיג איבער דער שטאָדט, צונויפגעהמען אויף דער עגונה.

אַזוי האָבען זיי זיך געשלעפט אַ שטיקעל צייט ביז זיי זענען געקומען ערב-שבועות קיין לוצק. דאָ האָט אברהמ'יל בעשלאָסען, אַז זיי מוזען פערבלייבען עטליכע טעג ביז ער וועט זעהן דעם בחור פער'שדכנ'ען

פאַר אַ גביר'ס טאָכטער און האָבען דערביי אַ שען שדכנות. ארויסגעזעהן האָט ער, אַז דער יונגער פארשוין נעהמט שטאַרק אויס אין קלויז. די יונגע-לייט פון יענעם בית-המדרש האָבען געוואָלט מאַכען אַ נייע חברה „תומכי עניים", האָט מען מכבד געווען איהם, דעם יונגען אורח, ער זאָל נעהמען אָנשרייבען אין אַ פנקס די תקנות פון דער חברה, און ער האָט עס באַלד גאַר קונציג אָנגעשריבען מיט זיין שענעם כתב'ל און מיט פיינע מליצות, אַז אַלע האָבען זיך נישט געקאָנט אָב'חידוש'ן. די דאָזיגע תקנות, קאָן זיין, זענען די ערשטע שריפטען פון אונזער שרייבער אין פראָזע. אברהמ'יל האָט דאָס אַלץ געוואָלט אויסנוצען און געאַרבייט געשמאַק אין עסק, און עטליכע טעג נאָך יום-טוב לויפט ער אַריין אין קלויז מיט אַ שמחה און זאָגט-אָן דעם בחור, אַז ער איז שוין למזל אַ חתן פאַר אַ כלה מיט אַלע מעלות, אַ גביר'ס אַ טאָכטער גאָר פון די געהויבענע, מען ווארט נור, ער זאָל באַלד קומען אַהין. דער בחור אָבער האָט זיך איינגעשפאַרט, אַז ער וועט נישט געהן אויף קיין אופן אין דער וועלט. נישט אויף דעם האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט פון דער היים — און דער „שידוך" איז געוואָרען אויס, און אברהמ'יל האָט געמוזט בייזערהייד איינשפאַנען דאָס פערד אין וועגיל און ווידער זיך לאָזען אין וועג.

נאָך היבשע וואָכען האָט אברהמ'יל זיך אַרומגעפירט מיט זיינע פארשוינען איבער וואָהלין, אוקריינע און פאָדאָליען ביז זיי האָבען זיך דערשלאָגען די ערשטע טעג קיין קאַמענעץ-פאָדאָלסק. שפּעט ביי-נאַכט האָט ער זיך מיט זיי פערשלעפּט אין אַ פוסטע קרעטשמע ווייט פון שטאָדט, אַ מין חורבה, אָהן טירען און אָהן פענסטער, און דאָרט האָבען זיי זיך אָבגערוהט. פאַר-טאָג איז אברהמ'יל אויפגעשטאַנען און אַוועק אין שטאָדט וועגען זיינע געשעפטען. געקומען צוריק איז ער אין איין רציחה. עפּיס האָט ער ניט נושא חן געווען ביי די קאַמענ׳עצער רבנים און זיי האָבען זיך אָבגעזאָגט פון צו געבען איהם עפּיס געלד, אָדער בריעף אַפילו צו יודישע קינדער. „ס'איז נישט קיין יודישע שטאָדט — האָט ער געזאָטען — נאָך ערגער פון סדום, ער וויל זי נישט קענען און מאָרגען פאַר-טאָג פאָהרט מען קיין חאָטין; דאָס וועט אָבער שוין זיין די לעצטע סטאַנציע. אויב דער שענער בחור וועט איצט אויך נישט וועלען ווערען קיין חתן, לאָזט ער איהם דאָרט איבער אויף הפקר, נאָר דעם פאַספּאָרט זיינעם וועט ער פערהאַלטען ביז ער וועט איהם נישט אָבצאָהלען „פוהר-געלד" פאַר דער גאַנצער צייט."

א שווערע ביטערע נאַכט האָט שלום־יעקב איבערגעלעבט. א גאַנצע נאַכט האָט ער קיין אויג נישט צוגעמאַכט און געטראַכט: וואָס טהוט מען? פלוצים דערמאָנט ער זיך, אַז אָט דאָ אין דער שטאָדט מאַקע דאַרף זיך געפינען אַ חבר זיינער פון קאַפּוליער קלויז, וואָס איז צוריק מיט עטליכע יאָהר אַוועק פון דער־היים און געוואָרען, ווי מ'האָט נאָך אין דער־היים דערצעהלט, אַ משורר ביים קאַמעניצער חזן פון דער גרויסער שוהל — און ווי ס'האָט נור אָנגעהויבען צו טאָגען, האָט ער זיך אַליין אַוועקגעלאָזט אין שטאָדט זוכען דעם חבר. אין שטאָדט אָבער דערוויסט ער זיך, אַז דער חזן מיט אַלע משוררים זענען אין וועג און וועלען ערשט קומען צוריק אויף "ימים נוראים". פערלוירען די לעצטע האָפנונג, האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק אין קרעטשמע מיט זעהר א ביטער האַרץ. אברהמ'יל האָט איהם גוט מכבד געווען פאַר זיין פער־פאַלען ווערען — און מען לאָזט זיך פאָהרען ווייטער. אַ רעגען האָט נישט אויפגעהערט צו גיסען, און אויפ'ן האַרצען ביי איהם איז פינסטער ווי דער הימעל אין דרויסען: ער איז אַ פערפאַלענער, אָט פערקיהרעוועט זיך דער וועג קיין חאָטין און דאָרט לאָזט איהם אברהמ'יל איבער אַליין, אָהן אַ גראָשען און אָהן אַ פּאַספּאָרט. נאָר פלוצלים איז געקומען זיין ישועה גאָר אומגעריכט — דורך אַ פערדישע פּאָדקאָווע.

אברהמ'יל האָט זיך אומגעקוקט, אַז די קליאַטשע זיינע האָט פערלוירען אַ פּאָדקאָווע און האָט געהייסען דעם בחור זי אויפזוכען. יענער איז געלאָפען צוריק זי זוכען אין דער בלאָטע, געהאַפט צו געפינען די פערלוירענע פּאָדקאָווע און דערמיט חאַטש אַביסעל שטילען דעם רוגז פון זיין בייזען פריץ. פלוצלים דערזעהט ער אַ קעגען איהם פאָהרט אַ פוילישע ברימשקע מיט פיער פערד, פול אָנגעפּאַקט מיט חברה יונגע־לייט, וואָס לאַכען און זינגען. ער שטעלט זיך אָב צו קוקען אויף די גליקליכע לייט, ער הערט ווי איינער רופט איהם מיט'ן נאָמען: "שלוּמ'קע, שלום־יעקב קאַפּוליער!" — און באַלד מאַקע שטעלט זיך אָב די ברימשקע, און פון דאָרט קריכט אַרויס אַ יונגער־מאַן, וואָס פאַלט איהם אויפ'ן האַלז. דאָס איז געווען דער חבר זיינער, וועלכען ער האָט געזוכט, וואָס האָט זיך איצט אומגעקעהרט מיט'ן חזן און אַלע איבעריגע משוררים קיין קאַמעניץ. אין קורצען האָט ער אויסדערצעהלט דעם חבר זיין שווער האַרץ, און יענער האָט גע'פועל'ט ביים חזן, ער זאָל איינלייזען דעם בחור פון יודישע הענד, בעצאָהלען פאַר איהם פוהר־געלד און מיט־נעהמען קיין קאַמעניץ.

מיט דעם האָט זיך געענדיגט אַבראַמאָוויטש׳עס ווייטע נסיעה, וועלכע האָט געגעבען געגוג שטאָף זיין יונגער נשמה, וואָס האָט די אַלע איינדריקע איינגעזאַפּט אין זיך מיט אַ פרישער קראַפט און פיעל פון זיי דערנאָך דיכטעריש איבערגעגעבען אין ר׳ מענדעלי׳ס כתבים. אפילו די בעריהמטע קליאַטשע ר׳ מענדעלי׳ס, קאָן זיין, איז אויך אַ ריכטיג בילד פון אַברהמ׳יל דעם הונקעדיגענ׳ס פערדיל...

.V

נאָר אַ נייע עפאכע האט זיך איצט אָנגעהויבען אין אַבראַמאָוויטש׳עס לעבען.

דער חזן איז געווען אַ מענש מיט אַ וואַרים יודיש האַרץ. ער האָט געזעהן, אַז דער בחור זאָל ווייטער שוין נישט ליידען קיין נויט. ער האָט איהם אַליין אַוועקגעפיהרט אין גרעסטען בית־המדרש, וואָס איז געזען רייך מיט ספרים און וואו ס׳האָבען געדאַוונט די „פני־העיר״. דער ליטווישער 17־יעהריגער בחור האָט דאָרט שטאַרק אויסגענומען. יונגע־לייט לומדים האָבען זיך אָנגעהויבען ווענדען צו איהם מיט שווערע שאלות אין לערנען. מיט דער צייט האָבען עטליכע גבירים איהם געבעטען, ער זאָל לערנען מיט זייערע דערוואַקסענע קינדער און דערפאַר גוט בעצאָהלט.

אַבראַמאָוויטש האָט זיך אָבער נישט געקאָנט בעגנוגען מיט דעם אַליין, וואָס ער האָט שוין מעהר נישט געפיהלט קיין הונגער און איז געווען פערזאָרגט מיט עסען. וואָס ווייטער האָט ער אַלץ מעהר אָנגעהויבען צו פיהלען אַ גייסטיגען הונגער. דער השכלה־גייסט, וואָס האָט אָנגעהויבען דעמאָלט אַרומצושוועבען אין דער לופטען, האָט געפונען זיין וועג צו דער יונגער בעגאַבטער נשמה אין דער געשטאַלט פון אַ שטאַרקען אונגעהויערן דאָרשט צו קענען און וויסען אַלע אַנדערע זאַכען, אַחוץ דער טרוקענער גמרא מיט מפרשים, צו ענטוויקלען און בילדען זיך. נאָר ווי בילדעט מען זיך אָהן אַ שום וועגווייזער? וואו קריגט מען די נוטיגע ביכער דערצו? דאָ איז איהם געקומען צופעליגע הילף נאָר פון אַזאַ צד, וואָס ער האָט זיך גישט געקאָנט ריכטען. אין יענעם בית־המדרש איז געזעסען און געלערנט אַן אַלטער יוד, ר׳ אברהם׳צי, זעהר אַ פרומער און כבוד׳ער, איינער פון די אמת־שענע יודען, וואָס האָט

דערנאָך געדיענט ר' מענדעלי'ן פאַר אַ מוסטער אויף אויסצומאָה'לען דאָס שענע סימפּאַטישע בילד פון ר' אברהם מקבל (אין „ווינשפינגעריל"). יענער אַלטער האָט שטאַרק ליעב בעקומען דעם יונגען ליטווישען בחור, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז דער בחור איז אַ גרויסער בקי, אחוץ גמרא, אויך אין גאַנץ תנ"ך און אַ קענער אין דקדוק, האָט ער איהם איינמאָל אײַנגערוימט אַ סוד, אַז עס וואָלט געווען כדאי, ער זאָל זיך בעקענען מיט דעם גרויסען „בעל־תנ"ך" און „מדקדק" אין שטאָדט. „הערסטו, שלום'קע שקאָץ — האָט ער איהם שטילערהייד גע'עצה'ט מיט זיין שטענדיג גוט שמייכעל — וואָלסט זיך געמעגט דורכגעהן אַמאָל אַ פאַר־נאַכט, קיינער זאָל נישט זעהן, צו יענעם שייגעץ, וואָס קאָן דיר נוצען אין די זאַכען. פרומע לייט ווייכען אפילו אין שטאָדט פון יענעם גלוח, דו אָבער מעגסט געהן צו איהם, ער וועט דיך פון דרך הישר נישט אַראָבפיהרען וועסט האָבען, נישקשה, וואָס צו ענטפערן דעם אפיקורוס"

דער „גלוח" און „אפיקורוס" — דאָס איז געווען דער יודישער פּאָעט א. ב. גאָטלאָבער, וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ לעהרער אין דער קאַמעניצער יודישער „קאַזיאָנע" שול.

פערשטעהט זיך, אַז באַלד אויף מאָרגען אָוועגד איז דער יונגער אַבראַמאָוויטש שוין געווען ביי גאָטלאָבער'ן, געבראַכט איהם וויזען מיט האַרץ־קלאַפעניש זיינע „כתבים", די דראַמע, וואָס איז נאָך פערבליבען ביז איצט אָהן אַ נאָמען, און די שירים. דער פּאָעט האָט מיט אַ שמייכעל איבערגעקוקט די קינדיש־געשריבענע זאַכען, געזאָגט איהם, אַז ס'איז נאָך דערוויל נישט קיין צייטגעמע פריכט, נאָר געגעבען האָפנונג אויף שפּעטער. אַבראַמאָוויטש איז געוואָרען ביי ג. אין שטוב אַ היימישער, געליהען אָפּט פון זיין ביבליאָטעק ביכער, וועלכע ער האָט ממש גע־שלונגען, און אונטער דער השגחה פון גאָטלאָבער'ס טאָכטער האָט ער אָנגעהויבען לערנען דע רוסישען און דייטשען א־ב און אויך חשבון. אין קלויז פונדעסטוועגען האָט ער נישט אויפגעהערט צו לערנען גלייך ווי פריהער.

אַ סך פון די בעלי־בתים אין בית־המדרש האָבען געוואָרפען אַנ־אויג אויף דעם זעהר געראָטענעם בחור און שדכנים האָבען גענומען איהם פּאָרלעגען שדוכים, ביז ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון אַ דאָרטיגען גביר. דער שווער איז געווען פון די פּאָרנעהמסטע לייט מיט אַ נעהיסער בילדונג, די פרוי אָבער איז צו אַ פשוט'ע געווען, גאָרנישט

קיין גלייכע פאַר אַבר. , וועלכער האָט עס מיט דער צייט אָפּען ערקלערט דעם שוועהר, און יענער האָט עס אַליין אויך פערשטאַנען און מסכים געווען אויף אַ גט. אַזוי אַז נאָך דריי יאָהר, נאָכ'ן טויט פון די צוויי קינדער, וואָס ער האָט געהאַט מיט דער פרוי, איז ער זיך צוגאַנגען מיט איהר און מיט דער פאַמיליע איהרער אין גוט=פריינדשאַפט.

ביים שוועהר אין שטוב האָט ער דערוויל אַזוי ווייט דערגרייכט אין קענטעניש, אַז ער האָט דערנאָך אויסגעהאַלטען עקזאַמען אויף לעהרער און באַלד טאַקע פערנומען אַ לעהרער=שטעל אין קאַמעניצער קאַזיאָנער שול. ער האָט זיך אָבער נישט בעגניגט מיט דער לעהרער=„קאָקאַרדע", וואָס ער האָט געטראָגען. פערקעהרט, ער האָט זיך נאָך מעהר גענומען דעמאָלט מיט חשק צום לערנען שפּראַכען און אַנדערע למודים.

אין יענער צייט האָט אָנגעהויבען אין ליק (אין פּרייסען) אַרויס=געהן די ערשטע העבּרעאישע צייטונג „המגיד", און דאָרט האָט זיך אין 31=טען נומער פונ'ם ערשטען יאָהרגאַנג (פון כ"ג תמוז תרי"ז) אָבגעדרוקט דער ערשטער אַרטיקעל פון אַבר. מיט'ן נאָמען „מכתב על דבר החנוך", גע'חתמ'עט „ש"י בן חיים משה אַבראַמאָוויטש", מיט אַ הסכמה=בריעף דערצו פון זיין „לעהרער" גאָט אָבער, אַז דער מאמר האָט דעם ווערטה נישט נור צו ווערען אָבגעדרוקט, נאָר אויך איבערגעזעצט אויף דער לאַנדס=שפּראַך, „כדי להראות העמים והשרים את יפיו".

ס'איז כדאי איבערצוגעבען אינקורצען די געשיכטע פון דעם ערשטען געדרוקטען אַרטיקעל. אַבראַמאָוויטש האָט בעקומען אַ בריעף פון זיינעם אַ עלטערן ברודער, אַ מלמד ערגיץ אין אַ קליין שטעדטיל, וואו ער קלאָגט זיך שטאַרק אויף זיין ביטערע פּרנסה, וואָס איז איהם ממש מקצר די יאָהרען. אַלס ענטפער האָט אַבר. אָנגעשריבען אַ גרויסען בריעף, וואו ער בעווייזט איהם, אַז אויב ער בייזערט זיך און שרייט בסדר אויף זיינע תלמידים, איז קיינער ניט שולדיג, נור ער טאַקע אַליין, ווייל ער איז דערצו, ווייזט אויס, נישט געשאַפען, און דערביי ערקלערט ער איהם אויך, וואָס הייסט אַזוינס דער ענין פון „חנוך" און וואָס עס פאָדערט זיך פון אַ גוטען קינדער=ערציהער. פון דעם בריעף האָט ער נור אַ קיצור דעם ברודער אַוועקגעשיקט און דער גאַנצער בריעף איז פערבליבען ביי איהם. איינער פון זיינע גוטע פריינד, ר' יוזיל גינזבורג'ס סעקרעטאַר, האָט עס דערזעהן ביי איהם, איז איהם די זאַך געפעלען געוואָרען און ער האָט עס אַוועקגעשיקט גאָטלאָבער'ן (וואָס

אין שיין דעמאָלט געווען אַ לעהרער אין אַלט־קאָנסטאַנטין), און יענער האָט צוגעשריבען זיין הסכמה, און אַזוי איז עס אַוועקגעשיקט געוואָרען אין „המגיד“, וואו ס'איז גיך אָבגעדרוקט געוואָרען

מען דאַרף זעהן דעם ערשטען יאָהרגאַנג „המגיד“, וואָס קומט היינט אויס ביי אונז אין די אויגען אַזוי משונה־ווילד, פול מיט קוריאָזען, איינס גרעסער פונ'ם אַנדערן — צו פערשטעהן דעם איינדרוק, וואָס אַבראַמאָוויטש'עס אַרטיקעל האָט געדאַרפט דעמאָלט מאַכען אויף די מעהר ענטוויקעלטע לעזער. צווישען אַ שטאַמלען פון נאַאיווע קינדער און גלאַט אַזוי פלאַפלעריי, מיט אַ לשון פון „סוחר'ישע בריעף“ (דער רעדאַקטאָר זילבערמאַן אַליין פלעגט אָפט בענוצען, ווען ס'איז איהם אויסגעקומען איינג, גאָר פשוט דייטשע ווערטער) אָדער גאָר הויכע קנאַקענדיגע מליצות, — הערט מען פלוצים אַ קול פון אַ דערוואַקסענעם ענטוויקעלטען מענשען און פרישע ווערטער צו דער זאַך, מיט אַ גלאַט לשון אָהן איבעריגע פערדרעהטע מליצה־פראַזען, און אַזעלכע נייע געדאַנקען פאַר יענער צייט, אַז אַ גוטער לעהרער דאַרף גאָר קענען די נשמה פונ'ם קינד מיט אַלע איהרע אייגענשאַפטען און גייסטיגע קרעפטען א. ד. ג. נישט אומזיסט איז דער מאמר אין „המגיד“ בעמערקט געוואָרען פונ'ם געוויסען יודישען געלעהרטען אין יענער צייט ל. מאַנדעלשטאַם, און ווען יענער איז דערנאָך דורכגעפאָהרען אין דער געגענד צוזאַמען מיט'ן בילדונגס־מיניסטער און מ'האָט איהם פאָרגעשטעלט אַבראַמאָוויטש'ן, האָט ער זיך געוואונדערט, וואָס ער זעהט פאַר זיך נאָך גאָר אַ יונגען־מאַן, געמיינט האָט ער, אַז דער מחבר פון דעם אַרטיקעל מוז זיין אַ געלעהר־טער שוין אין די עלטערע יאָהרען. מאַנדעלשטאַם האָט איהם דעמאָלט געראַטען אַוועקצוואַרפען די לעהרעריי און אַוועקפאָהרען קיין פאַדוא (אין איטאַליען) און אַריין אין די דאָרטיגע בעריהמטע ראַבינער־שול, און ער פון זיין זייט האָט איהם צוגעזאָגט זיך משתדל צו זיין, ער זאָל בעקומען אַ סטיפענדיע דערויף פון דער רוסישער רעגירונג. דער פלאַן האָט אָבער נישט געקאָנט דערנאָך אויסגעפיהרט ווערען, און צוליעב פערשיעדענע אומשטענדען איז אַבר. איבערגעפאָהרען מיט אַ יאָהר שפעטער (אין יאָהר 1858) קיין בערדיטשעוו. דאָרט האָט ער גענומען זיין צווייטע פרוי, די טאָכטער פון אַן אָנגעזעהענעם נאָטאַריוס, זלמן לעווין, וואָס בעגלייט איהם אין לעבען ביז היינטיגען טאָג. אזוי ער איז געוואָרען בערדיטשעווער תושב.

V

איצט ערשט האָט זיך אַבראַמאָוויטש גענומען גאָר ערנסט צו ליטעראַרישער אַרבייט. דער שווערער האָט פון איהם אַראָבגענומען אינגאַנצען די דאגת פרנסה, און ער האָט זיך געקאָנט אָבגעבען אין זיין קאַבינעט מיט דער אַרבייט ביים שרייב-טיש, צו וועלכער ס'האָט איהם אזוי געצויגען. אין אַ פּאָר יאָהר אַרום האָט זיך אָבגעדרוקט אין ווילנאָ (אין יאָהר תר"כ) דאָס ערשטע ווערק זיינס מיט'ן נאָמען „משפט שלום“, אַ קליינע זאַמלונג פון קריטישע און צייט-אַרטיקלען מיט אַ ביסעל הקירות און שירים. דאָס קליינע ביכעל האָט אין זיין צייט אָנגעמאַכט אַ גרויסען רעש, בעזונדערס מיט'ן ערשטען אַרטיקעל „קלקיל המינים“, וואָס בעשטעהט פון אַ האַרבער קריטיק איבער צווייפעל'ס אַ ספר פון שירים „מינים ועוגב“. ביז דעמאָלט, מעג מען זאָגען, איז נאָך קיין סימן פון דעם, וואָס מען רופט-אָן „קריטיק“, נישט געווען אין דער יודישער ליטעראַטור. אייגענטליך איז נאָך דעמאָלט גאָר אינגאַנצען די נייע יודישע ליטעראַטור כמעט ווי נישט געווען. זעלטען-זעלטען ווען ס'איז אַרויס אויף דער ליכטיגער וועלט אַ נייער ספר, און אַז ס'האָט זיך נור געוויזען עפּיס אַ מין נייביכעל, האָט מען געהאַלטען אין איין לויבען עס און „גאַנץ הלל“ זאָגען אויף דעם. פּלוצים קומט אַ יונגער שרייבער מיט אַ שענער שפּראַך פון אַ געלעהרטען און פערגינט זיך אַרויסטרעטען מיט אַ שאַרפער קריטיק געגען אַ מחבר שוין אַ מפורסם, און ריהרט-אָן אגב אַנדערע מיני שרייבער אויך — אַודאי האָט זיך אויפגעריהרט דאָס יודישע וועלטיל און קולות פון הייסער פּאָלעמיק האָבען זיך געלאָזט הערען אין די צייטונגען „המליץ“ און „הכרמל“, וואָס האָבען אין יענער צייט אָנגעהויבען צו ערשיינען.

נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט חשק צו זיין גרויסער אַרבייט „תולדות הטבע“, מיט וועלכער ער האָט זיך בעשעפטיגט שענע עטליכע יאָהר. אָנשטאָט צו פּרעדיגען פאַר'ן עולם, זאָגען השכלה-מוסר, שרייען אויף קולות „שמע ישראל, שטעה-אויף, מיין פאָלק;“ א. א. וו., אָנשטאָט צו לויבען די השכלה, די „בת אלהים“, אין הימעל אַריין, און שיטען מיט פּייערדיגע מליצות וועגען בילדונג, ווי ס'איז געווען דער מנהג דעמאָלט ביי די משכילים, וואָס האָבען געהאַלטען אַפען אין דער

האנד, — האט אבר. געפינען בעסער פאר נויטיג צו געבען דעם עולם די בילדונג אליין, ד. ה. די נאטור־וויסענשאפט, מיט וועלכער ער אליין האט זיך פיעל בעשעפטיגט פון דער ערשטער צייט אן, וואס ער האט אנגעהויבען זיך צו בילדען, איבערהויפט זינט ער איז געקומען צו דער מדרגה צו פערשטעהן א דייטשען בוך. דאס בוך „תולדות הטבע" איז ארוים אין דריי טייל. דער 1־טער טייל האט זיך געדרוקט אין לייפציג אין יאהר תרכ"ב (1862). דאס איז געווען נישט מעהר ווי אנ'איבער־זעצונג אויף העברעאיש פון לענץ'ס נאטור־געשיכטע. דער מחבר האט געקראגען דערויף שטיצע 500 רובל פון דער רעגירונג, וועלכע האט אין יענער צייט, גארנישט ווי היינט, געזוכט מיטלען ווי אזוי צו בילדען די יודען... מיט פיער יאהר שפעטער האט זיך אבגעדרוקט שוין אין זשיטאמיר דער צווייטער טייל, און נאך אין זעקס יאהר ארום, אין ווילנא, דער 3־טער טייל. די לעצטע צוויי טיילען זענען שוין ניט געוועזן קיין היילע איבערזעצונג פון לענץ, נאר בעארבייט זעלבסטשטענדיג פון פערשיעדענע בעסטע קוועלען פון יענער צייט, און די שפראך דארט איז אויך פיעל גלאטער און בעסער ווי אין ערשטען. די ביכער „תולדות הטבע" האבען ממש געעפענט די אויגען פון א סך יודישע לעזער, יונגע־לייט און אויך עלטערע האבען זיי געשטודירט מיט גרויס הנאה; און „מבינים" האבען בעוואונדערט די גרויסע בקיאות אין תלמוד און מדרשים און די חריפות וואס דער מחבר האט ארויסגעוויזען ביים שאפען נייע טערמינען און אנרופען מיט בעשטימטע נעמען פערשיעדענע בעלי־חיים.

אבר. האט נאך אבגעדרוקט אין „המליץ" צוויי גרויסע פובליציסטישע מאמרים, וועלכע ער האט דערנאך פערבעסערט און ארויסגעגעבען אין א ביכעל מיט'ן נאמען „עין משפט" (זשיטאמיר 1867), און וואו עס געפינען זיך גוטע געדאנקען אין א שענער קלארער שפראך וועגען דער יודישער ליטעראטור, יודישע שולען און בכלל וועגען דער יודישער לאגע, — און מיט דעם, מעג מען זאגען, האט זיך פערענדיגט זיין ארבייט אלס געלעהרטער און פובליציסט.

אלס בעלעטריסט האט אבר. אויך פריה אנגעהויבען צו ארבייטען. אין דערזעלבער צייט, וואס ער האט זיך אזוי אבגעגעבען איינגאנצען צו זיין „תולדות הטבע", האט ער געמוזט אבגרייסען א שטיקעל צייט צו פרובען מאהלען דאס יודישע לעבען פון יענער צייט. ער האט נאך נישט געקאנט פיהלען דעמאלט, אז צו דער ארבייט איז ער

חירקליך געשאַפען און אין דעם ליענט זיין גאַנצער כח, נאָר געצווינגען האָט עס איהם, פון דער ערשטער צייט אָן, וואָס ער האָט זיך גענומען צום שרייבען, צו האָפען אַ מאָל אַ פינזעל און מאָהלען בילדער פונ'ם יודישען לעבען, וואָס איז איהם אַזוי בעקאַנט. און אַזוי האָט ער אַרויס־געגעבען זיין ערשטען „ספור־אהבים“, ד. ה. ראָמאַן, „למדו היטב“ (וואַרשוי, 1862). דאָס איז אייגענטליך עטליכע קאַפּיטלען פון אַ גרע־סערער ערצעהלונג, וואָס האָט זיך אָבגעדרוקט אינגאַנצען ערשט מיט 6 יאָהר שפּעטער, מיט'ן נאָמען „האבות והבנים“ (אָדעס, 1868), און איז אַרוים אין זעלבען יאָהר אין אַ רוסישער איבערזעצונג פון בינשטאָק.

דעם ערשטען בעלעטריסטישען פּרוב פון אַבראַמאָוויטש'ן קאָן מען נישט רעכענען פאַר שטאַרק געלונגען. אמת, אין יענער צייט איז דאָס אויך געווען אַ וויכטיגע ערשיינונג, נאָר אָבער. האָט נאָך נישט געפונען זיין געוואונשטען סטיל („האבות והבנים“ איז נאָך געשריבען אין ריין ביבלישער שפּראַך), זיין ריכטיג איהם צוגעפּאַסטען אַרט שרייבען. ווען ער האָט זיך דורכגעשלאָגען אין איז אַרוים אויף זיין אמת'ן וועג, האָט ער זיך פאַר די לעזער בעוויזען אין דער געשטאַלט פון מענדעלי מוכר־ספרים.

VII.

בעוויזען האָט זיך מענדעלי מוכר־ספרים צום ערשטען אין פּראָסט יודישען. אַראָבלאָזענדיג זיך פונ'ם הויכען באַרג אין טיעפען טאָל, נעהמען שרייבען אין יענער צייט פּשוט זשאַרגאָנישע מעשיות פאַר'ן פּראָסטען עולם, בפרט פאַר אַזאַ שרייבער מיט אַזאַ נאָמען ווי אָבר. האָט שוין געהאַט אין דער יודישער ליטעראַרישער וועלט — צו דעם האָט מען געדאַרפט האָבען אַ בעזונדער גבורה און דרייסטקייט, וואָס האָט דעמאָלט גע־גרענצט כמעט מיט אַ ליטעראַרישען זעלבסטמאָרד... ווער האָט דעמאָלט געשריבען זשאַרגאָן? אויסער מיני „בבא־מעשיות“, זענען אַרומגעגאַנגען צווישען פּראָסטען עולם נור אייזיק־מאיר דיק'ס קליינע ביכלעך, וואָס האָבען אייגענטליך גאָר קיינע שייכות געהאַט מיט ליטעראַטור און האָבען

ביהרסטענטייל נור דידאקטישע צוועקען געהאט*). וואס האט בעוועגט אבר.'ן נעהמען שרייבען פראסט יודיש? ער אליין (אין זיינע אויטא־ביאגראפישע בעמערקונגען אין סאקאלאוו'ס „ספר זכרון") ערקלערט עס פשוט דערמיט, וואס ער האט זיך אומגעקוקט און בעטראכט, אז דאס רוב פונ'ם פאלק פערשטעהט נישט העברעאיש, נור „יודיש־דייטש", און דעריבער האט ער זיך בעשלאסען אוועקלעגען די בושה אן א זייט און שרייבען פשוט יודיש, כדי נוצליך צו זיין מיט'ן שרייבען אויך דעם פשוט'ן עולם. מען קאן רעכענען, אז אויסער דעם דאזיגען טעם האט איהם, אפשר אהן זיין בעוואוסטזיין, אויך דער קינסטלערישער גייסט זיינער געטריבען דערצו, ער זאל נעהמען מאהלען לעבעדיגע בילדער אין דער שפראך פונ'ם לעבען גופא...

ווי ס'איז, האט ער אנגעשריבען די ערשטע ערצעהלונג אין יודי־שען און אבגעדרוקט זי פריהער אין צעדערבוים'ס „קול מבשר" און דערנאך ארויסגעלאזט א בעזונדער בוך: „דאס קליינע מענשעלי, אדער א לעבענס־בעשרייבונג פון אברהם יצחק תקיף, געדרוקט בהשתדלות מענדעלי מוכר־ספרים"**) (אדעס, 1864).

„דאס קליינע מענשעלי" האט געמאכט אין זיין צייט א גרויסען רושם אויף די לעזער און ס'איז גיך ארויס דערפון א דריטע אויסגאבע, און שפעטער מיט איניגע יאהר א פיערטע, „גאר איינגאנצען אויף דאס ניי איבערגעמאכט" (מיט פיער יאהר צוריק איז עס ארויס ווידער אויף דאס ניי אין אדעסער „יובילײ־אויסגאבע").

נאכדעם האט זיך שוין נישט אויפגעהערט די „השתדלות" פון

*) פאנטאזיע אין זיינע אויבענדערמאהנטע „זכרונות" דערצעהלט, אז אויף זיין שאלה, וואס ער האט געשטעלט דיק'ן, פארוואס ער בענוצט אין זיין שרייבען דעם ארי־סען מגושם'דיגען זשארגאן אנשטאט דעם שענעם העברעאיש, האט ער בעקומען אנ'ענטפער: „צעווארפען אנ'אלטען בנין קאן מען נור מיט קלעפ פון א גראבען האמער, נישט דורך שטעך פון א דינער גילדענער שפילקע".

**) אבר. אליין האט זיך אנגערופען אין „קליין מענשעלע" „סענדעריל מוכר־ספרים" (פון דער יוגענד האט ער געדענקט איינעם א סענדעריל מוכר ספרים, וואס פלעגט אמאל ארײַנקומען קיין קאפוליע), נאר צעדערבוים, וואס זיין נאמען איז אויך געווען סענדער, האט געפונען, א פנים, אין דעם עפּיס א אום־כבוד פאר זיך און האט משנה השם געווען אויף מענדעלי מו"ס — און פון דעמאלט־אן איז שוין אזוי פערבלי־בען דער נאמען מענדעלי מוכר ספרים.

מענדעלי מו"ס אַרויסצוגעבען אין יידישען אַלע מאָל נייע ביכער. נאָכ'ן „קליינעם מענשעלי" האָט ער אַרויסגעלאָזט אויף דער וועלט „דאָס ווינשפינגעריל, וואָס מיט דעם קען איטליכער מענש דערגרייכען אַלץ, וואָס זיין האַרץ ווינשט און באַגעהרט און קען דורך דעם נוצליך זיין זיך און דער וועלט" (געדרוקט אין וואַרשוי, וואַרשיינליך, אין יאָהר 1865). „דאָס ווינשפינגעריל" אינ'ם ערשטן גלגול איז געווען גאָר אַ קליין ביכעלע, וואָס האָט ערשט בעדאַרפט דיענען, ווייזט אויס, פאַר אַ הקדמה צו אַנדערע ספרים וועגען חכמות און וויסענשאַפטען, ווייל דער מחבר זאָגט דאָרט צום סוף פונ'ם ביכעל: „אין אוניווערסיטעט האָב איך צום סוף געפונען דאָס ווינשפינגערי'ל, נישט דאָס פוסטע חימערישע ווינשפינגערי'ל א. ז. וו. מיין ווינשפינגעריל איז עפיס וואָס אַנדערש. דאָס איז די חכמה! מיט חכמה קען דער מענש דערגרייכען אַלסדינג, וואָס ער ווינשט און ז. וו. אין דעם ספר האָב איך מיר פאָרגענומען צו בעשרייבען פראָסט אין אַ גרינגער שפראַכע די אַלע חכמות און וויסענשאַפטען, וואָס דורך זיי קען איטליכער מענש זוכה זיין צו דעם אמת נאַטירליכען „ווינשפינגעריל". און פון דעם קליינעם קערענדיל איז אין פיעל יאָהר אַרום אויסגעוואַקסן אַזאַ וואונדער-שענער בוים, ווי דאָס איבערגעמאַכטע „ווינשפינגעריל" (אין העברעאישען „בעמק הבכא"), איינס פון מענדעלי'ס גרעסטע און בעסטע ווערק.

מענדעלי'ס סאַטירישער טאַלאַנט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען אַרויסווייזען אין די ערשטע צוויי ווערק זיינע אין יודישען, האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר פערבעסערט און בעקומען מעהר קראַפט און זאַפט. אין יאָהר 1869 איז אַרויס אין זשיטאָמיר „פישקע דער קרומער, א מעשה פון יודישע אָרימע-לייט", די מעשה האָט ער אויך, גלייך ווי „דאָס ווינשפינגעריל", אין אַ צייט אַרום גאָר איינגאַנצען איבערגעמאַכט און אַרויסגעלאָזט אַ אמת-מייסטער-ווערק (אָדעס, 1888). בעקאַנט האָט ער זיך מיט'ן לעבען פון די אָרימע-לייט נאָך אין דער יוגענד, אַרומפאָהרענדיג אַ גאַנצען זומער מיט אברהמ'יל דעם הינקעדיגען; נאָר גאָר נאָהענט האָט ער זיך צוגעקוקט צו דעם בעזונדער וועלטיל אין בערדיטשעוו גופא, וואו עס פלעגען זיך צונויפקומען יודישע בעטלער פון דער גאָרער וועלט און פון אַלערליי מינים: פוס-אָרימע-לייט און בויד-אָרימע-לייט, שטאָדט-אָרימע-לייט און פעלד-אָרימע-לייט א. ז. וו. ער פלעגט אָנשפאַרען אַליין אין אַלע זייערע פערוואָרפענע אכסניות, ליב האָבען אויספרעגען זיי פון אַלץ, וואָס עס געהט-פאָר ביי זיי אין זייער משונה וועלט. און אַז ער נעהמט מאָהלען די בילדער פון זייער לעבען, קומען

זי ארוים לעבעדיג פאר דעם לעזער, גלייך ווי זי שטעהען פאר זיינע אויגען

אין דעם זעלבען יאהר האט מענדעלי אפגעדרוקט אויך אין זשי־טאמיר „די טאקסע אדער די באנדע שטאדט־בעלי־טובות“ (דערנאך איז עס ארויס אין א זעהר ניט־גערא‏טענער רוסישער איבערזעצונג). דא האט ער ארויסגעפיהרט אויף דער סצענע די נעוויסע „טובי העיר“, פרומע כשר'ע יודען, „בעלי־צדקות איבער א פרעמדער קעשענע“, און נאך אנדערע „שענע יודען“ רעדעל־פיהרער, וואס פיהרען די גאנצע שטאדט ביי דער נאז און ציהען ביים עולם דעם מארך פון די ביינער. אומ'ברחמנות'דיג רייסט ער פון זי אראב די פרומע מאסקע און ווייזט זי הוילערהייד, ווי זי שטעהען און געהען, מיט זייער גאנצער פראכט און חן־גריבעלעך, מיט אלע זייערע תנועות און העויות. „די טאקסע“ האט אויפגעריהרט דאס גאנצע בערדיטשעווער וועלטיל, עס האט געהוידעט און געקאכט. די „שענע יודען“ האבען אין שפיגעל אליין דערקענט זייער שענע צורה, און אלע האבען אנגעהויבען טייטען אויף זי מיט די פינגער און בא־נוצען דערביי זעהר אפט שארפע ווערטער און ווערטלעך פון דער „טאקסע“. פערשטעהט זיך, אז די בערדיטשעווער „טובי העיר“ האבען אזא זאך נישט געקאנט אראבשלינגען און לאזען דעם מחבר צו־רוה, בפרט אז די זאך איז דערגאנגען צו דער הויכער נאטשאלסטווע פון דער געגענד. אודאי האבען זיי געגומען ארויסווייזען זייער געפיהל צום בעשרייבער פון דער „טאקסע“ אויף זייער שטייגער, — אזוי אז מענדעלי מו"ס האט געמוזט פערלאזען אינגיכען דאס געבענטשטע בערדיטשעוו און איבערפאהרען מיט זיין פאמיליע קיין זשיטאמיר.

VIII.

אין זשיטאמיר האט מענדעלי פערגעסען אין דער טאקסע און די בערדיטשעווער קהלס־לייט, און זיך גענומען ווידער ערנסט צום לערנען און גרייטען זיך צום עקזאמען, כדי צו בעקומען סמיכות אויף ראבינער פון דארטיגער ראבינער־שול. נאכדעם ווי ער האט בעקומען דעם געווינשטען אטעסטאט, האט ער זיך ווייטער איבערגעגעבען אינגאנצען צו ליטעראַרישער ארבייט, און אין א קירצער צייט האט ער ארויסגע־לאזט אויף דער וועלט „די קליאטשע אדער צער־בעלי־חיים, א מעשה,

זאָס האָט זיך פערוואַלגערט צווישען די כתבים פון ישראליק דעם משוגענעם״ (ווילנא, 1873).

נאָך אין די פריהער געדרוקטע זאַכען האָט מענדעלי ליעב געהאַט אַפּטמאָל צו בענוצען זיך מיט אייגענע פסוקים אַזעלכע, וואָס זענען אייסען נאָך אַ בעהאַלטענע כונה אויסער די אָפענע און אחוץ דעם פשט דאַרף מען געפינען אין זיי אויך אַ רמז. און „די קליאַטשע״ איז שוין פון אָנהויב ביז סוף הוילע רמז, אַן׳אַלעגאָריע אויף דער כנסת־ישראל אין גלות. באַלד ווי „די קליאַטשע״ איז אַרויס, איז זי געוואָרען שטאַרק בעוואוסט און בעליעבט ביי די לעזער פון פערשיעדענע קלאַסען און געבאַבט דער מחבר אַ גרויסען נאָמען אין פאָלק.

אינגאַנצען אַן׳אַלעגאָרישע זאַך איז אויך די פּאָעמע „דאָס יודעל״, אַ כפור־המעשה אין שירים מיט אַ משקל פון עלף תנועות, מיט אַ מאָטאָ: „אַך, יודעל, מיין קראַנקער יודעל, דיין לעבען איז זעהר אַ טרויעריג לידעל״ (וואַרשוי, 1875), וואו עס ווערט איבערגעגעבען אינ־קירצען די גאַנצע געשיכטע פון יודישען פאָלק פון מתן־תורה ביז מענ־דעלסאָנ׳ס צייטען. אין דער איצטיגער נייער יודישער „יוביליי־אויסגאַבע״ וועט „דאָס יודעל״ אַרויס אויף דאָס ניי איבערגעאַרבט גאָר אינגאַנצען.

אין דער אמת׳ן אָבער ליעגט מענדעלי׳ס קראַפט נישט אין אַזעל־כע מיני אַלעגאָריעס, און נאָך פיעל מעהר נישט אין די אַנדערע מיני אַרבייט, מיט וועלכע ער האָט זיך יענע צייטען בעשעפטיגט, ווי „זמירות־ישראל — שבת׳דיגע זמירות פאַרטייטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי איטליכער יוד בעזונדער זאָל פאַרשטעהן זייער טייערען ווערטה, ווי שען זיי זענען אַ גאָטס וואונדער״ (זשיטאָמיר, 1875), ווי אויך „פרק שירה״ איבערזעצט אויף יודיש אין גראַמען מיט אַ משקל פון עלף תנועות (אין זעלבען יאָהר), אין וועלכען ס׳איז אַריינגעלעגט אַ סך בקיאות און חריפות.

דערפאַר אָבער האָט מענדעלי אַרויסגעלאָזט דערנאָך אַ סאַטיריש מייסטער־ווערק „קיצור מסעות בנימין השלישי, דאָס הייסט די נסיעה אָדער אַ רייזע־בעשרייבונג פון בנימין דעם דריטען, וואָס איז אויף זיינע נסיעות פאַרגאַנגען העט וייט אַזש אונטער די הרי חשך און האָט זיך געזעהן אָנגעזעהן און אָנגעהערט חידושים שענע זאַכען, וואָס זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען אין אַלע שבעים לשונות און היינט אויך אין אונזער לשון״ (ווילנא, 1878). אין „מסעות בנימין השלישי״ האָט

מענדעלי'ס סאַטירישער טאַלאַנט דערגרייכט, מעג מען זאָגען, ביז זיין העכסטען גראַד. שפּעטער איז דאָס ווערק אַרויס אין פּויליש מיט'ן נאָמען „דער יודישער דאָן-קישאָט" (וואַרשוי, 1885), איבערזעצט פון אַ פּוילישען שרייבער קלעמענס יונאָשע, וואָס האָט זיך גענומען גרינדליך אויסלערנען יודיש כדי צו זיין אימשטאַנד איבערצוזעצען מענדעלי'ס ווערק אין פּוילישער שפּראַך. דערזעלבער יונאָשע האָט אין אַ יאָהר נאָכדעם אויך אַרויסגעגעבען אַ איבערזעצונג פון דער „קליאַטשע".

מיט „מסעות בנימין השלישי" האָט אויף אַ היבשע צייט ווי אויסגעטריקענט מענדעלי'ס גייסטיגער קוואַל. ער האָט אוועקגעלעגט די פען אין אַ זייט און האָט גאָרנישט געשריבען, ווייל ער האָט ניט געקאָנט שרייבען צוליעב שווערע אומשטענדען אין זיין לעבען. אין דער הקדמה צום „פּריזיוו", וואָס איז אַרויסגעגעבען געוואָרען עטליכע יאָהר שפּעטער, שרייבט ער צו זיינעם אַ גוטען פריינד וועגען יענער צייט אַזוי: „די צרות אין דער לעצטער צייט האָבען פערשטיינערט מיין האַרץ, אַזוי אַז די צונג האָט מיר זיך נישט געלעגט צו ריידען און די האַנד צו שרייבען אַ וואָרט. דאָס איז אַזאַ שווייגען, וואָס מאַכט זיך מיט אַ מענשען, ווען שטאַרקע יסורים טרעטען-צו מיט אַמאָל און קאָסט איהם געזונט און לעבען אַ סך מעהר ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרעהרען; וואָס אויב אַזעלכס געדויערט אָהן עפּיס אַ הילף פון דער זייט, איז מען אין אַ גרויסער סכנה צו ווערען אויס מענש".

אין יאָהר 1881 איז אַבראַמאָוויטש איבערגעפאָהרען פון זשיטאָמיר קיין אָדעס אויף דער שטעל פון משגיח און פיהרער פון דער תלמוד-תורה, וועלכע ער פערנעהמט ביז איצט.

XI.

מענדעלי מוכר-ספרים האָט באַלד נאָך זיין קומען קיין אָדעס ווידער אויפגעלעבט און זיך אומגעקעהרט מיט גרויס חשק צו זיין שרייבטיש, וואָס איז געווען פערלאָזען פון איהם עטליכע יאָהר כסדר. ווידער האָט אין איהם זיך געעפענט אַ פרישער קוואַל הייסע געפיהלען און איהם אַ בּרען געטאָן אויסצוגיסען זיי אין ווערטער פריי פאַר דער גאַנצער

וועלט״ — און צום יום־טוב פון זיין 25־יעהריגען ליטעראַרישען יובילי (זינט ס׳איז אַרויס זיין „משפט שלום״), האָט ער געבראַכט פאַר די יודישע לעזער אַ טייערע מתנה, אַ דראַמע אין פינף אַקטען „דער פריזיוו״ (פעטערבורג 1884). נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט אַ בעזונדער ברען און מיט אַ פרישער יוגענד־קראַפט צו דער אַרבייט. אויסער וואָס ער האָט געשריבען נייע זאַכען, האָט ער אויך איבערגעאַרבייט די אַלטע גאָר אויף דאָס ניי, אַנדערע פון זיי האָט ער אַזוי איבערגעמאַכט, אַז חוץ דעם אַלטען נאָמען איז פון פריהער כמעט גאָר נישט געבליבען (צב״ש „דאָס ווינשפינגעריל״).

אין דער צייט האָט ער זיך אומגעקעהרט ווידער צו דער העברעאישער ליטעראַטור, גענומען שרייבען נייע העברעאישע „ספורי־מעשיות״, וועלכע האָבען זיך נישט אָנגעהויבען אָנצוקעהרען מיט׳ן אַמאָליגען „האבות והבנים״ און מיט גאָרנישט דערמאָהנט יענעם אַלטען „כפיר אהבים״, נישט מיט׳ן אינהאַלט, נישט מיט׳ן אַרט שרייבען און אויך נישט מיט דער שפּראַך. אָנשטאָט דעם „ריין־ביבלישען״ לשון, וואָס האָט איהם שוין נישט געקאָנט צופריעדענשטעלען ביים מאָהלען לעבעדיגע בילדער פון היינטיגע צייטען, האָט ער גענומען אויסנוצען די מעהר לעבעדיגע און ענטוויקעלטע אויסדריקע און פאָרמען פון משנה און אגדה־שפּראַך און קונציג געשאַפען אַ ניי־העברעאישען סטיל, וואָס איז פאַר מענדעלי׳ן ווי געוואונשען און האָט אויך געדיענט אַלס מוסטער פאַר די בעסערע יונגערע שריפטשטעלער.

צום ערשטען האָט ער זיך בעוויזען מיט זיין נייעם אַרט שרייבען העברעאיש אין „בסתר רעם״ (זיך אָנגעהויבען דרוקען אין קאַנטאָר׳ס „היום״ און זיך איבערגעדרוקט מיט׳ן סוף אין מאָנאַטשריפט „בן עמי״ 1888). דערנאָך האָט ער געדרוקט כסדר אין „כורת״ („שם ויפת בעגלה״), אין „פרדס״ („לא נחת ביעקב״, „בימי הרעש״, „הנשרפים״, „בימים ההם״), אין „לוח אחיאסף״ („בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה״). די אַלע זיעבען ערצעהלונגען זענען אַרויס שפּעטער אין אַ בעזונדער זאַמלונג (1900). אויסערדעם האָט ער זיך פערנומען מיט איבערזעצען, אָדער ריכטיגער געזאָגט „איבערשאַפען״ פון יודיש אין העברעאיש די בעסערע ווערק זיינע, ווי „מסעות בנימין השלישי״ (פרדס III), „ווינשפינגעריל״ („בעמק הבכא״ — „השלח״), „פישקע דער קרומער״ („ספר הקבצנים״ — „הדור״), און נאָך שפּעטער „די קליאַטשע״ („סוסתי״ — „השלח״).

אין די לעצטע יאָהרען האָט ער אויך אָנגעשריבען זיין גרעסערע נייע „אלטע מעשה", „שלמה ר' חיים'ס" (אָנגעהויבען זיך דרוקען אינ'ם „יוד", 1900), דאָס זעלבע אויך אין העברעאישען „חיי שלמה" (אין דער לעצטער העברעאישער אויסגאבע — „בימים ההם"). דאָס איז אַנ'אַרט לעבענס-בעשרייבונג פון זיך אליין, געמאָהלט אין קינסטלע-רישע בילדער. די דאָזיגע „אלטע מעשה", אהוץ איר הויך קינסטלע-רישען ווערטה, ענטהאלט אין זיך א גאנצען אוצר בילדער קלאָרע און רעליעפע פונ'ם יודישען לעבען, און אויף „שלמה ר' חיים'ס", ווי אויך אויפ'ן פריהערדיגען „ווינשפינגעריל", וועט מען קאָנען אין די שפּעטערדיגע דורות אָנווייזען די אלע, וואָס וועלען חשק האָבען זיך צו בעקענען נאָהנט מיט'ן יודישען לעבען „אין יענע צייטען": נצהמט לייענט, רבותי — און די ליטווישע שטעדטלעך, ווי אויך וואָהלינער „קאבצאנסק, טונעיאדעווקע און גלופסק", מיט אלע זייערע גאסען און געסלעך, זייערע הייזער און הייזלעך, און אלע זייערע יודישע איינ-וואוינער, פון קליין ביז גרויס, מיט אלע „תנועות" ארום און ארום, שטעהען לעבעדיג פאר אייערע אויגען".

מיט עטלעכע יאָהר צוריק האָט מען גענומען מאכען הכנות צום דאָפּעלען גרויסען יום-טוב פון דער יודישער ליטעראטור, צו מענדע-לי'ס 70-יעהריגען יובילײ און 50-יעהריגער ליטערארישער ארבייט. צו יענער צייט האָט מען געזאָלט ארויסגעבען א יובילײ-אויסגאבע פון אלע זיינע יודישע און העברעאישע כתבים. עס זענען אָבער אָנ-געקומען די פינסטערע אָקטאָבער-טעג פון יאָר 1905, געמאכט א וויס-טען חורבן אין דעם יודישען געהעטאָ אין רוסלאנד און פערשטערט דעם יום-טוב אויך. ר' מענדעלי אליין איז מגולגל געוואָרען קיין זשענעווא (אין שווייץ). אהין איז ער געקומען מיט א צובראָכען הארץ פון יודישע צרות און ס'האָט גערויערט א שטיק צייט איידער ער האָט זיך בערוהיגט א ביסעל און זיך געקאָנט נעהמען ווייטער פאר זיין ארבייט. דאָרט, אין דער ווייטער שווייץ האָט דער „זיידע" געפונען נאָהנטע „אייניקלעך", בעזונדערס צווישען דער סטודענטישער יוגענד, וואָס האָבען געוואוסט צו שעצען און אָבגעבען גרויס כבוד דעם טייערען גאסט. איהם האָט אָבער געצויגען צוריק צו דער אלטער היים, און נאָך א פאָר יאָהר האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק קיין אָדעס.

פון דער יוביליי=אויסגאַבע איז דעמאָלט נור אַרויס איין באַנד אין יודישען („דאָס קליינע מענשעלי" און „פישקע דער קרומער") און איינער אין העברעאישען („ספר הקבצנים" און „בעמק הבכא"). איצט צום 75=יעהריגען יובילייע וועלען אַרויס מענדעלי'ס יודישע כתבים (אין 10 טייל) דורך אַ פּריוואַט=פערלאַג אין ווילנאַ, און פון די העברעאישע געזאַמעלטע ווערק אַרויס דורך דער ליטעראַרישער חברה אין אָדעס דער צווייטער באַנד („סוסתי", „מסעות בנימין השלישי" און „בימים ההם") מיט אַן אַרטיקעל וועגען מענדעלי פון דוד פרישמאַן, און נאָכדעם וועט אַרויס דער דריטער באַנד.

און דער אַלטער ר' מענדעלי, „דער זיידע פון דער יודישער ליטעראַטור", טראַכט נישט, הויבט גאָר נישט אָן צו טראַכטען פון קיין רוה, אויף וועלכע ער האָט אַ'אַ רעכט. ער הערט נישט אויף צו אַרבּייטען ווייטער זיין ליטעראַרישע אַרבּייט פריש און מונטער, מיט יוגענדליכע גייסטיגע קרעפטען, און וויל גאָר נישט אָפּרוהען אַ ביסעל אויף די פיעל לויב=קרענץ, וואָס ער האָט געבראַכט פון זיין פאַר=אַ=יאָהריגער נסיעה.

די רייזע זיינע פאַר=אַ=יאָהרען סוף זומער אין עטליכע גרויסע יודישע שטעדט (ווילנאַ, ביאַליסטאָק, וואַרשוי און לאָדז) איז באמת געוועזען אַ טריאומף=רייזע. אַזאַ כבוד האָט נאָך קיין יודישער שריפטשטעלער ביי יודען נישט געהאַט. מיט אַ יאָהר 25 צוריק האָט מענדעלי'ן אָראָפּגעבראַכט קיין וואַרשוי זיין פּוילישער איבּערזעצער יונאָשע און פּוילישע ליטעראַטען האָבען געמאַכט אַ גרויסאַרטיגען באַנקעט לכבוד דעם פּראָפעסאָר פוג'ס „יודישען דאָן=קישאָט" און פּוילישע צייטונגען האָבען דערצעהלט זיינע שבחים. אונזערע יודען זענען דעמאָלט געשטאַנען פון דער=ווייטען, גלייך ווי די שמחה איז ז י י ע ר ע, אַ ריין=פּוילישע, און יודען האָבען נישט געוואָלט „טאַנצען אויף אַ פרעמדער חתונה"... איצט אָבער האָבען יודען אַליין זיך משמח געווען מיט זייער מענדעלי. און וואוהין דער ליעבער גרויסער גאַסט איז געקומען, איז געווען דער גרעסטער יום=טוב, מ'האָט איהם געטראָגען אויף די הענד און האַרציגע קולות פון טויזענדער מענשען: „יחי מענדעלי!" האָבען איהם בעגלייט דעם גאַנצען וועג.

און געקומען צוריק אַהיים, אַוועקגעלעגט אָן אַ זייט די מתנות מיט די אַדרעסען, וואָס מ'האָט איהם אין יענע שטעדט אונטערגעטראָגען פון אַלע זייטען, פערגעסען די ימים=טובים, פערגעסען די טיעפע עלטער — און ווידער זיך גענומען גאָר געשמאַק ווי אַמאָל צו דער אַרבּייט. און

ווידער טרעפט מען, קומענדיג צו מענדעלי'ן, דעם שענעם גרויען קאפּ איינגעבויגען איבער'ן שרייב-טיש; ווידער זעהט מען דעם לאַנגען ווייסען בויגען פּאַפּיר מיט פרישע אויסגעפּערלטע, אויסגעשליפענע שורות; ווידער הערט מען איהם דערצעהלען מיט יוגענד-פייער אין די קורצזיכ-טיגע ליכטיגע אויגען וועגען אַלטע און נייע פּלענער פון וויטערדיגע אַרבייטען בעלעטריסטישע און אפילו פובליציסטישע איבער ברענענדיגע „צייט-פראגען" ...

לאָז ער אונז מאריך-ימים זיין, דער ליעבער, טייערער זיידע, און נאך לאַנגע-לאַנגע יאָהרען שענקען דער יודישער ליטעראַטור, סיי אין פשוט-יודישען און סיי אין העברעאישען, די טייערע מתנות פון זיין גרוי-סען, רייכען אַלט-יונגען גייסט.

א פרייד, אַ שטאָלץ פאַר דעם פאָלק, אַ כבוד און רוהם דער ליטע-ראַטור, וואָס האָט אַ מענדעלי מוכר-ספרים

אָדעס, כ"ה נאָוועמבער 1910.

י. ל. פרץ

מענדעלע

די צייטען פון „איינציגען אין ווערקשטעל״ זענען פאַרביי. די ליטעראַטור האָט זיך דיפערענצירט. אַרטיקלען, קריטיקען, ערינערונגען א. ד. ג. וועלען שרייבען אַנדערע; איך וויל מענדעלי׳ן עהרען. און דאָס טהוען אַלע, דאָס האָט שוין דאָס פאָלק אין דער גרויס׳ער מאַסע לאַנג געטהון. דאָס פאָלק האָט אָנערקענט זיין אַרבייט, און רופט איהם אויף זיין אַרבייט. נישט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, דאָס איז אַ פריוואַט-נאָמען, אַ נאָמען פאַר ווייב און קינד און פאַר׳ן מעטריקול־שרייבער און פאַספאָרטען־געבער; דאָס פאָלק רופט איהם „מענדעלי מוכר ספרים״, מאהבת הקצור—„מענדעלי״, אויפ׳ן נאָמען פון זיין בעסטער קרעאַציע.

און מענדעלי איז ווערטה דעם כבוד.

ער איז נישט נור דער עלטסטער צווישען די לעבעדיגע שרייבער, ער איז אויך, און דער עיקר—דער ערשטער. בויט זיך אַ ליטעראַטור, האָט ער עס דעם עקשטיין געלעגט: ער איז דער ערשטער, וואָס האָט, נאָך אַ קורצער צייט פון זייטיגע פראָבען, אָנגעהויבען שרייבען לשמה, ריינע קולטור־ווערטהען צו בעשאַפען...

און ער איז דער ערשטער, וואָס האָט נישט בעטראַכט זיין אַרבייט אַלס אַ בריק (אום מעגליכסט מיט זיין לשון צו

*) געשריבען ספּעציעל צום 75 יאָהריגען יובילעאום פון מענדעלי מוכר ספרים, וואָס איז געפייערט געוואָרען אין יאָהר 1910 און פערעפענטליכט אין אַ ספּעציעלער אויסגאַבע פון „פריינד״.

ריידן) „איבערצופיהרען **די קליאטשע**, זי זאל זיך פאשען אין אן׳אנדער פעלד“.

ער איז דער **ערשטער**, וואס האט געהאט ליעבע און אכטונג צו זיין קינסטלערישען אינסטרומענט—צום יודישען ווארט, און האט עס געהאלטען און ערצויגען ריין: נישט גערמאניזירט, נישט רוסיפיצירט, נישט אפילו אייראפעאיזירט, און ער איז דעריבער דער **ערשטער**, וואס האט א יודישען סטיל בעשאפען, זיין אינדיווידועל־יודישען סטיל. אזוי רעדט מענדעלי אויפן לשון פון זיין פאלק... און רעדט ער העברעאיש, ווי ער מיינט—צוליב דער אייביגקייט, אן וועלכער ער וויל און האט דאס רעכט זיך צו קלאמערן, שרייבט ער יודיש־העברעאיש. אזוי וואלט דאס פאלק גערעדט, ווען עס וואלט גערעדט העברעאיש...

און ער איז דער **ערשטער**, וואס האט מיט אפענע, יודישע און מיט פרעמדע ברילען נישט פערשטעלטע אויגען אויפ׳ן יודישען לעבען געקוקט; יודיש־אייגענארטיג עס געצייכענט, די פארגיגע שטעלען געמאהלט, אהן פרינציפען־און וואלי־עך־און נעפעל־רייטעריי, דאס ארימע יודישע לעבען—די ווירקליכקייט...

און ער איז געוועזען דער **ערשטער**, וואס האט דערזעהן און צו זיין דור משכילים און קולטור־טרעגער געזאגט: „פון רעפארמען רעדט איהר, פון השכלה,—דאס פאלק דארף ברויט“, און דער **ערשטער**, וואס האט דערזעהן דעם קהל׳שען **בעל־טובה** אין זיין ווירקליכער געשטאלט און דעם אינטעליגענט פון זיין דור, בשעת ער כאפט זיך ארויף **רייטען** אויף דער קליאטשע...

און נאך אין פיעל, פיעל זאכען איז „מענדעלי“ נישט נור דער **עלטסטער** צווישען די לעבעדיגע, נור אויך, און דער **עיקר**—דער **ערשטער**, דער **ערפינדער**, דער **בעשעפער**...

מענדעלע מוכר־ספרים.

(שלום יעקב אבראמאוויטש).

זיין לעבן און זיינע ווערק.

איך געדענק: מיט דער אייזעבאהן, אין דער דריטער קלאס, פאָהרט א יונגער־מאן און האלט אין דער האנד א בוך. דער יונגער־מאן איז זעהר פערטיעפט אינ'ם לייענען. דרויסען ליעגט אויסגעגאָסען דער גליהעדיגער זומער אויף פעלד און בארג, אויף בוים און שטיין און אויף די טעלעגראפען־שטאנגען, וועלכע קויפען פארביי, און די פינק־פייגעל און די לערך־פייגעל טשוויטשערען, אז עס נעהמט אזש אָן ביי דער נשמה — דער יונגער־מאן אָבער זעהט נישט און הערט נישט. זיין גאנצער זין איז געפאנגען גענומען פונ'ם בוך. עפּעס האָט ער דאָרט פאר זיך איינעם, א ליב מלמד, וועלכער געהט זוכען פרנסה, דען ער איז געוואָהר געוואָרען, אז עס זענען, ברוך־השם, פארהאן פרנסות אויף דער וועלט אויך חוץ מלמדות. א וואונדערליכער בריה איז דער דאָזיגער מלמד. פון זיין זייט איז קיין מניעה נישט דאָ, ער זאָל זיך נעהמען צו וואָס פאר א מלאכה עס איז: צו א שניט־קראָם אָדער צו א פאבריק, צו ווערען באנק־דירעקטאָר אָדער צו האנדלען מיט אתרוגים. וואָס איז דאָ די נפקא־מינה? א איד איז, ברוך־השם, פעה"ג צו אלסדינג; השם־יתברך מוז נאָר געבען, ער זאָל האָבען א שטיקעלע מזל און אזוי ווייטער. ליב מלמד שטעלט זיך אָפּ ביי א תבואה־שפייכלער, נעהמט א האנד פול ווייצען און זיפּט זיי דורך די פינגער, ווי איינער, וועלכער קוקט־דורך א פראָבע, אום צו וויסען, וואָס זי איז

דערט. אַ צווייטער איד שפּרינגט=אונטער און פרעגט, אויב ער וויל קויפען, און ר׳ ליב דערלאַנגט אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ און אַ ציה מיט דער נאָז, יענעם ציה, פון וועלכען עס הערט זיך אַ „ניין“ אָהן ווערטער. ווער מיר ווייצען, וואָס מיר ווייצען — אלא וואָס דען האָט ער געזיפצט? אַ קשיא אויף אַ מעשה! אַ איד דאַרף זיך קענען אויף אַלסדינג. טאָמער מאַכט זיך אַ מעשה, ער וועט אַמאָל דאַרפען ווערען אַ תבואה־סוחר, זאָל ער קענען זאָגען: אין ווייצען האָב איך, ברוך השם, אַ שטאַרקע ידיעה; גענוג ווייצען איז מיר אין מיין לעבען דורך די האַנד געגאַנגען און אַזוי ווי. און אַזוי ווי. ר׳ ליב ליעגט אין דער אַבסניא אויפ׳ן בעטעל מיט׳ן פּנים אַרויף, פערזונקען אין שלאָף, און בלאָזט און טראָמפּייטערט מיט דער לאַנגער און קרומער נאָז ווי אַ שופר, און זיין קאָלענע שטעהט איבער איהם מיט אַ ליכט אין דער האַנד און בעטראַכט איהם און מעסט איהם מיט די אויגען אַלע זיינע אברים. דער גוף, משטיינס=געזאָגט, עפּעס אַ שטיק שאַרבען, טרוקען ווי אַ טרוקענער בוים, דאַר און אָהן אַ כּזית פליישׁ. די הענד, ווי די דינע אויסגעדאַרטע שפּענדלעך, און די בלויע אָדערען זענען אָנגעשוואָלען און טרעטען שטאַרק אַרויס. דאָס פּנים איז אַ מין אַלטע חורבה: איינגעפאַלענע באַקען, איינגעזונקענע אויגען, אַ לאַנגע נאָז מיט אַ גאָרב, וועלכע הויבט זיך אויף און שטאַרט אַרויס פון דער מיט, ווי אַ קוימען פון אַ הויז נאָך אַ שרפה, אין וועלכען דער דאַך איז פערברענט געוואָרען, און נישט וויט פון דאָרט אַ אָרעמער, דאַרער בעזעם — דאָס קורצע, גראָה געוואָרענע בערדעל. דער חבר מיט׳ן ליכט אין דער האַנד קוקט, און פּלוצלינג פערשטעהט ער, און ער בעטראַכט איהם מיט אַ געפיהל פול פעראַכטונג און טראַכט זיך: „ווי שען איז דער דאָזיגער בריה, ווי גרויס איז די בריה׳שקייט פונ׳ם דאָזיגען „אַרבּייטער“! וואָס האָט עס געטויגט אַ זעלכען, צו געהען אין דער וועלט אַריין און צו זובען אַ נייעם לעבען? באַלד אָבער זאָגט דער דאָזיגער בעטראַכטער צו זיך אַליין: „און דו אַליין, צו וואָס האָט דיר געוואָלט דאָס דאָזיגע נאַרישקייט?“ און אַזוי ווי. און אַזוי ווי.

ער יונגער מאַן האָט צופעליג אויפגעהויבען די אויגען פונ׳ם בוך און האָט זיך פערחלומטערהייד אַרומגעקוקט. עפּיס אַ איד, אויסגעווייקט און אויסגעדאַרט, זיצט אינ׳ם וואַגאָן אויף איינער פון די בענק און רעדט מיט זיינעם אַ חבר און איז איהם מסביר אַיין עסק וועגען אַ שטעל פון אַ דירעקטאָר פונ׳ם עלעקטרישען טראַמוויי, צו וועלכער ער בעדאַרף

נאָר די האַנד אויסצושטרעקען, האָט ער זי שוין. אַ צװײטער איד זיצט אויף אַ צװײטער באַנק מיט זײַנעם אַ בעקענטען און בשעת רעדען טאַפּט ער אים ביי דער פּאָלע פון זײַן קאַפּאָטע און זאָגט איהם מבינות אויפ'ן טוך און װיפיעל עס איז װערט און, דרך-אגב, װי לאַנג עס װעט אויסהאַלטען. אויף דער דריטער באַנק שלאָפט אַ איד מיט'ן פּנים אַרויף און שנאָרכט און בלאָזט, און זײַן גוף איז עפּעס אַ שטיק צעבראָכע-נער שאַרבען, דאַר און אָהן אַ כזית פלייש.

דער יונגערמאַן האָט געדאַנקענלאָז װידער אַראָבגעלאָזט די אויגען אין בוך אַרײַן און האָט װײַטער געלייענט.

װאונדערבאַר! ער האָט גאָר נישט געפיהלט, אַז ער האָט גע-האַט אויף אַ מינוט מפסיק געװען. אַלעס, װעלכעס ער האָט דאָ גע-זעהען אינ'ם װאַגאָן אַרום און אַרום, איז איהם פאָרגעקומען, װי װען עס װאָלט געװען גלייכפאַלס נאָר אַ שורה פונם בוך אַרויס און דער זעלביגער מחבר האָט אויך זי געשריבען. ער האָט זיך גאָר נישט גע-פיהלט אונטערבראָכען.

און דער יונגערמאַן פאַרטיעפט זיך װידער אין זײַן בוך און ער לייענט װײַטער: „... די זון פלאַקערט. אַ הונד ציהט זיך אויס אויפ'ן בויך און עטהעמט שװער פאַר גרויס װאַרעמקייט. צײַטענװײַז הויבט ער אויף דעם קאָפּ, שטעקט אַרויס דעם צונג און דערלאַנגט פּלוצלונג אַ חאַפּ — און האָט אַ פליג אינ'ם מויל. אַ הוהן מיט אויסגעשפּרייטע פליגלען קוירט אין אַ װינקעל, און פון אונטער איהר הערט זיך דאָס פּיפּטשען פון די יונגע היהנדלעך. די דאָזיקע משפחה האָט יעצט איהר אָברוה-צײַט נאָכ'ן אַרומלויפען און אַרומנאָרען אינ'ם מיסט. עס זעהט זיך קיין לעבעדיג נפש, אַלעס איז שטיל און װי פערגליװערט. קיה פּאַשען זיך אין פעלד, די קינדער זענען אײַנגעשלאָסען אין די חדרים און די גרויסע געהניצען און שטרעקען זיך, װער אין דער היים און װער אין קראָם, און געהען-אויס פאַר אַ טרונק קאַלט װאַסער. אויף אַ װאַנד קלעטערט אַ קאַץ, און פּלוצלינג אין דער מיט אויף דער װאַנד שטעלט זי זיך אָב, דרעהט-אויס דעם פּנים און קוקט און טראַכט, אויב זי זאָל װײַטער קלעטערן אָדער זי זאָל צוריק אַראָב. פון װײַטען ציהט זיך אַ גרינער פּאַס פון בוימער דאָרט, װאו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...״

דער אײַזענבאַן-צוג האָט זיך אין דער דאָזיגער מינוט אָבגע-שטעלט אויף עפּעס אַ סטאַנציע אויפ'ן פעלד. דער יונגערמאַן לעגט אַװעק דאָס בוך אויף אַ װײַלע, און קוקט ארויס דורכ'ן פענסטערעל.

עפּעס אַ הונד ליגנט אין דער זון מיט איין אַרויסגעהאַנגענער צונג און חאַפּט אַ פליעג. אַ הוהן קויערט אויף איהרע היהנדעלעך. אין פעלד פּאַשעט זיך אַ קוה און שטעקט אַרויס דעם צונג און זוכט קאַלט וואַסער. אַ קאַץ קלעטערט אויף אַ וואַנד. פון ווייטען לייכט זיך אַ גרינער פּאַס פון בוימער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...

און, וואונדערליך! ווען דער יונגער מאַן האָט ווידער אָנגעהויבען לייענען אינ'ם בוך, האָט ער גאָר נישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפסיק געווען. די גאַנצע סצענקע, וועלכע ער האָט דאָ געזעהען דורכ'ן פענסטער, איז איהם פאָרגעקומען נאָר ווי אַ שטיק פונ'ם בוך אַרויס. דערזעלביגער מחבר האָט אַ וודאי געמוזט אויך זי שרייבען...

און דער יונגער מאַן פערטיעפט זיך ווידער אינ'ם בוך און לייענט ווייטער: — די גאַנצע ביטערקייט פונ'ם אידישען לעבען, דאָס גאַנצע פערשאָלטענע גלות-לעבען פון מיליאָנען אידען אין רוסלאַנד וויבעלט און טווימעלט איהם דאָ אַנטקעגען פונ'ם דאָזיגען בוך אַרויס. און דאָס אומגליק איז אָהן אַ ברעג. און אליין זענען זיי זיך שולדיג. און עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פאַרהאַן. זאָלען זיי דאָרט אונטער-געהען אין זייער שמוץ! — די פירכטערליכע אָרעמקייט האָט זיי געמאַכט פאַר מנוולים, אַז עס געהמט אָן איין עקעלהאַפטיגקייט. די גרויסע, אַלטע טאָרבע — דאָס איז דער הויפּט-עיקר פון אַלע זייערע חלומות און געשעפטען און פרנסות און בעגריפען און דער אינהאַלט פון זייער גאַנצען לעבען. און זייער לעבען — דאָס איז גאָר קיין לעבען נישט. אַ מפּ'ל-קינד ביי די אומות העולם האָט אין זיין קלענסטע פינגערעל מעהר לעבען, ווי מיר געפינען אין אַלע רמ"ח גליעדער און שס"ה אָדערען פון דער גאַנצער כנסת-ישראל. ביי די כנסת ישראל אין דער ענגער גאַס איז קינדהייט אַ זעלטענקייט. די קינדער פון דער אידענגאַס, זענען אַלטע אידען אין יעדער הינזיכט: אין זייער קליידונג, זייער טרויריגקייט, זייער זאָרגען און כורא-האָבען און פאַרזיכטיג-זיין, וועלכע ליעגען זיי אויף די פּנים'ער אויסגעגאָסען, נאָר מיט'ן אונטערשיעד, אַז זיי זענען נאָך קליין און אָהן בערד און קינדלען נישט; און די קליינע אידישע מיידעלעך זענען אַלטע אידענעס הן אין זייער שפּראַך, הן אין זייער אויפפיהרונג און אונטערטעניג-זיין און איינגעהאַלטענקייט און ליידען-קענען און אפילו אין זייער קלוגהייט, נאָר מיט'ן אונטערשיעד, אַז זיי זענען קליין און נאָך נישט חתונה געהאַט'ע. קינדער אָהן אַ קינדהייט איז אַ טרויריגע און שרעקליכע ערשיינונג, וועלכע ברעכט דאָס האַרץ

און מאכט אומעטיג די נשמה, ערוועקט עקעלהאפטיגקייט און רחמנות צוגלייך ז״ — און פלוצלינג, צוזאמען מיט דעם דאזיגען בייסעדיגען און ביטערען שפאט, וועלכער פרעסט זיך איין ביז אין דער נשמה און גראבעלט זיך אריין ביז אין דעם אבגרונד און רייסט מיט אייזערנע צואנגען שטיקער פלייש פון דער גאנצער אומה — פלוצלינג פלייצט אוים אויך א גאנצער ים פון רחמנות און פון מיטלייד אין עס הערט זיך דער קרעכץ, וועלכער ערשיטערט, און עס בעוועגט דאס הארץ ביז צום וויינען...

דער יונגער מאן לאזט דאס בוך ארויספאלען פון דער האנד און פערמאכט די אויגען און דויבט־אן צו חלומ׳ען: יענער גרויסער עקעל צים דאזיגען לעבען, צום הינטישען, אהן א ברעג און אהן א סוף און אהן א תכלית, נעהמט אייך איהם ארום. דער בייסעדיגער שפאט הויבט־אן צו קאכען אין איהם און פלאצט ארוים. פלוצלינג אבער גיעסט זיך אוים אין זיין גאנצעם אינערעם א שטראם פון א ווייכען אונ־ ענדליכען מיטלייד מיט דעם דאזיגען צעווייטאגטען און געקוועלטען פאלק, וועלכעם לייט אזוי אונענדליך און פאר וועלכעם עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פארהאן — און זיין הארץ וויל איהם פלאצען פאר גרוים וועהטאג...

און ווידער איז דאס וואונדער! דער יונגער מאן האט גאר נישט געפיהלט, אז ער האט געהאט מפסיק געווען. אויך זיין שפאט און אויך זיין מיטלייד זענען גאר געווען א מין „פארטזעצונג״ פונ׳ם אינהאלט פון בוך. ער האט נישט מעהר געשפירט קיין שום אונטערשיעד צווישען זיך און צווישען דעם מחבר פונ׳ם בוך, און צווישען דעם בוך און צווישען דער וועלט, וועלכע איז ארום און ארום איהם — אלעס האט זיך דורכגעמישט און צונויפגעגאסען און איז געווארען איינס...

דער מחבר פון יענעם בוך האט געהייסען מענדעלי מוכר ספרים, און דער יונגער מאן, וועלכער האט געלייענט, דאס בין איך געווען.

איך האב דערנסמאל פלוצלינג אנגעהויבען צו פערשטעהען, אז א קינסטלער, אזוי איינער ווי מיר האבען זיין גלייכען נישט, רעדט צו אונז פון יענעם בוך און פון אלע אנדערע ביכער, וועלכע ער האט אונז געשריעבען. ווען ביי׳ם לייענען א בוך פיהלט דער לעזער נישט דעם אונטערשיעד צווישען דער שילדערונג פון טיפען און אויסע־

וועלט און אינער=לעבען און צווישען דער ממשות'דיגער וועלט מיט איהרע בעשעפענישען און איהרע חיות און עופות און איהר זונען=ליכט און נאכט=פינסטערניש און אַלעס, וואָס אַ מאָדערנער מענש טראַכט און פיהלט — איז עס אַ בעוויז, ווי קיין גרעסערער קען שוין נישט זיין, אַז מיר האָבען דאָ פאַר זיך אַ גרויסען קינסטלער. אַזאַ קינסטלער איז אין אונזער מאָדערנער ליטעראַטור נאָך נישט געווען.

זינט דענסטמאָל זענען די ביכער פון מענדעלי מוכר=ספרים נישט מעהר אַראָב פון מיין טיש, און איך לייען זיי און לייען זיי אַלעמאָל אויפס ניי. אָבער וואונדערליך: וואָס מעהר איך לייען אין די דאָזיגע ביכער, ענטדעק איך אַלץ מעהר אין זיי נייעס...

I.

דאָס ערשטע, וואָס פאַלט אונז בעזונדערס אין די אויגען אַריין ביי מענדעלי מוכר=ספרים, באַלד ווי מיר עפענען איינס פון זיינע ביכער און לייענען אין איהם עטליכע שורות, איז, אַז זיין קונסט איז אַיין אָריגינעלע קונסט, ווי מיר האָבען איהר גלייכען נישט ביי קיין שום אומה ולשון. בנוגע צו מענדעלי זענען מיר געוועהנט צו הערען די אָנזיכט, אַז ער היט נישט די אָנגענומענע געזעצען פון די ערצעהלונגס=שרייבער און איז אייגענטליך גאָר קיין „ערצעהלערנישט", דאָס הייסט, ער איז נישט קיין ערצעהלער אין דעם זין, ווי מיר זענען עס גע=וועהנט ביי'ם לייענען ערצעהלונגען אין אַנדערע שפּראַכען. אָבער דאָס אָט איז די גאַנצע הייפּט=זאַך, פון וועלכער עס רעדט זיך דאָ. ער האָט נישט קיין שום יניקה פון אַנדערע, ער האָט נישט פאַר זיך קיין שום מוסטער פון אַנדערע, ער אַרבייט נישט לויט קיין שום פאָרם פון אַ קינסטלער, וועלכער איז פאַר איהם געווען, נאָר אַלעס, וואָס ער טהוט, טהוט ער פון זיך אַליין. ער האָט זיין אייגענע אַרט פון בע=טראַכטען, זיין אייגענע אַרט פון בעגרייפען און אויפפאַסען, זיין אייגענע אַרט פון טעכניק, פון מאָלען און בויען, פון צייכענען, פון ערצעהלען און פון פערשטעהן=געבען, און אפילו זיין אייגענע אַרט ווי זיך צו בעדיענען מיט דער שפּראַך — אַזוי אַז כמעט קומט ער אונז

פאר ווי א נ א ט ו ר־קינסטלער. ווען מיר זאלען נעהמען עפעס איין ער־
צעהלונג פון איינעם פון די בעסטע שרייבער, וועלכע מיר האבען, און
זאלען זי איבערזעצען אין איין אנדערע שפראך, בין איך זיכער, אז
צווישען צעהן לעזער, וועלכע וועלען זאגען „גוט“, וועט אלעמאל זיין
איינער, א קריטיקער, וועלכער וועט טענה'ען: שען — אבער סוף כל
סוף איז דאך דאס גאנצע נאר א נאכאהמונג פון אונזערע זאכ...
דעם ווי דער פערפאסער האט זיך גוט צוגעקוקט צו אונזערע פא...
און האט זיך זיי אויסגעלערענט; העכסטענס, וועט ער זאגען, איז דער
שטאף א נייער. אבער ווען מען וועט איך איבערזעצען מענדעלי,
וועט ער א מינוט נישט וויסען, אויף וועלכער וועלט ער איז. אלעס
וועט איהם פארקומען אזוי ניי און אזוי פרעמד, און נישט נאר דער
שטאף, נאר אויך דער פארטראג און די גאנצע פארם און די גאנצע
ארט צו דערצעהלען — און פארט וועט ער פיהלען, אז ער האט דא
פאר זיך א גרויסע קונסט. מעגליך, אז צום סוף וועט ער קומען צו
דעם שלום: אפשר איז דאס א י ד י ש ע ק ו נ ס ט — אין דעם זעלביגען
זין, ווי מען רעדט פון א יאפאנישער אדער איין איסלאמישער קונסט
וכדומה. און נישט נאר צווישען פרעמדע, נאר אויך צווישען אונז אליין,
ווען עס וועט זיין איינער, וועלכער האט זיין געשמאק אויסגעבילדעט
אין דער פרעמדער שולע, וועט ער קומען צום זעלביגען שלום: אלעס
וועט איהם פארקומען אזוי פרעמד און אזוי ניי און אזוי וואונדערליך,
גאר נישט ווי ער איז געוועהנט, און פארט וועט ער פיהלען אין
יעדעןווארט, אז ער האט דא פאר זיך א שאץ פון קונסט, ווי מיר
האבען זיין גלייכען קיינמאל פריהער נישט געהאט אין אונזער ליטע־
ראטור. מענדעלי איז אריגינעל אינגאנצען. ענדליך זענען מיר געקומען
צו דער ק ו נ ס ט פ ו נ'ם א י ד י ש ס ט ע ן א י ד. העכסטענס, ווען מיר
וועלען שטארק זוכען, וועלען מיר ביי מענדעלי געפינען א קליינע
השפעה פון צ ע ר וו א נ ט ע ס, און די דאזיגע השפעה איז נישט נאר
אין דער עהנליכקייט צווישען איהם און דעם גרויסען שפאניער אין
בעטרעף פון דער סאטירע און פון דעם לירישען גייסט, נאר אויך אין
א געוויסער הינזיכט אין דעם אופן פון דעם פארטראג. העכסטענס וועט
דער, וואס גריבעלט זיך, קענען געפינען ביי איהם אויך א געוויסע
איינווירקונג פון גאגאל; אזוי ווי יענער האט זיך אין זיינע פאר־
מען געלאזט בינדען פון אלגעמיינע געזעצען, אזוי ווייניג לאזט זיך אויך
מענדעלי בינדען. אפשר אויך א קליין ביסעל איינפלוס פון טאלסטאי

וועט מען בײ איהם קענען דערגריבלען; אַזוי ווי יענער, אַזוי לאָזט אויך ער זיך נישט אַריין אין אַבסטראַקטע פּסיכאָלאָגישע חקירות און גראָבלענישען, נאָר ער צײכענט אײנפאַך דאָס אויסווענינגע פונ'ם מענשען, לאָזט איהם רעדען עטליכע ווערטער, לאָזט איהם שווײגען, לאָזט איהם אַ זיפץ געבען אָדער אַ לאַך, און מיר וױסען אױגענבליקליך, וואָס עס טהוט זיך אָב בײ איהם אין דער נשמה. אינ'ם גאַנצען און גרויסען אָבער איז מענדעלי דורך און דורך אָריגינעל. און הױפּט־זעכליך איז ער מאָלער. אַזוי ווי ער מאָלט, מאָלט מען נישט אין אײראָפּאַ און מאָלט מען נישט אין אַזיען; העכסטענס מאָלט אַזוי דער קינסטלער אין דער אידען־גאַס, וועלכע איז אַ סינטעזע פון אײראָפּאַ און אַזיען צוזאַמען; אַזוי מאָלט מענדעלי, דער אידישסטער איד, ווען ער איז צופעליג אַ קינסטלער.

די הױפּט־מאָמענטען, אין וועלכע מענדעלי'ס קונסט און קענען חײזט זיך בעזונדערס אַרויס, זענען אײגענטליך די דאָזיגע: ער קען מאָלען דאָס לעבען אין דער אידישער גאַס אין אַלע זײנע ערשײנונגען און מיט אַלע זײנע אײנצעלהײטען און מיט אַלע זײנע טיפען, אַזוי אַז עס איז כמעט נישט פאַראַן קײן טיפּ, וועלכען ער האָט אונז נישט באַרי־נעשטעלט; ער איז אַ לירישעס געמיט און ער קען מאָלען נאַטור־בילדער, זומער־און ווינטער־לאַנדשאַפטען, פעלד און וואַלד, חיות און עיפות און אַזוי ווײטער אין אַ מאָס, ווי מיר האָבען עס נאָך נישט געהאַט בײ קײן שום אידישען דיכטער ביז איהם. ער קען לאַכען דאָס ביטערע גאַליגע געלעכטער פונ'ם סאַטיריקער, וועלכעס שנײדט ביז אין האַרץ אַרײן, און אָבער — באַלד דערויף קען ער דערלאַנגען יענעם גרויסען געוואַלטיגען קרעכץ, וועלכער איז אָנגעזאַפּט מיט אַ אונענדליך מיט־לײד און וועלכער מאַכט אונז ווײנען. איך קען נישט קײן אײנציגען דיכטער בײ אונז, בײ וועלכען עס זאָל, אַזוי ווי בײ איהם, פון יעדען וואָרט אַרויסשרײען יענעם אונבאַרעמהאַרציגע בעוואוסטזײן: אַז ס'איז נישט פאַראַן קײן שום האָפנונג און קײן שום אויסוועג און רעטונג. ווען עס טרעפט אונז עפּעס אַ פירכטערליכער פּאָגראָם, צום ב"ש ווי דער קישינאָווער, איז אפשר מעגליך, אַז מיר ווײכען דאַן נאָך נישט, ווי זעהר אומגליקליך מיר זענען און ווי זעהר מיר זענען אָהן אַ שום שטיקעל האָפנונג, אָבער ווען מיר ענדיגען לײענען אײן ערצעהלונג פון מענדעלי, צום ב"ש דאָס „ווינשפינגערעל", דאַן זענען פאַראַן מינוטען. וואָס אונזער גאַנץ אונמענשליך אומגליק קומט אונז פלוצלינג צום

בעוואוסטזיין, אזוי קלאָר און דייטליך, אז חאָטש נעה און ווער משוגע פאַר גרוים צרות, און עס ווילט זיך אָפּט אַרויספלאַצען מיט אַ יאָמער־ליך געוויין, ווי איין אומבעהאָלפען קינד — און גראָד די דאָזיגע ער־צעהלונג האָט אונז דאָך אַזוי אָפט לאַכען געמאַכט מיט זיין הומאָר און זיין סאַטירע!

און ווי פערשטעהט מענדעלי דאָס מאָלען פונ'ם לעבען אין דער אידישער גאַס! ער האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע אידישע לעבען אינ'ם געסעל פונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פינ'ם פאָריגען יאָהרהונדערט, און אַ טייל אויך פון דער צווייטער העלפט פון יענעם יאָהרהונדערט, און האָט אונז דערפון געגעבען אַ גוואַלטיג בילד מיט אַלע איינצעלהייטען און מיט אַלע קליינינקייטען און מיט אַלע ברעקעלעך, אַז ווען אפילו מיר זאָלען שוין זיין וויט דערפון, צווינגט ער אונז, דאָס דאָזיגע פירכטערליכע לעבען צום צווייטען מאָל פון פאָ־רענט ביז'ן סוף מיט דער פאַנטאַזיע ווידער דורכצולעבען. ווען מיר זאָלען צום ב"ש אָננעהמען, אַז עפּעס אַ מבול איז געקומען און האָט אוועקגעווישט פון דער ערד די גאַנצע אידען־גאַס און דאָס גאַנצע לע־בען דאָרט און האָט נישט איבערגעלאָזט דערפון קיין שריד ופליט און קיין שום סימן, און נאָר דורך אַ צופאַל זענען אונז געבליבען די פיער גרעסערע ערצעהלונגען פון מענדעלי מוכר־ספרים: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל", און „שלמה ר' חיים'ס", און נאָך אַ צוויי־דריי פון די קלענערע ערצעהלונגען, — דאַן איז ביי מיר קיין שום ספק נישט, אַז לויט די דאָזיגע איבערבלייבעני־שען וואָלט דער קומענדיגער פאָרשער גאַנץ גוט געקענט ווידער צונויפזעצען זיך די גאַנצע קאַרטינע פונ'ם אידישען לעבען אינ'ם געסעל פונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פונ'ם 19־טען יאָהר־הונדערט, אַזוי אַז ס'וואָלט איהם נישט פעהלען דערצו קיין קוצו של יו"ד.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דאָס געזיכט און ווי דאָס גאַנצע גע־שטאַלט פונ'ם איד האָט אויסגעזעהען? ביי מענדעלין קענסטו דו עס גע־פינען! מענדעלי מאָלט אונז דעם איד מיט זיין געזיכט, זיין נאָז, זיינע אויגען, זיין געקנייטשטען און נישט־געקנייטשטען שטערען, זיינע הענד און פיס; ער מאָלט אונז, ווי אַזוי דרעהט ער מיט דער נאָז און וואָס יעדער דרעה בעטייט, ווי אַזוי קוקט ער מיט די אויגען, איין אויג אַהער און איין אויג אַהין, און וואָס יעדער קוק איז דער טייטש, ווי אַזוי מאַכט ער מיט די הענד און מיט די פיס און וואָס יעדער מאַך לאָזט אונז

הערען, ווי אַזוי גערט ער און ווי אַזוי שטעהט ער און ווי אַזוי זיצט ער, ווי אַזוי שטעהט דאָס קינד און ווי אַזוי געהט עס און זיצט עס, ווי אַזוי שטעהט די אידענע און ווי אַזוי געהט זי און זיצט זי, זוי אַזוי שטעהט דער גביר און ווי דער אָרעמאַן, ווי אַזוי זיצט דער ראש הקהל און ווי אַזוי רעדט דער חאַפער און ווי אַזוי שווייגט דער פּראָצענטניק, און אפילו אויך ווי אַזוי שלאָפט דער איד; איך קען נישט קיין איינציגע קערפּערליכע בעוועגונג פון׳ם אידען, וועלכע דער דאָזיגער מאָלער זאָל אונז נישט האָבען געמאָלט מיט זיין דינעם פּענזעל.

ווילסט אפשר ויסען, ווי דעם אידענס בגדים און מלבושים האָבען אויסגעזעהען? געה צו מענדעלין און גיב אַ קוק! איך קען נישט קיין איינציגען שריפטשטעלער, וועלכער האָט אונז אַזוי אויספיהרליך בעשריבען די אידישע קליידונגסשטיק, ווי ער. דו געפינסט ביי איהם די קאַפּאָטע און דעם סורטוק, דעם קאַרטוז און דעם שטריימעל, די צאָהל נעהט און די פּאָרם פון׳ם שפּאַלט ביים גאַרטעל, די פּאָרם פון די ביינערנע און האָרענע קנעפּ, די זיידענע שבת־קאַפּאָטע, דעם פּעלץ, דעם אויסגעקראָכענעם פוטער מיט דעם געלען אונטערשלאַג, וועלכער קוקט אַרויס פון די לעכער, און מיט דעם אויסגעקראָכענעם קראָגען און מיט די סטראָקעס אין די עקען אַרום און אַרום; דו געפינסט ביי איהם די פּאָרים פון דעם אידישען דאַמען־הוט מיט די וויינפּערלעך און מיט׳ן פויגעל און מיט די פעדערען, די פאָרים פון דעם האָר־באַנד פּאַר פרומע אידענעס מיט די בענדער, וועלכע זענען מיט אַ שפּילקע צוגעשטאָכען אָדער מיט אַ שליף פערקניפּט אונטער דער געמבע, און די בענדער פלאַטערען אויף אַלע זייטען; דו האָסט ביי איהם די פּאַ־רוקע, וועלכע גרייכט דער אידענע ביז טיעף אין די אויגען אַריין און ביז צו די אויהרען און דעם האַלז מיט די אויהרינגלעך און פּערעל און בראָשקעס און עכטע אָדער נאָכגעמאַכטע בריליאַנטען צוזאַמען מיט דער זיידענער פּעלערינע אין מיט די קרויזען, איינע איבער דער אַנדערער, און מיט דעם גלאַטיגען אויסגעפּלעטען שאַל־טוך און מיט דעם טערקי־שען טוך — דאָס עפּעל־טוך — וואָס די מחותּנים חתן׳ס צד שיקען דער כּלה אַ מתּנה; דו זעהסט ביי איהם די אידען מיט די באָרוועסע פיס, אָפען אַרויס מיט די קניען און מיט די אָרעמעס און מיט׳ן האַרץ, אַזוי אַז ס׳איז גענוג פאַר זיי נאָר אַ סימן פון קליידער — עפּעס אַ שטיקעל זאָק, אַ שטיקעל הויזען און אַ שטיקעל צעפּליקטע קאַפּאָטע, ווייל אין דער אידישער גאַס מעג זיך דער איד געהען אפילו אין אַ הויהלען

טלית-קטן, אַ־ויס מיט דער ברוסט און אין צעריסענע זאָקען מיט הוי־זען אָפּען פון פאָרענט, און דער גאַנצער בגד מעג זיין אויסגעשמיערט מיט פעט פון קוגעל און טשאָלענט און פלעקען פון אייער-געלבלעך צוזאַמען מיט דעם, וואָס עס רינט איהם פון מויל און נאָז, און אַ קראַנץ פון בלאָטע הענגט אַרום אונטען אַרום און אַרום, ביז זי ווערט אויסגעטריקענט אין פאַלט אַראָב פון זיך אַליין. בכלל האָט דער איד אויף זיך נישט קיין בגדים, נאָר סמאַטעס, געפליקטע, געלאַטעטע סמאַטעס, אַזוי אַז עס האָט זיך אויסגעבילדעט אין דער אידען-גאַס אַ טיפּ פון פליק-שניידערס, גרויסע בריה׳ס, וועלכע בעווייזען קונצען אויסשליעסליך אין דער פליק-אַרבייט פון אַלטע הויזען, קאַפּאָטעס, היטלען, מענער-קליידער און דאַמען-קליידער, יאַרמאָלקעס, הילען, מענטעלעך און טיילמאָלס אויך פאַנטאָפּעל און שוך-וואַרג.

ווילסט אפשר וויסען, ווי די הויז-כלים און ווי דאָס גאַנצע ביסעל אָרעמקייט פון אַ אידישער שטוב האָט אויסגעזעהען? פרעג-אָן ביי מענדעלי׳ן. מענדעלי צייכענט אונז די אידישע שקאַפע, דעם וואַנד-זייגער, דאָס בעטעל מיט זיין אייביגען חריקען; ער צייכענט די סאָפקע, די קרומע און לאָהמע, וואָס קוים זי האַלט זיך נאָך, ביי וועלכער דער צע־ראַטענער איבערצוג איז צעריסען און פון די לעכער קריכען אַרויס, ווי די קישקעלעך, שטיקער פאַקולעס און באַוועלנע קאָלטענעס און עפּעס אַ דראָהט פון אַ צעבראָכענער ספרענזשינע, און האָט אַ בייכעל מיט גאַנצע בערג און מיט איינגעזונקענע טהאָלען; ווען דער איד פרובט אַרויפקריעכען אויף דעם דאָזיגען געלעגער, הויבט זיך אָן די מוזיק פון אַ מאָדנער סקריפּעריי, און ער מוז אַ מינוט לאַנג זיך אָבשטעלען און ער וואַגט זיך נישט אַ קעהר צו געבען, כדי די דאָזיגע בייזע נישט מעהר נאָך צו דערבייזערען און דעדורך איבערצוועקען אַלע, וועלכע שלאָפען שוין. און אַזוי צייכענט אונז מענדעלי אויך אַלע מיני טישען און בענקלעך און בעזעמעס און שויפלען און לאָפּאָטעס און מולטערס און שטויסלען און די אַנדערע כלי-מכשירים, וועלכע די אידישע בעל-הבית׳טע האָט אין איהר קיך. ער פערגעסט אויך נישט די פיער פּאָר קופערנע לייכטערס, דעם הענגעל-לייכטער מיט די זעקס רעהרען, די צוויי קופערנע טעפּ און די פינף קופערנע פאַנען, די צינערנע טעלער, וועלכע זענען אויסגע׳סדר׳ט אויפ׳ן געזימסעל, דעם טיין טעמביקענע לעפעל, די צוויי קידוש-בעכער, דעם הדם, דאָס חנוכה-לעמפּעל און נאָך און נאָך.

און ווילסט דו וויסען דאָס אויסזעהען פון דער אידישער גאַס אַליין — קוק, זיי מוחל, זיך אַיין ביי מענדעלי׳ן: די הייזער אַליין האָבען עפּעס אַ מאָדנעם פּאַסאָן. לויט זייער פּאַסאָן און זייער שטעהען איז צו ערקענען. אַז זיי האָבען אַפּנים נישט קיין שלום צווישען זיך: שטעהסט דו דיר אַרוים אַביסעל פון דעם שערעג — שטעה איך מיר דערפאַר, אויף צו להכעיס, אַריין אינעווענינג אַביסעל פון׳ם שערעג; שטעהסט דו דיר אַזוי און אַזוי — שטעה איך מיר, אדרבא, אַזוי און אַזוי; האָסט דו דיר אַ טרעפּעל אינעווייניג אַריין — האָב איך מיר, אויף צו פּענ־קעניש, אַ לייטערעל פון אויסווייניג, נישט קשה, ווער עס בעדאַרף, איז נישט חולה אַרויפצוקלעטערען; און הויבסט דו דיין צעבראָכענעם און משונה׳דיגען דאַך אין הימעל אַריין — לעג איך מיינעם דוקא אין דער ערד אַריין, און וועמען עס געפעלט נישט, האָט אַ ברירה נישט צו קוקען! — דאָס איז אָבער נישט אַלעס. פאַר די דאָזיגע הייזער אַליין האָבען מיר די רינשטאָקען מיט די משונה׳דיגע ריחות פון אַלעם אומריינעם, וואָס מען גיעסט יעדען אָווענד אין זיי אוים. סאַמע פאַר דער נאָז, ביי די טהירען פון די הייזער, ליעגען גאַנצע בערג און בערגלעך מיסט און ביינער און פער׳עפּוש׳טע איבערבלייבענישען פון עסענ־וואַרג. די חזירים, יענע פיינע בריות, וועלכע געפינען, ברוך־השם, זייער פרנסה בריוח אומעטום, נאָרען אַרום אין די דאָזיגע בערגלעך און מעלה־גרה׳נען מיט אַ מאָדנעם הראָקען פאַר לויטער תענוג. נעבען זיי שטעהען אַלערליי הינט, אָרימע און הונגעריגע, בלינדע און לאָהמע און פערקאָלטענעוואַטע, און שנאַפּען אַרום אין יעדען ווינקעלע, און פּלוצלינג ווערט אַ גרוים געוואַלט, עפּעס אַ הונד האָט זיך צעווערטעלט מיט אַ חזיר און האָט איהם געביסען, און פון נאָהענט און ווייט קומען אָנצולויפען די קליינע הינטלעך און עס ווערט אַ געבילעריי אויף אַ האַלב שעה אַרוים. נאָך מעהר: לויט דעם אומריינעם, וועלכעס שווימט אַרום אין דער נאָהנטער קאַלוזשע, קענסט דו אַלעמאָל וויסען, וועל־כער טאָג ס׳איז אין דער וואָך. איז דער קאָליר פון דער קאַלוזשע געלבליך־גראָה און עס שווימען דאָרט אַרום שופּען פון פיש, קישקעלעך און שפּיץ־פיסלעך פון היהנער און העהנער, אַ ביסעל האָר און אָבגע־זענגטע קאָפּעטעס — זייד וויסען, רבותים, אַז ס׳איז פרייטאָג; נעמט, זייד מוחל, אייער שעפּעל און אייערע ריטער און געהט אין מרחץ אַריין! שווימען אַרום אין דער קאַלוזשע שאָלען פון אייער, פון ציבעלעס און פון רעטעך, אָדערען פון לעבער, כל עספּעדערען פון הערינג אין

מענדעלי. זיין לעבען און זיינע ווערק.

איינגעשמאַטשקעטע ביינער — גוט שבת אייך, אידען, זאָל אייך דער קוגעל גוט בעקומען! און זעהט איהר דאָרט אַרומשווימען טשאָלענט=רעטעלעך, פערדאַרטע שטיקלעך טייג, אַ פערפוילטע טמאַטע און איין איינגעקראָכענעם בעזעם — האָט איהר אַ סימן, אַז ס'איז זונטאָג און אַזוי ווייטער און אַזוי ווייטער. דאָס אידישע עסענוואַרג פון דער גאַנצער וואָך שפּיגעלט זיך אָב אין דעם קאָליר און אינ'ם ריח פון דער קאַלוזשע; עס שפּיגעלט זיך דאָרט אָב דאָס אידישע לעבען.

און אַזוי ווי מענדעלי לאָזט אונז איבער לזכר עולם דאָס בילד פונ'ם אייסערן לעבען פונ'ם אידען אינם רוסישען שטעדטיל אין דער ערשטער העלפט פונ'ם 19=טען יאָהרהונדערט, אַזוי לאָזט ער אונז איבער, אין אַ פיעל גרעסערע מאָס, דאָס אַלגעמיין=בילד פון די אידען אַליין אין דער דאָזיגער צייט; ער מאָלט אונז אַלע זייערע געשעפטען און פּרנסות און התנהגות און מעשים אינ'ם לויף פון די 24 שעה פונ'ם מעת=לעת דורך דאָס גאַנצע יאָהר, פון ראש=השנה ביז ראש=השנה — אַלע יענע סוחרים און קבצנים און מעקלערס און קרעמערס און בעלי=טובות און תקיפים און ראשי=קהל און בעלי=טקסא און שתדלנים און האַפּערס און חזנים און בעלי=תפלות און ישיבה=בחורים און משכילים און פּראַצענטניקעס און קליינע סוחרים און הענדלערס און הענדלערקעס מיט מענשען=פלייש און בעלי=בתים און לומדים און שוסטערס און שניידערס — עס איז כמעט נישט פאַרהאַן ביי אידען קיין איינציגער טיפּ, וועלכען מענדעלי זאָל נישט האָבען געמאָלט. מיר דאַכט, זייער צאָהל געהט אין די הונדערטער. און נישט נאָר טיפּען, נישט נאָר מענשען פונ'ם אַלטעגליכען לעבען — אָפט מאָלט ער אונז אויך אויסנאַהמס=פיגורען, „אָריגינאַלען" הייסט זיי, מענשען, וועלכע מען זעהט זיי נאָר זעלטען. מאַכען מיר די בעקאַנטשאַפט פון אַזאַ מענשען, וועלען מיר איהם קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען.

ווען מיר קוקען זיך=צו צו דער רייכער געשטאַלטונגס=קראַפט פונ'ם דאָזיגען שריפטשטעלער, ווי מערקווירדיג לייכט ער טאָקט פיגורען און פיהרט זיי אונז פאָר, ווי זופט עס איז גענוג פאַר איהם, ווען ער לאָזט עפּעס אַ פאַרשוין אַ מאַך געבען מיט דער נאָז אָדער אַ דרעה מיט'ן גראָבען פינגער אָדער אַ ציה מיט'ן שטערען און אַ לעבעדיגער מענש שטעהט פאַר אונז שוין פאַרטיג, — קומט אונז דאַן אַ מאָדנער געדאַנקען אין קאָפּ אַריין: ווער ווייס, אויב דער דאָזיגער מענדעלי איז נישט געווען בעסער בעשטימט צו ווערען איינער פון די גרעסטער שוי=שפּיעלער.

פון דער וועלט. זעהען מיר אָבער זיין קראַפט אינ׳ם מאָלען, הויבען מיר אָן צו גלויבען, אַז אפשר מעהר נאָך ווי אַ שריפטשטעלער שטעקט אין איהם דער מאָלער: אַ פּאָרטרעטיסט און אַ לאַנדשאַפט־מאָלער. ער האָט דעם מערקווירדיגסטען זין פאַר ליניען און פאַר פאַרבען.

אים גאַנצען און גרויסען זעהען מיר אָבער ביי מענדעלי נאָך איין אַנדערע וואונדערליכע ערשיינונג: זיין ענטוויקלונגס־צייט האָט וואונדערליך לאַנג געדויערט — ווי ביי קיין שום אַנדערען שריפטשטעלער נישט. מענדעלי איז נישט מיט אַמאָל געוואָרען דאָס, וואָס ער איז. ווען מיר דערמאָנען זיך, למשל, אַז דער דאָזיגער שריפטשטעלער האָט אָנגעהויבען מיט איין ערצעהלונג „למדו היטב״ אָדער „האָבות והבנים״, ווילט זיך כמעט נישט גלויבען, אַז פון אַ שריפטשטעלער, וועלכער האָט אַמאָל געשריעבען די דאָזיגע זאַכען, האָט זיך געקענט אַרויסוויקלען דער דאָזיגער, וועלכער האָט א׳נז צום סוף געשריבען „שלמה ר׳ חיים׳ס״. מיר גלויבען נישט זאָגאַר, אַז דער, וועלכער האָט געשריעבען „דאָס קליינע מענשעלע״, און אפילו „די קליאַטשע״, אין וועלכע ער איז נאָך געווען פּובּליציסט און מוסר־זאָגער, זאָל קענען זיין געוואָרען צו לעצט יענער גרויסער קינסטלער, וועלכער האָט אונז אָנגעשריעבען „פּישקע דעם קרומען״ און „דאָס ווינשפינגעריל״. ווען מיר נישט אַ מינוט לאַנג זיך האַלטען ביי דער מיינונג, אַז, אום צו ווערען דאָס וואָס ער איז געוואָרען, האָט ער געמוזט צווערשט אַלט ווערען? „אַזוי ווי עס איז פאַרהאַן געבוירענע יונגע לייט — זאָגט טאַמאַס מאַן אין איין אָרט — וועלכע ווערען גיך פאַרטיג און וואַקסען נישט און מכל־שכן אַז זיי ווערען נישט אַלט, ווען נישט זיי האָבען זיך אַליין איינגאַנצען איבערגעלעבט, אַזוי איז פאַרהאַן, ווי עס ווייזט זיך אויס, נאַטורען, פאַר וועלכע די אַלטערס־צייט איז די איינציג ריכטיגע און פּאַסענדסטע, אַ מין „קלאַסישע זקנים״, וואָס זייער בערוף איז, צו ווייזען דער וועלט אויף דאָס פאָלקאָמענסטע אַלע אידעאַלע מעלות פון יענע עלטערע יאָהרען, דעם טיעפען בליק, דאָס פערשטענדנים פאַר אַלסדינג, דאָס שטרעבען געדעכט צו זיין אין אַלסדינג, דעם ריינעם הומאָר און די העכערע חכמה״. צו די דאָזיגע זקנים, ווי עס ווייזט זיך אויס, געהערט מענדעלי. ער האָט געמוזט לאַנג לעבען, ביז זיין נאַטור איז איינגאַנצען פאַרטיג געוואָרען. עס איז כאַראַקטעריסטיש: זיין לעצט ווערק, וועלכעס ער האָט געשריעבען כמעט שוין אַלס אַ זיעבעציגער, איז גלייכצייטיג אויך זיין בעסט ווערק.

איבריגענס איז די דאָזיגע שווערע און לאַנגע ענטוויקלונג אויך

דאָס פּראָדוקט פון דער צייט און פון דער אומגעבונג. שטעלט אייך נאָר פאָר: אין אַ העק, אַ גאָט־פערלאָזען שטעדטעל אין דער ליטאָ, ווערט ביי אידען געבוירען מיט אַזוי פיעל צעהנדליגע יאָהרען צוריק אַ גאָט־בעגנאַדיגטער גרויסער קינסטלער, איין אמת'ער דיכטער. קיינער ווייסט דאָס נישט, קיינער פערשטעהט דאָס נישט. ער אַליין, דורך אַ סך, אַ סך יאָהרען, פערשטעהט עס עבען אַזוי וועניג ווי די אַנדערע. ער ווייסט נאָר, אַז די וועלט איז אַזוי ענג. און אָפט גאָר ווייסט ער, אַז זי איז אַזוי ווייט. וויפיעל אַזעלכע דיכטער־נאַטורען, מאָלער, מוזיקער און קינסטלער זענען אין גרויסע יסורים דערשטיקט געוואָרען אין דער אידען־גאַס, און קיינער ווייסט אפילו נישט, אַז זיי זענען געווען? עס הענגט פון טויזענד צופאַלען אָב. דאָס קליינע אינגעלע האָט גע'חלומ'ט און פאַנטאַזירט און געלאַכט און געוויינט — און דאָס לעבען האָט איהם געבראַכט צו גאָר וואָס אַנדערס. ער איז געוואָרען אַ אידישער בחור, אַ אידישער יונגער מאַן, ווי טויזענד אַנדערע, און נאָר דאָס האַרץ האָט אָפט געגאַנגט און מאָדנע געפּיקט. און געקומען איז אַ צייט, וואָס אַליין האָט ער געגלויבט, אַז דאָס דאָזיגע, וואָס לעבט ביי איהם פערבאָרגען אים האַרצען, שטערט איהם אין לעבען, און ער האָט אַליין געפּרובט, עס צו דערשטיקען. יאָהרען־לאַנג ווערט ער נאָך גע־וואָרפען, ווי אין אַ כּף־הקלע, איינמאָל אַהין און איינמאָל אַהער, און צום סוף ווערט ער אַ שרייבער ווי צעהנדליגע אנדערע אין זיין צייט, און ער ווייסט נישט, אַז ער האָט אין זיין מינדסט נעגעלע מעהר טאַלאַנט ווי יענע אַלע צוזאַמען. זיין העכסט שטרעבען איז דענצמאָל, ער זאָל האָבען די זכיה און זאָל ווערען אזוי גרויס ווי איינער פון יענע „גרויסע", ווי למשל גאָטלאָבער אַליין — און ער שרייבט מאמרים אינ'ם „המגיד" און ער רעדט וועגען דאָס, וואָס אַלע אַנדערע רעדען, וועגען דעם „חינוך", און ער טענה'עט וועגען דאָס, וואָס אַלע אַנדערע טענה'ן, וועגען די „בילדונג", און ער גיעט דעם עולם וויסענשאַפטען, ער גיעט זיי די „תולדות הטבע", און ער זאָגט מוסר טאָג ווי נאַכט און ער איז אויפ'ן בעסטען וועג צו ווערען אַ שטיקעל לייט: אַ אידישער שרייבער, ווי איינער פון די דעמאָליגע אידישע שרייבער. עס מאַכט זיך נאָר אַמאָל נאָך אַ שטיקעל סיבּה, אַז דער דיכטער אין איהם ווערט צייטענווייז וואַך און מאַכט איהם אַ שטיקעל שטריך אין דער רעכענונג. עס קומט אין מיטען דערין איין עכטעס מייסטער־שטיק פון אַ קינסטלער־נאַטור. נישט קשה; ער זוכט עס צו דערשטיקען. ער ווערט איין ארט

ערצעהלער=פובליציסט, איין אַרט דראַמאַטיקער=פובליציסט, איין אַרט משורר=פובליציסט. ער קריעגט זיך מיט די בעלי=טובות און מיט דער טאַקסע און שרייבט אַלעגאָריעס און שרייבט זאָגאַר אַ „יודעלע“ און אַ „פרק שירה“. איינמאָל, אין אַ שענעם פריה=מאָרגען אָבער, פאַלען אַראָב די דאָזיגע שלאַקען און עס קריעכט אַרויס דער קינסטלער פון גאָטעס גנאָד, דער גרויסער און גאַנצער, און מיר זעהען איהם פול און גאַנץ. אַ הויכגעוואַקסענע קינסטלער=געשטאַלט, ווי מיר האָבען ביז יעצט איהר גלייכען נישט געהאַט.

עס איז אַ מערקווירדיגע לעבענס=ענטוויקלונג. די איינצעלהייטען זענען בעלעהרענד.

II.

קאַפּולע. ווייסט איהר וואָס קאַפּולע איז? עפּעס אַ גאָט=פערלאָזען נעסט איז עס אין סלוצקער אויעזד, אין מינסקער גובערניע. דאָס איינ=ציגע, וואָס אַבראַמאָוויטש ווייסט דערפון צו דערצעהלען, איז, אַז „די נאַטור=ערהאַבענהייט איז איהר געגעבען געווען, וועלדער=פראַכט און טהעלער און שענע פעלדער האָבען זי אַרומגערינגעלט“. דאָרט איז ער געבוירען. ווען? — דאָס איז ווידער אַ ביסעל אידישליך. דעם טאָג ווייסט מען נישט גענוי, עס האָט איהם קיינער נישט פערשריעבען, דען „אויף אַ זעלבע קליינינקייטען האָט מען דענצמאָל ביי אידען, און בפרט אין די קליינע שטעדטלעך, נישט געקוקט“. עס איז נאָר „אַ קבלה אַ זעלבע אין זיין פאַמיליע“, אַז ער איז געבוירען אינ'ם יאָהר 1836 אינ'ם 20=טען דעקאַבר. דער טאַטע, ר' חיים משה, איז אַ איד אַ למדן, און דערביי אויך קען ער גוט לשון קודש. דאָס קינד האָט אַ לעבהאַפטע פאַנטאַזיע און חלומ'ט אַ סך און קלעהרט אַ סך. נאַטירליך ווערט עס אַוועקגעריסען פון די חלומות און אָבגעגעבען אין אַ חדר, וואו עס לערענט 12 שעה אַ מעת=לעת. די 8=שטונדען=אַרבייט איז אין אידישע חדרים נאָך נישט געווען איינגעפיהרט. ניין יאָהר אַלט זייענדיג, קען דער קליינער שלום יעקב דעם גאַנצען תנ"ך אויסוויינינג. די ביבעל בעשעפטיגט טאָג און נאַכט זיין פאַנטאַזיע. פלוצלינג אָבער ווערט ער

פון איהר אוועקגעפיהרט צו דעם „עוג מלך הבשן" פון אלע ליטע־ראטורען — צו דעם תלמוד. „דארט אנקומענדיג, בין איך מיר פארגע־קומען ווי איינער, וועלבער קומט צום ערשטען מאל אין זיין לעבען אויף א יריד: ער ווערט דערשראקען, זעהענדיג די טויזענד פערשיעדענע סחורות און כלים און געגענשטאנדען, און ער ווערט פערטויבט פון דעם גרויסען געטומעל און גערודער. קונים לויפען, סוחרים רעש'ען, מעקלערס שרייען און אלעס לויפט און פילדערט... מיט מיין אנגע־בוירענער נייגונג אלסדינג צו פערקערפערן, האב איך געפלעגט מיר לעבעדיג פארצושטעלען יעדען פערשוין, וועלבע קימט פאר אין דער גמרא. דער תנא־קמא און דער האי־מאן־דאמר האבען זיך מיר פאר־געשטעלט ווי א פאר שטאלצע בייזע יודען מיט פלאמעדיגע פנים'ער; די רישא, די סיפא און די מציעתא — ווי דריי אידענעס, וועלבע בייסען און רייסען זיך דעם גאנצען טאג ארום; און ערשט די בוגרת און די איילונית און די נערה שנתפתתה און דער חרש שוטה וקטן און דער זב מיט דער זבה, און אויך די צוויי, וועלבע האלטען פעסט דעם טלית, און דער אקס, וועלבער האט געשטויסען די קוה, און דער שור המועד מיט'ן שור תם — אלע, אלע זענען מיר געשטאנען לעבעדיג פאר די אויגען, יעדער מיט זיין בעשטימטער, פעסטער געשטאלט". —

די הלכה האט אויף דעם יונגען קינד אנגעווארפען א טויט־שרעק, דען „איך האב מיך געשראקען פאר די טורעמס, וועלבע פליהען ארום אין די לופטען, און פאר די בערג, וועלבע הענגען אויף א האר, און פאר די איבריגע איבער־נאטירליבע וואונדער אויפ'ן פעלד פונ'ם הארבען פלפול". אבער „די אגדה איז פאר מיינעטוועגען געוועז א וואונדער־ליבער שפאציער־גארטען, וועלבען איך האב ליעב געהאט. נישט א פארק איז געוועז דער דאזיגער גארטען, וועלבער איז פיין אבגעטאקט און ווערט פיין אבגעהיטען, א פארק מיט א פארקאן ארום און מיט פערשלאסענע טהירען און טויערען און מיט פיין אבגעהיטענע פלאנצען, יעדעס פלענצעל אויף זיין ארט, וואו די נאטור איז געבונדען אין קייטען דורך מענשליבע הענד, נאר א ווילדער וואלד איז דאס געווען, א ווייטער, ווייטער וואלד, אהן א צוים און אהן איין ארדנונג, אלע פלאנ־צען און געוואקסען ווילד צונויפגעמישט. דארט זענען פארהאן בלומען אהן א צאהל, ווילדע געוואקסען און צניעות'דיגע פעלד־בלומעלעך, אלעס אויסגעמישט — די ליליע פון שרון און די רויז פון די טהאלען זענען ארומגערינגעלט פון שטאכעל־גראז, און טויזענד־פארביגע גרעזער

און צעהנטויזענד־קאָלירגע בלומען־טעפּיכע גיעסען זיך אויס פאַר׳ן אויג. די פאַנטאַזיע שפּאַצירערט זיך אין דעם דאָזיגען גאָרטען אַרום פריי און ווילד און בעוויזט וואונדער. צייטענווייז בייגט זי איין דעם הימעל און שלעפּט אַראָב אויף דער ערד דעם געטליכען שטאַאַט מיט זיינע צעהנ־טויזענדער מלאָכים, און צייטענווייז הויבט זי אַרויף אין דעם הימעל אַריין דעם גאַנצען ערד־קוגעל און לאָזט מענש און מלאָכים זיך קושען"

די אגדה, די מדרשים און די וואונדער־מעשה׳לעך אין פער־שיעדענע ספרים האָבען די פאַנטאַזיע פונ׳ם אינגעל געהאַלטען אין איין אויפרעגען; אָבער אויך דאָס אַבסטראַקטע לערנען, די סברא און די שאַרפע לאָגיק פון דער הלכה האָבען געוועקט זיין שכל: „... פון איין זייט האָט זי (די גמ״א) געשאַרפט מיין שכל דורך דאָס קלעהרען און דורך די גראַדע סברא און האָט מיך געמאַכט צום דענקער, וועלכער אונטערזוכט יעדע זאַך און ברענגט זי אַרוים אויפ׳ן שכל הישר, און פון דער אַנדערער זייט האָט זי אין מיין נשמה און אין מיין פאַנטאַזיע אויפ־געוועקט וואונדערליכע בילדער און האָט מיך פעהיג געמאַכט פאַר דעם הייליגען גייסט פון דער מ ל י צ ה". נישט דער ערך מעהר האָט דאָס דאָזיגע לערנען געווירקט אויף זיין פאַנטאַזיע. זיין פאָטער האָט איהם געפלעגט וועקען פאַרטאָגס, איידער דער מאָרגענשטערען איז אויפגע־גאַנגען, און זיי זענען ביידע מיט אַזיסען חשק געגאַנגען אין בית־מדרש אַריין. דאָס פריה־אויפשטעהען, און בפרט אין דער ווינטער־צייט, איז אַ ביסעל שווער אָנגעקומען דעם יונגען קינד, דערפאַר אָבער איז דאָס פערגניגען אַ פאָר מינוט שפּעטער געווען איין אונגעוועהנליכער. אַבראַ־מאָוויטש ערצעהלט אונז דעם איינדרוק, וועלכען דאָס דאָזיגע פריה־אויפשטעהען האָט אויף איהם געמאַכט. „אַ געטליכע שטילקייט אין אַלע גאַסען. די גאַנצע שטאָדט איז פערזונקען אין שלאָף. די לבנה און די שטערען אויף זייער וואַך אין הימעל סוד׳ען זיך — און איך האָרך און האָרך. דענקמאָל האָב איך געזעהען גאַנץ דייטליך דעם מלאך גבריאל, אויסרופענדיג און אָנזאָגענדיג אינ׳ם טויער פון הימעל די שטונדען פון דער נאַכט. די מלאכי צבאות שוועבען און שוועבען, און הויבען־אָן זיס צו זינגען. באַלד דערויף ווערען די טויערען פון גן־עדן מיט אַ גרויסען רעש געעפענט, און דער גאָט פון כבוד קומט אָן. די בני־אלים דער־בליקען דעם מלך פון דער הייליגקייט, בלייבען זיי פערציטערט שטיל, יעדער ביי זיין מחנה, יעדער ביי זיין פאָהן, עס ריהרט זיך נישט קיין

פליגעל, עס בעוועגט זיך נישט קיין ליפ. פלוצלינג דערלאַנגט גאָט אַ שטורם מיט כח, דער אייבערשטער לאָזט הערען זיין שטים אין אַ געוויין. ער וויינט ביי נאַכט אויף זיין בית־מקדש, וועלכער איז הרוב, אויף ירושלים זיין פראַכט־שטאָדט, וועלכע איז פערוויסט, אויף זיין פאָלק, די טייערע ציונ׳ס קינדער, וועלכע בלאָנדזשען אַרום, און אויף די אָרעמע שכינה, וועלכע געהט מיט זיי צוזאַמען אין גלות און ליידט מיט זיי צוזאַמען. יעדעס אויג לאָזט אַרויס אַ טרעהר — און דאָס איז דער טוי אויף דער ערד און די נאַכט־ראָסע אויף מיינע לאָקען... און ווען עס דערהערט זיך דאָס דאָזיגע געוויין פון גאָט, ציטערען די צדיקי עולם און זיי וויינען ביטער צוזאַמען מיט די מלאכי השלום. איך אַליין אָבער בין פול מיט גרויס היילינקייט און איך נעהם זיך צום לערנען מיט׳ן גאַנצען חשק. מיט אַ זיס קול׳כעל הויב איך אָן מיין גמרא און זינג מיר מיין שיעור. איך האָב ליעב גאָט׳ס תורה און וויל וויסען אַלע סודות פון דער גמרא, די אָדערען אויף מיין שטערענ׳דעל ווערען מיר אָנגעשוואָלען און איך קלעהר טיעף אַריין אינ׳ם לערנען״. — דער דאָזיגער אַיינדרוק מוז זיין געוועזען אַ זעהר מעכטיגער, דען נאָך אין איינעם פון זיינע לעצטע ערצעהלונגען, אין „שלמה ר׳ חיים׳ס״, קעהרט ער זיך צו איהם צוריק און שילדערט איהם נאָך ברייטער און שטאַרקער.

מיר אָבער קענען און פערשטעהען די דאָזיגע וואונדערליכע סימנים: די נשמה פונ׳ם דיכטער הויבט־אָן צו דערוואַכען.

און דאַן ווידער: ... „מיין ליעבסטע האָב איך אינ׳ם געדיכטען וואַלד געזוכט, אין דעם שטילען שאָטען, אויף דער גראָז־לאָנקע און ביים רוהיגען וואַסער׳ל, און זי האָט מיר דאָרט איהרען גאַנצען אוצר געוויזען און האָט זיך געשפּיעלט מיט מיר אומעטום. איך בין איהר נאָכגעשפּרונגען אויף די בערג, נאָכגעקלעטערט אויף די בוימער, און בין געזעסען מיט איהר ביי דער שאָף־פּאַשע און מיר האָבען זיך איינגעהערט צו דעם ליעבליכען בלעקענען פון די סטאַדעס. די נאַכטיגאַל האָט מיר איהרע ליעדער געזונגען און די טורטעלטויב האָט מיר, צוזאַמען מיט טויזענד אַנדערע פייגעל, די מוזיק געמאַכט; זיי האָבען מיר דאָס ליעבעס־ליעד געזונגען פאַר מיין שענסטע, די טאָכטער פון גאָט, וועלכער בעשאַפט דאָס אַלעס. און די ליעבע, וועלכע האָט מיר אין הארץ געברענט ווי אַ פייער, איז געוועזען אַ ליעבע פון לויטער גייסט, אינגאַנצען אָהן אַ פלייש, עפּעס היילינעס, אינגאַנצען אָהן אַ קערפּער,

אַ פערבאַרגענע ליעבע צו אַלדעם גוטס, צו אַלדעם שענע און ערהאַבע־נע, וועלכע דערפריישט דעם מענשען און מאַכט איהם קליין און מאַכט איהם גרויס און לאָזט איהם ווערען גוט און עדעל און לאָזט איהם ליעב האָבען אַלע מענשען"..

אוי, אוי, קענען מיר און פערשטעהען מיר די דאָזיגע סימנים!

דאָס שטעטעל אָבער, וואו דאָס קינד האָט געלעבט מיט זיינע עלטערען, איז געווען עפּעס אַ פערוואָרפענער העק... „אין איינזאַם נעסט אין אַ גאָט־פערלאָזענעם ווינקעל, און איך האָב אין מיין תמימות געגלויבט, ווי אַ היהנדעל אין דער איירשאַל, אַז באַלד הינטער קאַפּו־לע, פון ביידע זייטען, הויבט זיך אָן דער מדבר מיט די „הרי חושך" און דעם „סמבטיון" און מיט די שלאַנגען און עקדיבצען און די איבריגע משונה'דיגע חיות. די קליינע הייזער אין איין שטעטעל זענען מיר פאָרגעקומען ווי פּאַלאַצען, און די שוהל און דער קלויז ביי אונז — ווי זיי וואָלטען נישט האָבען זייער גלייכען. די „פּני" אין שטאָדט, האָב איך געמיינט, זענען די עדעלסטע בעשעפעניששען און די קליגסטע אויף דער גאַנצער וועלט, און ווער שמועסט, ווען זיי האָבען געהאַט לאַנגע בערד און אַ שענעם שטעל, דען דענסמאָל האָב איך געגלויבט, אַז וואו זקנה, דאָ תורה און חכמה, און ווער עס האָט אַ קוה אָדער אַ ציעג, דער איז רייך ווי קורח. דער שופר אין די קאַטערינקע, וועלכע האָט זיך צופעל־ליג פערבלאָנדזשעט צו אונז ווי עפּעס אַ וואונדערליכע זאַך, און די איינפאַכע כלי זמר, מיט וועלכע מען האָט געפלעגט שפּיעלען ביי אונז אויף התונות, האָבען זיך מיר אויסגעוויזען ווי דאָס שענסטע און העכ־סטע, און איך האָב געמיינט, אַז עפּעס בעסערס איז שוין גאָר נישט פערהאַן. אוי, ווי ערהאַבען מוז זיין דער בעל תוקע, וועלכער קען דעם קיניג פון בלאָזען, און נעמט ביי יעדערען אַרויס די נשמה מיט זיינע וואונ־דערליכע קשר"קעס!..."

דער פאָטער שטאַרבט איהם, ווען ער איז אַ אינגעל פון אַ יאָהר 14—15, און די צייט פון עלענד און נויט הויבט זיך אָן. ביי דער מאַמען, דער אָרעמער אַלמנה, קען ער נישט לענגער בלייבען, און די נאָהנטסטע קרובים שיקען איהם אין די ישיבה אַריין, „כדי עס זאָל נישט ווערען פון איהם קיין פוסט־און־פּאַסטניק". אין דער ישיבה אין סלוצק לערנט ער ביי דעם בעוואוסטען ר' אברהם ברוך, דאַן ווערט ער דער תלמיד פון'ם ראש־ישיבה, דעם חריף ר' מיכל מ"ס. שפּעטער לערנט ער אין

ר׳ יונה׳ס בית־מדרש בײ ר׳ אברהם׳לע. ער מאַכט־דורך דעם גאַנצען בעקאַנטען קורס: שלאָפט אויף דער באַנק אינ׳ם בית־מדרש, עסט ברויט מיט זאַלץ און קריגט אַ מאָל אַ „טאָג״ אויך. דאַן קומט ער קיין ווילנאָ און לערנט בײ דעם בעריהמטען ר׳ סענדערעל אין ר׳ מעלה׳עס ישיבה און דאַן אויך אין גאונ׳ס בית־מדרש. דערווײל האָט די מוטער צום צווייטען מאָל חתונה געהאַט; איהר מאַן האָט געהאַלטען אין אַרענדע די מיהל אין אַ דאָרף נישט ווייט פון קאַפּולע — און שלום יעקב האָט זיך אומגעקעהרט צו דער מוטער אין דאָרף אַריין און האָט דאָרט געלע־רענט מיט דעם שטיף־פאָטערס אינגלעך, אום נישט בחנם ברויט צו עסען. און ווידער הויבט זיך אָן די אַלטע מעשה —: „דאָרט, וואו מײן שטיף־פאָטער האָט געוואוינט, זענען געווען וועלדער אַרום און אַרום, גרויסע אַלטע וועלדער מיט אַלערלײ חיות. בײ נאַכט האָבען די הונגעריגע וועלף געשריגען און אויך דער בער האָט זיך דאָרט אָפט בעוויזען. פייגעל האָבען שטענדיג געזונגען, און דער ליעבער און די וואַסער־עופות האָבען פון געמיזעכץ ליעבליך אונטערגעהאַלטען. דורכ׳ן וואַלד האָט זיך געשלענגעלט אַ גרויסער טייך און איז דערגאַנגען ביז צו׳ דער מיהל, דאָרט האָט ער זיך צעגאָסען אין אַ מעכטיגען וואַסער־שטאָרץ און האָט מיט אַ געוואַלטיגען רוישען געדרעהט די רעדער, אַז פונ׳ס גערויש פון דער מיהל און דעם געברויז פונ׳ס וואַסער האָבען די אויהרען געקלונגען״.

און דאַן ווידער: — „אין דעם דאָזיגען אײנזאַמען, פּערלאָזענעם װינקעל איז מיר מײן מוזע ערשיינט... מיט כשוף האָט מיך געצווי־גען, איך זאָל איהר נאָכגעהען אין וואַלד אַריין ביז אונטער דעם גרי־נעם בוים, וואו עס איז שטיל און הייליג. מיט די וואַלד־ביימער האָט זי מיר אַ בונד געשלאָסען און מיט די פייגעל פון הימעל און מיט די חיות אויף דער ערד און האָט מיך געלערענט זייער שפּראַך״. — דענצ־מאָל האָט דאָס אינגעל געמאַכט זײנע ערשטע ליטעראַרישע פּראָבעס: אַ ליריש געדיכט איבער די שענקייט פון דער נאַטור, ווי „דער טייך פּלאַפּלעט צו איהם און דער ווידער־קול פון וואַלד ענטפערט״. אָבער אויך דער שפּאַט האָט איהם שוין אין יענע טעג געצוימען און ער האָט אָנגעשריבען אַ מין דראַמאַ אין גראַמען אין דער פאָרם פון לוצאַטאָ׳ס „לישרים תהלה״. אָבוואויהל „איך האָב דענסמאָל גאָר נישט געוואוסט, וואָס אַ דראַמאַ איז, און איך האָב קײנמאָל נאָך אַ זעלכע ספרים נישט געהאַט געלײענט״. זעלבסטפערשטענדליך האָבען די אַלע פּראָבען קײן

שום ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער אויך אין זיי איז שוין געווען צו דערקענען די צוויי גרונדשטריכען פון זיין אייגענט־ליכען טאַלאַנט: זיין נייגונג צום ליריזם און זיין נייגונג צו דער סאַטירע.

באַלד אָבער האָט עס איהם אָנגעהויבען ציעהען און ער האָט אַליין נישט געוואוסט וואו אַהין, און ער האָט נישט געקענט מעהר איינזיצען אויף איין אָרט. ער האָט זיך אומגעקעהרט קיין קאַפּולע. אין קאַפּולע האָט ער אָנגעטראָפען איינעם, אַ בעטלער, מיט'ן נאָמען אַברהמעל חראָמאָי (אַ זכר אויף „פישקע דער קרומער"). דער דאָזיגער בעטלער איז אוים געווען אַ האַלבע וועלט, און מיט זיינע מעשות וועגען ווייטע שטעדט און וואונדערליכע מדינות — למשל, וועגען וואָהלין — האָט ער אויפגעקאָכט די פאַנטאַזיע פונ'ם יונגען קינד. זיין נשמה האָט איהם געצויגען צו עפּעס אַ פאַנטאַסטיש־ראָמאַנטיש לעבען אין ווימטע וועלדער און אין פעלדער, מיט אַ חברה בעטלערם, ווייט, ווייט צווישען פרעמדע בעשעפענישען, און ער האָט בעשלאָסען זיך צו לאָזען מיט'ן דאָזיגען ר' אַברהמעל אין די וועלט אַריין (אַיין אָנגעהערעניש צו „מסעות בנימין השלישי"). שטעדט און שטעדטלעך זענען זיי צוזאַ־מען דורכגעוואַנדערט, דורך ליטא און דורך דעם גאַנצען דרום־מערב־קאַנט פון רוסלאַנד, איבער וואָהלין, אוקריינע און פּאָדאָליע און גענעכ־טיגט האָט מען אין אַ „הקדש" אָדער אין אַ בית־מדרש (אַ ביסעל „פישקע דער קרומער" און אַ ביסעל „קליין מענשעלע") אין געגאַנגען איז מען איבער די הייזער. אויף דער דאָזיגער נסיעה, אינ'ם צעבראָכענעם וועגעלע מיט דער אָבגעשונדענער שקאַפּע איז געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין צו מענדעלי מוכר־ספרים'ס ביידעל מיט דער קליאַטשע, מיט וועלכע ער פאָהרט־דורך איבער'ן גאַנצען אידישען תחום אין דער לענג און אין דער ברייט. דער אינגעל איז געוואָרען אין די הענד פונ'ם קרומען שנאָרער נישט קיין שלעכטער עסק, אום נדבות צו קלויבען, און, אום דעם געשעפט נאָך צו פערגרעסערען, האָט ער איהם געוואָלט פערקויפען אויך פאַר אַ חתן (מאַטעריאַל פאַר פערשיעדענע עפּיזאָדען אין „ווינשפינגערעל"). „שפּעט ביי נאַכט האָט אַברהמ'על פערשלעפּט זיין פערשוין אין אַ פוסטע קרעטשמע, וואָס האָט זיך געפונען ווייט פון דער שטאָדט, אין אַ עק, וואו קיין לעבעדיגען מענשען האָט מען נישט געזעהען. די קרעטשמע איז געווען אָהן פענסטער, אָהן טהירען, נאָר עפּעס אַיין אַלטע חורבה, וואו קייז מענשען האָבען שוין קיין הונדערט

יאָהר דאָרט נישט געוואוינט... פלוצלינג האָט אָנגעהויבען שטאַרק דונערען און בליצען, דער הימעל האָט זיך געעפענט און עס האָט געחליאַפּעט דער רעגען ווי פון אַ צובער, די גאַנצע קרעטשמע האָט געשוואוּמען אין וואַסער, אַב=אָט=האָט, אויסגעוויזען, ווערען אלע דערטרונקען. אין אָט פון איין ווינטעל פאַלט גאָר איין די גאַנצע קרעטשמע, וועלכע שטעהט אַזוי אויך אויף היהנערשע פיסלעך" — אין אַזאַ מינוט האָט דער בעטלער געסטראַשעט דעם אינגעל, אַז ווען ער וועט זיך עקשנ׳ען און וועט נישט ווערען אַ חתן פאַר דעם מחותן, וועלכען ער האָט פאַר זיינעטוועגען אויסגעזוכט אין דער שטאָדט, וועט ער איהם לאָזען דאָ אַליין אויפ׳ן פעלד. אין עטליכע טעג אַרום איז דער קליינער שלום יעקב געבליעבען איינער אַליין, פערלאָזט אויפ׳ן פעלד, נישט ווִיסענדיג, וואו איין און וואו אויס. מיט גרויס מיה האָט ער זיך געשלעפּט ביז ער איז געקומען קיין קאַמעניץ=פּאָדאָלסק. דאָרט האָט ער געפּרובט ווערען אַ משורר ביי אַ חזן (עפּיזאָדע אויס „קליין מענשעלע"). דאַן איז ער אין דער דאָזיגער שטאָדט געזעסען אין בית=מדרש און האָט געלערענט תורה, און אַלע לומדים אַרום אין אַרום האָבען געקוקט אויף איהם מיט גרויס דרך=ארץ. דאָרט איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט איין אַלטען מאַן, אַ זעהר אָנגעזעהענער אין דער גאַנצער שטאָדט וועגען זיין יראת=שמים און זיינע מעלות און מדות (דער אָריגינאַל פון ר' אַברהם אין „ווינשפינגערעל"). דער דאָזיגער אַלטער האָט דעם יתום ליעב בעקומען, און האָט איהם געעצה׳ט, ער זאָל, וויל ער קען גוט לשון=קודש, אַריינגעהען אַמאָל בסוד צו איינעם אַ געלעהרטען משכיל, וועלכער וואוינט הינטער דער שטאָדט (עפּיזאָדע אויס „קליין מענשעלע"). דער קליינער אַבראַמאָוויטש האָט איהם געפאָלגט און איז דאָרט אַהין געגאַנגען. דער דאָזיגער משכיל איז געווען דער העברעאישער דיכטער אַ ב ר ה ם ב ע ר ג אָ ט ל אָ ב ע ר.

קיין גליקליכערער צופאַל האָט שוין נישט געקענט זיין אין דעם יונגען אַבראַמאָוויטשעס לעבען, ווי דאָס דאָזיגע אַריינגעהען אין דעם דאָזיגען הויז — אָבער גלייכצייטיג האָט פאַר איהם אויך קיין אומגליקליכערער צופאַל נישט געקענט זיין. פון איין זייט איז ער דעדורך געקומען דירעקט און אָהן אַ סך אומוועג צו דער ליטעראַטור, פון דער אַנדערער זייט אָבער איז ער דעדורך פערשלעפּט געוואָרען אין אַ ריכטונג, פון וועלכער ער האָט זיך גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען נישט געקענט בעפרייען. ווער ווייס: ווען דער צופאַל וואָלט אַבראַמאָוויטשען

דענצמאל גראד האבען געבראכט אין א קרייז אריין, וואו מען וואלט איהם האבען אויפגעמאכט די אויגען אויף זיין אייגענטליכען ווערט און אויף דעם אמת'ען געטליכען פונק, וועלכער לעבט אין איהם, חער וויס, זאג איך, אויב דער דאזיגער אבראמאוויטש וואלט נישט האבען אונז געגעבען זיינע מייסטער־ווערק שוין אין דער ערשטער פעריאדע פון זיין שרייבשטעלעריי. אזוי אבער האט ער ערשט געמוזט דורכמאכען דעם גאנצען גלגול־מחילות פון דעם אידישען מחבר־ליטעראט פון דער דעמאליגער צייט.

מיט דעם צוזאמענקומען אין גאטלאבערס הויז הויבט־אן א נייע קאפיטעל פון אבראמאוויטשעס לעבען. אין דעם דאזיגען הויז האט ער געפונען איין אוצר פון ספרים, וועלכע ער האט געשלונגען ווי א הייס־הונגריגער. גאטלאבערס טאכטער האט איהם דעם ערשטען אונטעררכט געגעבען אין רוסיש און אין דייטש, און ביי איהר האט ער געלערנט אויך די אנפאנגס־גרינדען פון אריפמעטיקא. אים יאהר 1856 האט ער געמאכט זיין עקזאמען אלס לעהרער, און איז אנגעשטעלט געווארען אלס קאזיאנע לעהרער אין דער שטאדטישער שולע. ארום יענע צייט האט ער געדרוקט אינ'ם „המגיד" זיין ערשטע ארבייט: איין ארטיקעל וועגען חינוך און אז אידען דארפען לערנען רוסיש און דארפען קענען חיסענשאפט. דאן איז ער אריבערגעפאהרען קיין בערדיטשעוו, און דארט האט ער אנגעהויבען זיין ליטערארישע קאריערע. ער האט געשריבען זיינע קריטישע בראשורען „משפט שלום" און „עין משפט". אינ'ם גייסט פון יענער צייט האט ער פערפאסט, פריי לויט לענץ, א העבראישע זאאלאגיע אין דריי חלקים מיט'ן נאמען „תולדות הטבע". אים יאהר 1867 האט ער אנגעשריבען זיין ערשט ערצעהלונגעל מיט'ן נאמען „למדו היטב". און א יאהר שפעטער האט ער עס פערגרעסערט און האט עס געדרוקט מיט'ן נאמען „האבות והבנים" (1868) — די ערשטע בעלעטריסטישע פראבען.

א ביסעל שפעטער נעהט אבראמאוויטש אריבער צו א מין נייער טעטיגקייט. ער הויבט־אן, אונטער דעם פסעוודאנים „מענדעלי מוכר ספרים", צו שרייבען אויף אידיש פאר די גרעסערע מאסע, „אום נוצען צו ברייגנען": אום זיי אויסצובעסערען און אום זיי צו בעלעהרען. ער שרייבט „דאס קליינע מענשעלע" — איין ערצעהלונג, וועלבע ווייזט אין אנהויב (די מעשה מיט דעם קליינעם מענשעלע, וועלבער זיצט אינ'ם מענשענס אויג) די טוענסטע פאעטישע קוואליפיקאציעס, און וועלבע

ווערט אָבער דאַן אַ שטרייטשריפט געגען די ראָשי־הקהל, די קליינע מענשעלעך, אין די קליינע רוסישע שטעדט. דאַן שרייבט ער די ערשטע פראָבע פון „פישקע דעם קרומען", און דאַן „די טאַקסע" — די שאַרפסטע קריטיק געגען אונזערע תקיפים, די שטאָדט־בעלי־טובות. צוליעב דעם דאָזיגען בוך מוז ער עוקר זיין פון בערדיטשעוו, וואו ער האָט דאַן געוואָהנט, ווייל די דאָרטיגע ראשי־קהל האָבען זיך געפונען בעליידיגט, און ער בעזעצט זיך אין זשיטאָמיר, וואו ער האַלט עקזאַמען און ווערט לעהרער אין דער דאָרטיגער ראַבינער־שולע. אַרום יענער צייט שרייבט ער „די קליאַטשע" — דאָס מערקווירדיגע בוך, אין וועלכעם ער האָט, ווי נאָך קיין שום צווייטער שריפטשטעלער נישט ביי אונז, דעם קאַמפּף געפיהרט קעגען אַלע אונזערע בעדריקער אין דרינען און אין דרויסען. עס איז די גיפטיגסטע סאַטירע אויף דעם לעבען פון דער כנסת־ישראל. און דערביי ווערט דאָס בוך געטראָגען פון אַ דיכטער־פאַנטאַזיע, ווי זי איז ביי אונז איינציג. דעם קינסטלער אָבער אינ'ם מאָדערנעם זין דערקענט מען נאָר אין דער וואונדערבאַרער קראַפט פון נאַטור־שילדערונגען און פּייזאַזשען. דאַן האָט ער געפּרובט שרייבען אויך עטליכע לייכטע זאַכען אין גראַמען („יודעל", „זמירות ישראל" און „פרק שירה"). באַלד דערויף האָט ער געשריעבען די ערשטע פראָבע פון זיין שאַרפער סאַטירע „מסעות בנימין השלישי" — די געשיכטע פון אַ אידישען מין דאָן קישאָט, און דאַן ווידער אַ דראַמע מיט'ן נאָמען „דער פריזיוו". אים יאָהר 1881 איז ער אַרויסגעפאָהרען קיין אָדעסאַ, וואו ער איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס פיהרער פון דער דאָרטיגער תלמוד־תורה.

און ווידער איז אַבראַמאָוויטש אריבערגעגאַנגען צו עפּעס אַ נייעס. ער האָט אָנגעהויבען אין זיין ליטעראַרישער טהעטיגקייט זיך צו ווייזען פון אַ נייער זייט: פון אַ ריין קינסטלערישער. ער האָט אַוועקגעלאָזען דאָס פּאָלעמישע און דאָס פּובליציסטישע און דאָס ריין קריטישע און איז געקומען צו זיין העכסטער פאָרם, צום ריין קינסטלערישען. אַרום יענער צייט האָט ער געשריעבען, צום גרעסטען טייל אויף העברעאיש, די מייסטערהאַפטע קליינע ערצעהלונגען, פון דאַן האָט ער אויסגעאַרבייטעט, גלייכצייטיג אויף אידיש און אויף העברעאיש, יענע פיער גרויסע ערצעהלונגען, וועלכע וועלען בלייבען אויף אייביג אַ שאַץ אין אונזער ליטעראַטור: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל" און „שלמה ר' חיים'ס". צום ערשטען

מאָל האָבען אידישע לעזער געזעהען אַ זעלכעס, וואָס זיי האָבען נאָך קיינמאָל נישט געזעהען: אַ קינסטלער, ווי זיי האָבען נאָך קיינמאָל אַ זעלכען נישט געהאַט. און דער קינסטלער מאָלט זיי דאָס לעבען פון דעם עלענדען פאָלק אין קאַבצאַנסק און אין גלופּסק און אין טונעיאַ־דאָווקע — כל ישראל איז איין קבצן. די צרה איז אַ צרה, פון וועלכער עס איז קיין ענטרינען נישט דאָ. עס איז אַ פערשאָלטען גלות־לעבען, אַ הינטיש לעבען...

קוקט מען צוריק אויף די שריפטשטעלערישע טהעטיגקייט פון אַבראַמאָוויטשען, זעהען מיר זי פאַר זיך איינגעטיילט שטרענג אין דריי פעריאָדען.

אין דער ערשטער פעריאָדע: עס נוצט איהם נישט זיין גאַנצער טאַלענט און זיין גאַנצע פאָעזיע; די דעמאָליגע צייט מאַכט איהם פאַר אַ שרייבער, ווי די הונדערט אַנדערע זענען געווען, מיט די זעלביגע צ׳עלען און די זעלביגע וואונשען. ער שרייבט זיינע מליצות, ער האַלט מלחמה מיט די „מורדי אור" און מיט חסידים און חסידות, ער שרייט געוואַלט, אַז מען מוז לערנען וויסענשאַפטען, און וועלכע צרה עס זאָל נישט זיין געקומען אויף אידען אין זיין לאַנד, ווייסט ער, אַז עס איז נאָר דערפאַר, ווייל זיי האָבען זיך נישט געבילדעט. זאָלען זיי זיך נאָר בילדען — וועלען זיי באַלד און גיך געהאָלפען ווערען. אַרום יענער צייט שרייבט אַבראַמאָוויטש זיין „משפט שלום", „האָבות והבנים" און קאָמפּילירט אַ נאַטורוויסענשאַפטליך ווערק „תולדות הטבע".

אין דער צווייטער פעריאָדע ווערט אַבראַמאָוויטש בעל־מלחמה און מאָראַליסט. די אָנגעבוירענע פאָעזיע און דער מערקווירדיגער זין פאַר נאַטור־שענהייטען שטערען אפילו אַ ביסעל; אָבער נישט קשה, ער שטרענגט זיך אָן, זיי ענטשווינען צו מאַכען, ווי ווייט ער קען נאָר. „די קליאַטשע" — ווען מען זאָל בעזייטיגען פון איהר די פּיעל שענע לירישע שטעלען, וועלכע זענען טיילמאָלס אמת׳ע פּערעל פון פּאָעזיע, און די וואונדערבאַרע בעשרייבונגען פון נאַטור־שענהייטען, וועלכע זענען אָפּט־מאָל גאַנצע אוצרות פון קונסט, בלייבט אונז איבער איין אַפּאָלאָגעטיש־פּובליציסטישע שריפט מיט מערקווירדיגע טענדענצען. „מיט וואָס פאַר אַ יושר קען מען — פרעגט ער פשוט—יענעם נישט לאָזען עסען, אָטעמען פריי, פריידען ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפּעס קינצען? איטליכעס בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען, איז קודם־כל אַ לעבעדיגע זאַך, בעזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקי

נאָר פון זיינטוועגען, כּבֿדי דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען"... „איך בּין דיר מוחל דיין רחמנות! — רופט ער אויס אין איין אַנדער אָרט — איך וויל נישט, אַז דו זאָלסט אויסאַרבּייטען, מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאָגען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפעניש צו דערהאַלטען די נשמה, טאַקי נאָר גלאַט פאַר רחמנות, ווייל עס איז פּשוט אַ צער־בעלי־חיים. איך וויל אפילו נישט, דו זאָלסט אויסבעטען פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אי מהאי טעמא, וואָס מען האָט און מען קען האָבען פון מיר נוצען. דאָס זענען אַלטע מעשׂות, אַלטע ליעדלעך, וואָס איך האָב זיי שוין געהערט אין דער וועלט זינגען אין פערשיעדענע צייטען". דער שטאָלצער טאָן און די גאַנצע האַלטונג דערמאָנען אונז אַ ביסעל גבריאל ריעסער, לודוויג בּאָרנע און זייער גלייכען. אַ ביסעל וויטער הערען מיר דאָס דאָזיגע אין נאָך אַ שאַרפערער פאָרם: „איך וויל גאָר נישט הערען קיין רחמנות, קיין קונצען, איך בין ווי אַלע אַנדערע, אַ לעבעדיג בעשעפעניש און האָב ווי זיי אַ פּראַווע, דאָס רעכט צו לעבען. האָט יענער אויף מיר רחמנות, הייסט עס אַזוי פיעל, ווי איך לעב נאָר אין זיין זכות, ער האָט יאָ דאָס רעכט צו לעבען און איך נישט; אינגאַנצען וואָס איך האַלט מיך, וואָס איך זשיפּע, האָב איך עס צו פערדאַנקען איהם, נאָר איהם, אין דער צייט, אַז מיר ביידע זענען גאַנץ גלייכע בעשעפעניש מיט איינערליי בעדערפעניש. לאָזט מיך יענער לעבען, ווייל איך ברענג איהם נוצען, הייסט עס אַזוי פיעל, ער איז דער תּכלית, דער עיקר, דען איך לעב נאָר, מחמת דערמיט טויג איך איהם. פאַר מיר אַליין וואָלט איך נישט בעדאַרפט גאָר בעשאַפען ווערען. איך וויל אָבער לעבען גלייך ווי אַנדערע, גלאַט ווייל איך בין אויך אַ בעשעפעניש פאַר מיר"... „אין דער וועלט הערשט איין געזעץ פאַר אַלע בעשעפעניש, פאַר אַלע מענשען גלייך, אַזאַ געזעץ, וואָס קיינער, יהיה מי שיהיה, איז ניט אימשטאַנד עס איבערצומאַכען, וואָס אַקעגען איהם העלפט נישט קיין שרייען, קיין רעדען, קיין דרשות און קיין שום מיטעל; אַזאַ געזעץ, וואָס איז שטאַרקער פון אַלע שטאַרקע, מעהר עקשן פון אַלע עקשנים, וואָס אַז מען שטעלט זיך איהם אַקעגען, זוכט עס זיך אויס טויזענדער אַנדערע וועגען, טויזענדער המצאות און הסבּרות, כּדי זיך צו דערהאַלטען — איך מיין דעם דאָזיגען בעקאַנטען געזעץ, וואָס אַלע ווילען עסען, וואָס איטליכער וויל צו דערהאַלטען זיין לעבען, עס מעג זיך זיין אויף וועלכען

אופן, מיט וועלכע מיטעל עס וויל זיך״. — אין דער דאָזיגער פעריאָדע רעדט אַבראַמאָוויטש נאָך אַלץ אין אַלעגאָריעס און משלים; זיין ליעבסט ווערטעל איז דענצמאָל: „נישט דאָס בין איך אויסען״. ער האַלט וכּוחים, ער זאָגט מוסר, ער שטראָפט, ער קריעגט זיך מיט דאָס זייניגע און מיט פרעמדע, ער זוכט די סבּות פון יעדער זאַך און יעדער ערשיינונג — און שטערט איהם אַמאָל זיין פּאָעטישער גייסט אין זיינע חקירות, דער־שטיקט ער איהם. אין דער דאָזיגער פעריאָדע איז ער אונזער בעסטער פּובליציסט. ער איז אַ שטרייטער און אַ מאָראַליסט.

און אַזוי קומט מענדעלע צו זיין דריטער און לעצטער פעריאָדע פון זיין שריפטשטעלעריי. דאָס קינסטלערישע אין איהם נעמט סוף־כּל־סוף די אויבערהאַנד, און עס בעווייזט זיך דער ריינער קינסטלער, אַ וועלכער, ווי ביי אידען איז זיין גלייכען נישט געווען. ער זאָגט נישט מעהר קיין מוסר, ער קריעגט זיך נישט מעהר מיט אונזערע שונאים פון דרויסען און מיט אונזערע תקיפים פון דרינען, ער שרייבט נישט מעהר קיין אַלעגאָריעס, נאָר ער מאָלט דאָס לעבען אין דער אידישער גאַס, אַזוי ווי זיינע אויגען זעהען עס, און עס איז נישט פאַרהאַן קיין זאַך, וועלכע ער זעהט נישט, און עס בלייבט נישט קיין פּונקט, וועלכער איז פאַר איהם פערבאָרגען. און עס איז נישט דאָ קיין בעוועגונג, וועלכע איז איהם אומבעקאַנט; אַלעס זעהט ער און ווייסט ער, און אַלעס מאָלט ער, און דער פאָן פון דעם דאָזיגען געוואַלטיגען גע־מאָלעביץ איז דער שרעקליכער, פירכטערליכער דלות, אין וועלכען אַ גאַנצע אומה, אַ צעבּרעקעלטע און צעווייטיגטע, טרינקט זיך, און עס קומט אַרויס יענע געוואַלטיגע, פירכטערליכע טראַגעדיע, וועלכע נעמט־אָן ביים האַרץ און פער׳סמ׳ט די נשמה. עס איז שוין גענוג פאַר אונזערטוועגען די נעמען פון זיינע שטעדט, אום צו וויסען, וואו דאָס אומגליק הויבט זיך אָן: קאַבּצאַנסק, גלופּסק און טונעיאַדאָווקע. די נעמען זענען סימוואָלען. כּל־ישראל איז איין קבּצן. די גרויסע אידי־שע אַלטע טאָרבּע, דאָס איז אונזער אומגליק. דער איד מוז זיך לער־נען מוותּר זיין אויף דעם ביסעל עולם־הזה און ברעכען די תּאוה פון עסען. „דער יצר־הרע פון עסען איז אַ געמיינע תּאוה״. ער טאָר נישט וויסען פון דער פרייד פון קינדער־יאָהרען און פון דער שענהייט פון דער נאַטור, און ער מוז לעבען אין דער וועלט פון פאַנטאַזיעס. די דאָן־קישאָטען מעהרען זיך ביי איהם, יענע „בּנימין השלישי׳ס״, וועלכע פאָהרען אין די וועלט אַריין, און דאָס לעבען אין דער „קבּלה״־און

אין דער „זוהר״־וועלט ווערט פאַר איהם עפּעס נאַטירליכעס. די סאַטירע פינ׳ם גרויסען דיכטער ווערט וואָס אַ מאָל שטאַרקער, וואָס אַ מאָל גאַליגער, און עס צעשפּיעלט זיך דער גרויסער שפּאַס און ער ווערט אַזוי ביטער.

די פיגור פון אבראַמאָוויטשען אין זיין אַלגעמיינעם כאַראַקטער שטעלט זיך אונז אַלוא פאַר אַזוי: אַ איד ווערט געבוירען אין עפּעס אַ פערוואָרפען שטעדטעל, ווי טויזענד אַנדערע פון זיינע ברידער. קיינער ווייסט נישט, וואָס עס לעבט אין איהם, און ער ווייסט עס אים אַלער־ווייניגסטען — און דערביי איז זיין נשמה אַ נשמה פון אַ גרויסען פּאָעט. ווען ער קומט אין די וועלט אַריין און הויבט־אָן זיך זיין וועג צו זוכען, ווערט ער אַזוי ווי די פיעלע אַנדערע צווישען זיינע ברידער, וועלכע עס איז אויסגעקומען צו ווערען שריפטשטעלער. ער ווערט אַ מוסר־זאָגער, אַ קעמפּפער פאַר אויפקלערונג, אַ מליץ־יושר, ער ווערט אַ ביסעל ריב״ל, אַ ביסעל צווייפעל און אַ ביסעל גאָטלאָבער. אין אַ געוויסער בעציהונג שטעהט איהם זיין פּאָעטישער זין ווי אַ שטערעניש אויפ׳ן וועג, ער אָבער בעזיעגט זי און דערשטיקט זי. שטעלט אייך אָבער פאָר, ווי גרויס האָט געמוזט זיין דער דאָזיגער פּאָעטישער זין און די דאָזיגע נייגונג צו קונסט, אַז ער האָט זיי פאָרט נישט געקענט בעגראָבען, אַזוי אַז סוף־כל־סוף האָבען זיי זיך דורכגעבראָכען. ער איז שוין העכער פערציג יאָהר אַלט געווען, ווען ער האָט אָנגעהויבען אַלס ריינער קינסטלער, אַזוי אַז ער האָט נישט מעהר אויסגעיעט צו געהען אין פרעמדע פוס־טריט און ער איז געווען געצוואונגען צו ערפינדען פאַר זיך אַ נייע טעכניק און אַ נייע פאָרם און אַ נייעם פאָרטראָג. און דאָס גרעסטע וואונדער איז, אַז דאָס בעסטע, וואָס ער האָט געשריעבען, האָט ער געשריעבען שוין אַלס זעכציגער, זיעבציגער! „פישקע דער קרומער״, „מסעות בנימין השלישי״, „דאָס ווינשפינגערעל״ און „שלמה ר׳ חיים׳ס״ זענען און בלייבען די גרעסטע מייסטער־ווערק פון אונזער ליטעראַטור.

III.

„פישקע דער קרומער“. אַלס ספור־המעשה פאַר זיך איז „פישקע“ שוין אַ ביסעל צו איינפאַך. בכלל צייכענט זיך דאָך נישט מענדעלי אויס אַלס מעשה־שרייבער מיט פערוויקעלטע און פערציקעלטע געשעהעניש'ן; על פי רוב האָבען מיר אין זיינע מעשות קיין שום „האַנדלונג“ נישט, און זיי זענען אַזוי איינפאַך, אַז ווען איין אַנדערער זאָל קומען, וועלכער בעזיצט נישט דעם טאַלענט פון מענדעלי, וועט ער גאָר נישט וויסען, וואָס מיט דעם דאָזיגען שטאָף אָנצוהויבען. אייגענטליך געפינסט דו דאָרט גאָר נישט דאָס, וואָס מען רופט „קאָמפּאָזיציע“, און געפינסט נאָר אַ צונויפשטעלונג פון בעזונדערע מעשה'לעך, שטיקלעך, עפּיזאָדען, בעטראַכטונגען, נאַטור־שילדערונגען און וואונדערשענע שטעלען. די אייגענטליכע מעשה פון פישקע דעם קרומען איז אַ גאָר איינפאַכע: איינער אַ קרומער, וואָס הייסט פישקע, דיענט אין דעם מרחץ אין דער קהלה גלופּסק, און חברה מאַכט איהם חתונה מיט דער „בלינדער יתומה“, וואָס בעט נדבות ביי דער „טויטער שול“. דערנאָך לאָזען זיך ביידע, מיט אַ גאַנצע חאַליאַסטרע אָרעמעלייט, געהען איבער די הייזער און וואַנדערווען פון שטאָדט צו שטאָדט און פון הקדש צו הקדש. דאָ קומען פאָר קאַרטינעס און סצענעס פון אידישע אָרעמע לייט. און דערנאָך: פישקע דער קרומער האָט עפּעס נישט אַזאַ שטאַרקען שלום־בית מיט זיין ווייב, וועלכע חבר'ט זיך אַ ביסעל מיט איין אַנדערען אָרעמאַן, מיט דעם „רויטען ממזר“, און ער אַליין, פישקע, דערטאַפּט צווישען חברה אַ האָרבאַטע מעדעל, און ביידע פערליעבען זיך מיט אַ מין פערליעבעניש, וועלכע איז פשוט גאָר נישט צו דערטראָגען, און יעדעס מאָל, ווען פישקע נעמט זיך דערצו, אָבצו'גט'ען זיין ווייב, קימט אַלעמאָל אַריין עפּעס אַ שטן אין דער מיטען, ביז טאַקי די האָרבאַטע איז נעלם געוואָרען פון איהם, דורך דעם רויטען ממזר'ס אַ שפּיצעל, און אונזער פישקע פאָהרט דאָס איצט זי זוכען... און אַזוי ווי ער זיצט אויף דער בויד, פאָהרענדיג קיין גלופּסק, זי זוכען, ענדיגט זיך פּלוצ־לינג דאָס בוך.

דאָס איז די מעשה גאָר אין גאַנצען. דאַכט זיך, עפּעס נישט אַזוי שטאַרק פערוויקעלט, און, מי יודע, ווי וואונדערליך אויסגעטראַכט. און אויך די פערליעבעניש איז עפּעס נישט אַזאַ נאַטירליכע זאַך און

אַזוי ספּעציעל אידישליך ביי אידישע אָרעמעלייט אין הקדש, אַזוי אַז מען קען מיינען, דאָס דאָזיגע איז נאָר אַ צוטשעפּעניש, בכדי לקיים מצות=עשה פון שרייבען אַ ליעבעניש אויך. נאָר מען מוז זיין אַ מייסטער ווי מענדעלי מוכר=ספרים, אַז דאָס אַלעס זאָל ווערען רעכט. מען מוז קענען שרייבען ווי ער און דערצעהלען ווי ער, אַז דאָס אַלעס זאָל זיך אַזוי לעגען גלייך אויפ׳ן מוח און זאָל קריעכען גלייך אינ׳ם האַרץ, ביז מען זאָל אָנהויבען צו מיינען און צו פיהלען, אַז אַלעס איז אַזוי נאַטיר=ליך און דאָס אַלעס מוז אַזוי זיין.

נאָר אפילו דאָס דאָזיגע קליינע מעשה׳לע מיט פישקע דעם קרומען, דאַכט זיך, איז ביי מענדעלי מוכר ספרים גאָר נישט דער עיקר; דער עיקר איז די גאַנצע סביבה: דאָס לעבען פון אידישע אָרעמעלייט, וועלכע געהען איבער די הייזער שנאָרען — אַ בילד, וועלכעס נעמט אָן ביי דער נשמה. די שנאָררייי הערט פלוצלינג אויף צו זיין אַ שנאָרריי, און ווערט אַ מלאָכה, אַ מין פּראָפעסיע, אַ געשעפט ווי טויזענד אַנדערע געשעפטען, ווי למשל האַנדלען מיט תבואה אָדער מיט אתרוגים אָדער מיט מאָסקווער ציץ, און די מענשען, וועלכע בעשעפטיגען זיך דערמיט, זענען מענשען ווי טויזענד אַנדערע, ווי למשל די מענשען, וועלכע זענען וואַלד=סוחרים אָדער פּערזיכערונגס=אַגענטען אָדער מלמדים אָדער ווינקעל=אַדוואָקאַטען, און צווישען זיי זענען פאַרהאַן גוטע און שלעכטע, און שטעלען גאָר נישט פאָר קיין שום בעזונדערען טיפּ. און אויך זייער עזות און זייער חיטראָסט און זייער גנב׳יש לשון זענען זאַכען, וועלכע מיר געפינען ביי יעדען סוחר. מענשען מיט ווייכע ווייבערישע נשמות, ווי פישקע און ווי זיין האָרבאַטע מעדעל, זענען, דאַכט זיך, כלל וכלל נישט פאַרהאַן אין אַזאַ חאַליאַסטרע, און מען קען זיך נאָר נישט ערקלעהרען, בנוהג שבעולם, ווי זיי קומען דאָרט אַריין און ווי אַזוי עס קענען אַ זעלכע ריינע נפשות דאָרט אויס=וואַקסען און זיך דערהאַלטען אין זייער ריינקייט. און די אַלע איבריגע אָרעמעלייט — אוי, ווי עסט זיך אונז צו, צוקוקענדיג זיך צו זייער לעבען! מיר זענען קלאָמפּערשט פון דער היים אוים נאָך געוועהנט אַ ביסעל, רחמנות צו האָבען אויף עלענדע, אָרעמע מענשען, און דאָ זעהען מיר עלענדע אָרעמע מענשען, וואָס מיר טאָרען אויף זיי אפילו רחמנות אויך נישט האָבען. עס זענען לויטער עזות=פּנים׳ער, גנבים, הולטייעס, געמיינע יונגען, וואָס מיר זעהען דאָ פאַר אונז, און די גאַנצע קדושה, וועלכע האָט אַ מאָל גערוהט אויף אָרעמקייט און אויף

עלענד, ווערט פערשוואונדען פאַר אונז און פליהט אַוועק ווי אַ לייבטער רויך... אונזערע חלומות און אונזער פּאָעזיע פון אַ „סאָציאַלע פראַגע" שטאַרבען אויס, און קברים עפענען זיך פאַר אונזערע אויגען — לויטער קברים, לויטער קברים.

זעלבסטפערשטענדליך: מיר ווילען גאָר נישט זוכען ביי מענדעלי'ן אַ „מעשה" מיט אַלע פליטערלעך, מיט פערוויקלונגען און מיט עכטע ליעבעס און מיט געטאָקטע טיפען, און מיר ווילען גאָר נישט פרעגען קיין לאַנגע קשיות וועגען קאָמפּאָזיציעס, דען פאַרדעם האָבען מיר דאָך עפּעס אַיין עסק מיט מענדעלי'ן, מיט אַ איד מיט אַ שפּיציגען געלען בערדעל, וואָס הויבט שוין אָן ביסלעכווייז גרוי צו ווערען. און אַזאַ איד וועט מיך הערען ווי די גרויע קאַץ, ווען איך וועל אָנהויבען מיט איהם צו שמועסען וועגען דינים און חוקים. „נישט דאָס בין איך אויסען" — וועט מיר מענדעלי אַ מאַך טהון. פישקע דער קרומער איז אייגענטליך גאָר נישט דער העלד פון דער ערצעהלונג „פישקע דער קרומער", און איהם מיט זיין האָרבאַטע מיידעל און מיט זיין האַליאַס־טרע פטר'ט מען אָב אין עטליכע בלעטלעך. איהם נעמט מען אַרויף אויף אַ בויד, וועלכע פאָהרט קיין גלופּסק, און מען זעצט איהם אַוועק צווישען צוויי אידען, צווישען מענדעלי מוכר־ספרים און צווישען אַלטער מוכר־ספרים, און לאָזט איהם ערצעהלען זיין מעשה'לע, און אַ סוף, אַיין עק, — דער עיקר איז דאָס שטיק לעבען אינ'ם בוך, די פערשיעדענע בילדער, די וואונדערליכע קאַרטינעס, די שענע שטיקלעך, דאָס פיהלען פונ'ם אידישען האַרצען און דאָס דענקען פונ'ם אידישען מוח, וואָס דאָס דאָזיגע בוך איז פול מיט זיי פונ'ם אָנפאַנג ביז'ן סוף. נישט די קייט איז דאָ דער עיקר, נאָר די איינצעלנע רינגען. באַלד דאָס ערשטע בלעטעל ווייזט אונז, אַז דער, וועלכער ערצעהלט, איז אַ מייסטער.

אַ בויד געהט זיך אויף דעם טראַקט קיין גלופּסק. דאָס פערדעל איז גאַנץ אידישליך, דאָס הייסט הונגעריג און קראַנק, מיט קאָלטענעס און מיט אָבגעריעבענע קניען; דאָס אידעל, וועלכער זיצט אין דער בויד, איז אָבער גאָר נישט פערדיש — עס איז מענדעלי מוכר־ספרים, מיט אַ בייטש אין דער האַנד און אָנגעטאָן אין טלית און תפלין, און אַ קאָפּ האָט דאָס דאָזיגע אידעל, פשוט אויף רעדער. פערשטעהט מען דאָך, אַז אין מיטען דאַווענען דרעמעלט מען אַ ביסעל אַיין. די בויד קריעכט דער־ווייל אַריין אין אַ קאַלוזשע, און פערטשעפּעט זיך בינתים אין דעם אַקס

פון אַ צווייטער בויד, וועלכע איז אויך גראָד אָנגעקומען. דאָרט אויף דער צווייטער בויד זיצט אויך אַ איד אין טלית און תפלין מיט אַ בייטש. ביידע ווערען אין כעס און האַפּען זיך איינער צום אַנדערען שלאָגען — אַך, מען דאַרף אָנקוקען די דאָזיגע גבורים, גבורי ישראל, מיט זייער כעס און זייער וועלען שלאָגען! פערשטעהט מען דאָך, אַז מענדעלי דערקענט באַלד דעם צווייטען, אַז דאָס איז גאָר ר׳ אַלטער יקנה״ז, אויך אַ מוכר-ספרים ווי ער, און ר׳ אַלטער דערקענט ר׳מענדעלי׳ן, און איך פערשטעה, ביידע וואָלטען מסתמא אַרויפפאַלען, איינער אויפ׳ן צווייטען, קושען זיך, ווען נישט די של-ראש׳ן וואָלטען שטערען. און דאָ הויבט זיך אָן די מעשה: מיט די בוידען; ווי שלעפּט מען זיי אַרויס פון דער קאַלוזשע? מילא, פערשטעהט מען דאָך, אַז אידען׳ס כח איז נישט צו אַזאַ אַרבייט. דאָ קומען גראָד אונטערגעפאָהרען גוים, פּראָסטע פּויערים, די ידים ידי עשו מאַבען שוין אַלעס רעכט, זיי שלעפּען אַרויס די בוידען, און לאַכען אפילו אָב אַ ביסעל פון די „פּראָקליאַטיע זשידי" מיט זייערע תפלין, נאָר „משטיינס-געזאָגט, פאַר וועמען מען האָט זיך דאָ צו שעמען" — און די בוידען פאָהרען זיך זייער וועג,

און נאָך דער דאָזיגער הערליכער קאַרטינע, קומט אַ צווייטע: צוויי אידען, מענדעלי און אַלטער, וועלכע רעדען מיט זייער לשון, זייער דרך, זייער עהרליכקייט, זייער גנבה, און איינער גיט אַ „טאַפּ אין וואָגען" ביים צווייטען, צו דערגעהן, ווי דער מסחר זעהט-אויס ביי איהם — אָ, ווי כאַראַקטעריסטיש איז יעדעס וואָרט און ווי נאַטירליך יעדע בעוועגונג! מיר דאַכט, איך האָב ערשט נעכטען געזעהען דעם דאָזיגען מענדעלי דורכפאָהרענדיג אויף דער פראַנציסקאַנער-גאַס, און איך קען שווערען, אַז היינט נאָכמיטאָג וועל איך זעהען אויך אַלטער׳ן, דאָרט אונטען אויף דער גרזיבאָווסקא-גאַס, בשעת ער וועט געהן קויפען סמאָלע צו שמירען די רעדער, און וועט זיך אײלען אום נישט עובר מנחה צו זיין, און וועט אַרייב טהון די הענד אָן דער וואַנד און וועט זיך אַוועקשטעלען נעבען וואָגען דאַווענען...

און דאַן אַנדערע סצענעס: ר׳ אַלטער ליעגט אויפ׳ן וואָגען ראַקים, „רויט ווי אַ צוויק" און שוויצט, „שוויצען איז אַ אידישע זאַך". די זון ברענט, און דאָ פאָהרט מען דורך פעלדער מיט תבואות, און עס שמעקט און מען הערט שפּיעל-פייגעלעך זינגען. ר׳ מענדעלי אין בלויזען טלית-קטן, ליעגט פערטראַכט — און דאָ הייבען זיך אָן נאַטורשילדערונגען, פעלד-פּאָעזיע און וואַלד פּאָעזיע, ווי נאָר אַ געוואַלטיגער

פּאָעט קען זיי שרייבען. עס שמעקט און עס זינגט אַרויס פון יעדער שורה און עס „קיצעלט ביי דער נשמה" און מיר ווייסען נישט, וואו דער כּישוף שטעקט. ר׳ מענדעלי זיצט אין דער בויד, און כּדי ער זאָל מסיח דעת זיין פון זיין הונגער, קוקט ער זיך־צו צו גאָט׳ס שען וועל־טעל... „דער הימעל איז בלוי, לויטער אָהן אַ פּיצעל וואָלקען. די זון בראָט, סמאַלעט, עס ווייהעט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט קיין ליפּטעלע. די תּבואה אויף די פעלדער, די ביימער אין די וועל־דער שטעהען שטיל, ווי צוגעקאָוועט, קיין שאָקעל אפילו זיך נישט צו טהון. קיה אויף דער פּאַשע ליגען מיד, אויסגעשטרעקט די העלזער, שאָקלען צו־ווייל׳ען די אויערען. קייען און מעלה־גרה׳ן, אַנדערע גראָ־בען אונטער זיך די ערד מיט זייערע הערנער, שאַרען מיט די קאָפּע־טעס און רעווען, שרייען פאַר גרויס היץ. דער בּוהיי פעררייסט דעם עק, לויפט גאַלאָפּ, ווארפענדיג דעם קאָפּ אין אַלע זייטען, שטעלט פּלוצלינג זיך אַנידער, אָנגעבויגען דעם שטערען האַרט צו דער ערד, שמעקט, פּאַכט מיט די נאָזלעכער, לאָזט אַרויס אַ ברומען, סאָפּעט און דריגעט מיט די פּיס. נעבען איין אַלטער, אויסגעקרימטער און האַלב־פערדאר־טער ווערבע, איבערגעשפּאָלטען פון דער העלפט אַ מאָל פון אַ דונער, שטעהען פערד, איינער אויף׳ן אַנדערען פערלעגט די קעפּ, צו מאַכען חאַטש עפּעס אַ שאָטען, און שמייסען מיט די ווילדען, פּטור צו ווערען, ווי ס׳איז, פון די בייזע פליעגען. — אויף אַ צווייגעל אין דער הויך וויעגט זיך אַ סאָראָקע, אויסזעהענדיג פון דער ווייטענס ווי אָנגעטהון אַ ווייס טלית׳ל, מיט פּאַסען תכלת פאָרענט, און דאַוועגט שאָקלענדיג זיך, זי בוקט זיך, פּאַלט תּחנון מיט׳ן קעפּעל, שפּרינגט אַ ביסעל אונטער, אַ קליין קראַקעלע געבענדיג אַ פּאָר מאָל, בלייבט דערנאָך ווייטער שטעהען אָהן לשון, שטרעקט אויס דאָס העלזעל און קוקט, גלאָט אַזוי, אין דער וועלט אַריין, מיט פערשלאָפענע אייגעלעך. אויף דעם גאַנצען וועג איז שאַ־שטיל, מען זאָל דאָס הערען ערגעץ אַ שאָרך, אַ פּיפּס, מען זאָל דאָס זעהען פליהענדיג ערגעץ אַ פויגעל, נאָר קאָמאַרען, מיקען טראָגען, ווי די רוחות, זיך אין דער לופט אַרום, פליהען טאַנ־צענדיג פאַרביי די אויערען, טהוען אַ גרילץ, אַ זשוזשע, איינרוימענדיג עפּעס אַ סוד, און באַלד טאַקי מאַרש ווייטער; נאָר צווישען היי, צווישען תּבואות דאָרט שמוצערען די גרילען, זומען, צימבעלען, און געהען מיט די טאַנצען... ס׳איז הייס, ס׳איז שטיל, וואונדערליך שעהן. שאַ! גאָט׳ס בעשעפעניש רוהען"... פּיעל אַ זעלכע קאַפּיטלען קען איך נישט

אין דער וועלט־ליטעראַטור, און די דאָזיגע עפּישע ברייטקייט, וועלכע פּערגעסט נישט קיין שום פּרט און קיין שום קליינינקייט, אפשר וועלעך מיר איהר גלייכען געפינען נאָר בײַ די אַלטע דיכטער.

און דאַן מנחה־צייט. „אַ געשמאַק ווינטעלע הויבט־אָן צו בלאָזען אין אויפ׳ן הימעל ווייזען זיך שטיקלעך וואָלקען, אויף וועלכע מען האָט, ווי אויף טייערע געסט, שוין אַ לאַנגע צייט אַרויסגעקוקט. די בוימער הייבען פּאַמעליך אָן זיך צו שאָקלען, איינער צום אַנדערען אײַנגעבויגען דעם קאָפּ, און פיהרען צווישען זיך אַ שמועס אויף זייער לשון, נאָכדעם אַז זיי האָבען אַזוי לאַנג געשוויגען שטיל. דאָס ווינטעלע האָט אויפגע־וועקט די שלאָפעדיגע תבואה, אַלע זאַנגען האָפּען זיך, ווי יונגע קינדער, אויף מיט אַ קול און צעקושען זיך נאָר פריינדליך. גאָטס בעשעפעניש ריהרט זיך אומעטום: אויפ׳ן פעלד, אין וואַלד און אין דער לופט. איינס נאָך דאָס אַנדערע טרעטען שפּיעלפייגעלעך אַרויס, אויף צווייגלעך, ביימלעך, נידריג און גאַנץ הויך, פּוצען זיך די פעדערלעך, אַ וויש מיט דעם שנעבעלע, אַ טרעסע, אַ שאָקעל, און הויבען־אָן די זיסע זמירות, צו זינגען, צו שווישטשען. באַבעטשקעס רייך געקליידט אין אַטלעס, סאַמעט, מאָרע־אַנטיק מיט טייערע ציהרונג, האָפּען אַ טענצעל, שוועבענ־דיג אין דער לופט, הויבען זיך, דרעהען זיך און מאַכען חן. צוויי בושלעס, גוואַרדייצעס, מיט לאַנגע, רויטע פים שטעהען אויפ׳ן גראָז, פאַררייסענדיג די קעפּ אין דער הויך און קוקען מיט גדלות. עפּעס אַ קונדעס, אַ פויגעל, שטיפט, פליהט פון איין בוים צום אַנדערען, מאַכט „קוקו, קוקו!״ ווי ער שפּיעלט זיך אין באַהעלטעניש. איהם ענטפערט אָב פון צווישען ווייץ און קאָרן איין אַנדער מין פויגעל עפּעס. „פּיק־בער־וויק, פּיק־בער־וויק!״ ווי גערעדט: אייביג וועסט דו מיך דאָ נישט האַפּען, האָטש שוט מיר אָן זאַלץ אויפ׳ן עק, פּאַקט זיך, ר׳ קרוב, ווייטער און אַוועק, אַוועק!... נישט ווייט אין אַ וועלדעלע קנאַקט דער סאָלאָווי, צולאָזט זיך אויף זיין העלזועלע, מאַכט זיסע שטייגער און שפּיעלט גאָר מחיה. איטליכער, וואָס קען נאָר עפּנען אַ מויל, האַלט דעם וועלט־בעריהמטען חזן אונטער. זשאַבעס אפילו פון די טייכלעך ערגעץ טערעלייקען, אַפילו פליגען, ביענען האָבען נישט געשוויגען, און דער זשוק, דער שייגעץ, דער אָנהאַפּער, האָט פליהענ־דיג אויך געזשוזשעט. דאָס איז געווען אַזאַ קאָנצערט, וועלכען מען האָט געמעגט אויף בילעטען געהען הערען... די גאַנצע וועלט איז עפּעס ווי לעבעדיג געוואָרען און בעקומען אַ פרעהליך פּנים. אַ פרייד,

אַ פערגעניגען צו הערען, צו זעהען, צו שמעקען די זיסע ריחות פון אַלע זייטען. — ר׳ אַלטער, ס׳איז גוט! ר׳ אַלטער, ס׳איז שעהן! עס ציהט עפּעס ביי דער נשמה, עס רעדט עפּעס צום האַרצען: גאָטס וועלטעל איז שעהן, גאָטס וועלטעל לעבּט! עס ציהט און גליסט זיך אַריינוואַרפען זיך עפּעס אַהין, אַהין, מיט הענד און מיט פיס...״

און דאַן די וואונדערליכע סצענעס אין וואַלד און אין דער קרעטשמע. דאָס לייכטע שכרות מענדעלי׳ס, ממש אויף אַזוי פיעל ווי אַ איד קען שכור זיין. זיין אַריינקומען צום וואַלד־שרייבער. די אַכסניא און די לבנה־פּאָעזיע, דער מלמד און די בעל־הבית׳טע, דער בעל־הבית, וועלכער איז אַ שטיקעל שמענדריק, און דאָס פערהערען דעם איינגעל — עס זענען לויטער סצענעס פון אַ מייסטער געשריעבען. און אַזוי פערציהען זיך די סצענעס ביז׳ן סוף בוך, ביז מען נעמט אַרויף אויף דיביידלעך אויך פישקע דעם קרומען, וועלכען מען טרעפט אים וואַלד, און מען זעצט איהם אַוועק, איינמאָל אויף אַלטער׳ס בויד און איינמאָל אויף מענדעלי׳ס בייד, און מען לאָזט איהם זיין מעשה׳לע ערצעהלען. און אַזוי געהט עס ווייטער ביז מען קומט קיין גלופּסק, און אַזוי ענדיגט זיך דאָס בוך.

אין דעם דאָזיגען בוך האָבען מיר אַלזאָ נישט צו זוכען איין מעשה, נאָר אַ סך מעשה׳לעך, אַ סך עפּיזאָדען, שטיקלעך סצענעס און קאַרטינעס. מענדעלי מוכר־ספרים איז נישט קיין מעשה־דערצעהלער — ער איז אָבער אַ מייסטער, ווי ער האָט צו זיך נישט קיין צווייטען, וועלכער צייכענט אונז אַלעס, וואָס אַ מענשען־אויג קען זעהען, און אַלעס, וואָס אַ מענשען־אויער קען הערען. אָבער דאָס, וואָס ער צייכענט אונז, דאָס איז קולטור־היסטאָריע פון אַ גאַנץ פאָלק אין אַ געוויסען אָרט און אין אַ געוויסער צייט, צוזאַמען מיט טיפען־צייכנונגען אין אַלע זייערע איינצעלנהייטען. אָבער אויך די אַרט פון זיין פאָרטראַג איז איינציג; ער פערשטעהט שעהן און אַנגענעהם און מיט דער גאַנצער ביטערקייט פון אַ ליידענדע נשמה צו שרייבען. און אויס דעם גאַנצען שרייבען, עס מעג זיין נאָך אַזוי סאַטיריש און נאָך אַזוי וויציג, קלאָגט אָבער אַרויס דער טרויריגער ניגון, וועלכער זינגט זיך אידם אין האַרצען, איבער דעם עלענד און די פירכטערליכע טראַגעדיע פון זיין פאָלק. מענדעלי זאָגט פון זיך אין דער הקדמה צו דער דאָזיגער ערצעהלונג: „מיר חלום׳ט זיך נאָר בעטלערס וכו׳ וואָהין איך זאָל מיך

נישט קעהרען און ווענדען, זעה איך פאַר מיר די טאָרבע וכו׳ אוי, אַלץ די טאָרבע, די אידישע טאָרבע!״...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, אין דער לעצטער בעאַרבייטונג, האָט אונז מענדעלי מוכר־ספרים צום ערשטען מאָל געוויזען, ווי ווייט זיין קראַפט גרייכט אַלס מאָלער און צייכנער און דיכטער, בשעת ער קומט אונז דערצעהלען דאָס אומגליק פון זיין פאָלק. דער שרעקליכער דלות פון אַ גאַנצער אומה פייפט אונז אַ קעגען פון יעדען ווינקעלע -- איין אומה, וועלכע טרינקט זיך און זינקט זיך אין אַ ים פון צרות, די צרות פון קבצנות, און דער דיכטער רייסט פון איהר פאַסעס פלייש לעבעדיגערהייד דורך זיין ביטערסטען שפּאָט, און דערביי צייכענט ער אונז, אַלץ צולאָג, נאַטור־שענהייטען מיט אַ קונסט, וואָס האָט נישט איהר גלייכען. אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר נאָך אַ סך אַלעגאָריעס און אָנשפּילונגען; דאָס ווערטעל „נישט דאָס בין איך אויסען״ שפּיעלט נאָך אַ גרויסע ראָלע; די טיפען פון די מענשען זענען נאָך אַ ביסעל שוועבענדיג און פליהענדיג אין די לופטען און זענען נישט גענוג פעסט און בולט; מעהר פעסטע און מעהר בולט׳ע טיפּען האָט ער זיך געלאָזען פאַר שפּעטער.

שוין אין „מסעות בנימין השלישי״ זענען די געשטאַלטען מעהר פונ׳ם רעאַלען לעבען, אָבוואָהל דער אינהאַלט אַליין איז מעהר פאַנ־טאַסטיש. דער מדת הדין איז אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פיעל גרעסער פון דעם מדת הרחמים; דער סאַטירישער שפּאָט איז דאָרט אומדערבאַרמליך און אָהן אַ גרעניץ. דאָס ווייבע און דאָס האַר־ציגע איז כמעט אינגאַנצען פערשוואונדען, און די בייטש שלאָגט אויף רעכטס און אויף לינקס...

דאָס שטעדטעל א״ז טונעיאַדאָווקע — ווידער אַ גאָט־פערלאָזען נעסט, וואָס קומט מיט דער וועלט אין דרויסען כמעט נישט אין בע־ריהרונג. קומט אַ מאָל אַ פרעמדער דאָרט אַהין, קוקט מען אויף איהם פון אַלע פענסטער אַרויס, ווי אויף אַ חידוש. דער גרעסטער טייל פון איהרע איינוואוינער זענען גרויסע אביונים, שרעקליכע קבצנים, רחמנא־ליצלן; דאָס גאַנצע גליק איז, וואָס זיי זענען משונה׳דיגע בעלי בטחון. פרעגסט דו אַ טונעיאַדאָווקער: רב איד, מיט וואָס אייגענטליך דערנעהרט איהר זיך און וואָס איז אייער פרנסה. --- וועט ער שטעהן אַ פערדרעה־טער און וועט דיר נישט וויסען, וואָס צו ענטפערן. און נאָר נאָכדעם ווי ער וועט זיך אַ ביסעל בערוהיגען, וועט ער דיר שטאַמעלדיג

ענטפערן כהאי לישנא: — דערנעהרען? מיט וואָס איך דערנעהר מיך למשל? הבל הבלים! עס איז דאָ אַ גאָט, זאָג איך אייך, למשל, וועל־כער זיצט און שפּייזט אַלע זיינע בעשעפעניש, און אין זיין גרויס גוטסקייט האָט אונז עסען נישט געפעהלט און וועט אונז קיינמאָל נישט פעהלען, זאָג איך אייך למשל. „פּאַרט אָבער, וואָס איז אייער געשעפט? וועלכע אומנות אָדער וועלכע פרנסה האָט איהר?" — געלויבט און גע־בענשט זאָל זיין זיין הייליגער נאָמען. אַזוי ווי איהר זעהט מיך אַ לעבע־דיגען פאַר אייך, למשל, האָט מיר השם־יתברך געגעבען אַ טייערע מתנה: איך האָב אַ שעהנעם קול נגינה און קען דאַוונען פאַר'ן עמוד, דאַווען איך מוספים אין די ימים נוראים אין אַ שטעדטעל אין דער דאָזיגער סביבה. איך בין אַ קונציגער מוהל און אַ מצה־רעדלער, איינס אין דער וועלט, און טיילמאָלס שדכ'ן איך שידוכים, שדכ'ן איך. איך האָב אויך אויף עולמית — ווי איהר זעהט מיך, למשל, פאַר אייך אַ לעבעדיגען — אַ שטאָדט אין שוהל. אגב האָב איך ביי מיר אין דער היים — בלייבען זאָל עס צווישען אונז בסוד — אַ ביסעל משקה למשל, אַ טאָפּ בראַנפען צו פערקויפען, פון וועלכען איך האָב אַ ביסעל שפע, און אויך אַ ציעג האָב איך אַ מעלקעדיגע, עס זאָל איהר קיין בייז אויג נישט שאַדטען. איך האָב אויך אַ שטיקעל קרוב, אַ נגיד, וועלכער העלפט מיר אַ מאָל, ווען עס איז ענג, מיט גוטען אָדער מיט בייזען. חוץ דעם זאָג איך אייך למשל, דער בורא יתברך שמו איז איין אב הרחמים און ישראל זענען רחמנים בני רחמנים, זאָג איך אייך למשל, און וואָס זאָל זיך אַ לעבע־דיגער מענש בעקלאָגען?...

דער איד, ווען ער עסט דאָרט, עסט ער העכסטענס אַ שטיקעל שוואַרץ־ברויט און אַ קרופּניק; דאָס איז שוין דער פיינסטער מאכל. ווער שמועסט, ווען איינער האָט די זכיה און האָט גאָר אַ שטיקעל וויסע חלה מיט אַ ראָסעלפלייש אין פרייטאָג; דאָס אַ ודאי ובודאי שוין אַ מאכל־מלכים, וואָס ס'איז נישט דאָ קיין בעסערס. און ווען דו דערצעהלסט זיי, למשל, וועגען לאַקאָמסטוועס און עסענוואַרג, וואָס עס גיט אויף דער וועלט אַ חוץ פיש און יויך און טאָפּגעבראָטענס און צימעס, קומט עס אויס ביי זיי אַזוי משונה־ווילד, אַז מען הויבט אַזש אָן אָבצולאַכען און חוזק צו מאַכען פון דיר, ווייל דו גלויבסט אַזוי לייכט אין אַלע שטותים און ווייל דיינעטהאַלבען איז אפילו רעכט, אַז אַ קוה זאָל זיין געפלויגען איבער'ן דאַך און זאָל האָבען געלעגט איין איי!... און אַ מאָל האָט זיך געמאַכט, אַז עפּעס אַ איד האָט געבראַנגט אין שטעדטעל

אריין א טייטעל, איז דאס גאנצע שטעדטעל געלאפען אויף חידושים, צו זעהען דעם דאזיגען וואונדער. מען האט גענומען א חומש און מען האט מיט'ן פינגער אנגעוויזען, אז דער טייטעל, דער דאזיגער טייטעל, שטעהט דערמאנט בפירוש אין דער תורה! א קלייניגקייט — די דאזיגע פרי, דער טייטעל איז פון ארץ-ישראל!... מען האט איהם אנגעהויבען צו בעקוקען — און ארץ-ישראל איז ארויפגעשוואומען פראסט פאר זייערע אויגען: אט געהען זיי אריבער איבער'ן ירדן! אט איז די מערת המכפלה! אט איז דער מוטער רחל'ס קבר! אט איז דער כותל מערבי! אט קאבען זיי זיך אב אייער אין די הייסע חמי טבריא! און אט בע-שטייגען זיי דעם הר הזיתים, עסען באקסער און טייטלען אהן א שיעור, און שיטען זיך אן פולע זעקלעך ארץ-ישראל-ערד! אוי, אוי, האבען זיי אנגעהויבען קרעכצען און אין די אויגען האבען זיך געשטעלט ביי זיי די טרעהרען...

אין יענער צייט האט דאס גאנצע שטעדטעל ארומגעהאפט א מין ווילדע, משונה'דיגע תאוה קיין ארץ-ישראל, און זיי האבען טאג און נאכט גערעדט נאר פון משיח'ס קומען און האבען טאג און נאכט גע-זעהען סימנים, אז די גאולה געהט — און גאנץ בעזונדערס האט די דאזיגע תאוה ארומגענומען בנימינ'ען, א יונגען מאן פון טונעיאדאווקע, וועלכער האט געהאט זיין פאנטאזיע צעהיצט מיט דעם אנלייענען זיך ספרים ווי דער „צל עולם", „אלדד הדני", „מסעות בנימין מטודילה", „שבחי ירושלים" און נאך א זעלבע. און דער דאזיגער יונגער מאן האט זיך בעשלאסען צו מאכען א רייזע ארום די וועלט, אזש ביז'ן סמבטיון און די רויטע אידעלעך און ארץ ישראל און די בני משה און די עשרת השבטים און אלכסנדר מוקדון... תרגום-לשון קען ער דאך — און וואס בעדארף ער מעהר. איי עסען? וועט ער געהן איבער די הייזער...

נאטירליך, גלויבט דער איד פון טונעיאדאווקע, אז טונעיאדאווקע איז די גאנצע וועלט, און אז אונטער דער שטאדט, דארט איז שוין עק וועלט. דארט הויבען זיך שוין אן די מדבריות און די סמבטיונ'ס מיט די שלאנגען און עקדעסע און פיפערנאטערס מיט די אויפגעריסענע משונה'דיגע פיסקער און מיט אלע חידושים און נפלאות, וואס שטעהען בעשריבען אין יענע הייליגע ספרים. אונזער בנימין השלישי האט זיך מיטגענומען דעם גאנצען פאראט, וועלכען מען האט נויטיג צו אזא נסיעה, נישט כלי-זין און נישט מאשינדלעך מיט אינסטרומענטען, נאר

טלית ותפלין מיט'ן רייזע-זעקעל , מיט'ן סידור „דרך החיים" און א „חק'על" און א „תהלים'על" , און האָט אָנגערעדט א צווייטען יונגען מאַן , זיין חבר סענדערעל, וועלכען מען האָט גערופען „סענדערעל די אירענע" , צו מאַכען מיט איהם צוזאַמען די נסיעה, און אַזוי האָבען זיך ביידע אַרויסגע'גנב'עט שטילערהייד פון דער שטאָדט און זענען אַרויס אין די וועלט אַריין... אמת, פון נאַטור איז אונזער בנימין, דער וועלט-רייזענדער, געוועזען אַ משונה'דיגער בעל פחדן. ער האָט מורא געהאַט אַרויסצוגעהן איינער אַליין ביי נאַכט אין גאַס אַריין, און שלאָפען איי-נער אַליין ביי נאַכט אין אַ צימער וואָלט ער נישט פאַר קיין שום הון דעלמא. אַרויסגעהען אַ טריט אונטער די שטאָדט איז פאַר איהם שוין געוועזען בחזקת סכנה; ווער וויס, וואָס דאָרט קען זיך טרעפען חס-ושלום. פאַר אַ הינטעל, מעג עס זיין געוועזען נאָך אַזוי קליין, האָט ער מורא געהאַט אימה מות — אָבער זעלבסטפערשטענדליך איז אַזאַ משונה'דיגע בריה גראָד דער ריכטיגער, אום צו מאַכען אַ רייזע אַרום דעם ערד-קוגעל...

נאַטירליך: דערגעהענדיג ביז צום ערשטען דאָרף, האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זענען שוין פון יענער זייט וועלט; דערזעהענדיג דאָס ערשטע פרעמדע שטעדטעל, האָבען זיי גערעכענט, אַז דאָס איז שוין דאָס בעריהמטע סטאַמבול; אָנקוקענדיג די גנילעפּיאַטקע אין גלופּסק, איז ביי זיי געוועזען פעסט, אַז דאָס איז דער סמבטיון אָדער דער אוקינוס מיט אַלע זיינע משונה'דיגע וואונדער; די לאָדקע, וועלכע שווימט אַרום אויפ'ן וואַסער, איז געוועזען ביי זיי אַ מין געוואַלטיגע שיף, און דער פיהרער פון דער לאָדקע — אַ מין קאַפּיטאַן, וועלכען זיי האָבען אויס-געפרעגט אויף האַלב תרגום-לשון וועגען אַלע חיות און עופות און וואונדערליכע בעשעפעניש, וואָס זענען פאַרהאַן אינ'ם דאָזיגען פירכ-טערליכען ים. און אַזוי זענען אונזערע לייט אַרומגעפאָהרען און געמאַכט זייער נסיעה אַרום די וועלט, גלויבענדיג, אַז משיח'ס צייטען זענען שוין געקומען...

די סאַטירע איז שטאַרק און בייסענדיג, אָפט אפשר שוין גאָר צו בייסענדיג. די גאַנצע פּוסטקייט פונ'ם אידישען לעבען אינ'ם קליינעם שטעדטעל קומט אונז אומדערבאַרעמדיג צום בעוואוסטזיין: דאָס גרויסע עלענד, וועלכעס ציעהט דעם מענשען אַוועק דאָס לעצטע ביסעל רע-אַלען באָדען פון אונטער די פיס און לאָזט איהם נישט מעהר איבער ווי נאָר דאָס פּוסטע פאַנטאַזיע-לעבען, נאָר הוריות און חלומות. און

נישט נאָר איינער — ניין, אַ גאַנץ פאָלק איז פערמשפּט צו לעבען אַזאַ לעבען פון לויטער פאַנטאַזיעס און הוריות און חלומות. עס געהט אַ שווידער אַריבער איבער די ביינער. און דערביי איז דאָס בוך פול מיט די הערליכסטע נאַטור־שילדערונגען און מיט די מייסטערהאַפטעסטע בעשרייבונג פון אידישע טיפּען און אידיש לעבען, פונ׳ם ערשטען בלע־טעל ביז צום לעצטען.

מיר פערלאָזען אָבער דאָס דאָזיגע בוך און קומען צו דער גרעס־טער קאַנווע, וועלכע מענדעלי מוכר־ספרים האָט אונז אויסגעשטיקט: צום „ווינשפינגערל״. די דאָזיגע ערצעהלונג איז די איינציגע אין אונזער ליטעראַטור, וועלכע האָט געפּרובט אונז געבען אַ פאָלשטענדיג און אומפאַסענד בילד פון אונזער גאַנצען גלות־לעבען מיט אַלע אונזערע מענשען, גרויסע און קליינע, יונגע און אַלטע, מענער און פרויען און סוחרים און קרעמער און לומדים און דאָס גאַנצע כלי־קודש און אַלעס, וואָס מיר פערמאָגען אין אונזערער אידישער גאַס. אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר שוין רעאַלע טיפּען, ממש פון טעגליכען לעבען, און עס איז דאָרט קיין איינציגער טיפּ נישט פאַרהאַן, פון וועלכען מיר זאָלען זיין גלייכען נישט האָבען געזעהען אין אונזער געסעל געכטען אָדער אייערנעכטען. אויב אין „פישקע דער קרומער״ האָט מענדעלי מוכר־ספרים נאָר געמאַכט דעם אָנהויב: געמאָלט דעם איד פון דער טאָרבע, וועלכער האָט אין זיין לעבען קיין אַנדער אידעאַל נישט, ווי נאָר דאָס שטיקעל ברויט, האָט ער אינז אים „ווינשפינגערל״ שוין געוויזען דעם איד אויך אויף דער העכערער מדרגה: דעם איד מיט זיין גאַנצען רוחניות און מיט זיין גאַנצען נשמה־לעבען. די דאָזיגע ערצעהלונג איז דער גאַנצער כולל, וועלכען מענדעלי מוכר־ספרים האָט אונז געגעבען. אַט די דאָזיגע ערצעהלונג האָב איך געהאַט אין זינען, ווען איך האָב אויבען געזאָגט, אַז ווען אַ מבול זאָל אַוועקווישען פון דער ערד דעם גאַנצען בעשטאַנד און בלייבען זאָל אונז נאָר דאָס דאָזיגע איינציגע בוך, וועלען מיר גאַנץ גוט לויט איהם זיך קענען צוריק אויפשטעלען דאָס גאַנצע אַלגעמיין־בילד פונ׳ם אידען און פון אידישקייט אין רוסלאַנד אין קליינעם שטעדטעל אין דער ערשטער העלפט פונ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט. די פאָרם, וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט זיך אויסגעוועהלט אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, איז די איינפאַכ־סטע: די פאָרם פון אַ ביאָגראַפיע פון אַ איד, פון הערשעלע, ווייט זיין געבורט — און אין אַ געוויסער הינזיכט, נאָך איידער ער איז געבוירען

געוואָרען — ביז ער ווערט אַ פּאַרטיגער מענש. אַיין אָרט „דוד קאָפּער־פּעלד“. און ביי'ם מאָלען דאָס לעבען פון'ם דאָזיגען אידישען קינד, מאָלט ער אונז דורך־אַגב אויך די גאַנצע אומגעבונג און די שטאָדט און די מענשען און זייערע געשעפטען און זייער פּיהלען און טראַכטען, און אויך אַלע כלל־געשעהעגישען, וועלכע פאָרקומען ביי אידען אין דער דאָזיגער צייט; נישט פאַרהאַן קיין איינציגע זאַך, וועלכע איז דאָרט נישט געמאָלט. און וואָס דעם אופן פון שרייבען בעטרעפט — האָט די דיכטערישע קראַפט דאָ איהרע וואונדער געוויזען נאָך מעהר ווי אין די פריהערע ווערק.

דער אָרט פון דער מעשה איז קאַבצאַנסק. וואָס מען וויל, מעג מען אויף קאַבצאַנסקער אידען זאָגען: זיי זענען עפּעס נישט אַ זעלבע גרויסע בריות, טהוען אין דער וועלט נישט־אויף עפּעס אַ זעלבע גרויסע חכמות, משטיינס־געזאָגט, זייער לעבען, שטערבען־אָב די וועלט עט, אַזוי, מיט גאָרנישט, און קומען אָב מיט שהי־פּהי — דאָס און נאָך אַ זעלבעס מעג מען זאָגען. נאָר אין דעם ענין פון פּרובּפּערען און מעהרען זיך, קען מען צו זיי חלילה נאָר נישט האָבען. זיי זענען דרינען געוואָהרענט, נישט ערגער פון אַלע אנדערע אידען. שונאים אפילו קענען נישט לייקענען, אַז איטליבער קאַבצאַנסקער איד איז אַ מטופּל, אָהן עין־הרע, מיט אַ סך קינדערלעך. ווען דאָס קינד ווערט גע־באָרען, פאַלט זיינע עלטערען נישט איין, צו טראַכטען אפילו אַ ווײַלע, צו וואָס האָבען אַ זעלבע קבצנים ווי זיי אַראָבגעבראַכט אויף דער וועלט אַ לעבעדיג בעשעפעניש, אויף צרות נאָר פאַר זיך און אויך פאַר איהם. די מאַמע האָט געטהאָן איהר זאַך, איהם געטראָגען און געהאַט, פשוט, אָהן חכמות. אויף דערויף איז זי דאָך אַ אידענע, זי זאָל קינד־לען. אפילו אַ הוהן, להבדיל, טהוט דאָך, וואָס גאָט האָט געבאָטען: לעגט זיך, קוואָקעט, נישט צו פרעגען קיין קשיות. דעם טאַטען ווידער האָט עס אויך נישט אַזוי שטאַרק אויסגעמאַכט. מילא, איז דאָ נאָך אַ נפש. אי וואָס, ער איז אַ קבצן, און נאָך אַ צוגעקומען מויל בעדאַרף דאָך פּיקען? נישמעהר, גאָר נישט, לאָז קהל זאָרגען. וואַרטען אויף דרך־ארץ, ביז מען וועט פאַר אַ אידישער נשמה אָנגרייטען דאָ פריהער אַלסדינג, וואָס נייטיג איז צום לעבען, און דערנאָך ערשט זי אָבאַבטען אהער צום גרייטען — דאָס קען אַ איד נישט. אַ איד, אַז ער וועט זיך נישט שטופּען מיט געוואַלט, וועט ער מעגען אייביג טאַקי דאָרט וואַרטען. עפּעס נישט אַזאַ מציאה, די וועלט זאָל אָהן איהם, חלילה,

זיך נישט קענען בעגעהן. האָט ער זיך אָבער שוין דורכגעשטופּט און איז שוין דאָ מיט ביידע פיס, שטופּט ער זיך מיט גאָטס כח ווייטער, ווייטער. ער שטופּט זיך, קוועטשט זיך מיט אַלע קרעפטען, פאָרענט־אַרום, הינטען־אַרום, אַלץ איינס, דורך טהיר אָדער דורך פענסטער, שטופּט אַזוי אָב דאָס גאַנצע לעבען און גאָרנישט. בקיצור: — איז צו־געקומען אַ ניי בעשעפעניש, וועט די וועלט פאַר איהם שוין זאָרגען. אמת, די קאַבצאַנסקער בעלי־בתים זענען גרויסע אביונים, האָבען נישט, איהר זאָלט זאָגען, אַ צעבראָכענעם גראָשען ביי דער נשמה. און קאַבצאַנסק אַליין איז פאַר זיי נישט דאָ קיין שום פּרנסה, סיידען איינער צום אַנדערען מיט אַ טאָרבע אין די הייזער אַרומצוגעהען. זאָל פּרובען איינער מאַכען עפּעס אַ געשעפטעל, באַלד טאַקי טהוט איהם דער איבריגער עולם נאָך, איינער ביים אַנדערען דעם ביסען פונ׳ם מויל אַרויסצונעהמען — מיר נישט, דיר נישט. די גאַנצע יניקה זייערע איז פון דער פּרעמד. קאַבצאַנסק שיקט קיין גלופּסק געוועהנטליך אַרוים אַלערליי סאָרטען סחורות: מלמדים, בעהעלפערס, מעקלערס, בטלנים, צוגעלעגערטע, אויך פריש־צאַפּעלדיגע איידעמלעך אַ זעלבע, ערשט אַראָב פון קעסט, אידען אַזוינע און אַזוינע, וועלכע דאָס האַרץ נאָר גלוסט: מיט כתבים, מיט מיחושין, ויידענע, גילדענאָדערדיגע, בעלי־תפילות, שופר־בלאָזערס, אידענעס כל המינים: זאָגערענס, וויינערענס, שפּרעכערענס, אויסגעקינדערלטע, ווייבער מיט אייער, מיט פּסח׳דיג גענזען־שמאַלץ, פעדערען־פּליקערענס, נאָך אין רעכטען קינדלען. היינט אַ מיש־מאַש בחורים, דיענסט־מיידלעך, מיידען מיט צוגעדעקטע קעפּ, ווייבלעך אַזוינע און אַמען אַזוינע, אָהן אַ שיעור. די דאָזיגע לעבעדיגע סחורה גילט אין גלופּסק משונה שטאַרק, האָט דאָרט אַ גרויסען אָב־גאַנג, און קאַבצאַנסק פון איהר זייט, וואָס אַרבייט געשמאַק לטובת הכלל, פאַבריצירט אַזאַ סחורה צו בעגליקען די וועלט, איז דערמיט זיך זעהר מיחס. דעריבער הייסען אַלע קאַבצאַנסקער אידען מ י ו ח ס י ם. אַז מען בעגעגענט אַ אידען, עפּעס אַ ווילדען בעל־גאוה, האָט מען דעם בעסטען סימן, אַז ער מוז זיין אַ קאַבצאַנסקער...

אָט אין אַזאַ מין שטעדטעל איז הערשעלע געבוירען געוואָרען, ביי זיין טאַטען דעם מלמד לייזער־יענקיל און זיין מאַמען מלכה־טויבע. זייענדיג אַ קינד, האָט ער געמיינט, ווי אַ וואָרעם זיצענדיג אין חריין, אַז קיין בעסערעס פון קאַבצאַנסק איז גאָר נישט דאָ. קאַבצאַנסק אַליין טאַקי איז איין שטאָדט אויף דער גאַנצער וועלט, דער פּופּעק איהרער,

פונקט אין רעכטען מיטען. ווייטער אין דער זייט, איז שוין מדבר, פאַרלעגטע ערטער מיט ווילדע חיות. מענשען, וואָס מענשען הייסען, אתה־בחרתנו׳קעס, סאַמע צימעס, זענען נאָר דאָ. פאַר זיי אַליין שיינט די ליכטיגע זון ביי טאָג, די לבנה און שטערען ביי נאַכט און גאָט גיט זיך אָב, האָט מעהר נישט צו טהון נאָר מיט זיינע קאַבצאַנסקער אידען. ער גיט רעגען — אידישע ציגען זאָלען האָבען פאַשע; קאַליזשעס וואַסער — בכדי זיי זאָלען פערשפּאָרען אָבפּרעסען דאָס שטרוי פון אידישע דעכער; ער גיט טרוקענע שענע פאָגאָדע — כדי די ווייבער זאָל גוט זיין צו געהען פרייטאָג אין יאַטקע, אין מאַרק אַריין, אַיינצוּ־קויפען אויף שבת; ער מאַכט אַ גרויס געראָטעניש אין קאַרטאָפּלעס, ציבעלעס און קנאָבעל — כדי אידעלעך, נעבעך, זאָלען האָבען, וואָס צו עסען. הכלל, ער דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט, דער היטער פון ישראל, ער אַרבייט מעשים, קעהרט אַ וועלט, נאָר צוליעב זיי, צוליעב זיי. דערפאַר בלאָזען איהם אידען שופר, זינגען איהם אַ מלך־עליון, שפּרינגען קדושה, מאַכען פון זיין כבוד וועגען אַ לאָקשען־קוגעל אויף שבת, קניידלעך און חרעמזלעך פסח און געהען אַ טענצעל צו די הקפות שמחת־תורה... נאָך איין שטאָדט, אמת איז אמת, איז איהם געווען בעקאַנט, וועלכע האָט געשוועבט פאַר איהם עפּעס ווי אין דער לופטען, געשווייבעלט און געגריבעלט מיט גאַנצע מחנות מלאָכים, פליגעל־אַדיוטאַנטען אין קוריערען פון גאָט ברוך־הוא צו די קינדער ישראל — דאָס איז די הייליגע שטאָדט ירושלים, וואו אידען האָבען אַ פּייג, איילבערטען, טייטלען, מילגרוימען, און ציגען עסען דאָרט באָקסהאָרן. נאָר, אוי־וועה! ירושלים איז אַציגד וויסט און חרוב און אוים שטאָדט, און אידישע קינדער זענען אין גלות. ווען ער האָט גע־זאָגט דאָס וואָרט גלות, האָט ער געמיינט דערמיט גאַברילא דעם שבת־גוי, וואָס שנייצט־אָב שבת די ליכט, נעמט אַראָב פונ׳ם טיש די מעשענע לייכטער און הייצט ביי אידען די רובעס; אָדער טעקלע, וואָס וואַשט גרעט, שווענקט־איבער געל־גרינע ווינדעלעך פאַר אידישע קינדער אין מעלקט די קיה; אָדער קאָנדראַט דעם שכור, וואָס פאַר אַ גלעזעל בראַנפען פערקויפט מען איהם דעם גאַנצען קאַבצאַנסקען חמץ; אָדער דעם פּריץ, וואָס אידען האַלטען ביי איהם אַרענדעס, דערנעהרען זיך דערפון מיט ווייב און קינדער, און מוזען געבען פון יוצא וועגען איהם צאָהלען אַמאָל ראַטע; אָדער, ערגער נאָך פון אַלע, מיטקאַ, דעם קליינעם שייגעצעל, און זשוקעל, זיין קליין הינטעל, פאַר וועלכען נישט

פאַר קליינע אינגלעך האָבען געציטערט, נאָר אויך אידען מיט בערד, בעווייבטע, גרויסע תקיפים, פלעגען פאַר איהם האָבען דאָס נייןיעהדיגע און פאַר איהם פאַר אַ מייל ענטלויפען. נאָר ווען זיי פלעגען איהם וואַרפען אַ ביינדעל און זשוקעל פלעגט סלוזשען, שטעהען אויף די לאַפּקעס און דרעהען מיט דעם ווידעל, פלעגען די דאָזיגע אידען ווערען אַ ביסעל דרייסטער, און בשעת קנאַקען דאָס ביינדעל מיט די שאַרפע הינטישע ציינער, פלעגען זיי זיך מאַכען קוראַזש, פלעגען איהם אָנצוריהרען פון דער וויטענס מיט אַ שפּיץ פינגער, אַ גלעט צו טהון איהם ביים קעפּעל, און, אַז מען איז יאָ שוין אַ שטיקעל חשוב, פלעגען זיי פּרובען דערוויל טאַקי אָנצורייצען איהם אויף אַנדערע: אַטו־נאַ, קוסיי! — ווי דער שטייגער איז פון אידען תקיפים...

און עס הויבט זיך אָן אַ רייה פון סצענקעס, איינע שענער פאַר דער צווייטער: די בעציהונג לייזער־יענקעל'ס צו הערשעלי; דאָס שטרענגע געזיכט, דער שטרענגער טאָן — און די גרויסע ליעבע אין האַרץ. דאָס פאַמיליענלעבען אין די דאָזיגע קרייזען; אין האַרצען איז לייזער־יענקעל געווען גוט צו זיין ווייב, גוט ווי די וועלט, נאָר אַרויסווייזען עס בעשיינפּערליך האָט ער עס זיך געהאַלטען פאַר אַיין אום־כבוד, „עפּעס פּריקרע, נישט שען פאַר אַ אידען. ער — איז דאָך ער, אַ מאַנספּערשוין, אַ איד, און זי איז זי, נאָך אַלע זאַכען פאָרט נישט מעהר ווי אַ נקבה, אַ אידענע". לייזער־יענקעל און זיין ווייב מלכה־טויבע אַלס מלך און מלכה אין די סדרים־נעכט — דאָס אַלעס זענען אמת'ע פּערעל. די קינדער־יאָהרען הערשעלע'ס זענען וואונדערליכע קינדער־יאָהרען — כמעט ווי די קינדער־יאָהרען פון מענדעלי'ן אַליין, אַ קינדהייט מיט אַ לאַנגער שורה פון אַ גרויסער פּאָעזיע און פון גרויסע חלומות און פון אַ גרויסער שענער אויסגעלאַסענקייט. בכלל זענען אַ זעלטע סצענעס פונ'ם קינדער־לעבען עפּעס נייעס אין אונזער ליטעראַטור, און זיי בעררישען מיט זייער שענקייט. אַ מייסטער־שטיק איז דאָס קאַפּיטעל, ווי הערשעלע טרעט אַריבער די שוועל פון די קינדער־יאָהרען און ער ווערט אַ „קליין אידעל". אַ וועלט פון פאַנטאַזיעס און חלומות וואַקסט־אויף פאַר זיינע אויגען: גאַנץ בעזונדער די וואונדער־מעשות וועגען דעם אַלטען ר׳ שמעלקע מיט זיין ווינשפינגערעל, און וועלכען ס'איז געווען איינגעקריצט דער שם המפורש — אַ שלח־מנות פון אליהו הנביא צו ר׳ שמעלקען — אַזוי אַז וואָס ר׳ שמעלקע האָט זיך געווינשט, איז זאָפאָרט מקוים געוואָרען. גאַנץ קאַבצאַנסק זיצט און הונגערט, קיין

כּרנסה איז נישט דאָ, האָטש צעריים זיך, און עס בּלייבּט נישט איבּער ווי נאָר איין מיטעל: צו האָפען, אַז השם=יתברך וועט זיי צישיקען אַ ווינשפינגערעל — און זיי פערבּרענגען אַ לעבּען, צעהיצט און צעפלאַקערט די גאַנצע פאַנטאַזיע, און זיי וואַרטען אויף אַ ווינשפינגערעל. און דאַן די מייסטערהאַפטע סצענע, ווי די קאַבּצאַנסקער זיצען אין בּית=מדרש און דערצעהלען מעשׂות: וועגען גוג=ומגוג, וועגען אַרמילוס הרשע, וועגען משיח בּן=יוסף און דעם שבט אפרים, וועגען דער מלחמה פון משיח בּן יוסף מיט דעם רשע אַרמילוס, וועגען די ערשטע תּקיעה, ווען די טויטע שטעהען=אויף תּחית=המתים — דער דלות אין קאַבּצאַנסק שווישטשעט אַ שרעק, און די אידישע קינדער זיצען מיט פערלעגטע הענד און חלום'ען און קרעכצען און זוכען וואונדער פון הימעל; זיי וואַרטען אויף אַ מופת. און דאַן דאָס וואונדערליכע פערהעלטניש פון הערשעלע צו אַ קליין מיידעל, אַ שכנ'טע, בּיילע — אַ מין שטילע ליעבּע, וואָס נאָר זיי בּיידע האָבּען זי געפיהלט און קיין מענש האָט פון איהר נישט געוואוסט. וויל מען אָבּער וויסען, ווי ווייט די קראַפט פון אַ מייסטער גרייכט, אַ סצענע אויסצומאָלען, אַיין אידיליע, וועלכע מען וועט זי קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען, ווען מען האָט זי אַ מאָל געלייענט, מוז מען זיך בּעקאַנט מאַכען מיט דער פאָלגענדער סצענע:

„אין די הייזער בּרענט נישט קיין ליכט. טהיר און טויער זענען אָפען. מען עסט וועטשערע פאַר דער לבנה. נאָך דער וועטשערע שיטען זיך, ווי די מורעשקעס, אַרויס פון די הייזער מאַנסבּילען אָהן קאַפּאָטעס, אין די איינע טלית=קטנ'ס, ווייבּער צושפּילעט, נאָר אין די אונטערשטע קליידלעך, קינדער אויסגעטהאָן האַלבּ=נאַקעט. שכנים, אַ גאַנצע קופּה, לעגען זיך אויס אין דרויסען, יונג און אַלט, קינד און קייט, אַלע אינאיינעם. גילדערנע נאַזען פון דער לבנה שלאָגען זיך דורך ערגעץ צווישען דעכלעך, ציהען זיך איבּער קעפּ, איבּער פיס אין דער קופּה מענשען, קריכען ווייטער, ווייטער, טאַנצענדיג אויף ווענט, אויף פלייטען, און ווייזען=אָן דאָ אַ קאַץ, וואָס דראַפּעט זיך, ניסטערט אויף אַ דאַך, דאָרט קיה אויסגעשטרעקט אויף דער גאַס, מעלה=גרה'ן, אונטערשמייסענדיג זיך פאַמעליך מיט די וויידלען, און קייכען, זיפצען מיט אַ חריפ. עפּעס ווי פונ'ם בּויך. די ערשטע עטליכע מינוט איז איטליכער בּעשעפטיגט מיט זיך, מען געהניצט, סלוכערצט, מען טרייבּט פלייה און מען קראַצט זיך. ווייבּער הויבּען דערווייל אָן

דעם שמועס וועגען דער היינטיגער וועטשערע, איטליכע מיט איהר'ס: ביי דער זענען די טטשיפּקעס בע'טעמ'ט געווען אזוי, אז דער מלכות האָט עס געמענט עסען, ביי יענער איז דער אַרבעס צעקאָכט געווען ווייך, ווי מארך, אז מען האָט געלעקט די פינגער. איינע דערצעהלט דאָס גרויסע גליק, וואָס זי האָט געטראָפען: פאַר אַ גראָשען האָט זי געהאַנדעלט אין מאַרק אַ מציאה — אַ רעטיך, גרויס ווי דער קאָפּ, פון וועלכען מען האָט גענוג געגעסען אין דער פריה, אויך אַצונד אויף דער נאַכט, און ס'איז נאָך איבערגעבליבען אַ היבשער שטיק אויף מאָרגען, מען זאָל לעבען און געזונד זיין! אַלע רעדען הויך אויף אַלערליי דינע, קוויטשעדיגע קולות. די מאַנען ברומען לעת־עתה אונטער, מישען זיך אַריין נאָר, ווי פון יוצא וועגען, גלאַט אַזוי מיט אַ וואָרט. זיי לעגען זיך דערנאָך מיט דעם בויך אַרויף, און, פערקוקענ־דיג זיך אויף דעם אויסגעשטערנטען בלויען הימעל, נעמט מען זיך געשמאַק שמועסען, וואָס טהוט זיך אַזוינס דאָרט אויבען. די לבנה וויזט זיך אויפ'ן אָרט, וואו דער עולם ליעגט; מען קוקט אין איהר אָן די ליכטיגע צורה פון יהושע און איטליכער מאַכט: אוי, אַ נאָז מיט אויגען!... איציק און בעריל, וואָס האַלטען זיך פאַר שטיקלעך שטע־רענזעהער, חקרנים, טייטען מיט פינגער אויף דעם „אַלף בית“ פון די שטערען און האַמפּערען זיך וועגען דעם „תיו“ און „חית“. דער איבערי־גער עולם טהוט צוליעב זייביידע. איטליכען פון די צוויי חקרנים, וואָס טייטעלט איהם מיט אַ פינגער, גיט מען גערעכט, שווערענדיג זיך: יאָ, אמת טאַקי, איך זעה, זעה, ווי איך בין אַ איד! — אַי, אַי! צעשרייט זיך שטאַרק פערוואונדערט אַ איד, עפּעס אַזוי פיעל שטערען דאָרט, דאָרט איז די געפּלעקטע, ווייסליכע פּאַסען, אָנגעזעצט ווי מאָהן! אַזוי פיעל רענדלעך ווינש איך מיר צו האָבען... געהט שוין, געהט! מאַכט דער אַנדערער, איך לאָז פאַר וועלוועלער, פאַר איטליכעס שטערנדעל אַ קאָפּעקע. עס געפינען זיך בעלנים אויף נאָך וועלוועלער, צוויי, פינף, צעהן פאַר אַ גראָשען. און בשעת אידען טאָרגעווען זיך דאָ אַזוי, רעכענען, צעהלען, לאָזען אַראָב די מקחים און וואַרפען דעם קורס פון די שטערען, זיצט דאָרט אין דער זייט איינער עפּעס אַ לץ, דרשה'נט און זאָגט גלייכע ווערטלעך. די ווייבער אַרוט איהם שרייען קלאָמפּערשט: פע, גענוג! פאַרשטעקענדיג זיך די אויהרען, הערען זיך אָבער זעהר גוט צו און קייבען פאַר געלעכטער... קינדער זיצען אויך נישט לעדיג, קיצלען זיך, דערלאַנגען איינער דעם אַנדערען אַ קלאַפּ,

אַ שנעל אין דער נאָז הינטען אַרום. דער פון דער נאָז טהוט אַ קוויטש, יענער פונ׳ם שנעל מאַכט זיך צום תם, נעביך גאָר אַ צדיק אין פעלץ, און בייזערט זיך קלאָמפערשט: שאַ, שאַ! — מאַמעס שעלטען די קינדער: בענומען זאָלען זיי, הלואי, ווערען, און אגב טאַקי זיי מכבד מיט אַ קניפּ. די טאַטעס וואַרפען אַוועק די טאַרגעס און פאַלען פלוצלים פונ׳ם הימעל אַראָב אויף דער ערד. דעם האָט אַ זשוק זיך אַריינגעפּלאָנטערט אין באָרד, יענעם — אין די פאות, דעם דריטען קריעכט עפּעס אונטער׳ן העמד דאָרט אויפ׳ן רוקען. אַ רויטע קוה, אַ פרעסערין, פון וועלכער עס האָט זיך אָבגעטהון דער שלאָף, פאַרקריכט, ביי שטשיפּען גראָז, אין דער זייט גאַס ביז צו דער גאַנצער עדה אידען, דרעהט זיך צו זיי אוים מיט דעם הינטען, מחילה, און פיהרט זיך עפּעס אויף, פּענישט מיט דרך־ארץ. אַלע זידלען זי מיאוס אָב, טרייבען זי און שרייען: היידאַ! אין איין קול. זי דרעהט זיך געשווינד אוים פון אידישע הענד און לויפט אַהין אין איהר רוה אַריין. דערפון שפּינט זיך עפּעס אַ לאַנגער שמועס: וועמענס קוה איז דאָס? וויפיעל מילך גיט די קוה? וויפיעל איז די קוה ווערט? „שאַ, וויפיעל, מיינט איהר, אידען", טהוט פלוצלים איינער אַ פרעג, „זאָל ווערט זיין די גאַנצע קאַבצאַנסקער משערעדע, שוין מיט די ציגען אינאיינעם?" איינער שאַצט עס אַזוי פיעל, דער אַנדערער — אַזוי פיעל, דער דריטער ווינשט זיך דאָס צו האָבען, וויפיעל עס איז ווערט מעהר. איטליכען בעזונדער האַפּט אָן אַ ווינשעניש, און מען ווינשט, ווינשט, ביז די צונג ווערט מיד רעדענדיג און מען הערט פון דער ווייטענס ווי איינער חראָפּעט שוין אָהן עין־הרע געשמאַק. די מאַנען טרייבען די ווייבער: קומט שלאָפען! די ווייבער מיט זייער חן קווינקלען זיך קלאָמפערשט: עס גלוסט זיך זיי גאָר ניט געהען אין בעט אַריין און וואָלטען די גאַנצע נאַכט גערען דאָ אין דרויסען געשלאָפען. אַ יונג פּאָר־פאָלק געהט אַוועק באַלד טאַקי, די איבעריגע מאַכען שיהות, דינגען זיך, ביז פון ערגעץ אַ ווינקעלע שפּרינגט אַרוים פלוצלים אַ ציג, וועלכע אַ פּאָר ווייסע־חברה׳ניקעס האָבען איבערגעשראָקען, אונטער׳גנבה׳נענדיג זיך שטילערהייד צו איהר אויף דער פריזבע דאָרט; זיי נאָך איהר, און זי אין גרוים אַיילעניש, יאָגעניש, פּוץ אַריין צווישען די קופּה אידען. עס ווערט אַ מהומה, אַ קאָכעניש, מען גיט זיך אַ הייב אויף גיך, און בטלנ׳דיג חלומות, צעלויפט מען זיך געשווינד, איינער נאָך דעם אַנדערען, נישט צו זאָגען אפילו אַ „גוטע נאַכט"! —.

דאָס איז איינע פון די מייסטערהאַפטסטע סצענעס, וועלכע אַבראַ-מאָוויטש האָט אונז געמאָלט.

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פאַסט-אָן און מאָלט אונז אַבראַ-מאָוויטש אויך די אידישע נ ש מ ה, דעם שווער-פונקט פון דעם אידענס גייסטיגען לעבען. וועהרענד ער האָט אין די ביז איצטיגע ערצעהלונגען געזעהען נאָר דעם דלות און ווי ווייט דער דאָזיגער דלות האָט פאַר-קרומט דעם אידענס גוף, האָט ער דאָ אַריינגעבליקט אין די טיעפע-נישען פונ'ם אידענס נשמה און האָט דערבליקט די ליכטיגקייט פון איהר. דער איד מיט זיין תורה, דער איד מיט זיין תפלה, דער איד מיט זיינע בענקענישען, דער איד מיט זיין זינגען, וועהרענד ער זינגט זיך און דערקלעהרט זיך אַליין דעם פירוש-המלות פון „הבן יקיר לי אפרים, אַ טייער זוהנדעל איז מיר אפרים לעב, אם ילד שעשועים, אַ קינד אַ טרייסט, כי מדי דברי בו, ווען איך רעד פון איהם, זכור אזכרנו עוד, קומט ער מיר אויפ'ן זינען אַלץ מעהר, על כן המו מעי לו, דאָס האַרץ געהט מיר אויס נאָך איהם, רחם ארחמנו נאום ה', אַ גאָטס רחמנות, געבעך, אויף איהם", דער איד אין סליחות-צייט און דער איד אין די ימים נוראים — דאָס אַלעס האָט אַרויסגעריסען בײם קינסטלער פון האַרצען טענע', וואָס לאָזען אונז דערציטערט ווערען, הערענדיג זיי.

און בילדער יאָגען בילדער, און איינס שענער פאַר'ן אַנדערען.

הערשעלע פאָהרט מיט'ן פאָטער, וועלכער דאַוונט אין גלופּסק מוספים די ימים נוראים, אַהין קיין גלופּסק. הערשעלע בלייבט דאָרט לערנען אין בית-מדרש, און דער פאָטער פאָהרט צוריק אַהיים קיין קאַבצאַנסק. הערשעלע ווערט אַ יתום, און ער לערענט און לערענט און די גאַנצע שטאָדט האָט איהם ליעב. „רבונו של עולם! וואָס ליעגט אַזוינס אין דיין האַרטער באַנק אין בית-מדרש, אַז דער, וואָס נעכטיגט אויף איהר איבער אַ נאַכט מיט דעם קולאַק צו-קאָפּענס, שטעהט דעם אַנדערען טאָג אויף, עפּעס גאָר איין אַנדערער מענש, ווי ניי געבוירען? שוין יעקב אָבינו, אַז ער האָט אין וועג דענסטמאָל, ביי זיין אַיועקלאָזען זיך פון דער היים, אונטערגענעכטיגט אין „יענעם אָרט" אויף אַ האַרט געלעגער, צושפּאַרענדיג דעם קאָפּ אויף אַ שטיין — האָט באַלד ביים אויפשטעהען אין דער פריה געשפּירט: אין זה, נישט אַנדערש, כי אם בית-אלהים, דאָס איז אַ בית-מדרש, וזה שער השמים, און דאָ איז אַ טויער צום הימעל! ליגענדיג אויפ'ן האַרטען געלעגער גאָר אין דעם

ערשטען בית=מדרש, נאָך אָהן ווענד, אָהן אַ דאַך און אָהן אַיין אונטער=אויבען, האָט ער שוין דערזעהען — פייערדיגע מלאָכים, וואָס האָבען איהם אין די אויגען זיך געדרעהט אַרויף און אַראָב, עפּעס אויף אַ הויך לייטערעל פון דער ערד ביז העט=העט אין הימעל אַריין"...
אַזוי זאָגט אַבראַמאָוויטש שירה לכבוד דעם אַלטען בית=מדרש...

און דאַן: „עס ציהט זיך גאָטס גרויסע וועלט אין דער לענג, אין דער ברייט, אָהן אַ סוף, אָהן אַיין עק. אין דער מיט וועלט, אויף דער קיילעכדיגער ערד, איז דאָ אַ קליין פלעקעלע, ווי אַ פליג האָט איבערגעלאָזט — דאָס איז גלופּסק. אין דעם דאָזיגען פלעקעל איז דאָ אַ פּינטעלע — אַ קלייזעל. אין דעם פּינטעלע איז דאָ נאָך אַ ברעקעל פּינטעלע — אַ באַנק. און אין דעם ברעקעל פּינטעלע ליעגט נאָך אַ פּיצענקעלע פּינטעלע — אַ מין בעשעפעניש אַזוינס, וואָס הייסט הערשעלע" — און פון הערשעלעס נשמה געהען אַרויס פעדעמלעך, און ציהען זיך, און ציהען זיך, העט=העט, אַזש קיין קאַבצאַנסק, און די נשמה קלעטערט, קאַראַבקעט זיך אַהין, אַהין — אַ היים. עס סוד'עט זיך אַ האַרץ מיט אַ האַרץ, שושקעט זיך אַ נשמה מיט אַ נשמה, גיעסען זיך איינער פאַר דער אַנדערער אויס און שמועסען זיך איבער שטיל אָהן ווערטער...

און נאָך אַ סצענע: ביי אַיין אָרעמאַן, אַ טאַנדעטניק, אין דער היים. די מאַמע מיט די טעכטערלעך זענען ביי דער הויז=אַרבייט, ווען דער מאַן איז אין דער היים נישט דאָ, און די מיידלעך העלפען דער אָרעמער מאַמע אין דער אָרעמער ווירטשאַפט און מאַכען דעם שרעקליכען דלות אַ ביסעל וועניגער שרעקליך. אַ גרויסער העלער ליכט=שיין ברעכט זיך אַריין אין דעם דאָזיגען אָרעמען הויז. אַ הערליכע אידיליע, ווי די דאָזיגע, לייענט מען זעלטען.

הערשעלע אָבער ענטוויקעלט זיך דערוייל מעהר און מעהר און ווערט אַ הערשעל. אַ הערליכער מענש וואַקסט אויס. ער פאָהרט קיין אויסלאַנד און ווערט אַ געלערענטער. קומענדיג צוריק אַ היים, פאָהרט ער אויך אין זיין געבורטס=שטאָדט. נאַטירליך קומט ער דאָרט אָן נאָך אַ פּאָגראָם — אַ פּאָגראָם אין קאַבצאַנסק, ווייל די קאַבצאַנסקער עקספּלואַטירען דאָס לאַנד!...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָט אַבראַמאָוויטש אַרומגענומען נישט נאָר דאָס גאַנצע אידישע לעבען פון עק ביז עק מיט אַלעם, וואָס טהוט זיך אָב דערין אין לויף פון 24 שעה, ביי טאָג און ביי

נאַכט, אין דער וואָכען און שבת און יום־טוב, נאָר ער איז אויך געיואָרען דער מאָלער פון טיפּען, — אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען. פיגורען ווי רייזע די בעל־אַכסניא'טע, טרייגע־סאָסיע די קעכין, דער אַלטער ר' אברהם מיט'ן „זהר" און מיט דער לירישער נשמה, דער אינגעל משה'לע, שמואליק דער טאַנדעטניק — הויפּטזעכליך ווי ער ברענגט־צו דעם שבת־קודש אין דער היים בקדושה ובטהרה — שניאור־וואָלף דער האַפּער, ר' רפאל לובלינסקי דער משכיל'דיגער סוחר — אַ מין למד־וואָווניק פון די בעהאַלטענע משכילים — ר' אשר דער מעקלער מיט זיין מין רעדען און זיין גאַנג און זיין פּרנסה, לייבצי דער רויטער, וועלכער באָרגט געלד אויף פּראָ־צענט, ער און זיין ווייב און זיין איידעם און זיין שענע טאָכטער, וועלכע ווערט אַ געלערענטע, האָדעל די מעקלערין פון לעבעדיגע סחורה, מענדי, וועלכער איז אַ מין „אַלפאָנס", לוי בחור מיט'ן נוטען הייזעל, זיין ווייב שיינצע די „מומע", די „טערקין" און די „פירשטין" און מאַלווינקע און די איבריגע מעדלעך אין איהר הויז, רחלין דער אַקציז־ניק און ריבקין דער סטודענט און מיכאל סאַפיר דער פאַדראַטשיק — דאָס זענען אַלעס טיפּען, אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען.

נאָך מעכטיגער אָבער ווייזט זיך אַבראַמאָוויטש אין זיין לעצטער ערצעהלונג, אין „שלמה ר' חיים'ס" — אַ בילד פון אידישען לעבען אין דער ליטאָ".

אַלעס וואָס מיר געפינען אין די פריהערדיגע דריי ערצעהלונגען בעזונדער, געפינען מיר אין דער דאָזיגער איינער ערצעהלונג צוזאַמען: די שאַרפע, בייסעדיגע סאַטירע געגען די פירכטערליכע הויהלקייט אונ'ם לעבען פון די איין עדה פון אומגליקליכע; דאָס גרויסע, הייסע רחמנות אויף דעם אונענדליכען אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק; דער ריינער לירישער טאָן, וועלכער צעגיעסט זיך ווי אַ פידעל און לאָזט דערציי־טערען אַלע פעדים פונ'ם הארץ, און יענע ווייכקייט און זיסקייט, וועלכע בערוישען דורך זייער עבטקייט; די נאַטור־שילדערונגען און זייער אונ־ענדליכער פּראַכט; די פערש־יעדענסטע טיפען, אַלטעגליכע און אויס־נאַהמליכע, מיט זייער חיצוניות און זייער פנימיות — נאָר איז דאָס בילד פונ'ם „דלות", ווי מיר קענען עס פון „פישקע דעם קרומען", געוואָרען דאָ אַ סך בולט'ער, און דער שפּאָט, וועלכער שניידט אוּמ־ברחמנות אויף רעכטס און אויף לינקס אין „מסעות בנימין השלישי"

איז דאָ געוואָרען אַ סך שאַרפער, און דאָס גרויסע מיטלייד מיט דער אידישער נשמה און מיט דעם עלענד און אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק האָט דאָ געפונען איהר אויסדרוק טויזענד מאָל שאַרפער ווי אים „ווינשפינגערל“. דאָס איז דאָס בוך איבער אַלע ביכער, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אונז געשריבען.

די ערצעהלונג האָט די פאָרם פון איין אַווטאָביאָגראַפיע. די מענשען, וועלכע קומען דאָרט פאָר, דערקענט מען זאָפאָרט, אַז זיי זענען לויט לעבעדיגע מוסטערען: ר׳ חיים דער טאַטע פונ׳ם קליינעם שלמה און שרה זיין מאַמע און ליפא דער מלמד. אַ פאָרטרעפליך געצייכענטע פיגור איז די פיגור פון יאַחנע־סאָסיע אָדער „לייבציכע“, אַ אידענע אַ מייסטערין אויף וואונדערליכע מעשות צו דערצעהלען, און אַזוי אויך פראַדעל דאָס קליינע מיידעלע (זעהר עהנליך צו דער העריבער ביילע אין „ווינשפינגערל“), אָדער די פיגור פון אַייזיק חקרן און זיין אייביגע מחלוקה מיט דעם צווייטען חקרן, מיט לייזקע, און ר׳ נחום רויזעוועער מיט זיין נסיעה קיין ארץ־ישראל, און הערציל קיילעס דער ספּאָליאַר, אין וועלכען עס לעבט אַ קינסטלער־נשמה, וואָס רייסט זיך תמיד אַרויס צונ׳ם ליכט, און נאָך און נאָך — לויטער מערקווירדיגע פיגורען. דער גאַנצער שאָץ פון מענשען, וועלכע די אידען־גאַס האָט אַרויסגערופען, איז דאָ אויפגעצעהלט.

און בילדער — און מוז איינס פון זיי דאָ ברענגען. דער איינדרוק פונ׳ם דערלעבטען מוז זיין געוועזען זעהר שטאַרק אין דער נשמה פונ׳ם קליינעם אַבראַמאָוויטש אַלס קינד, אַז נאָך אין די שפּעטסטע יאָהרען און נאָכדעם ווי ער האָט שוין דאָסזעלבע אין איין אַנדער אָרט אַמאָל געצייכענט, האָט ער זיך געפיהלט געצוואונגען, עס נאָך אַמאָל צו דערצעהלען:

„נאָך דעם ערשטען משמר אַרום האַלבע נאַכט, אַזוי שטעהט געשריבען, וועהעט אַ צפון־ווינטעלע און די וואַכען פון די מלאָכים ביטען זיך דאָרט אין הימעל. עס גיט, אַט דאָס ווינטעלע, דעם מלאך גבריאל אַ ריהר, און ער שרייט אויבען זעקס קולות אויס, לייענט דערנאָך פון אַ בוך אַרויס די מענשענס אַלע מעשים, וואָס ווערען אָבגעטהאָן ביי טאָג. פון איהם דאָרט גיט עס אַ טאָרע אונטער די פליגעל דעם האָהן דאָ — ער חאַפּט זיך אויף און קרעהט הויך אויף אַ קול. אי אויבען אי אונטען ווערט אַ געטימעל: דער האָהן קרעהט אויף דער ערד און גבריאל אויפ׳ן הימעל. דענסטמאָל לאָזט זיך גאָט פון דריי הונדערט נייַנציג

הימלען אראב אין גן־עדן אריין. כיתות מלאכים לויפען פאראויס און זאגען שירה: „עפענט, טויערן, ברייט זיך אויף — עפענט הויך זיך ביז ארויף — א, איהר אייביג בעסטע טירען — קומען לאז דא גאט שפא־צירען!“ — עס זינגען אויך די בוימער אין גן־עדן, גיבען פון זיך ארויס זיסע שמעקענדיגע ריחות פון בשמים. אט איז ער שוין אריין, גאט דער מלך, מיט זיין כבוד אליין — שא! מלאכים אויף זייערע ערטער שטעהען מיט גרויס דרך־ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף די הייליגע נשמות פון צדיקים און קדושים דארט, קוקט און שא־קעלט מיט דעם קאפ. פלוצלים לאזט ער ארויס א געשריי, א ברומען ווי א לייב; דאס וויינט ער, קלאגט אויפ'ן חורבן בית־המקדש, אויף ירושלים, די וויסטע שטאדט, אויף ציון, די ביטערע אלמנה, אויף די קינדער ישראל זיינע, וואס אין גלות — און צוויי הייסע טראפענס טרעהרען פאלען איהם אויס די אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים אריין... אזוי וויינט גאט דריי מאל אלע נאכט אין זיינע הימלען. גוטע־פרומע אידישע קינדער לאזט עס נישט איינליעגען; זיי שטעהען־אויף ביי נאכט פון די געלעגערס, ריכטען־אב חצות, וויינען זיך אויס פאר דעם זיסען בארמהערצעדיגען פאטער אין הימעל — און דאס אידישע הארץ פיהלט עפעס דענסטמאל א מין בעזונדערן טעם, זיס־ביטער און זיער אינאיינעם... שלמה'לע געהט פארטאג איבער דער גאס, דאס שטעדטעל שלאפט. לבנה און שטערן שטעהען אין הימעל אויף דער וואך. עס דוכט זיך איהם, דארט, אויבען, טהוט זיך עס אצינד עפעס גאר א שרעק. טהוט פון ערגעץ א בלאז, דאכט זיך איהם, יענס צפון־ווינטעלע, דאס גוטע ווינטעלע, וואס וועהעט אונטער די פליגעל פון מלאכים, וואס האט אמאל אייך געבלאזען אויף דוד־המלך'ס פידעלע, איהם צו־קאפענס ביי נאכט אויפ'ן געלעגער, און עס האט זיך גע־שפיעלט זיסע געטליכע ליעדער. זשושען ערגעץ בוימער אין א גאר־טען — דאס זשושען דארט די בוימער אין גן־עדן. קרעהט ערגעץ א האהן — דאס זאגט ער שירה. און זענען איהם די האר דאס פנים, פייכט פון טוי־טראפען — דאס זענען גאטס טרעהרען, דאס וויינט ער, יאמערט אויף זיינע פערוואגלטע קינדער. עס שלאפט נישט, עס דרע־מעלט נישט דער היטער פון ישראל!... עס צעשפיעלט זיך שלמה־לען די נעבליטען, זיין כח־הדמיון איז פלאם־פייער, דאס הארץ צענעהמט איהם שיעור פאר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט השק, געשמאק אויף א ניגון“...

עס איז דער גרויסער טרוימער אין דער אידען־גאַס, דאָס אידי־שע קינד, וועלכעס איז געבוירען צו זיין אַ דיכטער און ווייס עס אליין נישט.

און נעהמט מען דאָן אַוועק פון דעם דאָזיגען בעסטערהאַפטען ווערק צו די קלייענערע ערצעהלונגען אַבראַמאָוויטשעס, ווערען מיר זיך נישט וואונדערן, וואָס די טיפען און די סצענקעס דאָרט זענען אַרום און אַרום די זעלביגע, וועלכע מיר האָבען שוין טיילוויז געהאַט אין דער גרויסער ערצעהלונג. די קלייענערע זענען פאַר אונז נאָר אַ מין „תיקון ליל שבועות" — און מיר וואונדערען זיך נאָר אויף די געשיקליכקייט פונ'ם דאָזיגען מייסטער ווי ער האָט געקענט אַזוי פיעל געשטאַלטען און בילדער צונויפדרענגען אין אַזאַ ווינציגע פאָרם.

און הויפּטזעכליך מוז מען בעוואונדערען די איינפאַכקייט פון דער מעשה און פון דעם טעמא ביי מענדעלי'ן. מענדעלי אַליין פּרובט אונז צו געבען די ערקלעהרונג דערפון: — „באמת טאַקי, וואָס האָט מען צו דערצעהלען פון אינזער לעבען אין מיינע צייטען? איבעררעשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערליכע זאַכען האָבען מיר נישט; קיין גראַפען, פּריצים און יענעראַלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געוועזן; קיין ראָמאַנען מיט „יפיפיות" האָבען מיר נישט געשפּיעלט. שלאָגען זיך אויף דועלען ווי די בעכ, אָדער זיין ווי עדות, צו קוקען ווי צוויי פערגיעסען זיך דאָס בלוט, האָבען מיר נישט געפּרובט, און טאַנצען קאַדרילען מיט נקבות אויף בעלער האָבען מיר נישט געקענט, און אויף געיעג אין פעלדער, אין וועל־ער, צו האַפּען בערען, זענען מיר נישט געגאַנגען. געררייזט אויף אייגענע שיפען איבער ים'ען, אויפצודעקען נייע אינזלען, האָבען מיר נישט. מיט טענצערינס און אַקטריסעס האָבען מיר קיין געשעפטען נישט געהאַט, און איבער פּרימאַדאָנעס און אָנטהון זיך די גרויסע פאַרגעניגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראַכט. בקיצור, אָט די אַלע צימעסלעך צום ספור־המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק און נעהמען דעם עולם — אָט דאָס אַלסדינג איז נישטאָ ביי אונז. און אָנ־שטאָט דעם האָבען מיר אַ מלמד מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער, שדכנים, חתנים, כלות מיט ווייבער, קלייניוואַרג, חלוצות און עגונות, אַלמנות און יתומים, נשרפים, געפאַלענע און אָבגעקומענע, אַלע סאָרטען אָרעמע לייט, אַרומגעהענדיגע איבער די הייזער ערב־שבת, ערב־יום־טוב, ראש־חודש און גלאַט אַזוי זיך מאָנטאָג און דאָנערשטאָג,

בטלנים, גבאים, מקבלים און צדקה־פושקע, אלע מיני פורעניות, דלות, קבצנות און אלערליי מיני משונה׳דיגע פרנסות — אט דאס איז אונזער לעבען, אז אך און וועה איז צו אונז! א לעבען, משטיינס־געזאגט, אהן נחת, אהן א רוהיג געמיט... א פינסטערעס אהן א שיין, אהן א שטראהל־ליכט, א לעבען, וואס האט א טעם ווי א געקעכטס אהן פעפער און אהן זאלץ — — — אבער דערפאר האט עס אין זיך א מין אידישען טעם, וואס ס׳איז נישט דא זיין גלייכען. ס׳איז דא א מין קעז, וואס ער איז מיט ווערים, און די מבינים, וואס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאהלען דערפאר אין טאג אריין און עסען דאס מיט א מאדנעם אפעטיט. אט די ביטערקייט, וואס איז אין אונזער לעבען, אט דאס איז טאקי די גאנצע חשיבות זיינע —״. א, די דאזיגע ביטערקייט, וואס איז אין אונזער לעבען!

און ווידער זאגט אונז מענדעלי: „עס איז נישט דא קיין איינציגער פון אונזערע לייט, וועלכער זאל נישט האבען א שטיקעל שייכות, מעהר אדער ווייניגער, צו גלופסק, און עס זאל נישט שטעקען ווייניגסטענס א הונדערטסטעל אדער א טויזענדסטעל פון איהרע אייגענשאפטען אין איהם.״..

*

פאר פינף און צוואנציג יאהר בערך, ווען מען האט אנגעהויבען צו איבערזעצען מענדעלי מוכר־ספרים׳ס ווערק אין אנדערע שפראכען און איינער פון די פוילישע שריפטשטעלער האט עקסטרא זיך אויסגע־לערנט אידיש, כדי ער זאל קענען איבערזעצען אויף פויליש דעם „מסעות בנימין השלישי״ און „די קליאטשע״, דענסטמאל האבען די פוילישע שריפטשטעלער געהאט איינגעלאדענט אבראמאוויטשען, ער זאל קומען צו זיי, כדי איהם אפצוגעבען כבוד, און ווען ער איז גע־קומען, האבען זיי איהם געמאכט א באנקעט און האבען רעדען געהאל־טען, גרויסע, פייערדיגע רעדען, און האבען איהם אינ׳ם הימעל גע־הויבען, און די פוילישע צייטונגען האבען ארטיקלען וועגען איהם געשריבען, גרויסע, פייערדיגע ארטיקלען, און האבען איהם זיין כבוד אבגעגעבען — פון אידען אבער איז דענסטמאל נישט געווען קיין איינציגער

מענש, וועלכער זאָל האָבען פערשטאַנען, ווי גרויס דער דאָזיגער שריפטשטעלער איז, און עס האָט זיך קיינער נישט געמישט אין די דאָזיגע שמחה. זינט דענסטמאָל זענען אַוועק פינף און צוואַנציג יאָהר און אַבראַמאָוויטש איז ווידער געקומען צו פאָהרען אין די זעלבינע מקומות — און ווי זענען די צייטען אַנדערש געוואָרען! דאָס פאָלק האָט פלוצלינג אָנגעהויבען צו פערשטעהען, ווער און וואָס מענדעלי איז איהם.

זיין רייזע איז געווען, אין גאַנצען זין פונ'ם דאָזיגען וואָרט, אַ טריאומפף-רייזע פון אַ העלד, וועלכער קומט צוריק פון דער מלחמה. דאָס טריאומפף-טויער האָט געגרייכט פון ווילנאָ ביז ביאַליסטאָק, פון ביאַליסטאָק ביז וואַרשא און פון וואַרשא ביז לאָדז. צו אַזאַ נסיעה האָט נישט זוכה געווען נאָך קיין שום שרייבער, און נישט נאָר אַ אידישער. ס'איז געווען די רייזע פון אַ פירשט. טויזענדער מענשען האָבען געוואַרט ביי יעדער סטאַנציע, טויזענדער מענשען האָבען זיך געדרענגט און געשטופט נעהנטער צו איהם און זענען גליקליך געווען, ווען ס'איז זיי געלונגען אַ מינוט איהם די האַנד צו דריקען אָדער אויך נאָר אַ קוק צו געבען איהם אין פנים אַריין.

און איך געדענק: אין לאָדז זענען געשטאַנען צעהנטויזענדער מענשען פערזאַמעלט אויף דער גאַס און האָבען געוואַרט פאַר'ן האָטעל, וואו אַבראַמאָוויטש האָט געוואָהנט. דאַמען זענען געשטאַנען אין זייערע העלע קליידער מיט בלומען אין די הענד. פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דאָס שרייען: „עס לעבע מענדעלי! עס לעבע דער זיידע!“ און ווען דער שריפטשטעלער האָט זיך געוויזען אויף אַ מינוט ביי'ם פענסטער אָדער אויפ'ן באַלקאָן, איז דאָס שרייען געווען כמעט אָהן אַ סוף. שטונדען-לאַנג האָט נישט מענדעלי און נישט זיינע מענשען, וועלכע זענען מיט-געווען מיט איהם אינ'ם האָטעל, געקענט אַרויס אויף דער גאַס. ס'איז פּראָסט געווען לעבענ'ס-געפעהרליך. מיר האָבען פערשיעדענע מיטלען געזוכט און מיר האָבען זיך, ווי עס איז, דורכגעשלאָגען און מיר זענען אַריין אין אַ וואָגען. פלוצלינג אָבער האָבען זיי איהם דערקענט — און וואָס איך האָב דענסטמאָל געזעהען, וועל איך נישט מעהר אַזוי גיך זעהען. צוזאַמען מיט איהם בין איך געזעסען אינ'ם וואָגען, און טויזענדער מענשען זענען געווען אַרום אונז, און זיי האָבען געפּרובט, דעם וואָגען, צוזאַמען מיט'ן אַלטען, אויפצוהויבען. ענדליך האָבען

זיי איהם געהויבען — און אַ שרייען: „עס לעבע מענדעלי! עס לעבע דער ווידע!" האָט זיך אַרויסגעריסען פלוצלינג פון טויזענדער קעהלען. און ווי זיי האָבען איהם געהויבען — האָב איך געפיהלט, אַז איך בין מיט איהם מיטגעהויבען געוואָרען.

דוד פרישמאַ

װארשא, דעצעמבער 1910

בעל־מחשבות

אנ׳איינִיקעל דעם זיידען

אַנ'אייניקעל דעם זיידען.

I.

דאָס פערפלויגענע יאָזהר האָט זיך געענדיגט מיט אַ גרויסע ליטעראַרישען יום-טוב ביי יודען. אָנגעהויבען האָט ער זיך אין אָדעסאַ און ציעהען ציעהט זיך דער יום-טוב איבער אַלע יודישע שטעדט.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז דער בן יחיד אין אונזערער ליטעראַטור, וואָס האָט דערלעבט צו אַזאַ שענעם עלטער. ער איז דער געליעבטער „זיידע" ניעט נור פון די אייניקלעך ליטעראַטען, ער איז אויך דער געליעבטער זיידע פון אונזער דור, וועלכער האָט קלערער און קינסטלערישער, ווי אונזערע לייבּליכע זיידעס בעגריפען און בעשריעבען זיין צייט, וואָס איז נאָך טיילוויז אונזער צייט.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט אונז צוגעצויגען מיט זיין חוזק'ל, מיט זיין סאַטירע, מיט דעם כח זיך צו דערהויבען איבער דעם גראָבען גשמיות'דיגען יודישען לעבען דורך אַ שמייכעלע, אַ פיינעם געלעכטערל, דורך אַ סאַטירישען וואָרט. צוגלייך מיט די גרויסע שריפטשטעלער אין אַנדערע ליטעראַטורען — האָט ער אונז אויסגעלערנט אָבצולאַכען פון אַ נאַרישען לעבען און דורך די אָבלאַכעריי זיך אויף אַ ווײַלע צו בע-פרייען פון דער לעבענס-ענגקייט.

מיר שעצען און ליבען אַבראַמאָוויטשען פאַר זיין נאַטירליכען צובונד צו אַלץ וואָס איז יודיש, צו אַלץ וואָס צייכענט זיך אויס מיט אַ יודישער תנועה'לע, גרימאַסעלע און אַ יודישען ריטהמוס.

מיר בעוואונדערען אין אַבראַמאָוויטשען זיין פיינעם געהער, וואָס האָט דערהאָרכט אין דעם מיש-מאַש פון דעם יודישען זשאַרגאָן די נאַטירליכע, וואָרצעלדיגע טענער פון דער יודישער שפּראַכע.

אפילו די, וואָס האַלטען נישט פון דער צוקונפט פון יודיש, ווערען נשתומם און שטאַרק נתפעל פון דעם וואונדער, דאָס דער זשאַרגאָן, וואָס איז אפילו פאַר טאַלענטפולע פּאָעטען נאָך געווען אַ משל צו אַל־דער ווילדקייט פון אידישען לעבען — איז מיט איינמאָל אַרויס פון אַבראַמאָוויטשעס פעדער מיט אַ יחוס־בריעף פון אַ קלאָרער ריינער שפּראַך.

„די אַלטע באַבעניו״, — ווי דער פּאָעט פרוג האָט אַמאָל געשילדערט דעם זשאַרגאָן, — „מיט אַ צוריסענער־צובּיסענער וואַטואַווקע אין אַלע מיני משונה קאָליערען, אויף איין פוס אַ חליצה־שיכעל, אויף דעם צווייטען — אַ ווייסע יום־כפּור־זאָק און אויפ׳ן קאָפּ אַ קאָלטען״ — האָט מיט אַמאָל זיך צורעדט אויף אַ לשון, וואָס האָט פערנומען ביי׳ן האַרצען מיט די ריינקייט און לויטערקייט פון די געפיהלען.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט אונז געוויזען דעם וואונדער וואָס מיר געדענקען נאָך פון חומש, בשעת בלעם׳ס אייזעל האָט געעפענט זיין מויל. ווער האָט דאָס געקענט גלייבען, אַז דער זשאַרגאָן וועט בכח זיין אונז אַרויסצוגעבען דעם העכסט קאָמפּליצירטען טיפּ פון אַ ר׳ מענדעלע, וועלכער האָט גע׳ירשה׳ט פון פאָלקס־גייסט אַלע זיינע קנייטשען, אַלע זיינע געפיהלען, סיי די אומעטיגע ווי די פרעהליכע, סיי די איראָנישע און סאַטירישע, סיי זיין ליעבשאַפט צו דער נאַטור און צו אַלץ וואָס פּוועט אין דער נאַטור.

ווי פערוואונדערט שטעהען מיר פאַר די קלאַסישע זייטען פון זיינע ספורי־המעשות, ווען ער שילדערט אונז אַזוינע זאַכען, צו וואָס אויך די נייע העברעאישע ליטעראַטור האָט זיך נאָך לאַנג נישט דער־וועגט צו־צוריהרען.

ווען מיר לייענען די נאַטור־שילדערונגען פון ר׳ מענדעלי — גלויבט זיך גאָר נישט, אַז דאָס איז געמאָלט געווען צו בעשאַפען אין זשאַרגאָן, אין דער פעראַכטעטער שפּראַכע פון „דינסטמויד און משרת׳ל״.

אויך די וואָס שאָקלען זיך אָב היינט פון יודיש, אויך די וואָס זעהען פאַר׳ן יודיש נישט קיין לאַנגע צוקונפט — מוזען דאָך מודה זיין, אַז אין לויף פון הונדערטע יאָהרען איז יודיש געווען די איינציגע שפּראַכע, אויף וועלכע עס האָבען גערעדט, אַלע, אַלע קלאַסען פון פאָלק. און עס וואָלט געווען אַ גרויסע עם־הארצות, ווען מען וואָלט מיינען, אַז דאָס פעהיגסטע און גייסטיגסטע פאָלק האָט זיך בע־

נוצט מיט אַזאַ איידעלע זאַך ווי אַ שפּראַך, ווי מיט אַ טויטען שייט האָלץ, נישט ווי מיט אַ לעבעדיגע נשמה־הייטעל פון דער כלל'שער נשמה.

אום אָבער צו בענעהמען די שפּראַך, פיהלען די ציטערדיגע און לייכטע פעדעמלעך פון אַ נשמה־הייטעל, האָט מען געמוזט זיך טובלען יאָהרען לאַנג אין דער נשמה פון דער יודישער מאַסע, האָט מען גע־מוזט האָבען אַ פיינעם אויער, אום צו דערהאָרכען, ווי דאָס נאַטירליכע געפיהל נעהמט אָן דעם פאַסיגען מלבוש פון דעם געשפּראָכענעם זאַץ, אום צו דערהאָרכען דעם קלאַנג פון די שטומע געפיהלס־ווועלען פון הארצען, וואָס קלאַפּען זיך אָן אָן דעם פעלזען פון גערעדטען וואָרט.

אַלע די וואָס האָבען פאָרגעוואָרפען דעם זשאַרגאָן, אַז דאָס איז די שפּראַכע פון „דיענסטמוידען", האָבען אין זייער בלינדקייט פערגעסען דעם פשוטען אמת, וועלכער איז היינט בעקאַנט איטליכען חדר־יונגעל. זיי האָבען פערגעסען, אַז די דיענסטמויד און דער משרת'ל זענען די סאַמע געדיכטע מאַסע פון פאָלק, וועלכע קומט אַמווייניגסטען אין מגע ומשא, אין בעריהרונג מיט פרעמדע קולטורען, און השפעות, וועלכע קאָנסערווירען זיך, ענטוויקלען זיך פיעל נאַטירליכער ווי די קלאַסען פון פאָלק, וואָס זענען דאָס אויבערשטע פון שטויסעל און בעקומען צוערשט דעם קלאַפּ פון טוקאַץ, ד. ה. נעהמען אָן צוערשט די פרעמדע זיטען, מנהגים, ווערען צוערשט בינאָסען פון די וועלען פון דער אַלגעמיינער פראַסטער קולטור, וועלכע מאַכען צונישט דעם האַראַקטעריסטישען פנים פון איטליכער נאַציאָן.

עס איז געוועזען אַ צייט, ווען די פערטרעטער פון דער נייער ריכ־טונג אין דער פראַנצויזישער ליטעראַטור, ווי למשל באָדלער, ווערלען, האָט מען געגעבען אַ מיאוסען צונאָמען „דעקאַדענטען" ד. ה. קאַליקעס. די קאַליקעס האָבען זיך אָבער פאַר'ן צונאָמען נישט דערשראָקען. זיי האָבען געזוכט דעם מיאוסען צונאָמען צוגעבען אַזאַ אינהאַלט, אַז ער זאָל אויפהערען צו קלינגען מיאוס. און דער צונאָמען „דעקאַדענט" האָט מיט דער צייט אויפגעהערט צו זיין אַ זידעל־וואָרט. ביי'ן נאָמען דעקאַדענט האָט זיך אָנגעהויבען צו דערמאָהנען אָהן די זעלטען פיינע לידער פון אַ באָדלער און אַ ווערלען און אין גאַנצען פערגעסען זיין געוועהנליכע מיאוסע בעדייטונג.

דאָס אייגענע איז מיט „דער שפּראַך פון די דיענסט־מוידען".

א דאנק צו ש״י אבראמאוויטש, פרץ, שלום עליכם, פרוג, מארים ראזענפעלד, אש, האט אונזער יודישע ליטעראטור בעקומען אזויגע טיפע חאראקטעריסטיקען פון אונזער יודיש לעבען, אז מען הייבט שוין אן גאר צו בעקומען אנ׳אכטונגס־געפיהל צו דער „מויד״, וואס בעזיצט אזא שאץ, וואס בעזיצט אזא שפראך, אויף וועלכע די אבראמאוויטשעס, פרץ׳עס, שלום עליכם׳ס קענען אויסדריקען די פאעטישע געפיהלען, די קינסטלערישע זעהונגען פון זייער געמיט. ביי׳ם זידעל־ווארט „די שפראך פון דער דיענסט־מויד״ זעהט ׳שוין נישט אונזער אויג די פערשלומפערטע קליינשטעדטעלדיגע „דיענסט־מויד״ מיט׳ן טשעבער ביי׳ן פלומפ, נאר א וועלט יודישע מענשען ביי דער ארבייט, ביי די דאגות זייערע, ביי זייערע יום־טובים און חתונות, ביי זייערע מסחרים און מסחר׳לעך, ביי זייער גערדיקטהייט און רחבות הנפש, די יודישע מוטער ביי׳ן וויעג, דאס יודישע מיידעל, ווען עס שפראצט אין איהר הארצען א ליעבעס־בלים, דעם פערבראכטען פערחלום׳טען יונגען מאן, וועלכער זויגט איין די פאעזיע פון א שטומער נאטור.

די „דיענסט־מויד״ איז שוין איצט א „קאמער־קעצעלע״, ווי די בערלינער רופען דאס ציכטיגע, ענערגישע, קאקעטע און פראנטאוואטע דיענסט־מיידעל פון די רייכערע בעל־הבתי׳שע הייזער. זי זעהט שוין אויס היינט ווי דאס שטוב־מעדעל אויף פלאקאטען פון די גרויסע שאקאלאדען־פאבריקען — אין א קלאר־ווייסע הייבעל אויף דעם נוט פריזירטען קאפ און א שנעע־ווייסען פארטוך אויף די שלאנקע, געזונדטע היפטען. נישט זי יאגט זיך נאך דער „מאדאם״, נאר די מאדאם יאגט זיך נאך איהר, און עס זענען שוין פארהאן אין אמעריקא אזויגע „קאמער־קעצעלעך״, וואס פערלאנגען אנ׳אייגענעם צימער פאר זיך, און למעי־השם א גרויסען צימער, אז מען זאל קענען אריינשטעלען א פיאנא. און אין פינלאנד האט מען שוין דערלעבט דערצו, אז די קאמער־קעצלעך האבען ביי זיך אין קעמעריל אנ׳אייגענעם טעלעפאן.

אויך דער זשארגאן, „די שפראך פון די דיענסט־מוידען״ איז שוין היינט א גרויסע תקיפות. נישט זי יאגט זיך נאך דער גבירתע (די העבר. שפראך), נאר פונקט קאפויער. כמעט אין אלע העברעאישע ליטערארישע אויסגאבען וועט איהר געפינען די נעמען פון די, וואס זענען גרויס געווארען צוליעב דער דיענסט־מויד, וואס האבען קונה שם געווען, צוליעב דעם וואס זיי זענען איינגעדרונגען אין דער שפראך פון דיענסט־מויד.

אַנ׳אייניקעל דעם ווידען.

ווען אַ יודיש טהעאַטער־שטיק געהט אַרויס פון דער יודישער ענגשאַפט אויף דער ביהנע פון אַ וועלט־טהעאַטער, — האָבען מיר דאָס צו פערדאַנקען דער דיענסט־מויד, מיט איהרע געזונדע קרעפטיגע אויגענבויגענס. און ווען ווען איהר וועט אַמאָל זעהען אַ יודישען ליטעראַטאָר מיט אַ פיאַנאָ און אַנ׳אייגענעם טעלעפאָן, האָט מען דאָס אַלץ צו פערדאַנקען דער מויד, מיט וועמען דער ליטעראַטאָר האָט געהאַט שטאַרקע מחוקות.

און דער צונאָמען פון יודיש „די שפּראַך פון דער דיענסט־מויד" האָט היינט בעקומען גאָר אַ נייע בעדייטונג. דער צונאָמען האָט אויפגעהערט צו זיין אַ זידעל־וואָרט ווי אַמאָל „די געלע מיטעלאַלטערליכע לאַטע" האָט דאָס אויפגעהערט צו זיין אַ בזיון. דאָס געלע איז, אדרבה, געוואָרען די פאַרבּ, מיט וועלכע מיר שטאָלצירען, ווייל זי דערמאָהנט אָהן די יודישע עקשנות, געזונדע לעבענס־עקשנות. ד״ר הערצל ז״ל, וואָס האָט געגרינדעט די ציוניסטישע בלאַט „די וועלט", האָט מיט אַ כּיון גענומען פּוּר דעם בלאַט די געלע פאַרב.

שוין אַוועק די צייט, ווען פרוג האָט זיך געבּיזערט אויף דעם הארטען זשאַרגאָן און האָט געשריעבען:

„איך האָב מיט דעם לעצטען צאָהן
געביסען און געריסען דעם זשאַרגאָן,
געקייט די ליעבע שפּראַך פון אונזער מאַמען,
געפעפערט מיט צעזור, געזאַלצט מיט גראַמען,
צו מאַכען זי אַביסעלע חאָטש ווייך,
און צו פערדושען יענעם ריח
פון ווילנער מאַרק און דינאַבורגער יאַטקעס
מיט אַלערליי פערוואַי׳גערטע אַסטאַטקעס,
וואָס שמעקט אויף דוייצעהן מייל אַרום דעם אָרט,
וואו נור עס בליהט חאָטש איין זשאַרגאָניש וואָרט..."

איצט פערמאָגען מיר שוין די שטאַרקע פּאָעזיע פון אַ ביאַליק, אין יודיש, און צוגלייך די בּלייבע, פאָדעם־דינע, ווייכע פּאָעזיע פון דוד איינהאָרן, דעם קורצען קנאַפּען ליעד פון רייזענען און דעם יונגען ליידענשאַפטליכען ליעד פון שניאור.

אפילו פרוג אַליין האָט אונז בחוש בעוויזען, ווי אַ גוט געבענטש־

טער פּאָעט קען ווייך מאַכען דעם זשאַרגאָן און אַרויסטרייבען פון איהם דעם „ריח פון די יאַטקעס״. זיין ליעד „זאמד און שטערן״ בעווייזט דייטליך, וואָס פאַר אַ שטראָם פון לירישע געפיהלען עס איז בכח אַרויסצורופען די האַרטע שפּראַך פון דער דיענסט־מויד.

ווער איז אָבער געווען דער ערשטער, וועלכער האָט געהאַט אַ ריכטיגען בליק אויף דעם פעראַכטעטען יודיש? ווער איז אָבער געווען דער ערשטער, וואָס האָט געהאַט דעם מוט, זיך צו גט׳ן מיט דער „מאַדאַם״ און זיך צו פער׳קנס׳ען מיט דער שפּל׳דיגער מויד? ווער איז צום ערשטען מאָל־זיי — צו דעם אָרעמען יודיש אָהן שום כוונות, אום זי אויסצובעסערען, אָדער זיך צו בענוצען מיט איהם אַלס אַ גראָב מיטעל פאַר דידאַקטישע, מלמדות׳ע צילען? ווער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דערשפּירט אין די גראָבע מלבושים פון דיענסט־מויד און משרת׳ל אַ נשמה פון אַ גרויסען יודישען קבוץ מיט אַן׳אייגענטהימליכער שפּראַך? ווער איז דאָס געווען, ווען נישט ש. י. אַבראַמאָוויטש, וואָס האָט שוין דערמאָלסט גע׳שמ׳ט אין דער יודישער ליטעראַרישער וועלט אַלס אַ גרויסער העברעער און אַ טאַלענטפאָלער שרייבער.

אַבראַמאָוויטש, ווי בעקאַנט, דערצעהלט אין אַן׳אויטאָביאָגראַפישער נאָטיץ, ווי אַזוי ער איז אַריבער פון דער „מאַדאַם״ צו דער „שפּחה״. ער שרייבט: „אָט בין איך דער, וואָס האָט געזוכט אַיינצודרינגען אין אינערליכע לעבען פון אַ פאָלק, אום צו שילדערען עס דערנאָך אין דער שפּראַך פון די נביאים. צי איז דאָס נישט אָבער אַן׳אמת, אַז דער גרויסער טייל פון פאָלק פערשטעהט גאָר נישט די שפּראַך און קען נור דעם זשאַרגאָן? צו וואָס ניצט די גאַנצע גייסטיגע אַרבייט פון אַ שרייבער, ווען דאָס פאָלק פערשטעהט איהם נישט? און מיך פערפאָלגט כסדר די פראַגע! פאַר וועמען אַרבייט איך דען? אונזערע ליטעראַטען בעטראַכטען דעם זשאַרגאָן פון אויבען אַראָב און האַבען איהם נור פעראַכט. און ווען איינער לאָזט זיך שוין אַראָב אַזוי נידעריג, דאָס ער שאַפט עפּעס אין דער פעראַכטעטער שפּראַך, — טהוט ער אַלעס מעגליכע, אַז עס זאָל בלייבען די מעשה בסוד, ווייל דאָס קען אָבשוועכען זיין כבוד ביי לייטען. דער געדאַנק, אַז שרייבענדיג אין יודיש, וועל איך אויפהויבען נעגען מיך די עפענטליכע מיינונג, האָט מיך זעהר בעאונרוהיגט, נאָר דאָס בעוואוסט־זיין, אַז מיין טהאַט איז ניצליך, האָט סוף כל סוף אַרויס־גערופען ביי מיר אַ טיעפע בושה, וואָס איך טראַכט נאָר וועגען אַזעלכע זאַכען, און איך האָב צו זיך אַליין געזאָגט: זאָל

זיין, וואָס עס וועט זיין! איך וועל אַרבייטען צווישען די ערשטע פּאַר'ן זשאַרגאָן, און איך וועל ניצלין זיין מיין פאָלק".

די ציטירטע ווערטער ציינען, הויז דעם וועג, ווי אַבראַמאָוויטש איז געקומען צו יודיש, נאָך אַ זאַך. זיי בריקען אוים דעם געדאַנקען, אַז איטליכער שרייבער מוז זיין אַ דיענער ביי'ן פאָלק, מוז שטענדיג האָבען דעם געדאַנקען, אַז די ליטעראַטור האָט נאָר דאַן אַנ'עקסיסטענץ-בערעכטיגונג, כל זמן זי דיענט אַ גרויסען קבוץ, זי נעמט זיך אָב די אינ-טערעסען פון אַ גרויסען כלל.

און אַזאַ בעציעהונג צו דער ליטעראַטור איז פאַר 50 יאָהר ביי יודען אין רוסלאַנד געווען אַ גאָר נייע בעציעהונג. מיט ווענינע אויס-נאַהמען, האָבען די שרייבער זיך מעהר געשפּילט מיט דעם געדרוק-טען וואָרט, זיי האָבען נישט בענומען דעם סאָציאַלען ווערט פון דער ליטעראַטור, האָבען איבערהויפּט נישט פערשטאַנען, אַז מיט דעם בכבודיגען נאָמען „שרייבער ביי יודען" זענען פערבונדען ערנסטע פליכ-טען און אַ געוויסע פעראַנטוואָרטונג.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז אויפגעוואַקסען און האָט זיך ענט-וויקעלט אין אַ צייט, ווען אויף דעם דונקעלען הימעל פון רוסישען לעבען האָבען געלויכט אַזעלכע שטערן, ווי בעלינסקי, פּיסאַרעוו, גאָגאָל, טורגעניעוו און אַנדערע, בשעת עס איז געבאָרען געוואָרען ביי די רוסען אַ דור, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע פעראַנטוואָרטונגס-געפיהל פאַר זייער פאָלק, און די צייט מיט איהרע אידעען און גרויסע קונסט-בעגאַבונג האָט אויך בעריהרט דעם יונגען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז צוערשט אויפגעטרעטען אין דער ליטעראַטור אַלס פּובליציסט און קריטיקער און שפּעטער אַלס קינסטלער. ווי פריצייטען טורגעניעוו האָט אַראָפּגענומען דעם כישוף פון די אויגען מכח דעם רוסישען פאָלק, דאַדורך וואָס ער האָט איהם פאָרגעשטעלט אין זיינע „זאַפּיסקי אָהאָטניקאַ" אַלס אַ פיעל בעסערע, קליגערע, איידעלערע מאַסע, ווי מען האָט זיך ביז אַהער פאָרגעשטעלט די רוסישע פאָלקס-מאַסע, אַזוי האָט אַבראַמאָוויטש דורך זיינע פיינע אַנאַליזע און דורך די נייע אָריגינעלע אַרט, צו זעהען, וואָס עס טהוט זיך ביי'ן יודען אין האַרצען, — ענדעקט פאַר'ן לעזער גאָר אַ נייעם שטייגער יודען, מיט גאָר אַ נייע אַרט דענקען און פיהלען. אַלס ביישפּיעל פון דעם נייעם אַרט זעהען ווועלען מיר נור נעהמען ביי אַבראַמאָוויטשען די נאַטורשילדערונגען, וואָס זענען גע-

פיהלט מיט אַ יודישׂ הארץ און בעשריעבען געוואָרען אין די חערטער פון אַ נאַטירליכער פאָלקס־שפּראַכע.

די דאָזיגע שילדערונגען זענען אַנ'אמת'ע ענדעקונג געווען פאַר׳ן לעזער. דען אייביג איז מען געווען געוועהנט זיך פאָרצושטעלען דעם יודען מיט אַ פערקאַטערטען נאָז, אַ שוואַכען אויג אויף צו זעהן די שענקייטען אין דער נאַטור. און מיט אַ מאָל גיעט אונז אַבראַמאָוויטש אַ בילד פון אַ שטענדיג הייסען זומער־טאָג און שטעלט אונז פאָר אַ נאַ־טור־פייזאַזש, וואָס הייבען זיך אָן מיט די קלאָר געמאָלטע יודישע ווערטער:

„דער הימעל איז בלוי, לויטער אָהן אַ פּיצעל וואָלקען. די זון בראָט, סמאָליעט, עס וועהט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט קיין ליפטעלע. די תבואה אויף די פעלדער, די בוימער אין די וועלדער שטעהען שטיל ווי צוגעשמידט א. ז. וו. (זעה פישקע דער קרומער).

אָדער באַלד דערויף אין אייגענעם בוך דאָס בילד פון אַ זומער־פאַרנאַכט, נאָך אַ שטיקענדיג הייסען זומערדיגען נאָך־מיטאָג.

דאָס קלאַסיש געמאָלטע בילד פון די בהמות און חיות אין „פישקען", וואָס האָבען זיך פערזאַמעלט ביי די פויערשע וועגלעך פאַר אַ יודישער קרעטשמע, דאָס שטומע און צוגלייך דאָס בערעדעווענדיגע אין דעם אָריגינעלען געמעל — ווייזען, אַז דער יודיש פערמאָגט אַזעל־כע אויסדרוקס־מיטעל פאַר די שטומע לעבעדיגע נאַטור, פון וואָס פאַר אַבראַמאָוויטשען האָט מען נאָך קיינמאָל נישט גע'חלומ'ט אפילו. און די בעשרייבונג פון שטורם מיט אַ שלאַקס־רעגען אין דער „קליאַטשע" בע־ווייזען, דאָס די יודישע שפּראַכע פערמאָגט אויך גענוג אויסדריקען, אום צו מאָלען עלעמענטאַרע סטיכישע נאַטור־קרעפטען.

אַבראַמאָוויטש איז דער ענטדעקער פון דער יודישער נאַטור־בעטראַכטונג פון יודישען פייזאַזש, וואָס פליעסט אָפט צוזאַמען מיט דער טרויעריגער נשמה פון מעלאַנכאָלישען יודען. ער האָט, קען מען זאָגען, מ ג י ר געווען די נאַטור, ער האָט זי אונז געשילדערט מיט אַ שפּראַכע, וועלכע איז ביז איהם נאָך אויף דער וועלט נישט געווען, און וועלכע פאַסט אַזוי צום פאָלקס־גייסט פון דער גרויסער יודישער מאַסע. ם. ראָזענפעלד, טייטלוויז פרוג און כמעט אַלע אונזערע היינטיגע פּאָעטען שטעהען אין דער נאַטור־שילדערונג אונטער דעם איינפלוס פון אַבראַמאָ־וויטשעס שפּראַכע. ער האָט חי ענטפּלעקט פאַר אונזער ליטעראַטור דעם

שליסעל צו אַ פערמאַכטער טהיר, אַ צייט לאַנג פערמאַכט פאַר די בעסטע פון אונזערע ליטעראַטען.

ר׳ מענדעלי האָט אונז בחוש בעוויזען, אַז דער יודישער שפּראַך־שאַץ האָט אַ גאַנצע רייה פֿון פּאָעטישע בילדער און פערגלייכונגען, וועלכע עס זענען נור מעגליך ביי אַ פאָלק, וואָס איז נישט בלינד צו דער ברייטער שטומער נאַטור, וואָס איז בכח זי אָנצופילען מיט איהרע אייגענע געפיהלען, וואָס מעסטען די אייגענע נשמה מיט דער נשמה פון דער נאַטור, מעסט זיך מיט איהר, און לאָזט זיך מעסטען דורך איהר.

דען וואָס איז דער גרויסער שרייבער און פּאָעט, ווען נישט דער גרויסער האָרכער, דער אויפמערקזאַמער פיינפיהלענדיגער אויער פון פאָלק, צו וועמען ער געהערט אָן. און אויך ש. י. אַבּראַמאָוויטש איז אַלס ערשטער און גרעסטער שרייבער ביי יודען אין 19־טען יאָהרהונדערט געווען דער האָרכענדיגער אויער פון זיין פאָלק, וואָס האָט צוערשט ריכטיג בענומען די אייגענאַרטיגקייט פון זיין שפּראַך און צוגלייך מיט זיין שפּראַך, זיין פערשטעלטע נשמה, דעם שליסעל צו אַ פערשלאָסענער טהיר.

צו די פיעלע ענטדעקונגען, וואָס ער האָט געמאַכט בנוגע צום יודישען כלל — האָט ער נאָך געפונען אין זיין נשמה אַ פעלבעלע, וואָס איז אפילו פאַר׳ן כלל אַליין געווען אַ וואונדערליכער חדוש

און לייכט איז איהם געוואָרען דער דאָרניגער וועג פון אַנ׳ענטדעקער, ווייל איידער ער איז געגאַנגען אַ טריט ווייטער אויף דעם וועג פון דער שילדערונג פון גלות־אידען, האָט ער פאָרויס־געשיקט זיינע גאָטגעבענשטע אויערען, אום צו דערהאָרכען די שטילע פיינע גערוישען פון אַ קאָלעקטיווער נשמה. דען סוף כל סוף איז איטליכער טאַלענט, איטליכער גרויסער פּאָעט אַנ׳אויפמערקזאַמער האָרכער. ער איז דער גייסטיגער אויער פון זיין פאָלק. און קודם כל האָרכט ער זיך צו צו דער נאַטירליכער שפּראַך פון זיין פאָלק.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז דער ערשטער גרויסער האָרכער דער ערשטער, וואָס האָט מיט גאונישען געהער זיך צוגעהערט צו דער שפּראַך פון זיין פאָלק.

די שפּראַך פון יעדען קבוץ איז דאָס דינסטע לעצטע הייטעל פון זיין נשמה. און ר׳ מענדעלי, וואָס האָט זיך שטענדיג צוגעהאָרכט צו דער יודישער שפּראַך, זיך אייביג גע׳טובל׳ט אין דער יודישער פאָלקס־נשמה — האָט זיך ממילא בעצויגען מיט דעם דאָזיגען הייטעל.

מענען דורות פערגעהען, שטענדיג וועלען מיר מוזען געהען צו ר׳ מענדעלין לערנען זיי שפראך, אויף וועלכע עס רעדט און טראכט די יודישע מאסע, דער יודישער כלל.

II.

שלום יעקב אבראמאוויטש האט אנגעהויבען צו שאפען אין דער צייט, ווען די אינעוועניגסטע צוריסענקייט בנוגע צו דער שפראך האט נאך נישט בעקומען ביי יודען דעם טראגישען כאראקטער, וואס היינט. די מאסע פון אלע קלאסען האט געלעבט מיט׳ן זשארגאן און מיט׳ן לשון־קודש. דער פראסטער יוד האט גערעדט אויף מאמע־לשון, און מען ער האט געוואלט, זיין וואכענדיג שפראך בעפוצען מיט פליטער־לעך, האט ער אריינגעבראקט לשון־קודש׳דיגע ווערטער. דער יודישער בעל־הבית האט געשרייבען זיינע סוחרישע בריעף אויף א לשון־קודש, וואס איז געווען א צוזאמענגעוואקסענע פערזועהעניש פון יודיש־דייטש און העברעאיש. די לערנער, די לומדים, די כלי־קודש האבען זיך אויסגעארבייט א בית־מדרש־שפראך, א משונה׳דיגע שפראך פון ספעציא־ליסטען־פאכלייט, און וואו דער תרגום־גמרא־און משנה־לשון האבען גע־טאנצט א קאראהאד אינאיינעם מיט עברי־טייטש און תחינות־שפראך.

צו יענער צייט האט מען זיך ווייניג מצער געווען דערויף, וואס דער יוד וואכסט אויס אהן א שפראך. אמת, די משכילים האבען בע־נוצט דעם בעגריף „אנ׳אומה אהן א לשון“. אבער די דאזיגע פראזע האט געהאט ביי זיי גאר אנ׳אנדער טייטש, וואס היינט. דאס האט גע־הייסען, אז דער יוד בלייבט אהן א לשון, ווען עס קומט איהם אויס צו האבען צוטהאן מיט א נישט יודישער בעפעלקערונג. נישט צו אנ׳איינע־נער שפראכע האבען זיי דאמאלסט געשטרעבט, נאר צו דער לאנדעס־שפראכע, וועלכע איז אזוי נויטיג דעם יודען אין פשוט׳ן גשמיות׳דיגען לעבען, אום זיך צו קענען צונויפרעדען מיט דעם פאלק, צווישען וועלכען ער לעבט.

ערשט אין די לעצטע 25 יאהר, ווען עס האט אנגעהויבען שפראצען ביי יודען א נאציאנאלעס געפיהל, איז די שפראך־פראגע גע־

וואָרען בײ אונז אַ ברענענדיגע פראַגע, אַנ׳אָפענער וואונד פון קראַנקען יודישען אָרגאַניזם. חאָטש אַלע טהעאָרעטיקער פון נאַציאָנאַליזמוס בײ יודען האָבען זעהר קלוג בעוויזען, אַז אַ פאָלק אָהן אַ טעריטאָריע, אָהן אַ שפּראַך, אָהן וואָס עס איז פאַר אַנ׳אויטאָנאָמיע הערט נישט אויף צו זיין אַ פאָלק, — פונדעסטוועגען האָט מען אינסטינקטיוו געפיהלט, אַז די עקסיסטענץ פון אַזאַ מין פאָלק—אַ מין פיינקוכען אָהן פוטער און אייער—קען נישט האָבען לאַנג קיין קיום. און צוגלייך מיט דער שטרעבונג צו אַ טעריטאָריע האָט מען אָנגעהויבען בענקען נאָך אַנ׳אייגענער שפּראַך. און אַזוי ווי בײ אונז אָרימע יודען איז שטענדיג דאָ אַזאַ מאָרנע עשירות, וואָס פערמאָגען נישט אפילו די רייכסטע נאַציאָנען — האָבען מיר פלוצים ענטדעקט בײ אונז צוויי שפּראַכען: יודיש און העברעאיש, איינע — וואָס לעבט אין די ספרים, די צווייטע — אין מויל פון פאָלק. און באַלד האָבען זיך צווישען די יודישע נאַציאָנאַליסטען געבילדעט צוויי פּאַרטייען: העברעאישיסטען און יודישיסטען.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וואָס איז נאָך דער גאַנצער ערציעהונג זיינער ווייט געווען פון די שפּראַכפאַנאַטיקער, האָט נישט ווילענדיג געשפּיעלט איינע פון די גרעסטע היסטאָרישע ראָלעס אין דעם דאָזיגען קאַמפּף. אַ דאַנק דעם וואָס ער האָט בעשאַפען דורך זיינע קינסטלערישע און פאָלקספּובליציסטישע ווערק אַ ליטעראַטור פאַר דעם אָרעמען יודיש, האָט ער איהם ממילא געגעבען אַ פעסטונג, הינטער וועלכער די יודישיסטען פערפאַנצערען זיך, ווען דער שטומער העברעער מיט זיין שטאָלצער ליטעראַטור-שפּראַך פאַלט אָן אויף דעם לעבענדיגען יודיש, וואָס איז נישט בכח געווען צו שאַפען עפּעס אייביגעס, חאָטש אַ שטיקעל ליטעראַטור. דער יודישיסט פּאַטש זיך דאַמאָלסט, ווי מיט אַ שטאַרקען כלי זין, מיט ר׳ מענדעלעס נאָמען, און טייטעלט מיט די פינגער אויף אַ „פישקע דעם קרומען", אַ „ווינשפינגערל", אַ „מסעות בנימין השלישי", אַ „ר׳ שלמה בן חיים", אַ „קליאַטשע", וואָס זענען בײ איהם די סימבאָלען פון עכטע קונסטווערק, פון טייערע פאָלקס-פּובליציסטיק, פון אַ פּראַכטיגען הומאָר, פון אַ טיעפער סאַטירע, די סימבאָ׳ען פון דעם יודישען גלות-לעבען נישט נאָר אין דער לעצטער צייט, נאָר אויך פון גלות-לעבען אין אַ משך פון הונדערטער יאָהרען, צייט דער גלות האָט אָנגענומען דעם פּנים און דעם הלוך פון דער פּויליש-ליטווישער וועלט און איהר נאַטור.

ר׳ מענדעלי, וואָס איז צייט די אַכציגער יאָהרען געוואָרען דער

רעפאָרמאַטאָר פון דער העברעאישער פּראָזע־שפּראַך און האָט אַוועק־געלעגט אַזוי פיעל גאונישע כוחות אום זיך צוריקצוקעהרען צו דער שפּראַך, פון וועלכער ער האָט זיך מיט אַ דור פריהער מיט אַ כיון אָפּ־געווענדט — איז נישט בכח געווען אויסצומעקען די היסטאָרישע טהאַט־זאַכע, וואָס ער האָט איינמאָל פאַר אַלע מאָל בעשאַפען. ער האָט דעם זשאַרגאָן דערהויבען צו אַ העכער מדרגה, ער האָט פאַר איהם אויס־געאַרבייט אַ יחוס־בריעף פון אַ שפּראַך מיט אַלע רעכטען פון אַ נאַטיר־ליכער, פאָלקסטהימליכער שפּראַך. און אויך שפּעטער, ווען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט דורכגעפיהרט די רעפאָרם פון דער העברעאישער שפּראַך — האָט ער עס נור צו פערדאַנקען דער טהאַטזאַכע, וואָס ער האָט צוזאַמענגעפּאָרט דעם גייסט פון דער זשאַרגאָן־שפּראַך איננאיינעם מיט דעם גייסט פון משנה־און מדרש־לשון. אַזוי ווי דער גערטנער פערפלאַנצט אַ יונג צווייגעל אין שטאַם פון אַנ׳עלטערען בוים, אום צו בעקומען דערנאָך פרישע שפּראָצונגען, אַזוי האָט אַבראַמאָוויטש פערפלאַנצט דעם יודישען גלות־גייסט אין אַלטען בוים פון משנה־גמרא־און מדרש־גייסט און בעקומען דאַדורך אַ נייע בעשעפעניש ווי אַ „בסתר רעם“ און אַזוי ו.

און ווען דער מאָדערנער העברעאיסט פיהרט אַ מלחמה מיט׳ן יודישיסטען, מוז ער נעבעך הערען די טענה, אַז ווען נישט דער יודיש, וואָס האָט זיין יונג בלוט איבערגעגאָסען אין אַלטען העבראיש, וואָלט שוין לאַנג פון לעצטען קיין זכר נישט געווען אין געוועהנליכען טעגליכען געברויך; אַז נאָר דעם קלאַסיקער און שעפּפער פון דער יודישער ליטעראַטור, ש. י. אַבראַמאָוויטש, וואָס האָט געחאַפּט דעם שטייגער פון זשאַרגאָנישען גלות־יודען וואָס האָט בענומען דעם גייסט פון פּשוטען וואָכענדיגען מאַסעניודען — האָט דער היינטיגער העברעאיסט צו פער־דאַנקען, וואָס יודישע קינדער לייענען אַמאָל אַ העברעאיש קינדער־זשורנאַל, וואָס דאָס העבראיש האָט אויפגעהערט צו זיין אַ „לשון־קודש“, געוואָרען אַ וואָכענדיגע שפּראַך מיט דעם גייסט פון מאַרק, פון פאָלק, פון דער מאַסע, מיט דעם גייסט פון פעראַכטעטען זשאַרגאָן.

אום צו בעגרייפען די גרויסע איבערקעהרעניש, וואָס ר׳ מענדעלי האָט געמאַכט מיט זיינע יודישע ביכער אין גייסט פון פאָלק, לאָמיר נעהמען די ווערטער פון ר׳ מענדעלי׳ן אַליין, ווען ער שילדערט אונז אַ יודיש קינד, וואָס האָט זיך אויפגעהאָדעוועט אויף ריינעם לשון־קודש. „שלמה׳לע נאָך אַ יונג קינד איז פערוואָגעלט אין מצרים, אין

די לענדער פון סיחון און עוג מלך הבשן און נבוכדנצר מלך בבל, דער קאָפּ ליענט איהם אין ים-סוף, אין דעם ים המלח, אין דעם טייך פרת, אין דעם ירדן. פאַר איהם גענינען זיך מיני מענשען, מיט וועלכע מען דאַרף רעדען לשון-קודש, עפּעס נאָר תרגום, מען זיצט ביי זיי אין די געצעלטען, מען רייט אויף מוילאייזלען און קעמלען, מען טרינקט פון אַ „לאָגעל", מען געהט באָרפיס און טראָגט נאָזבאַנדען אַלצדינג ווי דער שטייגער איז. אויגזער נאַטור דאָ מיט איהרע געוועקס... גע-הער זיך מיט שלמה׳לען נישט אָן. וואָס מאַכט איהם אויס פעלדער מיט תבואה—קאָרען, רעטשקע, קאַרטאָפּלעס, פון וואַנען ער עסט אַ „קריפּניק" מיט ברויט אַלע טאָג? וואָס ווייס ער אַ סאָסנע, בערעזעגע און דעמבענע בוימער? ער ווייס נאָר ביי זיך אין האַרצען: ווייגערט-נער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און איילבערטען, פּימפּסענהאָלץ אין באָקסען-בוימער. פון לעבעדיגע מיני בעשעפעניש ווייס ער אַ וויזיל-טיר, אַ לינדענוואָרם און אַ פיפערנאָטער, אַ לעמפּערט, אַ אינד, וואָס מהוט טהאָן געליסטען אויף קוואַלען וואַסער, אַ שור-הבר און אַ טירקעל-טויב. הכלל, שלמה׳לע איז נאָר אַ געבירטיגער דאָ און אַליין איז ער עפּעס ווי ניט קיין היגער, לעבט ערגעץ דאָרט, דאָרט... זיין צייט איז — פערצייטען, און זיין וועלט איז אַיענע, וואָס אמאָל, דאָ איז ער אַ גר און דאָרט — אַנ׳אלטגעזעסענער; ער קומט אַ היים נאָר אויף אַ ווייל, ווי אַ גאַסט אויף דער סטאַנציע, עסט אָב, נעבטיגט איבער — און מאַרש אַהין, וויטער טאַקע אַהין". (ז. שלמה ר׳ חיים׳ס ז. 39) אַ דאַנק זיין „פישקען" און אַנדערע ווערק האָט ר׳ מענדעלי געמאַכט פון דעם נישט היגען, פון דעם גר אַ קאַבצאַנסקען תושב, אַ רעאַלען מענשען, וואָס לעבט שוין נישט מעהר אויף אַנ׳עולם התועה. דאַדורך וואָס ער האָט זיך בענוצט מיט דער שפּראַך פון לעבענדיגען כלל, האָט ער ווי מיט אַ כשוף פערטריעבען די פּיפּער-נאָטערס און לינדענווערם, די פאַנטאַסטישע מטושטש׳ע בילדער, וואָס האָבען פאַר׳ן אויג פערשטעלט די לעבעדיגע רעאַלע וועלט. און שפּע-טער, ווען צוליעב פערשיעדענע סבות האָט ער רחמנות בעקומען אויפ׳ן לשון-קודש, וואָס צוליעב זיין ראָמאַנטישען האַראַקטער האָט אויפגעהערט צו זיין אַ רעאַלע לעבענסקראַפט — האָט ער גענוצט ווי מיגליך אַריינ-צוברענגען אין איהם די העוויות, דעם ריטהמוס, דעם קניטש פון פּראַכטען יודיש, האָט ער געפּרובט איהם געבען דעם לעבענס-פולס פון היינטיגען יודען. דער לעזער, וואָס פערטיעפט זיך היינט אין אַ

„בעמק-הבכא", (אַנ'אויטאָריזירטע איבעראַרבייטונג פון „חינשפינגערל" אין העברעאיש). פיהלט שוין נישט דאָס, וואָס אַ מאָל דער קליינער שלמה'לע, ווען ער האָט נישט דערקענט אַ דעמבּאָווען בוים, וואָס איז געוואַקסען נישט ווייט פון זיין חדר, און וואָס האָט גע'חלומט וועגען אַ „צעדער אין לבנון", וואָס זיין אויג האָט דאָס קיינמאָל נישט געזעהען און גאָר נישט געהאַט די מעגליכקייט צו זעהען.

זעלטען ווען אַ גאָטגעבענשטער טאַלענט האָט אַזוי בעוויזען די קראַפט פון פּראַכטפולען גערעדטען יודיש, ווי דער וואָס האָט יאָהרען לאַנג זיך אָבגעגעבען צו דערפרישען, בעניייען און צו מאָדערניזירען דעם העברעאיש. קיין בעסערען בעוויז קען מען נישט ברענגען פאַר די לעבענדיגקייט און קראַפט פון דער פאָלקס-שפּראַך, ווי די טהאַטזאַכע, אַז מען מוז זיך גראָבען אין זיין גייסט און אָבצופרישען דעם אַלטען אָבגעלעבטען קערפּער פון דער אַריסטאָקראַטישער אַלטער העברעאישער שפּראַך.

מען דערצעהלט אַ מעשה אַז אום צו ראַטעווען איינעם אַ פיינבסט פון אַלטערס-שוואַכקייט, וואָס האָט זיך געמוזט ענדיגען מיט'ן טויט, האָבען אַ פּאָר פראַסטע יונגע לייט געלאָזען איבערגיסען זייער יונג בלוט אין צוקניטשטען אַלטען קערפּער פון זקן. פון דער אָפּעראַציע זענען, נעבעך, די יונגע לייט גיך אַוועק פון דער וועלט, וועהרענד דער זקן איז אויפגעשטאַנען אַ געזונדער לעבעדיגער פון בעט. דאָס אייגענע האָט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש געטהאָן מיט דעם אַלטען לשון-קודש. דער חלוק איז נאָר דער, וואָס דער יודיש איז נישט דאָס בלוט פון עטליכע יונגע לייט, זיין גייסט שטאַמט פון אַ גרויסען קבוץ און ער האָט אַ הונדערט-יאָהריגע היסטאָריע די אָפּעראַציע, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט געמאַכט, פערזשאַרגאָניזירענדיג דעם העברעאיש, האָט דעם יודיש נישט אָבגעשוואַכט. אדרבה, ער האָט בולט בעוויזען, ווי נויטיג עס איז זיין קיום דאַכיט עס זאָל כּטאַיען בלוט אויף וייטערדיגע אָפּעראַציעס.

III.

עס וועט נישט זיין קיין גוזמא, ווען מיר וועלען זאָגען, אַז מיט אַבראַמאָוויטשען הויבט זיך אָן אין דער ליטעראַטור דאָס רעאַלע פערהעלטעניס פון יודען צו זיך אַליין. אָדער רעדענדיג מיט ר' מענדעלעס ווערטער: דער נישט היגער יוד, ווערט מיט אַמאָל אַ היגער. אין „מסעות בנימין השלישי" גיעט אונז אַבראַמאָוויטש אַ הומאָרפאָלען בילד פון דער גייסטיגער ענגשאַפט פון יודישען לעבען אין מיטען פון 19-טען יאָהרהונדערט. בנימין און זיין חבר סענדערל די יודענע — אַ מין דאָן קישאָט און סאַנחא-פאַנחא — ווייזען אונז די צווי געגענגעזעצע פון דאַמאָלסדיגען יודישען לעבען, דעם אידעאַליסטען און דעם פראַקטישען. און ביידע שטעלען זיך אַרויס פאַר אונז אין זייער פינסטערער בלינדער גייסטיגער בעגרענצטקייט. אין „פישקען" און „ווינשפינגערל" ווייזט אונז ר' מענדעלע דעם יודען אין זיין גשמיות'דיגען און גייסטיגען לעבען. מיר זעהען דעם יודען ביי דער טאָרבע, ביי דער גרויסער יודישער טאָרבע, מיר זעהען איהם אין זיין קאַמפף פאַר אַנ'אָרעמע שטיקעל חיונה. און צו אונזער גרויסער פערוואונדערונג בעמערקען מיר, אַז אַלץ וואָס דער יוד טהוט אום זיך צו דערנעהרען, אַז זיין גאַנצעס מאַטעריעלעס לעבען איז אַזוי אָרעם, גייסטיג עלענד און טראָגט מעהר אויף זיך די סמנים פון אַ לעבען; אין דער אמת'ן איז דאָס אַ נאַרישער, בלינדער קאַמפף מיט די תאוות פון אַ מאָגען, וואָס איז „נישט גרעסער פון אַ כזית", וואָס איז איינגעשרומפען פון נישט עסען. אַלע יודישע עסקים האָבען עפּעס אַ טעם, ווי די באַוועלנע ציצה, וואָס זעהט זיך אַרויס פון אַ יודענס קאַפּטאַן. עס איז מעהר נישט ווי אַ זכר צו דעם אַמאָליגען תכלית. מיט די אַמאָליגע שענע פראַנזען פון אַ יודישען בגד האָט דאָס נישט מעהר צו טהאָן, חוץ דעם נאָמען זיינעם.

דאָס איינענע איז מיט דער יודישער רוחניות, האָטש זי גיעט אַ גרויסע לינדערונג דעם יודישען קבוץ און בערוהיגט אָפט דעם צווועהטאָגטען יודען אין קלויז ביי אַ בלאַט גמרא, אָדער ביי אַ חומש שטיקעל — דאָך האָט זי קיין שום שייכות נישט צו דעם לעבענדיגען קאָכענדיגען טאָג אַרום.

דאָס יודישע גייסטיגע לעבען איז אַזוי אָבגעריסען פון זיין מאַטעריעלען לעבען, ווי דאָס לעצטערע פון לעבען בכלל.

אין אַבראַמאָוויטשעס וועלט איז דער יוד צוריסען אין מעהר׳ע שטיק און ער מאַכט אויף דעם בעאָבאַכטער דעם איינענעם אײַנדרוק, ווי מאַנכע ריעזען־שלאַנגען, וואָס מען האָט אָבגעהאַקט דעם קאָפּ פון לייב: סיי דאָס לייב מאַכט קאָנוואולסיווע בעוועגונגען, סיי דער קאָפּ שטעקט אַרוים זיין צונג און חאַפּט זיך בייסען מיט זיינע גיפטיגע צייהן. דער יוד אין קלויז איז נאָר אַ האַלבער יוד; אויפ׳ן מאַרק איז נאָר דער לייב זיינער. און אין ערגעץ איז ער נישט קיין גאַנצער, און אומעטום איז דאָס נאָר אַ זכר פון אַ לעבעדיגע בעשעפעניש.

מיט אַבראַמאָוויטשען הויבט זיך אָן די גאַנצע פעראַכטונג צו אַ קבוץ, וואָס טראָגט זיך אַרום מיט דעם געדאַנקען, אַז דער אויבער־שטער אַליין האָט זיי אויסדערוועהלט צווישען אַלע פעלקער, און וואָס איז אין דער אמת׳ן דיער ערגסטער עקזעמפּלאַר אונטער די פעלקער, וואָס לעבט שטענדיג אַ האַלבען לעבען, וואָס שלעפּט־נאָך נאָך זיך אַ טויטען גוף, און טראָגט אויף זיך אַ מוח פון אַ פערחלום׳טען נישט היגען מענשען.

אַ דאַנק ר׳ מענדעלי׳ס רעאַליזם האָט דער יוד זיך דערפיהלט אַלס אַ בריה, וואָס איז דורך און דורך נישט צוגעפּאַסט צום לעבען, האָט זיך אָנגעהויבען אַ קלערערעם קריטישעם פערהעלטנים צו זיך אַליין, אַלס צו אַ קינד פון אַ פאָלק, וואָס פאָדערט נייע אידעאַלען אום אויפגעבויט צו ווערען.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וואָס איז אַ קינד פון דער השכלה־עפּאָכע, וועלכע האָט צוערשט אָנגעהויבען רעאַל צו דענקען, האָט טיעפער בענומען די אידעען פון זיין עפּאָכע, אַלס אַלע אַנדערע פון זיינע צייט־חברים. אין דער צייט, ווען די מייסטע פון דער עפּאָכע האָבען זיך נאָר בעגנוגענט מיט אַן׳אָבערפלעכליכער קריטיק — האָט ער גענוי־מען פאַנאַנדערצוגליעדערען דעם גרויסען יודישען קבוץ, די הויפּט־סבה פון אַלע יודישע נישט־נאָרמאַליטעטען. און ווען מיר ווילען פעראייניגען די רינגען פון אונזער היינטיגער צייט מיט דער צייט פון דער השכלה־עפּאָכע — מוזען מיר זיך צוערשט פעראייניגען מיט אַבראַמאָוויטשען, וועלכער איז דער נאַטירליכער איבערגאַנג פון היינט צום אַמאָל. און ווען מען נעהמט אין בעטראַכט די הויפּט־מעלה פון ר׳ מענדעלעס שאַפען, וואָס איז דער קרוין פון זיינע ווערק — דענמאָלסט ווערט אונז נאָך דאָס אַ סך קלערער.

די הויפּט־מעלה פון אַבראַמאָוויטשען בעשטעהט אין דער פאַנ־

שאַזיע צו זעהען אין איטליכען פּרט דעם כּלל, אין איינצעלנעם דאָס אַלגעמיינע און אַזוי דאָס קונציג צו מאָלען, אַז אויס יעדעם פּרט שיינט אַרויס דער כּלל. און דאָס קאָנען נאָר די, וואָס זעהען דאָס לעבען סינטעטיש, בּיי ועמען דער שטראָם פון מענשליכען קיום צופאַלט נישט אין איינצעלנע טראָפּענס. נור די נשמה, וואָס טובל'ט זיך אין אַ ברייטערען לעבען, ווי דאָס אייגענע פּערזענליכע, וואָס זעהט די וועלט נישט דורך די שפּאַקולען פון אייגענעם ענג-עגאָאיסטישען בּליק, איז בּכח צו זעהען אין צו פיהלען שטענדיג דעם גרויסען כּלל, די אַלגעמיינע נשמה פון אַ קבוץ. און בּיי ווענינען פּאָר און נאָך אַבּראַמאָוויטש'ן געפינען מיר אַזאַ ברייטען סינטעטישען קוק אויפ'ן יודישען לעבען.

IV.

צייט שלום יעקב אַבּראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבּען שאַפען, זענען אַוועק 50 יאָהר. און חאָטש דאָס יודישע לעבען האָט זיך אין דער צייט געענדערט אַ ביסעל, דענאָך האָט עס נישט אויספּעי'ט איננאַנצען אויסצומעקען די גרונדציגע פון יודישען לעבען. נאָך עד היום זעהען מיר פּאַר זיך די וואָכענדיגע קדושה אין יודענס לעבען, ווי ר' מענדעלע האָט אונז זי געשילדערט אין זיינע פערשיעדענע ווערק, ד. ה. דער נעגענזאַץ פון גייסטיגען און מאַטעריעלען לעבען אין אונז אין דער כּח זיי צוזאַמענצומישען, אָבער זיי נישט צו פעראייניגען. נישט אויסגעמעקט איז נאָך פון דער צייט די גרימאַסע, די העויות פון דער יודישער גאַס, ווי ס'האָט זיי געזעהען ר' מענדעלע אויף די ירידען און אויף יודישע אַסיפות און אַז. וו. שלום-עליכם, וואָס רופט זיך אַליין אָן „דער ליבּעראַרישער אייניקעל פון ר' מענדעלי", האָט 25 יאָהר נאָכאַנאַנד — ווייטער ענטוויקעלט און פערבּרייטערט דאָס בּילד, וואָס אַבּראַמאָוויטש האָט איהם אָנגעציכענט. מנחם-מענדעל פון יהופּיץ, וואָס איז אַזוי נאָהענט צו אונזער צייט, איז אַ לייבּליכער קרוב סיי פון ר' אַלטער'ן סיי פון פישקען סיי אפילו פון ר' מענדעלען אַליין. אין די קליינע שטעדטלעך, אפילו אין אַ „שטעדטעל" פון אַש, לעבען נאָך היינט די אייגענע געמיטה'ס-שטימונגען, וואָס אַמאָל אין קאַבּצאַנסק.

אלס בעסטער בעווייז קען דיענען מאַקע „דאָס שטעדטעל" פון אַש, וואו מאַנכע ימים־נוראים־מאָטיווען זענען מיט אַנדערע ווערטער נאָר איבער־גע'חזר'ט געוואָרען, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט שוין געשילדערט אין זיין „ווינשפינגערל".

ר' מענדעלי, נישט קוקענדיג אויף די 50 יאָהר, איז איינגעדרונגען אין אונזערע נייעסטע ליטעראַטור אומעטום, זיין איינפלוס, זיינע שפּורען געפינען מיר ביי די עלטערע, ווי ביי די יונגסטע פון די יונגסטע. מען דאַרף נישט זיין קיין טיעפער קענער, אום דאָס צו האָפען אויף'ן ער־שטען בליק. נאָך ער היום לעבען אונזערע יונגע מיט דעם פּסיכאָלאָ־גישען סינטעז, וואָס ר' מענדעלי האָט זיך געמאַכט מכח דער יודישער מאַסע. און אַזוי ווי דאָס נייע לעבען האָט נאָך נישט בעשאַפען, נאָך דער אַלגעמיינער צוריסענקייט, אַ נייעם כּללישען יודישען פּנים, האָבען מיר דערווייל'ע קיין אַנדער סינטעז, חוץ דעם וואָס עס האָט אונז געגעבען אַבראַמאָוויטש.

דאָס אַלץ איז נויטהיג צו דערמאָהנען דעם לעזער, ווען ער געהט צו, צו דער יובילעאום־אויסגאַבע פון ר' מענדעלי'ן. וואָס טיעפער ער וועט שטודירען די נייע אויסגעבעסערטע און פאָלשטענדיגע אויסגאַבע, אַלץ טיעפער וועט ער דערפיהלען, דאָס אַבראַמאָוויטש, נישט קוקענ־דיג אויף דעם, וואָס ער שרייבט שוין 2 דורות, איז איינער פון די, וואָס שטעהען אונז אַם נאָהענטסטען פון אַלע יונגע. וויל מען בעקומען אַ טיעפערען בעגריף פון יודישען קבוץ, מוז מען געהען צו די וואָר־צעלען פון יעדען קבוץ. אין ערגעץ זענען אָבער די וואָרצלען נישט אַזוי נאַקעט אַרויסגעשטעלט פאַר אונזערע בליקען, ווי אין די ווערק פון אַבראַמאָוויטש.

אין ים פון יודישען לעבען איז ר' מענדעלי די העכסטע פיגור. ווילען מיר מעסטען די ווייטקייט אונזערע, קוקען מיר זיך איין אויף איהם. ווילען מיר וויסען, ווי ווייט מיר זענען געגאַנגען פאָרויס, וואַרפען מיר אונזער בליק אויפ'ן „זיידען", און ווילען מיר גענויער בע־גרייפען דעם פּנים פון היינטיגען יודישען לעבען, קוקען מיר זיך גענוי צו צו די העווית פון ר' מענדעלי'ן.

און בעת אַנדערע האָבען שוין מיטעלערע ווערען פערגאַנגען, שטעהט ער נאָך אַלץ אַ קאָפּ העכער פאַר אַלע זיינע יאָהר־חברים אין

אנ'אייניקעל דעם זיידען.

כאלענט, ער איז דער שפיץ טהורם, נאך וועלכען מיר מעסטען די כיילען פון אונזער גלות=רייזע, נישט אימליכען איז בעשטימט צו זיין א מאסשטאב פאר די ווייטערע ענטוויקלונג פון א פאלק.

פאר דעם טיעפערען לעזער איז שלום יעקב אבראמאוויטש אונ־זערער זיכערסטער מאסשטאב.

בעל מחשבות.

ש. ביגער

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש

שלום יעקב אבראמאוויטש.

(פון א רעפעראט צו זיין 75=יעהריגען יובילעי)

... אַבראַמאָוויטשעס ליטעראַרישער נאָמען — מענדעלי
מוכר ספרים — איז אַליין אַ ווערק, אַ געשטאַלט, אַ איבערגאַנגס=
טיפּ פון אַ איבערגאַנגס=צייט. מיט אַ סך געזיכטער און מיט איין שמיי=
כעל אויף זיי אַלעמען. מיט איין רוהיגען, איינגעהאַלטענעם, כמעט
פערגליווערטען און דאָך לעבעדיגען שמייכעל. אַ לעבעדיגע עראינערונג
פון אַ געשטאָרבענער עפּאָכע. מענדעלי האָט זי אָבגעוואַשען, אָנגעטהון
אין בגדים פון איין פאַרב און איין שטיק און בעהאַלטען לזכרון פאַר
די קומענדיגע דורות...

דאָס יודישע לעבען איז ניט געשטאַנען אויף איין אָרט; ס'האָט
דורכגעמאַכט פאַר דער צייט פערשיעדענע פעריאָדען, „עפּאָכען”. אויף
יעדע פון זיי האָט זיך מענדעלי אָבגערופען, זיך אָבגערופען אויף זיין
אייגענעם שטייגער; יעדע פון זיי האָט ער בעלייט מיט זיין איראָנישען,
ניט גאַנץ אָפענעם בליק, מיט זיין אַמאָל בייזען, אַמאָל מילדען, אָבער
שטענדיג אונפערטרוויליכען שמייכעל... דאָך איז דער שרש מענדעלי'ס
שטעקען געבליבען אין דער פריהערדיגער עפּאָכע, אין דער עפּאָכע,
וואָס אָנגעהויבען האָט זי זיך פאַר איהם און וואָס ער האָט דאָך איינ=
געקריצט אין איהר זיין נאָמען, אריינגעשריבען אין איהר זיינעם אַנ'=
אייגענעם קאַפּיטעל. דאָס א'ז די תקופה, ווען איין מענש מיט אַ שאַרף
אויג האָט געקענט שוין זעהען, אַז די השכלה האָט צווי פּנים'ער:
אייגם אַ יודישליכעס „באהליך”, אין דער היים, אויף די שאַל=
קעס און אין דער וויבערשער שול, וואו מען איז געזעסען בעהאַלכע=

נערהייט, מיט מסירת-נפש און מיט דער הנאה, וואָס מ׳האָט פון אַ זאַך, וואָס מען טאָר ניט, און געלערנט דקדוק און דייטשען אלף-בית, און געקוויקט זיך מיט די „קורצע שורה׳לעך", און געקאָכט זיך וועגן דער „טאַקסע" און וועגן דעם רב, וואָס וויל ניט מתיר מאַכן „קטניות בפסח", — און דאָס צווייטע געזיכט — אַ דייטשעם — „בצאתך", אין דער פרעמד, אין „דער גרויסער וועלט", וואוהין דער משכיל, דער פריהערדיגער אידעאַליסט און יודישער פאַטריאָט, פלעגט אוועקגעהען, בעקומענדיג אַ דיפּלאָם, אַ הכשר אויף אַראָבוואַרפען פון זיך דעם יאָך פון דער אַלטער, בית המדרש׳דיגער יודישקייט. מען האָט שוין געקאָנט, זאָג איך, זעהען דאַמאָלס, אַז אויפ׳ן עץ הדעת פון דער השכלה וואַקסען, אַ חוץ גן-עדן-עפּעלעך, אויך אַנדערע, ניט אַזוינע געשמאַקע. מענדעלי האָט עס געזעהען. מיט די פינגער האָט ער גע-טייט אויף דעם, וואָס איז פאַר אַנדערע נאָך בעדעקט געווען מיט אַ שלייער. דער פערדינסט — און די פּראָבלעם — פון אַ מענשען, וואָס איז מעהר ווידער אַנ׳עכא פון זיין צייט — בעשטעהט דערין, וואָס, זייענדיג אַליין פערגלענדעט פון דער צייט, צו וועלבער ער געהערט, עפענט ער איהר דאָך די אויגען. געוויס האָט מענדעלי ביי זיין צייט גענומען אַ סך, ער האָט איהר אָבער געגעבען מעהר, וויפיעל ער האָט גענומען. די סמנים, וואָס די השכלה-צייט האָט אויף איהם איבערגע-לאָזען, זענען ריין-אויסוועניגסטע. אינערליך האָט די השכלה אויף מענדעלען שפּעטער אַ פערקעהרטע ווירקונג געהאַט: זי האָט איהם גע-טריבען צו ווערען אויס משכיל, אַריינצוברענגען אין דער יודישער ליטעראַטור טענדענצ׳ען, וואָס דעם טיפּישען משכיל זענען זיי פרעמד. דער טיפּישער משכיל — ווי בכלל יעדער טיפּישער אָנהויבער פון אַ נייער עפּאָכע — איז נאַאיוו; ער רעדט, דאַכט זיך, וועגען שכל הישר און אַליין איז ער אַ ראָמאַנטיקער, און דער קאָפּ איז ביי איהם אָנגעשטאָפּט מיט פאַנטאַזיעס; ער׳ האָט ליעב מליצה, ד. ה. זיסע און שענע — און ס׳מאַכט ניט אויס, יוען פוסטע — רייד; פון קלאָרע דבורים האַלט ער נישט, ער קעהרט זיך אָב פון זיי מיט פעראַכטונג; קלאָר איז אין זיינע אויגען נאָר דאָס קומענדיגע, דאָס געוואונשטע. אינ׳ם היינט זעהט ער שאָטענס און הערט נאָר דאָס פליגעל-גערויש פון די פלעדערמייז אין דער דונקעלער לופט, — פּרטים געהען איהם נישט אָן.... קורץ, ער האָט אַ שם פאַר אַנ׳אפּיקורס — און אין דער ברוסט צאַפּעלט זיך ביי איהם, נעבעך, אַ גלויביג, אַ קינדיש האַרץ. מענדעלי איז דער היפּך פון

דעם, דער היפך פון קינ־ישקייט (אפשר דערפאַר האָט ער ליעב אזוי די קינדהייט און גיט איהר אָב זיינע האַרציגסטע שורות). מענדעלי איז דער היפוך פון ראָמאַנטיק, מענדעלי איז ניכטערקייט, קלאָרקייט, ער איז געבוירען געוואָרען מיט אַנ׳אויג, וואָס זעהט דאָס קלענסטע, ער זעהט דאָס ווייטסטע, אפילו זיך אַליין זעהט ער גוט (ווי היוך דאַרף מען זיך שטעלען צו זעהען זיך!), ער איז אַנ׳אַנאַליטיקער, ער איז די פערקערפערטע פקחות. ווען ער מאַכט זיך תמעוואַטע, איז די פקחות נאָך קענטיגער. פון אַלע יודישע שרייבער איז ער דער געניטסטער אין לעבענס־זאַכען, ווען ער ־עדט מליצה, איז עס מעהר ניט ווי מליצה, לשון, סטיליזאַציע, דער אינהאַלט איז שטענדיג ביי איהם אַנ׳איינ־פאַכער, אַ רעאַלער.

מענדעלי איז ניט קיין טיפּישער משכיל, ער האָט געשאַפען אַ נייעם טיפּ משכיל. ער האָט געשאַפען מענדעלי׳ן, אַ משכיל, וואָס בלייבט אינוועניג אין ־ער אידישער מאַסע, אַ משכיל אַ רעאַליסט, אַ משכיל אַ סקעפּטיקער, אַ הומאָריסט. (ס׳אַראַ אונגעריכט צונויפפאָרונג!) אין מענדעלי׳ן זענען פאַראַן סתירות, ער זאָגט אַליין, אַז אין איהם זיצען צוויי מענדעליך; אי קינ־סטלעריש, אי פסיכאָלאָגיש איז ער ווייט פון האַרמאָניע, אָבער וואו האָט איהר געזעהען אַ פערשטעלטען, וואָס זאָל זיין האַרמאָניש? און מענ־עלי איז אַ פערשטעלטער. פערגעסט אָן די סתירות, וואָס אין איהם, וועט איהר זעהען יעדענפאַלס, אַז ס׳איז אַ טיפּ, וואָס אין דער השכלה־ליטעראַטור, אַז איהר זאָלט איהם זוכען מיט ליכט, וועט איהר נישט געפינען. שוין די סתירות גופא, אויב איהר ווילט, איז אַ נייס. אין דער השכלה־ליטעראַטור זענען נישטאָ קיין מענשען מיט סתירות, דאָרט איז ניטאָ קיין קאָמפּליצירטהייט, די מענשען זענען דאָרט אָנגעצויגען אַזוי ווי אויף שנירלעך, דאָ אַזאַ סאָרט שנירעל, דאָ — אַנ׳אַנדערער; אינמיטען מישט זיך אַריין אַ מאָל דער צבוע׳ק, אָבער צביעות איז נישט קיין אינוועניגסטע סתירה. מענדעלי האָט אַריינגעבראַכט אין דער אידישער ליטעראַטור די אינוועניגסטע סתירה, דעם אינוועניגסטען קאַמפּף, ער איז געקומען מיט ספקות, וועלכע האָבען זיך דעם משכיל נישט גע׳חלומ׳ט אפילו — — —

אויסוועניגסטע סמנים האָט דאָך דער משכיל, ווי איך האָב געזאָגט, איבערגעלאָזען אויף מענדעלי׳ס שאַפען. אויסערליך האָט מענדעלי פיינד זיך אָבצושיידען פונ׳ם כלל. צווישען דעם פרומען פאַר־צייטיגען עולם איז ער אַ פרומער און אַ פאַרצייטיגער, צווישען משכילים—

אַ משכיל. ער איז „אי אַהין, אי אַהער״, עהנליך צו יאַקאָבזאָהן אינ׳ם „קליינמענשעלע״. דאָס זענען אָבער איינצעלהייטען, קלייניגקייטען, נישט מעהר. פון די איינצעלהייטען און קלייניגקייטען, וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער צייט, אין וועלכער מען לעבט, איז זיך שווערער אַמאָל צו בעפרייען, ווי פון איהר׳ע גרונד־יסודות.

ווילען מיר אָבער אויפזוכען די גרונד־יסודות פון מענדעלי׳ס שאַפען, מוזען מיר זיך ווענדען ניט ספעציעל צו דער השכלה, נאָר בכלל צו דער סביבה, אין וועלכער מענדעלי איז אויסגעוואַקסען: די השכלה איז נאָר איינע פון די קרעפטען, וואָס האָבען געווירקט אין דער סביבה. אמת, זי האָט רעאַגירט אויף אַ ל ע כחות, אויף אַ ל ע עלעמענטען פון דעם אַרומיגען לעבען, און אַז מען רעדט וועגען איהר, רעדט מען וועגען אַ געוויסען פערהאַלטען זיך צו אַ ל ע קרעפטען, צו אַלע עלעמענטען פון דער אידישער סביבה; מענדעלי איז אָבער צו נאָהענט צום לעבען, ער זאָל עס געניסען פון אַ צווייטער האַנד; געוויס האָט ער זיין חיות געשעפּט פון ערשטען מקור, און מען דאַרף זיך דעריבער ווענדען ניט צו דער השכלה, וואָס איז מעהר ניט, ווי אַ אידעאָלאָגישע אָבשפּיגלונג פון לעבען, נאָר צום לעבען זעלבסט.

אין דאָס לעבען פון יענער צייט פיהרט אונז אַריין די יוגענד־ביאָגראַפיע אַבראַמאָוויטשעס.

זי דערנעהענט אונז, אגב, ניט נאָר צום אויסוועניגסטען, ס ב י ב ה׳ ש ע ן, נאָר אויך צום מעהר אינטימען — פערזענליכען קוואַל פון מענדעלי׳ס שאַפען.

אין מענדעלי׳ס ליטעראַרישען שאַפען איז פאַראַהאַן אַסך אויטאָ־ביאָגראַפישעס; דער גרעסטער און — אין קינסטלערישען זין — בעסטער טייל פון מענדעלי׳ס ווערק איז אָנגעזעטיגט ניט אַזוי פון קינסטלערישער פאַנטאַזיע, ווי פון קינסטלערישער ערינערונג. קיינער פון די יודישע שרייבער איז ניט נאָהענט אַזוי צום טיפּ פון מעמואַרען־שרייבער, ווי מענדעלי, קיינער פון זיי האָט אַזויפיעל ניט אויסגענוצט זיינע אויסוועניגסטע פערזענליכע ערפאַהרונגען ווי ער, און קיינער, דוכט מיר, האָט נאָר ניט געהאַט אַזויפיעל אויסוועניגסטע—און דערצו נאָך אַזוינע ריין יודישע—ערפאַהרונגען; יעדענפאַלס האָט זיי קיינער ניט פערוואַנדעט אַזוי קינסטלעריש־בעוואוסטזיניג, ווי מענדעלי. איינס פון די לעצטע ווערק זיינע, ש ל מ ה ר׳ ח י י ם׳ ס, אַ בילד פון יודישען לעבען אין דער ליטאַ, (1898) — האָט ער לכתחילה געשריבען אָנ־שטאָט אַנ׳אויטאָביאָגראַפיע.

שלום יעקב אבראמאָוויטש.

שלמה ר' חיים'ס — דאָס איז שלום יעקב בן חיים משה אַבראַמאָוויטש. קאַפּוליע (Копыль) מינסקער גוב. סלוצקער אויעזד — דאָס שטעדטיל, וואו ער איז אין 1835 געבוירען געוואָרען, איז אַ טיפּיש ליטוויש שטעדטיל. עס געהערט צו אַ פּריץ. אַז ס'איז פאַרהאַן אַ פּריץ, זענען פאַרהאַן מעשיות, לעגענדעס וועגען פּריץ. פאַרהאַן יודען מקורבים דעם פּריצ'ס, איינגעהער אין „הויף". דער פּריץ נעמט צינזען ביי שטעדטיל. דער פּריץ מאַכט גזרות אויף יודען, טוט חסדים מיט יודען... און די בענעמונגען פון שטעדטיל צום „הויף" שפּיגלען זיך אָב, ווי אין אַ טראָפּען וואַסער די זון, די בענעמונגען פּנ'ם געטא צו דער וועלט. אויפ'ן קאַפּוליער תושב ווירקט נישט נאָר די צוציהונגס-קראַפט פון „קהל", פון געטא, נאָר אויך די אָבשטויסונגס-קראַפט פון „הויף", פון דער פרעמדער אַרומיגער וועלט. און הינטער קאַפּוליע לאָזט זיך אַראָב דער הימעל אויף דער ערד, יעדענפאַלס לאָזט זיך אַראָב אַ שלייער אַ געדיכטער, און מען זעהט דורך איהם נעפּעלדיגע פאַנטאַסטישע געשטאַלטען: די הרי-חשך, די מדבריות מיט די עקדישען, סמבטיון מיט די רויטע יודעלעך... ליטעראַטור, וואָס זיהר מקור זענען זכרונות פון קאַפּוליע, דאַרף האָבען — און זי האָט טאַקי ביי מענדעלי'ן — אַנ'איינענאַרטיגע, ניט נאָר קיין געהעהגליכע פאַרב; ביי מענשען, וואָס קומען פון דער וועלט, פון „אייראָפּע", קאָן זי אַמאָל ניט גאָר נושא חן זיין. אַנ'אמת'ער יוד אָבער זוכט ניט קיין כבוד ביי דער „וועלט", ער האַלט זי ניט פאַר קיין מבינ'טע..

אַזוי-צו-אַזוי, קאַפּיליע איז אַנ'איינגעפונדעוועט, יחוס'דיג שטעדטיל, מיט אַנ'אַלטען בית-עולמו, מיט פּנקס'ן, נאָך פון פאַר דער ערשטער שרפה... אַ שכן האָט זי — אַ בארג, מ'רופט איהם „שלאָס". אַ סברה, אַז אַמאָל, גאָר פאַרצייטען, זענען געזעסען דאָרט פירסטען ליטווישע, האָבען געלעבט אַ פירסטליך לעבען, און זיי איז אַודאי אויף זינען ניט אַרויף, אַז ווען עס איז וועלען יודישע קינדער, חדר-יונגלעך, קינדרים מיט פערשמירטע פּנימ'לעך, זיך שפּילען דאָ אין נים שבת און יום-טוב און בין-הזמנים *)... און אַלטע יודען און יודענעס וועלען האָבען, וואָס צו דערצעהלען... און אויף די פּריזבעס זומער און אין די

*) „Изъ Николаевской эпохи". Воспоминанія И. А Паперны. Пережитое II.

לאַנגע, אומעטיגע ווינטערדיגע אָווענדען נעבען גרויסען אויווען, בײ'ם „לוטשניק", און אונטער'ן אויווען אין שול, און אויף דער אויבערסטער באַנק, אין באָד, להבדיל, האָט מען ניט געשוויגען: שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט זיך בערג מיט מעשיות אָנגעהערט. מעשיות פון דובס'ן און פון מכשופים און פון גלחים און פון משומדים און פון „בער־לינער" און פון נאַפּאָלעאָנען און פון תוגר און פון ניט גוטע און פון שפּרעכערס און טאַטערס... אַגב, די טאַטערס האָבען געוואוינט טאַקע גופא אין קאַפּוליע, אין דער גויישער גאַס; פערשטעהט זיך — ע ר ל י ם; פאַר שטעדטעלדיגע, פאַר אייגענע האָט זײ קײנער נישט געהאַלטען. אין זײער גאַס, אַז מען פלעגט געהען, פלעגט מען נעמען אַ שטעקען, און כּיט אַ שטעקען איז מען אויך ניט גאָר זיכער געווען. דאָך פלעגט דער קלײנער ר' מענדעלי זײ זעהען אי אין דער הײם שבת, װען דער ערל פלעגט די ליכטער אַראָבנעהמען און די ערל'טע — די ציג אויסמעלקען; אי אין שול, וואו ער, דער שבת־גוי, פלעגט לע־שען די ליכט, אי אין מאַרק אויפ'ן ירידֿ, אי אויפ'ן וועג, וואָס פיהרט אין וואַלד, וואוהי̇ן דער היטציגער אומרוהיגער שלום יעקב פלעגט זיך פערקלײבען אַמאָל. און די אַלע שטעדטישע אָדער דאָרפישע ג אַ ו ר י־ ל ע'ם און מ י ק י מ ע'ם, וואָס זענען צוזייט איבער מענדעלי'ס ווערק און זענען געמאָלט אַזוי וואַרהאַפטיג און מיט אַזאַ הומאָר; — די אַלע שבת־גוים און אַזוי גויים, שפּרעכערס און שפּרעכערינס, סײ די, וואָס זענען מבין, און סײ די, וואָס זענען ניט מבין בלשון, — זײ אַלע האָבען ניט אײנמאָל שבת זיך מיט קאַפּוליער חלה געקוויקט און פערביסען בײ אַ קאַפּוליער שענקיער אָהן אַ פּאַטענט. גלײך פון שטעדטיל אָדער פון דאָרף, פרישע, לעבעדיגע, ווילדע און גוטמוטיגע, אַזוינע פרעמדע און דאָך נאָהענטע — האָט זײ מענדעלי אין דער ליטעראַטור אַרײנ־געבראַכט.

אָבער וויכטיגער איז דאָס, וואָס קאַפּוליע האָט מענדעלי'ן געגעבען שטאָף פאַר זײנע יודישע פאַרשוינען, פאַר זײנע קהל'ס־לײט, זײנע גבירים און קבצנים, קאָבלעפלעך און טעלערלעקער און בטלנים שדכנים, מלמדים, מקבלים מחברים, קלײנע מענשעלעך; פאַר זײנע יודינעס און „קלײנע יודעלעך", — כל הקהל הקדוש הזה, די גאַנצע הײלינע, אָרימע, געליבטע און געהאַסטע עדה.

אין קאַפּוליע זענען געווען אַלע אינסטיטוציעס און חברות, אָהן װעלכע אַ קהלה איז קײן קהלה ניט: אַ שולהויף מיט קלויזען מיט אַ

תלמוד־תורה, מיט אַ קהלס־שטיבעל, מיט אַ הקדש, מיט אַ חברה־קדישא, מיט אַ טאַקסע, מיט אַ באָד, להבדיל, מיט רבנים, דיינים, חזנים, גבאים, כלי־קודש, רופאים, באַנקעס־שטעלער, בעל מופתים, אָבשפּרעכער, מיט אַ „מסור" אפילו. אין קאַפּוליע האָט דער קינפטיגער פאָלקסדיכטער אָנגענומען זיך מיט איינדרוקען און געשטאַלטען פון'ם קהל'שען און שטובינגען לעבען אין יענער צייט.

קאַפּוליע איז אָבער ניט נאָר אַ מוסטער־שטאָדט געווען פון יודי־שע „פּאַראָנדקעס", פון יודישע פּרנסות, פון יודישען דלות; קאַפּוליע איז אויך געווען אַ מקום־תורה „איין אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, וואו די איינוואוינער זענען כמעט אַלע לומדים, וואו דער בית־המדרש, דער קלויז איז פול מיט בעלי הבתים און בעלי הבית'לעך, וואָס זיטצען און לערנען, אויך מיט ישיבה־בחורים, פּרושים פון דער פּרעמד, וואָס פערלאָזען ווייב און קינד, קנייטשען די גמרא און עסען טעג; וואו אַלע פאַרנאַכט בין מנחה למעריב, פערקלייבען זיך אַרום בעזונדערע טישען בעלי־מלאָכות און נאָך אַנדערע פון'ם עולם, צו הערען אַ גוט וואָרט פון די פירזאָגער דאָרט — ביי איין טיש — מדרש, ביים צווייטען — „עין יעקב", ביי'ם דריטען — פּסוק, ביי'ם פערטען — חובות הלבבות וכדומה אַזעלכע חקירה־און מוסר־ספרים; וואו שבת און יום טוב ווערט פון בעלעמער נעבען אָרון־קודש געזאָגט פלאַמענדיגע דרשות, וואָס צינ־דען אָן דאָס הארץ פון די כנסת ישראל מיט הייליגע ליעבע צו דער שכינה, וואָס זענען געווירצט מיט טרייסט־ווערטער פון די נביאים, מיט משלים, קלוגע, שאַרפע, גלייכווערטלעך פון די חכמים, מיט אַ קול, מיט אַ ניגון, וואָס דערקוויקט, צונעהט זיך אין אַלע אברים"*)...

אין איינער פון די דאָזיגע שולען האָט געלעבט יונגעלוויז אויך שלום יעקב. דאָ, אינ'ם „בית־היוצר לנשמת האומה", האָט ער אריינגעזויגען אין זיך דעם פאָלקס־גייסט און טראַדיציע, דאָ האָט ער די קלי־טשע, די כנסת ישראל, אין דער געשטאַלט פון אַ פּרינץ געזעהען, דאָ האָט ער געלעבט אַ לעבען, אַ לעבען פול רוחניות, וואָס האָט קיין שייכות ניט צו דער ווירקליכקייט און צום חשך און צום דלות פון דער ווירק־ליכקייט... בעת ער איז אַריינגעטהון געווען אין חומש, איז ער אַרומגע־רינגעלט געווען מיט „וויינגערטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און

---

*) שלמה ר' חיים'ס.

איילבערטען, פימסע־האָלץ און בוקסענבוימער". פון לעבעדיגע מיני בעד־
שעפעניש האָט ער געוואוסט: אַ ווילדטיער, אַ לינדענוואָרם און אַ פּיפּער־
נאָטער, אַ לעמפערט, אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוסטען אויף קוואַלען
וואַסער, אַ שור הבר און אַ טירקעלטויב *). ער איז אויסענגעוועזן אין
ארם נהרים, אין כנען, אין מצרים, אין פרס ומדי, אין שושן הבירה
דאָרט און נאָך אין מדינות, פון הודו ביז כוש, אויך אין דער וויסטע־
ניש און מדבריות אין אָנגעזעהען זיך, אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פיעל
וואונדערליכע זאַכען **). דער תלמוד, דער פאַרצייטיגער ריעז, „דער
עוג מלך הבשן פון דער וועלט־ליטעראַטור", ווי מענדעלי רופט איהם
אָן אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, דער תלמוד איז אין זיינע אויגען עפּיס אַ
יריד אויפ'ן הימעל, עפּיס קויפט מען און מען פערקויפט און מען בייט,
און מען שרייט און מען דין־תורה'ט זיך... דער תנא־קמא און אַנדערע
וואונדערליכע אונבעקאַנטע נעמען האָבען אָבגעלעבט אין זיין פאַנטאַזיע,
נעקראָגען פלייש און בלוט... מיט פערגעניגען און ענטציקונג האָט ער
אומגעשפּאַצירט אינ'ם „ברייטען און ווילדען פעלד" פון די אגדתות, וואו
דער הימעל לאָזט זיך אַראָב אויף דער ערד און די ערד ווערט פער־
הימעלט *), די אגדה האָט געשפּייזט די פאַנטאַזיע, דער פלפול —
דעם מוח; ווי עס חייזט, האָט ער מעהר פעולה געהאַט, ווי די פאַנ־
טאַזיע, און דער שפּעטערדיגער „יודישסטער יוד" („יהודי היהודים")
איז, ווי אַלע זיינע דוברים, יונגעלוויז שוין „אַ קליין יודעלע" געוועזן,
אויפ'ן גאַס שפּיעלט ער זיך, שטיפט, בטבע איז ער אַ קאָכיגער, אַ
הייסבלוטיגער, „אַ יונגעל מיט ביינער", אָבער אין חדר צי אין קלויז
ביי דער גמרא, — דאָ ווייזט זיך אַרויס אין איהם די רוהיגקייט און
מיושבדיגקייט פון שפּעטערדיגען תלמיד חכם. „לערנט ער, איז געלערנט,
ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אַריינגעטאָן אין לערנען"... פיער אַזוי־
נער פאַרטאָג ווינטער, אַלע שלאָפען נאָך, וועקט איהם דער טאַטע —
אינגאַנצען איז ער אַלט דאַן אַ יאָהר עלף — אין שול געהען לערנען
אַ בלאַט גמרא. אַזוי ווי אַלע יודען אַמאָל, האָט אויך ר' חיים משה
אבראַמאָוויטשעס פאָטער, געזעהען איבערגעבען דעם זוהן די ירושה
פון די עלטערן, די הייליגע תורה, ער זאָל זיין בעוואָפענט גייסטיג אוי־
קאָנען דינען, ווי פייערבערג רופט עס, אין גאָטס גוואַרדיע

---

*) שלמה ר' חיים'ס. **) דאָרט. ***) ספר הזכרון.

דער פאָטער האָט געהאַט אויף אַבראַמאָוויטשען קינדווייז אַ גרויסע און, ווי עס ווייזט, אַ גוטע ווירקונג. ער איז געווען אַ למדן אַ עהרליכער יוד, אָבער אויך וועלטליך: מיט אַ פען אין אַ האַנד, אַ בעל-לשון, אַ ריידער. „ער איז געווען, ווי מען זאָגט, אַ צו גאָט אַ צו לייט. זיין צייט איז געווען אָבגעגעבען צו דער פרנסה, צו תורה און אויך צו שטעדטישע זאַכען. יאָהרענלאַנג האָט ער געהאַלטען די טאַקסע פונ'ם פלייש אין דעם שטעדטיל. יאָהרענלאַנג אַוועק געווען אַקאַזיאָנער רב דאָרט, נישט בעלייננ צו ווערען דערפאַר. פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פוסקים פאַר יונגע לייט. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אריין, יענער אַרויס. קיין זאַך האָט מען נישט געטאָן אָהן איהם. וואו ערגיץ אַ שפּאַרעניש, אַ לאָדעניש, איז ער געווען דער פערמיטלער. בשעת עפּיס אַ נויט אין כלל-זאַכען פלעגט מען אָנקומען צו זיינם אַנ'עצה און וועגען אַלסדינג מיט איהם זיך מישב געווען"*). ווי עס ווייזט, איז ער געווען דאָס פאָרבילד, ווען מענדעלי האָט געשאַפען שפּעטער די סימפּאַטישע געשטאַלט פונ'ם קלוגען, רוהיגען תלמיד-חכם, דעם שטאָדטישען בעל-עצה, ר' בנימין („אַנ'אַלטע מעשה"; אין העבּרעאיש: „לא נחת ביעקב"). אין מענדעלי'ן אליין, אין זיין גלאַסענקייט אין זיין לעבענסקלוגהייט, אין זיין דערקענען אַ מענשען, און זיין ליעבע צום „דרך-הממוצע" איז פאַרהאַן אַ ניצוץ פון דער דאָזיגער חשוב'ער שענער פערזענליכקייט...

דאָס, וואָס זיין פאָטערס הויז איז פול געווען תמיד—דער אריין, יענער אַרויס, — דאָס האָט אַבראַמאָוויטשען קינדווייז שוין געגעבען די מעגליכקייט צוצוקוקען זיך צו כל'ערליי פאַרשוינען, צו כל'ערליי מינים יודען און יודענעס, צוהערען זיך צו זייערע רייד, אַכטונג געבען אויף זייערע תנועות. שוין קינדווייז האָט אַבראַמאָוויטש אַרויסגעוויזען די שאַרפקייט פון זיין אויג און די הנאה, וואָס ער האָט פון נאָכקרימען, פון מאַכען אַנ'אָנשטעל. „ס'איז אין איהם געלעגען בטבע, זאָגט מענדעלי וועגען שלמה'ן, ד. ה. וועגען זיך, — ס'איז אין איהם געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס, אויפצוכאַפּען באַלד ביי'ם ערשטען בליק יענעמס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה ווי ביי אַנדערע"**).

„דער פאָטער האָט אַזוי ווי געשפּירט, אַז פון זיין זוהן וועט אַרויס-

---

*) שלמה ר' חיים'ס. **) שלמה ר' חיים'ס

וואַקסען איה״ש אַ גדול, האָט ער געלעגט אויף איהם כחות מעהר, ווי אויף אַנדערע קינדער. זעקס יאָהר גיט ער איהם אָב צו איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאָל לערנען בייַ איהם תנ״ך. תנ״ך פלעגט מען מיט קינדער לערנען ווייניג: ראשית, איז תנ״ך סתם קיין למוד ניט, וויסען דעם טייטש פון פסוק — אויך מיר אַ קונץ, אַ יונגעלע נישקשה קען בעשטעהען וויסען אַ בלאַט גמרא מיט אַלע אויסרעדענישען; ווייַטער שמעקט פון תנ״ך מיט מליצה, מיט השכלה. אַבראַמאָוויטשעס פאָטער איז פון השכלה געווען ווייטליך, אָבער אַ מליץ איז ער געווען אַ פערברענטער, תנ״ך האָט ער ליעב געהאַט, האָט ער געוואָלט אויך זיין קינד זאָל עס קענען. דערמיט האָט ער אַבראַמאָוויטשען געגעבען דעם שליסעל צו לשון, ס׳איז געווען אייגענטליך דער אָנהויב פון מענדעלי׳ס השכלה...

אָט אַזוי האָט מענדעלי זיין ערשטען, הגם נאָך זעהר שוואַכען, טריט צו דער השכלה געמאַכט מיט דער הילף פון זיין אייגענעם פאָטער, מיט דער הילף פון אַ פרומען יודען, אָהן אַ שווערען קריזיס, אָהן אַ מלחמה מיט די אַרומיגע און אָהן דער ראָמאַנטיק, וואָס אין אַ מלחמה. שפּעטער, ווען ער איז גרעסער געוואָרען, און אונטער דער ווירקונג פונ׳ם איבערגאַנגס־אַלטער און פון דער נאַטור, וואָס אין תנ״ך און אַרום שטעדטיל, האָט אָנגעהויבען אין איהם עפּיס אויפצוכאַפּען זיך, עפּיס האָט איהם געצויגען ערגיץ, — שפּעטער האָט ער מיט זיך אַליין געפיהרט אַ שטרייט, בעהאַלטענערהייט אין די מחשבות פלעגט ער „זינדיגען״ און תשובה טהון, ווי דער [illegible]נער איז פון קינדער עלוים, אָבער אַנדערע זאָלען איהם רודפ׳ן — וועגען דעם ווערט אין זיין ביאָגראַפיע נישט דערמאָנט. און אַפילו מיט נאָטלאָבער׳ן דעם אַפּיקורס אין אַ צייט אַרום אין קאַמענעץ איז ער בעקאַנט געוואָרען דורך אַ פרומען יודען. און אַוועקגעפיהרט צו נאָטלאָבער׳ן האָט איהם דער שמש פון שול, וואו ער האָט געלערנט. דערפאַר, קאָן זיין, איז אַבראַמאָוויטש אַוועק פון שול, פון די ד׳ אמות של הלכה, נישט קיין פערביטערטער, ווי דאָס רוב משכילים אין יענער צייט; די יודען פון אַלטען דור, די פרומע, זענען ניט געווען זיינע פערזענליכע שונאים. און דאָס איז אפשר איינע פון די סבות, וואָס ער האָט זיך פערדאַלטען צום אַלטען דור מיט מעהר סבלנות, מיט מעהר אַכטונג, ווי אַנדערע משכילים, וואָס ער האָט געזעהען אין זיי ניט נאָר „פאַנאַטיקער״, נאָר אויך מענשען, און ער האָט דאָס יודישע פאָלק ניט איינגעטיילט, ווי אַנדערע שרייבער פון זיין, צייט אין

בּינסטערע" (חשובים, מורדי=אור) און „אייפגעקלערטע" (משכּילים, אורים), נאָר אין אונטערדריקער און אונטערדריקטע, אין עהרליכע און ניט עהרליכע. ער האָט איינגעפיהרט, אָנשטאָט דעם רעליגיעזען, דעם סאָציאַל=עטישען שטאַנדפּונקט. שוין אין זיין ערשטער יודישער ע־צעהלונג, אינ'ם „קליינמענשעלע", וואו עס זענען פאַרהאַן נאָך שפּורען פון דער אַמאָליגער, נאַאיווער השכּלה,— שוין דאָ איז ד"ר שטיינהערץ, וויל ער האָט אַ שטיינערנעם האַרץ, ווייל ער איז ניט קיין עהרליכער מאַן, צוגערעכענט צו די איסור וואַרגערס, צו די קליינמענשעלעך, — הגם ער איז אַ געבילדעטער, אַ משכּיל, פערקעהרט, אַ רב איז פאַרדאַן דאָ דוקא אַ סימפּאַטישער (הגם קינסטלעריש איז ער אַ שאָטען, אָהן בלוט און פלייש), און יצחק אברהם תּקיף פערלאָזט זיך אויף איהם, אַז ער וועט פיהרען די תּלמוד=תּורה אינאיינעם מיט גוטמאַנ'ען דעם משכּיל, און עס וועט ניט זיין קיין מחלקת צווישען זיי. גוטמאַן אַליין איז אַביסעל פערצוויבערט, און אויך וועקער אין דער „טאַקסע" איז אידעאַליזירט, אָבער אויך זיי זענען פריהער ווי אַלץ ניט סותם משכּילים, נאָר עהרליכע זויבערע לייט, אידעאַליסטען, יודישע פּאַטריאָטען. און אויך דער משכּיל רפאל (ווינשפינגעריל) איז פריהער ווי אַלץ אַ עהרליכער, געניטער וועלטליכער סוחר, און וויפיעל אַזוינע עה־ליכע לייט, איידעלע נאַטורען, אידעאַליסטען ווייזט אונז מענדעלי צווישען די אַלטע, די פרומע? וואו האָבען מיר ביי די שרייבער=משכּילים געהאַט אַ ר' בנימין („אַנ'אַלטע מעשה"), אַ ר' אברהם („ווינשפינגעריל")? מענדעלי מוסר'ט אַמאָל די פרומע, אָבער ניט פאַר זייער פרומקייט, אפילו ניט פאַר זייערע נאַרישע אַבערגלויבענס, נאָר דערפאַר, וואָס די פרומקייט און דער אַבערגלויבען ווערען אויסגענוצט פון די תּקיפים, די קהלס=לייט, אין זייערע שמד=שטיק געגען „שטאָדט", געגען די אָרימע.

די השכּלה איז פאַר אַבראַמאָוויטשען ניט געווען עפּיס אַ אונגעריכטע זאַך, אַזוי ווי אַ בליץ, וואָס פערבלענדט די אויגען אין מיטען דער כמאַרע, זי האָט ניט געהאַט פאַר איהם דעם חן, דעם געשמאַקען טעם פון אַ טרפה'ר זאַך, וואָס איז אַ סכּנה צו געהען דערצו און מ'דאַרף איינשטעלען דאָס לעבען; דערפאַר איז זי איהם ניט איינגעבאַקען געווען אַזוי אין האַרצען, און ער האָט זיך מיט איהר אַזוי ניט „געצאַצקעט", ווי אַנדערע משכּילים...

וועגען זיין פערהאַלטען זיך צו דער השכּלה, איבּריגענס, וועט

אונז נאָך אויסקומען צו רעדען. דאָ האָב איך געוואָלט נאָר אָנווייזען אויף די טיפע וואָרצלען, וואָס אונזער פאָלקס־דיכטער און פאָלקס־ערציהער האָט אינ׳ם אלטען דור, — אַז זיין אייגענער פאָטער, אַנ׳אַלטפרענקישער האָט אויף זיין ענטוויקלונג געהאַט אַ גוטע, אַ פּאָזיטיווע ווירקונג.

אָבער אַחוץ דעם פאָטער מוז מען נאָך איינעם דערמאָהנען, נאָך איינעם פון אַלטען דור, וואָס אַבראַמאָוויטש איז איהם דאַנקבאַר געבליבען און וואָס אין זיין אויטאָביאָגראַפיע רעדט ער וועגען איהם מיט אכטונג און ליעבע. דאָס איז יוסף הראובני אָדער, ווי ער רופט איהם אין שלמה ר׳ חיים׳ס, ליפא ראובנ׳ס דער מלמד. דאָס איז געווען „איינער פון יענע מענשען, אין וועלכע גאָט האָט אַריינגעלעגט אַלע גוטע מתנות: גייסט, הארץ און געפיהלען, נאָר פערגעסען זיי אָבער געבען אַ קליינינקייט — מזל". 1) איינע פון יענע בלומען, וואָס אין דער געטאָ־לופט, אָהן שטראַהלען פון דער זון, זענען זיי צודאַרט געוואָרען, נאָך איידער זיי האָבען אויפגעבליהט. „זיין טון און אַלץ מיט אַנאַנדער׳ האָט בעשיינפערליך געוויזען, אַז אין איהם איז דאָ דאָס פינטעלע, דער גערען פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו שניצען, צו מאָלען, צו שרייבען און צו קריטצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צו מאַכען זיך דערויס אַ פּרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין בעסטער פערגניגען; ווייל עס האָט איהם דערצו עפּיס געטריבען און ער האָט בעדאַרפט, געמוזט מייסטערן". 2) יונגעלוויז האָט מענדעלי געקענט נאָך אַזוינע קינסטלער־למדן־וויניקעס, שטומע נשמות, פּאָעטען, וואָס האָבען אונז זייערע ליעדער נישט איבערגעלאָזען. אין סוף ערשטען טייל פון שלמה ר׳ חיים׳ס מאַכט אונז מענדעלי בעקאַנט מיט אַ פּאָר אַזוינע שענע, קינדערישע, פּאָעטישע נאַטורען: דאָס איז אייזיק דער שמיעד און הערצל קיילעס דער סטאָליער. „ביידע האָבען געווירקט אויף שלמה׳לעם גייסט, דער האַלטען אין איהם דאָס יונגע פייערל, ביידע זענען איהם געווען זעהר טייער און צו ביידע האָט איהם דאָס האַרץ שטאַרק געצויגען". 3) זיי זענען געווען אָבער בעל־מלאכות, פּראָסטע מענשען; אויף שלמה־

1) שלמה ר׳ חיים׳ס ז. 21. 2) שלמה. 3) דאָרט.

אַבראַמאָוויטשען האָבען זיי גענווירקט ניט מיט די רייד מיט זייערע, נאָר מיט זייער בענעהמען זיך, מיט זייער הארציגקייט, מיט זייער קינדישקייט; אַנדערש איז אָבער ליפּא ראובנ׳ם — ער איז געוועזען אַבראַמאָוויטשעס רבּי, פריהער האָט ער געלערנט מיט איהם תּנ״ך, דערנאָך — גמרא. „בשעת דעם לערנען ביי׳ן טיש פלעגט דער רבּי זיצען מיט עפּים אַנ׳אַרבייט — מאָלען אָדער שטעכען א חתימה׳לע״... *) שפּעטער, ווען ער איז געוואָרען א שרייבער, האָט מענדעלי געוויזען, אַז ער איז נאָך מעהר בריה, ווי זיין רבּי, אין דער דאָזיגער דאָפּפּעלטער אומנות: — קנעלען -- און מאָלען א בילד דערביי, זיין איין ערציהער פאַר׳ן לעזער, זאָגען איהם מוסר, און בעת מעשה שאַפען שענע, ריין קינסטלערישע געשטאַלטען...

מיר זעהען, וואָס פאַר אַ גוטע ביישפּיעלען און וואָס פאַר אַ פיינע ערציהער עס זענען פאַר מענדעלי׳ן געוועזען זיינע רבּיים, דער פאָטער און ליפּא ראובנ׳ס דער מלמד. נאָר אויב זיי האָבען אַ חלק אין זיין לעבענס־פילאָזאָפיע און אין זיין פּאָעזיע, האָט, דוכט מיר, די מוטער זיינע אַ שייכות צו דער זעלטענער זויבערקייט פון זיין סטיל און צו זיין פערראַכטונג צו דער אונציכטיגקייט פון קאַבצאַנסק, ווי אויך צו דער עטוואָס סענטימענטאַלער הארציגקייט פון זיין רחמנות־ליריק; די מוטער האָט ווייכער, וואַרעמער געמאַכט זיין שטרענגקייט. מיט אַ שטילער צערטליכער ליעבע שילדערט זי מענדעלי אין „שלמה ר׳ חיים׳ס״, און איהר איידעלע געשטאַלט ווערט בולט׳ער, ווען ער פערגלייכט זי מיט אַנ׳אַנדער פּרוי פון אַנ׳אַנדער משפּחה: „ס׳איז, זאָגט ער, אַ גרויסער חילוק צווישען טויבע־סאָסיען, חנא׳ס ווייב, און דער מאַמע זיינער. טויבע־סאָסיע איז אַ ברייט־ביינענדיגע, אַ יאָדערדיגע; איהרע הענד, איהר פּנים זענען עפּים מגושם, פערברענט־פערבראָטען פון דער זון. געהט זי — איז געגאַנגען, מען פיהלט, אַז זי שטעלט אַ פוס, רעדט זי — איז גערעדט מיט לעפצען, אויף דער געמבע. זי איז גוט, נאָר אָבער פּראָסט. זי איז פרום, וויינט ביי ליכטבענשען, כליפּעט, ווי באַלד זי דערהערט פון דער פירזאָגערין אַ קול, כאָטש זי פערשטעהט ניט קיין וואָרט. אַקעגען־זשע שרה, די מאַמע זיינע, איז אַנ׳איידעלע, אַ שוואַכע, האָט קליינע ווייסע הענד, מיט דינע בלויע אָדערלעך, אַ פערפרומט בלייך פּנים, מיט דינע ליפּען — אינגאַנצען

*) שלמה.

עפּיס אַ רוחניות און אז זי געהט, דאַכט זיך, זי שוועבט א. ז. וו." 1)

שפּעטער, אַז ר' חיים משה, אַבראַמאָוויטשעס פאָטער, איז גע=
שטאָרבען (אינגאַנצען איז ער אַלט געוועזען דאַן 41 יאָהר), און זיין
פרוי איז אַנ'אַלמנה געבליבען, אָהן מיטלען צום לעבען, האָט אַבראַ=
מאָוויטש — ער איז געוועזען דאַן אַ יונגעל פון אַ יאָהר 15 — געמוזט זיך
שיידען מיט זיין מוטער. ער האָט זיך אַרומגעוואַלגערט אין סלוצק און
אין ווילנא אין ישיבות, און אַז ער איז אין אַ פּאָר יאָהר אַרום געקומען
צוריק אין שטעדטיל, האָט שוין זיין מוטער געהאַט אַ צווייטען מאַן,
אַ מילנער, זי האָט געוואוינט מיט איהם אין מעלניקי, 10 וויאָרסט
פון שטעדטיל. אַבראַמאָוויטש האָט זיך בעזעצט אין מעלניקי. און דאָ
אַ פּנים האָט זיך צום ערשטען מאָל בעוויזען צו איהם „די מוזע". יונ=
געלוויז, נאָך זייענדיג אין שטעדטיל, האָט אַבראַמאָוויטש געפיהלט
אָפט אין זיך עפּיס „אזוינס, וואָס לאָזט זיך ניט דערקלערען, אַ מין
ציהעניש אזעלכע, וואָס אָהן אַ נאָמען"; אין אַזוינע מינוטען פלעגט דאָס
„קליין יודעלע" אויסמיין זיך פון שפּאַן, נאָכגעבען דעם יצר הרע און
אַוועקגעהן אין פעלד אָדער אין וואַלד אַריין שפּאַצירען; אַנ'אַנדערס
מאָל פלעגט ער זיך „צוגיסען אין אַ טרעלעלייקען — אין אַ ניגונ'דעל
פון זמירות און אַ וויינענדיגס צו אַ בעדעקענס אָדער געזאָגט ברכי נפשי
הויך אויפ'ן קול, צוקייענדיג איטליכעס וואָרט און געפיהלט דערביי עפּיס
גאָר אַ בעזונדער טעם"... 2) אַז מען קאָן שרייבען, אויסגיסען דאָס
האַרץ אין אַ שיר, אין מליצה, — האָט ער נאָך נישט געוואוסט.
ערשט אין מעלניקי הויבט ער אָן שרייבען. אין העברעאישע שירים
בעזינגט ער די נאַטור. „דער טייך פלעגט איהם צופלעסקען, דאָס וואַלד=
עכא — אָבענטפערן". אַחוץ דעם טייך און דעם וואַלד האָט זיינע שירים
קיינער נישט געהערט. ער איז געוועזען איינזאַם, די נאַטור אַרום —
ווילד. דאָס דערפיל איז אַרומגערינגעלט געוועזען מיט וועלדער, עס
„ליגט פערבאָרגען אין אַ ווינקעל, אָבגעריסען פון דער וועלט, ווייט
פון מענשען און פונ'ם טראַקט, נאָר קליינע שמאָלע וועגעלעך שלענג=
לען זיך דורך דעם וואַלד, דורך טאָלען און בערגלעך, און פיהרען צו
דערפער, וואָס ליגען צוזייט אַרום און אַרום. און ווען מענשען זענען
דאָ זעלטען, עס רעש'ט ניט, עס קאָכט נישט, ווי אין שטעדט, דער=

1) שלמה ז. 32. 2) שלמה.

פאַר שוויבעלט און גריבעלט דאָ אין די וועלדער, אין די זומפּען און פעלדער אַלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות, דערפאַר לאָזט זיך דאָ הערען אַלערליי קולות: אַ געזאַנג פון פויגעל, אַ קראַקען, אַ קוואָקען, אַ שמוצערן, אַ גרילצען זומער, אַ וואָייען, אַ היילען פון הונגעריגע וועלף ווינטער און אַ מאָל אַ ברומינן פון אַ פערבלאָנזשטען בער אויך — און אין דעם דאָזיגען קאָנצערט פערטראָגט זיך אַ ראַשען פונ׳ם וואַסער ביי׳ם אַראָבפאַלען אויף די רעדער, אַ קלאַפּען, אַ מאָלען פון דער מיהל״. 1) איך ברענג מיט אַ ביון די דאָזיגע לאַנגע ציטאַטען, מיר זאָלען זעהן דערביי, ווי מענדעלי מאָלט די נאַטור, מיט וואָס פאַר אַ זיכערהייט און וואָס פאַר אַ ברייטקייט. ער איז קאַרג אויף ווערטער, ער איז פינקטליך, ביי איהם איז צאַלץ געמאָסטען און געוואויגען, נאָר ביסלעבּוויז, ביסלעכוויז מאָלט זיך אויס פאַר אונז דאָס בילד ביז׳ן לעצטען שטריבעלע, ביז׳ן לעצטען פּינטעלע. דאָס רוב גיט זיך איהם איין אין סוף מיט איין וואָרט צונויפגיסען די אַלע פרטים אין איין גאַנצעס...

נאָך אין שטעדטיל ביי זיך, אין קאַפּוליע, האָט אַבראַמאָוויטש זיך צוגעוועהנט צו די שעָנהייטען פון דער נאַטור. קאַפּוליע ליעגט אויף אַ באַרג אין זעהר אַ שענעם אָרט. „די טאָלען באַרג־אַראָב זענען ערטערוויז בעזעצט, בעוואַקסען מיט גרינוואַרג. זיי ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָדט, צו־וואַרפענדיג זיך אין פערשיעדענע פּאַנאָראַמעס: גערטנער, פעלדער און פעלדלעך פון ניס, אויך געמייזאַכטסען גרינבע־וואַקסענע זומפּען מיט פּליושניק (זשאַוועער) און הושענות, צווישען וועלכע עס רינען קוואַלען וואַסער. עס שוויבלען און גריבלען מיני עופות, אויף יענער זייט טאָלען, ווייטער בערג, ווייטער פעלדער, וועלדלעך און וועלדער״ 2), די אָפּט פערזאָניפיצירטע און פערייודישטע, אָבער תמיד רעאַליסטישע און וואונדערליך־קלאָרע נאַטור־שילדערונגען, וואָס זענען צושפּרייט איבער מענדעלע׳ס ווערק, — האָבען מיר צו פערדאַנקען נישט נאָר די רייזען, וואָס ער האָט שפּעטער געמאַכט איבער וואָהלין, אוקראַינא און פּאָדאָליען, נאָר אויך זיין לעבען יונגעל־וויז אין קאַפּוליע און אינ׳ם דערפיל מ ע ל נ י ק י. ער האָט דאָרט ליעב געקראָגען אַלץ, וואָס וואַקסט און לעבט. פון מענשען האַלט ער ניט שטאַרק: ער איז צו־גוט מיט זיי בעקאַנט; אין חיות און עופות

---

1) שלמה ז. 4—3, 2) שלמה.

אָבער איז ער פערליגגט, דאָס לעבען וואָלט ער אָבגעגעבען פאַר זיי. ער טוט און עסק׳ט זיך מיט זיי, זיי דינען איהם אַלס בייספיעלען און משלים, זיינע בעלעטריסטישע ווערק זענען אַזוי ווי דער המשך פון דער נאַטורגעשיכטע (תולדות הטבע), וואָס ער האָט פערפאַסט...

און אין דער איינער צייט, ווען ער בעזינגט די נאַטור, — שרייבט ער אַ „דראַמע“ (אין חרוזים). אייגענטליך, וואָס איז אַזוינס אַ דראַמע, וויים ער נישט אויף קלאָר, נאָר ער האָט גע־לייענט דאָס האַלב־וועלטליכע מוסר־ווערק פון ר׳ משה חיים לוצאַטו, „לישרים תהלה“ (אַ רייהע אַלעגאָרישע דיאַלאָגען און סצענעס) — האָט ער עס גענומען פאַר אַ מוסטער. געדרוקט געוואָרען, פערשטעהט זיך, איז די „דראַמע“ ניט, נאָר פון דער אויטאָביאָגראַפיע אַבראַמאָוויטשעס דערוויסען מיר זיך, אַז עס האָט געטראָגען אַ סאַטירישען כאַ־ראַקטער.

שוין אין די ערשטע אומזיכערע פּראָבען פון מענדעלי׳ס פען, ווייזען זיך אַרויס אויף דעם איפּן צוויי הויפּט־שטריכען פון זיין גאַנצען שפּעטערדיגען שאַפען: — 1) די ליעבע צו דער נאַטור, 2) די סאַטירע. „ווי נאָר איך האָב אָנגעהויבען שרייבען, זאָגט אַבראַמאָוויטש, האָט זיך בעוויזען צו מיר דער שטן, מעפיסטאָפעל דער מלאך פון שפּאָט, וואָס גע־וועלטיגט איבער מיר אין דער געשטאַלט פון מענדעלי מוכר ספרים און האָט מיך אָנגעלערנט אָבצושפּאָטען פון מענשען און אַראָבצרייסען פון זיי די מאַסקע *)...

נאָר ווער וויים, צי וואָלטען די ערשטע ליטעראַרישע פּראָבען מענדעלי׳ס ניט געווען אויף די לעצטע, צי וואָלט ער ניט געוואָרען אַ קאַפּוליער איידעם, אין עס וואָלט ניט צוגעקומען נאָך איינער צו די ליפּא ראובנ׳ס, די הירצל קיילעס און אנדערע מושלמים, וואָס זענען געבליבען מלמדים, קינסטלער, וואָס זענען געוואָרען סטאָליאַרעס — ווען ניט אַ אומגליקליכער — ניין, אַ גליקליכער — צופאַל, וואָס האָט דעם 17־יעהריגען מושלם אַרויסגעפיהרט פונ׳ם ליטווישען שטעדטיל און געמאַכט פון איהם אַ וואַנדערער?

אין דער ליטא זענען געווען דאַמאָלס הונגער־יאָהרען, אַ מורא׳די־גער יקרות און עס איז ניט געווען קיין פּרנסה. ווי תמיד אין אַזאַ צייט, זענען יודען געשטאַנען אויפ׳ן וועג, די פּעקלעך אויף די פּלייצעס,

*) ספר הזכרונ.

גרייט צו וואנדערן ... געטומעלט האט זיך וועגען כערסאָנער גובערניע, דאָרט האָבען זיך אָנגעהויבען דאָן די קאָלאָניעס. פלוצלונג קומט אָן אַ יוד אין קאַפּוליע, אברהמ'ל כראַמאָי האָט מען איהם גערופען, ער איז געווען פריהער אַ שטעדטעלדיגער, דערנאָך איז ער אַוועק „אין דער וועלט" — און דערצעהלט נסים, ממש וואונדער פון וואָלין. „וואָלין, זאָגט ער, איז אַ געבענשט אָרט, מיט אַלעם גוטען. קוילעטשען עסט מען דאָרט גאָר אינמיטען דער וואָך, וויין טרינקט מען דאָרט, ווי וואַסער. היינט זייער ראַסעלפּליש, קנאָבעל, „פּראַקעס", „פּאַליאַרטשיקעס", איז אַ מאכל מלכים א. אַז. וו. נאָר די מענשען דאָרטיגע זענען גראָב, פערשטאָפּטע קעפּ, יוזען פּונ'ם היגען ווינקעל קאָנען זיי אין זאַק אַריינגאַרען און מאַכען גומע געשעפטען, מלמדים פון אונזער קאַנט האָבען דאָרט די בעסטע קנעלונגען. א. אַז. וו." *) נון, פאַר אונזער יונגען אבראַמאָוויטשען, וואָס איהם האָט שוין דערעסען דאָס לעבען אינ'ם וויסטען, אָרימען שטעדטיל (ער האָט שוין ווידער געוואוינט אין שטעדטיל, ניט אין מעלניקי ביי'ם שטיפפאָטער) — פאַר'ן יונגען אבראַמאָוויטשען עפענט זיך אַ נייע פערספּעקטיוו — וואָלין! אברהמ'על דער קאַליקע רעדט איין זיינער אַ מוטער, אַן עגונה, זי זאָל פאָהרען מיט איהם (ער האָט אַ אייגען פערדזעל מיט אַ וועגיל) זוכען איהר מאַן; ער נעמט זיך אָן איהם געפינען. אגב אורחא, וועט ער דעם פלימעניק איהרען, אונזער אבראַמאָוויטשען, אויך נעמען, און וועט איהם בריינגען קיין וואָלין, אין דאָס גליקליכע לאַנד, וואו ער וועט זיך דערשלאָגען צו אַ תכלית אי"ה. די עגונה און איהר פלימעניק לאָזען זיך איינרעדען; אין אָנהויב פריהלינג, נאָך פּסח, לאָזט מען זיך אין וועג אַריין.

אין וועג ווייזט זיך אַרויס, אַז אברהמ'על איז אַ שווינדלער און אַ שנאָרער דערצו. די עגונה איז ביי איהם מעהר ניט, ווי אַ מיטעל אויסצוגאַרען נדבות ביי יודען, רחמנים בני רחמנים. אין יעטווידען שטעדטיל שטעלט ער זיך אָב, נעמט ביי'ן רב אַ כתב, קלייבט געלד „פאַר דער וויסטער עגונה געבאָך", און וועגען דעם ציעל פון איהר רייזע האָט ער אינגאַנצען פערגעסען. אין איין שטעדטיל איז ער זיך מישב און וויל דעם יונגען, עי'ענדען, געראָטענעם בחור'ל, וואָס פאָהרט מיט איהם, חתונה מאַכען: אין דער אמת'ן, אַז מען האָט אַזאַ בחור'ל,

*) „די אַלטע מעשה".

זי לאָזט מען עס אַרויס פון האַנד ניט צוכאַפּען שרכנות=געלד, אַזאַ
כשר פערדינסט׳ל? דער בחור׳ל אָבער האָט געהאַט, ווי עס ווייזט,
גאָר אַנדערע פּלענער אין קאָפּ. בשום אופן וויל ער נישט בלייבען אַנ׳=
איידעם ביי׳ם שטעדטעלדיגען נגיד אויף קעסט. זיי פערלאָזען דאָס שטעדטיל
און וואַנדערן ווייטער. וואָס ווייטער ווערט די נויט אַבראַמאָוויטשעס, די
עלענדקייט און די דערנידערונגען אַלץ שרעקליכער. ער געפינט זיך אין
אַ חברה פון קבצנים, שנאָרער, ער זינקט אַלץ טיעפער און טיעפער
אינ׳ם תהום פון דלות, „די גרויסע יודישע טאָרבע" העננט איהם ממש
אויפ׳ן רוקען, — די גרויסע יודישע טאָרבע, וואָס פון דאַן אָן שטעהט
זי איהם תמיד פאַר׳ די אויגען: „וואוהין איך זאָל מיך נישט קעהרען און
ווענדען, זעה איך פאַר מיר די טאָרבע; וואָס איך זאָל ניט וועלען
עפּים דערצעהלען אָדער זאָגען, קומט מיר אַפיר די טאָרבע" 1). מענ=
דעלי, וואָס האָט געזאָגט, אַז „ווירקען אויף אַ פאָלק מענשען קען נאָר
אַ זעלכער, וואָס איז ביין פון זייער ביין, פלייש פון זייער פלייש; וואָס
האָט געליטען איינע צרות, געפיהלט איינע וועהטאָגען מיט זיי", 2) —
מענדעלי האָט אָבגעריכט גלות און איז געוועזן נע=ונד, אַזוי ווי דאָס
פאָלק, אויף וועלכעס ער האָט געווירקט, און אַזוי ווי דעם פאָלק,
האָט אויך איהם דאָס גלות, דאָס נע=ונד זיין רייכע און נוצליכע ער=
פאַהרונגען געגעבען. ער איז בעקאַנט געוואָרען מיט יודישע קהלות,
שטעדט און שטעדטליך, ער איז דערגאַנגען, אַז זיי האָבען אַלע איין
נאָמען: קאַבצאַנסק (קבציאל), און אַז פון קאַבצאַנסק פיהרט דער
וועג קיין גלופּסק (כסלון)... ער האָט געזעהען די קליאַטשע,
די כנסת ישראל, אין כל המעגליכע צושטאַנדען: אי דאַן, ווען מען
שלאָגט און מען טרייבט זי דערפאַר, וואָס זי פּיטערט זיך אויף פרעמדע
פעלדער, — און זי זיפצט שטילערהייט און זוכט אַ קאָפּ גראָז, אַ ביסעל
היי; אי דאַן, ווען זי ליגט אין קאַבצאַנסק אויפ׳ן שולהויף, וואַרעמט
זיך אויפ׳ן זון און מעלה=גרה׳ט, און אויך דאַן, ווען עס עפענט זיך
איהר פלוצלונג דאָס מויל, זי הויבט אָן רעדען, להבדיל, ווי אַ מענש,
און דערמאָנט זיך, אַז אַמאָל, גאָר אַמאָל, איז זי אַ פּרינץ געוועזן...
אין אַלע צושטאַנדען האָט מענדעלי אויף זיין וואַנדער=וועג דאָס וואַנ=
דערפאָלק געזעהען, זיך צוגעקוקט צו אַלע זיינע גענג, צו אַלע זיינע
אָנשטעלען און תנועות, צו זיין גאַנצען הילוך, איינגעזייגען אין זיך די

1) שריפטען, ז. 117 I יובילעי-אויסגאַבע. 2) „ווינשפינגעריל".

גרויזע פאַרבען און דעם אָריגינעלן ריטמוס פון זיין שפּראַך, געליטען זיינע צרות און געפיהלט זיינע וועהטאָגען, — און שפּעטער, אַז ער האָט זיך אָבגעטיילט פון פאָלק, געשטעלט זיך אויף אַ העכערער מדרגה פון קולטור און געוואָלט זיך צוריק צום פאָלק אַראָבלאָזען, האָט ער גענוי־מען ביי איהם אַ נאָמען פיר זיך, אַ פאָלקספאַספּאָרט, און גערעדט מיט איהם אויף זיין לשון: אמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים...

נישט אַזוי גרינג אָבער איז אָנגעקומען אַבראַמאָוויטשען דאָס אַרויסראַטעווען זיך פונ'ם תהום, וואו ער האָט געזונקען. נאָך היבשע עטליכע חדשים האָט ער זיך אַרומגעשלעפּט אייף אַברהמ'לם וועגעל מיט דער עגונה מ'ט איהר קינד, ביז אַ צופאַל האָט איהם צונויפגעפיהרט נעבען קאַמענעץ־פּאָדאָלסק אייפ'ן וועג מיט אַ בעקאַנטען פון זיין שטעד־טיל, עפּיס אַ משורר'ל ביי אַ חזן, וועלכער האָט איהם אויסגעלעזט פונ'ם שנאָרערס הענד און געבראַכט קיין קאַמענעץ. אין קאַמענעץ האָט ער זיך בעזעצט אין אַ בית־המדרש — דאַרף מען דען אַ בעסער אָרט? דער בית־המדרש איז אין יענער צייט געווען דער מרכז פונ'ם גייסטיגען און געזעלשאַפטליכען לעבען ביי יודען; ער איז געווען די יודישע אַקאַדעמיע און דאָס יודישע פאָלקס־הויז... דורך די בית־המדרש־לייט איז אַבראַ־מאָוויטש בעקאַנט געוואָרען מיט אברהם דוב גאָטלאָבער, דעם בעריהמטען אין יענער צייט משורר, וועלכער איז געווען דאָרט אין דער קאַזיאָנער שול דער יודישער אַ לעהרער. אַבראַמאָוויטש האָט דאַן נאָך נישט געוואוסט, אַז איהם איז בעשערט צו זיין אַ שרייבער ביי יודען, נאָר אַזאַ מנהג איז שוין געווען: ווען מען פלעגט אַריינגעהען צום ערש־טען מאָל צו אַ משורר אָדער סתם צו אַ משכיל, אַ מפורסם, פלעגט מען אַרויסנעמען פון קעשענע צוקנייטשטע, נאָר זעהר שען אָבגעצאַצקעטע בויגעלעך פּאַפּיער מיט מליצה, — ס'איז געווען אַ מין רעקאָמענדאַציע. אַבראַמאָוויטש האָט גאָטלאָבער'ן געוויזען זיין „דראַמע“. האָט ער איהם אַנ'עצה געגעבען — „לערנען זיך“. צי וויל ער האָט דערשפּירט אין איהם טאַלאַנט אָדער וויל גלאַט צו אַ משכיל, אַז ס'קומט אַ ישיבה־בחור, ראַט ער איהם בילדען זיך, — ווי־זשע אַנדערש? אַבראַמאָוויטש האָט שוין לאַנג „געדורשט נאָך בילדונג“, ווי זיין ביאָגראַף דריקט זיך אויס; האָט ער זיך צוגעכאַפּט צו איהר מיט פלייס, מיט אַ ברען. השכלה־ספרים האָט איהם גאָטלאָבער געגעבען פון זיין ביבליאָטעק, רוסיש און דייטש לייענען האָט איהם געלערנט די טאָכטער דעם פאָ־

עס׳ס. איינגיכען האָט ער חתונה געהאַט, גענומען די טאָכטער פון אַנ׳אָרטיגען גביר, אַ האַלבען משכיל, נאָר די פרוי איז אַ פּראָסטע געווען, ניט קיין פּאָר פאַר איהם, גט ער זי אָב. דערנאָך האַלט ער עקזאַמען און ווערט אין דער קאַזיאָנער יודישער שול אַ לעהרער. אין אַ יאָהר אַרום דרוקט זיך אָב אין „המגיד״, אין דער העברעאישער צייטונג, וואָס האָט דאַן אָנגעהויבען אַרויסצוגעהען, זיין ערשטער אַרטיקעל. ער איז געדרוקט געוואָרען אָהן אַבראַמאָוויטשעס וויסען. אַזוי ווי אין די דערצעהלונגען זיינע, שפּיעלען אויך אין זיין לעבען אַ ראָליע צופעליגקייטען. און אויך זיין אַריינטרעטען אין די ליטעראַטור איז געשעהען דורך אַ צופאַל. ביי איהם אין צימער האָט זיך געוואַלגערט אַ בויגען פּאַפּיער, וואָס ער האָט אָנגעהויבען שרייבען, אַלס אַנ׳ענטפער אויף אַ בריעף פון זיינעם אַ פריינד. גערעדט האָט זיך אין פּאַפּיער וועגען „חנוך״ (ערציהונג). איינעם אַ משכיל, אַנ׳אַריינגעהער ביי אַבראַמאָוויטשען אין שטוב, איז עס געפעלען געוואָרען, האָט ער עס אַוועקגעשיקט גאָטלאָבער׳ן. אין אַ קורצע צייט אַרום ברייננט אַבראַמאָוויטשען דער פּאָסט־טרעגער אַ נומער „המגיד״ מיט זיין אַרטיקעל, מיט אַ בריעף פון זילבערמאַן, דעם רעדאַקטער, וואָס בעט איהם שיקען וואָס אָפטער „די פרוכט פון זיין פעדער״.

אַזוי ווערט אַבראַמאָוויטש אַ שרייבער.

זיינע ערשטע אַרטיקלען האָבען געמאַכט אויף די לעזער אַנ׳איינדרוק. (קיין ספק, אגב, האָבען דאַן די לעזער נישט געפאָדערט) אין זיינע אַרטיקלען האָט אַבראַמאָוויטש, צווישען אַנדערס, אָנגעוויזען אויף די נויטיגקייט צו לערנען רוסיש מיט יודישע קינדער. מען דאַרף אָבער נישט מיינען, אַז אַבראַמאָוויטש איז, ווי דאָס רוב לעהרער פון די „קאַזיאָנע אוטשילישצעס״, געווען דאַמאָלס אַנ׳„אַסימיליאַטאָר״. ער איז געווען נאָך, פּשוט, יונג, האָט ערשט דורכגעמאַכט די „האָניג־חדשים״ פון זיין השכלה און האָט נאָך ניט געהאַט צו איהר די קריטישע, סקעפּטישע בעציהונג, וואָס האָט זיך אויסגעאַרבייט ביי איהם שפּעטער. דערצו איז עס געווען אַ רעאַקציע געגען דער איינזייטיגער, ריין־רעליגיעזער ערציהונג פונ׳ם אַלטען חדר, וועלכער איז, לויט דער מיינונג פון די משכילים, געווען ווייט פון לעבען און זיינע רעאַלע בעדערפניסען. אייגענטליך איז אין רוסיש געווען נאָך אַ קלענערע בעדערפניש, און ווער רעדט דער בערדיטשעווער דייטש, וואָס מען האָט אין די רעגירונגס־שולען געלערענט, איז געווען גאָר ווייטער פון לעבען, ווי די

חדרים, און אויב די חדרים זענען געווען נאָר צו גאָט און נישט צו לייט, זענען די שקאָלעס געווען נישט צו גאָט און נישט צו לייט: יודען האָבען דאַן געלעבט נאָך אָבגעזונדערט, מיט דער אַרומיגער וועלט איז מען נישט געווען אַזוי אויפגעטראָגען, ווי איצט, און טאָמער איז אויסגעקומען אַמאָל ריידען מיט אַ גוי אָדער אַ פּריץ, האָט אַ יודען „דער מוח ניט אויסגעדאַרט", מען האָט גערעדט ווי מען האָט געקאָנט...

אַלזאָ, קיין פּראַקטישע בעדערפניש אין פרעמדע שפּראַך איז ביי דער ברייטער פאָלקס-מאַסע נישט געווען, און מען דאַרף נישט מיינען דעריבער, אַז אַבראַמאָוויטש האָט זיך דאַמאָלס שוין אָנגענומען פאַר די רעאַלע לעבעדיגע בעדערפניסען פונ'ם יודישען פאָלק. אלא וואָס-דען? ביי אַ טייל פון די גבירים, די גרויסשטעדטיגע סוחרים און פּאַדריאַד-טשיקעס האָט זיך אָנגעהויבען דאַן אַרויסצווייזען אַ טענדענץ צו קולטו-רעלער אַסימיליאַציע מיט'ן רוסישען פאָלק, אַ טענדענץ, וואָס איז נאָכדעם אין די 60-טע יאָה־ען, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען צו פערשטאַרקען אין רוסלאַנד דער האַנדעל און די אינדוסטריע — געוואָרען אַלץ שאַרפער און שאַרפער. די שטרעבונג פון די דאָזיגע העכערע שיכטען איבערצוגעהען צו דער אַרומיגער ניט יודישער קולטור, — האָט געפונען חן אין די אויגען פון די משכילים, זיי האָבען געזעהען אין איהר דעם איבערגאַנג פון „פינסטערנים" צו „ליכטיגקייט", און פון גרויס היץ האָבען זיי די בעדערפניסען פון אַ קליינעם הייפעלע פון פאָלק צו-נויפגעמישט מיט די הצטרכות'ן פונ'ם גאַנצען פאָלק. דעם דאָזיגען טעות אין חשבון האָט אַבראַמאָוויטש געהאַט אינאיינעם מיט אַנדערע משכילים. דאָך איז אין זיין רוסיש-פרעדיגען געווען אַ רעאַליסטישע טענדענץ, הגם אַ נעגאַטיווע. רוסיש האָט געדאַרפט פערנעמען דעם אָרט פון דייטש. אין די רעגירונגס-שולען איז דייטש געווען די אונטעריכטס-שפּראַך; די „בערלינער" האָבען פון דער עלעמענטאַר-שול דער יודישער געוואָלט מאַכען אַ מין ווערקשטאַט פון יונגע משכילים'לעך, און היות ווי אָהן דייטש איז אַ משכיל קיין משכיל ניט, האָבען אָרימע יודישע קינדערלעך, קינפטיגע שניידער, שוסטער און קאַראַבעניקעס, זיך געפּייניגט און פער-טיימשט חומש און חיי-אָדם אויף טייטש. מענדעלע איז איינער פון די ערסטע געווען, וואָס האָבען דערפיהלט די אומנאַטירליכקייט פונ'ם משכילישען דייטש. און, הגם דאָס רוסיש לערנען איז אויך געווען געקינ-צעלט, געמלאכה'ט, איז עס דאָך נישט געווען אַזוי קאָמיש, ווי דאָס דייטש...

ש. ניגער.

אַלזאָ, אין דער ערסטער משכּילישער אַרבייט אַבראַמאָוויטשעס זעגען פאַרהאַן שוין סמנים פון זיין שפּעטערדיגען נעאָ־משכּילישען רעאַליזם. דער רעאַליזם — דאָס איז אַ גרונדשטריך אין מענדעלי׳ס שאַפען, נישט ווייניגער וויכטיג, ווי זיין ליעבע צו דער נאַטור און זיין נייגונג צו סאַטירע.

דער רעאַליזם אַבראַמאָוויטשעס טרעט נאָך בולט׳ער אַרויס אין׳ם ליטעראַריש־קריטישען ספר׳ל „משפט שלום״, וואָס איז געשריבען געוואָרען אין 1859. מיט פינף יאָהר פריהער, איידער אין דער העברעאישער ליטעראַטור איז אַרויסגעטראָטען פיסאַרעוו׳ם תלמיד, אורי קאָוונער, — מיט פינף יאָהר פריהער הויבט דער יונגער אַבראַמאָוויטש אָן אַ שטרייט געגען דער מליצה־ראָמאַנטיק, געגען דער ראָמאַנטיק פון ווערטער, דער ראָמאַנטיק, וואָס קומט נישט פון אַ הויכער, נאָר פון אַ ענגער וועלט, און ער איז די ערשטע שוואַלב פון דער נייער רעאַליסטישער שטרעבונג אין דער העברעאישער ליטעראַטור. (איך זאָג מיט אַ כּיון: אין דער העברעאישער, ווייל די יודיש־ליטעראַטור, ווי ווייט מען קאָן רעדען וועגען אַזאַ ליטעראַטור פאַר מענדעלי׳ן, — איז פון אָנהויב אָן געווען און האָט אַנדערש נים געקאָנט זיין, ווי רעאַליסטיש).

זיין דאַמאָלסדיגע פּראָגראַם האָט אַבראַמאָוויטש שפּעטער אָט אַזוי פאָרמולירט: „איך האָב געוואָלט מיט׳ן גאַנצען האַרצען, אַז אונזערע מליצים און דיכטער זאָלען ניט רעדען קיין הויכע פראַזען (לא ישיתו בשמים פיהם לדבר גבוהה, גבוהה), זאָלען ניט נעמען פאַר שטאָף צו זייער שרייבען די „בנות לוט״, „אשת פוטיפרע״ וכדומה פאַרשווינדע א. אַז. וו., נאָר זיי זאָלען זיך אָבגעבען מיט ממשות׳דיגע זאַכען (לשונם תהלך בארץ), זיי זאָלען זיך צוקוקען צום לעבען פון פאָלק און צו אַלץ, וואָס טוט זיך ביי איהם אין דער היים און אין קהל, און זאָלען עס איהם אַלץ אָבשילדערן; זיי זאָלען זעהען אויסבעסערן זיין געשמאַק מיט אַ ריינער, אַ שענער און אַלאַגישער שפּראַך, אויך זאָלען זיי איהם גוטע קלוגע לעקציעס געבען, עס זאָל פערשטענדיגער ווערען״ *). אַלזאָ, דריי זאַכען: רעאַליזם פונ׳ם אינהאַלט; אַ שענע אָבער אַ ריינע, אַ לאָגישע שפּראַך; קלוגע לעקציעס (די פּראַקטיק). דאָס האָט אַבראַמאָוויטש געפאָדערט פון אַנדערע און אויך פון זיך;

*) ספר הזכרון תרמ״ט

דאָס איז געווען זיין פראָגראַם. זיין ווייטערדיגע אַרבייט איז די אויס־פיהרונג פון דער פראָגראַם.

אין 1852 נעמט ער זיך אַרויסגעבען דאָס „תולדות הטבע", אַ בעאַרבייטונג פון אַ דייטשער נאַטור־געשיכטע. ער מאַכט רייך מיט זיין אַרבייט די העברעאישע שפּראַך, הויבט אָן אין איהר שאַפען אַ מאָדערנע נאַטור־ווויסענשאַפטליכע טערמינאָלאָגיע; זיין עיקר כּוונה אָבער איז בעקאַנט צו מאַכען דעם יודישען לעזער מיט די פּאָזיטיווע וויסענ־שאַפטען, ער זאָל זיך צוגעוואוינען צום רעאַלען דענקען אָנשטאָט די אינקלאָרע, אָפט פוסטע, מליצה'דיגע פראַזען פון דער „הימלישער טאָבטער".

אין דער אייגענער צייט שרייבט ער אויף העברעאיש אַנ'ערצעה־לונג פונ'ם רעאַלען לעבען, „למדו היטב". און ווי מען זעהט פון „האָבות והבנים", וואָס איז שפּעטער אַרויס (1868) איז די שפּראַך אין דער ערצעהלונג, אמת, אַ קלאָרע און ניט אַזאַ אַבסטראַקטע, ווי בּיי אַנדערע מליצים, אָבער נאָך אַלטמאָדיש, ריין־ביבליש, האַלבע פסוקים. אין עס קאָן זיין, אַז שרייבענדיג אָט די פונ'ם רעאַלען לעבען גענומענע ערצעהלונג, האָט ער דערפיהלט צום ערסטען מאָל, וואָס פאַר אַ בעדייטונג עס האָט פאַר'ן פאָלקס־שרייבער די פאָלקס־שפּראַך. פריהער ווי אַלץ איז זי אַליין אַ טייל פונ'ם פאָלקס־לעבען; ניט בענוצען זי, ניט אַריינגעמען זי אין דער ליטעראַטור אַריין, הייסט האָבען פאַר זיך אַ שטיק פאָלקס־לעבען און ניט אָבשפּיגלען עס. דערצו איז די פאָלקס־שפּראַך ניט אַנ'איינפאַכער, אַ געוועהנליכער טייל פונ'ם פאָלקס־לעבען און פאָלקס־שאַפען; ס'איז אַ טייל, אין וועלכען אַלע איבעריגע טיילען שפּיגלען זיך אָב, אין וועלכען זיי געפינען זייער אויסדרוק, אָהן וועלכען זיי זענען שטום. וועלען געבען אַ בילד פונ'ם פאָלקס־לעבען אָהן דער פאָלקס־שפּראַך, הייסט, לויט'ן געוויסען תלמודישען פערגלייך, אויפהויבען דעם וויין, צוברעכענדיג דאָס פאַס. אַבראַמאָוויטש האָט עס (ווען אונבעוואוסט אפילו) דערפיהלט. ער האָט געפיהלט, אַז דאָס בעהעפט־זיין פונ'ם פאָלק מיט זיין שפּראַך איז איי־גענטליך נאָך גרעסער, אינערליכער, ווי דאָס בעהעפט־זיין פונ'ם וויין מיט'ן פאַס: דאָס איז די פערוועבונג פון דעם שאַפער און דער שאַפונג, פון דעם אינהאַלט און דער פאָרם. ער האָט עס געפיהלט אַלס פאָלקס־מענש און — פריהער ווי אַלץ — אַלס קינסטלער און רעאַליסט. רעאַ־ליסטיש־קינסטלעריש קען מען דעם ריטמוס פונ'ם פאָלקסלעבען נישט איבערגעבען אָהן דעם ריטמוס פון דער פאָלקסשפּראַך.

שפּעטער האָט אַבראַמאָוויטש זיך (און אויך אַנדערע) אויסגעלערנט איבערצוטראָגען מיט גרויס מיה און קונסט דעם ריטמוס, דעם שטייגער, פון דער פאָלקסשפּראַך אין דער פון איהם בערייכערטער און פערפיינערטער העברעאישער שפּראַך; ער האָט זיך אויסגעלערנט געבען אין העברעאיש אַנ׳אָבשפּיגלונג אַ ווידערקלאַנג פון יודיש, דאָך איז עס מעהר ניט, ווי אַנ׳אָבשפּיגלונג, אַ ווידערקלאַנג מיט דער הילף פון זיין שפּראַך־אינ־סטינקט און שפּראַך־קונסט האָט ער צוגעפּאַסט די בוך־שפּראַך צו דער פאָלקסשפּראַך, מאַכען זי אַליין פאַר אַ פאָלקסשפּראַך — האָט ער נישט געקאָנט: צו אַ פאָלקסשפּראַך מוז מען האָבען אַ פאָלק... אין דער צייט אָבער, וועגען וועלכער מיר ריידען, אין דער צייט ווען אַבראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבען שרייבען — איז העברעאיש אפילו נאָך נישט צוגע־פּאַסט געווען צו די איינפאַכע, פרישע, קרעפטיגע אויסדרוקען פון פאָלק. אין „האבות והבנים״, וואו עס ווערט, אגב, איבערגעחזרט עטליכע מאָל די נויטיגקייט, צו שרייבען פונ׳ם רעאַלען לעבען, פונ׳ם פאָלקס־לעבען — אין „האבות והבנים״ איז אַבראַמאָוויטש געצוואונגען צו ברייננגען עטליכע מאָל אונטען, אין די אָנמערקונגען, פּראָסט יודישע׳ ניט העברעאישע, אויסדריקען, כדי עס זאָל נישט פאַרלאָרען געהען דאָס כאַראַקטעריסטישע פונ׳ם געשפּרעך*). אין די איבעריגע פעלען זעצט ער דאָס געשפּרעך איבער פון יודיש, איז עס אָבער אַ איבער־זעצונג: אַ געזיכט אָהן אַ אויסדרוק, אין וואָרט איז קיין חיות ניטאָ, דער דיאַלאָג איז טויט, מען מוז עס איבערזעצען צוריק אויף יודיש, חעט דאַן ערסט זיין אַ אילוזיע פון לעבען.

איז די גלייכסטע זאַך שרייבען לכתחילה יודיש.

און אַ דאַנק אַבראַמאָוויטשעס עצה און השתדלות הויבט אָן צע־דערבוים, דער רעדאַקטאָר פון „המליץ״, אַרויסצוגעבען אין אָדעס אַ יודיש בלאַט, „קול מבשר״, וואו עס דרוקט זיך צום ערסטען מאָל דאָס „קליינע מענשעלע״ (1864).

נאָר איידער מיר געהען איבער צו די יודישע ווערק אַבראַמאָ־וויטשעס, מוזען מיר נאָך קלערער מאַכען די בעציהונג זיינע צו דער יודישער שפּראַך. דאָס איז אַזאַ וויכטיגער מאָמענט אין דער געשיכטע

*) „האבות והבנים״ אדעסא (1868) ז. 5, 27, 112

און אַזוי צו זאָגען, אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דער יודישער ליטעראַ־טור, אַז עס לוינט זיך לענגער אויף דעם אָבצושטעלען. אין אבראַ־מאָוויטשעס שריפטען געפינען מיר ערגיץ נישט קיין רמז אויף די ריין־קינסטלערישע מאָטיווען, וואָס צוליעב זיי איז איהם יודיש געווען נאָהענט און נויטיג; ער גיט אונז אַנ׳אַנדער טעם — אַ סאָציאַל־עטישען: דער גרעסטער טייל פונ׳ם יודישען פאָלק פערשטעהט ניט די הייליגע שפּראַך, רעדט יודיש, מאַמע־לשון, היינט „וואָס, פרעגט אבראַמאָ־וויטש, וועט בלייבען דעם שרייבער פון זיין גאַנצער מיה און זיין האַרצענסבעגעהר, ווי באַלד ער וועט זיין פאָלק ניט ברייגנען קיין נוצען?„ (ומה הוה לסופר בכל עמלו ורעיון לבו אם לא יועיל לעמו?) *) איז עס אייגענטליך די אַלטע נוצענס־טעאָריע, די אַלטע צדקה־טעאָריע פון „לכם ולא לי״, אַלץ פאַר אייך, אָרימע ברידערלעך. די טעאָריע, וואָס פון איהר האָבען געהאַלטען אַלע אינטעליגענטען־משכילים ביז און נאָך אבראַמאָוויטשען. יודיש, האָבען געזאָגט, און זאָגען און זאָגען אויך איצט, די משכילים־פּיאָניערען און משכילים־עפּיגאָנען, — יודיש איז קיין שפּראַך ניט פאַר אונז, געבילדעטע מענ־שען, יודיש איז סתם ניט קיין שפּראַך, ס׳איז אַ זשאַרגאָן, אַנ׳אָנשיקע־ניש פון זיין ליעבע נאָמען, אַ פּלוך פון גלות א. אז. וו. מעהר ניט — די אָרימע ברידער אונזערע — זיי זענען ווילד, פערפינסטערט, זעהען די וועלט ניט, קאָנען געבאַך קיין „שפּראַכען״ ניט, מוז מען דערווייל, בלית־ברירה, ריידען מיט זיי אויף זייער לשון — וואָס טוט מען ניט פון השכלה וועגען? אייזיק מאיר דיק, אבראַמאָוויטשעס פאָרגענגער, האָט דעם דאָזיגען השכלה־שטאַנדפונקט, דעם בלית־ברירה־שטאַנד־פונקט קלאָר און בילדליך אויסגעדריקט: „צוואַר, שרייבט ער אין דער הקדמה צו „שבעים־מאָהלצייט״, — צוואַר, דער זשאַרגאָן (אידיש טייטש) איז אין אַלגעמיין גאָר קיין שפּראַך, הלואי וואָלטען מיר עס געקענט און געשפּראָכען בעסער אין אונזער לאַנדעס־שפּראַך, ווי אַלע אונזערע אידישע ברידער א. אז. וו.״ אלא־וואָס־דען, למאי שרייבט ער זשאַרגאָן און געברויכט ניט, ווען ניט די לאַנדעס־שפּראַך, איז לכל הפּחות די אַלטע, הייליגע, היסטאָרישע שפּראַך? אויף דעם ענטפערט ער: אַנ׳־אַלטען בנין צערשטערען קען מען דורך קלעפּ פון אַ פּראָסטער האַק,

---

*) ספר הזכרון.

ניט דורך אַ שטאָך פון אַ דינעם גילדרענעם נאָדעלע״ *). זשאַרגאָן איז אַ האַק, וואָס מען דאַרף מיט איהר ברעכען די ווענד פונ׳ם גייסטיגען געטאָ; אַז די ווענד׳ וועלען פאַלען, וועט מען די האַק מעהר נישט ברויכען... קאָן מען, זאָג איך, מיינען אַז אויך פאַר אַבראַמאָוויטשען איז זשאַרגאָן מעהר ניט געווען, ווי אַ האַק, אַ מיטעל; אין דער אמת׳ן איז עס נישט אַזוי. אַז מען הערט זיך גוט איין אין מענדעלי׳ס רייד, פיהלט מען, אַז ער נעמט זיך פאַר יודיש, ניט בלויז דערפאַר, ווייל דאָס פאָלק, די אָרימע ברידערלעך נעבאַך, דאַרפען עס האָבען, נאָר אויך ווייל איהם אַליין איז עס נויטיג. ניט ער טהוט חסד מיט׳ן זשאַרגאָן, וואָס ער לאָזט זיך אַראָב צו איהם און „פערפלעקט״ מיט איהם זיין פעדער, נאָר פערקעהרט, דער זשאַרגאָן טוט איהם אַ טובה, וואָס ער פערענטפערט איהם זיין לעבענס־פראַגע, זיין פערזענליכע פראַגע, די פראַגע פון יעדער פאָלקס־שרייבער: — למי אני עמל? — פאַר וועמען אַרבייט איך? דאָס פינטעלע איז אויפ׳ן איך...

ווען די יודיש פראַגע וואָלט ניט געווען פאַר אַבראַמאָוויטשען קיין איך־פראַגע, ווען יודיש שרייבען וואָלט ביי איהם געווען נאָר אַ צדקה־זאַך, וואָלט ער ניט געלאַכט אַזוי ביטער פון די בעל־לשונ׳ס, די בעל־גאוה׳ניקעס, וואָס שעמען זיך מיט יודיש און האַלטען עס פאַר אַ ווייבערשע, אַנ׳עם־הארצישע זאַך; וואָלט ער נישט געזאָרגט אַזוי פאַר יודיש. מען זאָרגט נישט פאַר אַ זאַך, וואָס טויג נאָר אַ מיטעל צו זיין. מען מאַכט קיין ווזען נישט פון דעם, וואָס איז היינט פאַרהאַן און מאָרגען — אויס. די שרייבער־משכילים, וואָס פאַר זיי איז יודיש געווען נאָר אַ זאַך פון היינט — האָבען עס בעוויזען. זעלטען ווער פון זיי האָט געמיהט זיך זיין יודיש זאָל זיין ריין, שען; אויף יודיש האָט מען געשריבען אַבי ווי, אַבי וואָס. אפילו די, וואָס האָבען גע־צאַצקעט אין העבּרעאיש יעדעס וואָרט, געזוכט עס זאָל זיין „על טהרת השפה״, האָבען אויך יודיש גערעדט אָפט „שיחת חולין״, גראָס־שטראָס, האַלב־דייטשיש, פּאָלאָווינאַ־רייסיש. יודיש איז די שפּראַך פון מאַרק, פון קיך; פאַרהאַן דאָ מיט וועמען איידעלקייט צו פראָווען! נישקשה, זיי וועלען פערצייען, די שניידעריונגען און די דינסטמוידען, זיי וועלען לעקען די פינגער, זיי פערשטעהען זיך דען אויף בעסערס?

אין טאָמער וועט עס אַרייַנפאַלען צו אַ אינטעליגענט, וואָס האָט זיך צושיידט מיט דאָס ביסעל יודישקייט און בענקט נאָך דער באָבען, וועלען איהם אַודאַי הנאָה טון, שאַרף הנאָה טון די אַלע „ווערטלעך“, די יודישע „וויטצען“, זיי וועלען זיס זיין צו זיין גומען, אַזוי ווי טשאָלענט און אַנדערע נאַציאָנאַלע מאַכלים, וואָס קאָסטען נישט טייער און דערמאָנען אָן די אַלטע, ליעבע, נאַרישע צייטען...

מען איז זיך מיט יודיש בעגאַנגען נִיט ווי מיט אַ „דינסט=מויד“, נאָר ווי מיט אַ שטיפקינד, וואָס מ׳האַלט פאַר נויטיג געבען איהם צופיהלען, אַז עס איז אַ שטיפקינד... אַבראַמאָוויטש איז געווען דער ערסטער, וואָס האָט בעוויזען, אַז ס׳איז נִיט אַ פרעמדס, נאָר אַנ׳אייגענס, טאַקע אַנ׳אייגענס, אַ ירושה פון פיעלע דורות. אין האַרצען האָבען עס געפיהלט אפשר אויך אַנדערע, אַ חוץ איהם: וועלכער איידעלער מענש איז אייגענטליך אימשטאַנד זיך אָבצוקעהרען, ווי אַ פרעמדער, פון זיין מאַמעס און זיין קינדהייטס שפּראַך — אפילו ווען זי איז „נִיט אַזוי שען“? ווער זוכט שענהייט, וואו עס איז פאַרהאַן חן גענוג, דער יודישער חן? אפשר, זאָג איך, האָבען עס געפיהלט אויך אַנדערע, אַ חוץ אַבראַמאָוויטשען, זיי האָבען זיך געשעמט אָבער זיך מודה צו זיין: שעמעוודיגקייט, וואו עס פּאַסט צום עסק, איז אַ יודישע מדה... אַבראַמאָוויטש האָט זיך מודה געווען.

דער שאַרפער קוק און דער רעאַלער פערשטאַנד האָבען איהם נישט געלאָזען זיין פערנאַרט אין חשבון. דערצו האָט ער געפיהלט, אַז ער ווערט, נאָכ׳ן פאָלק, דער צווייטער פאָטער פון יודיש, און ער האָט עס גענומען כאָליען און טוליען, אַזוי ווי אַ קינד. הערט מען אויף זאָרגען פאַר אַ קינד, ווען עס איז שוואַך, ווען עס גוסס׳ט אפילו? ווערט עס דאַן נִיט ליעבער, נִיט ציטערדיגער? צום ליעבע=געפיהל קומט צו דאָס געפיהל פון רחמנות: אויף זיך אַליין; אויף דער אייגענע ליעבע איז אַ רחמנות... „הבת לא רוחמה“ רופט מענדעלי אָן יודיש. די האַרציגקייט, וואָס אינ׳ם דאָזיגען וואָרט, קאָן מען דורך אַנ׳אַנדערעס נישט איבערגעבען. „יהי מה“, זאָגט ער, עס מעג זיין, וואָס עס וועט זיין: „ארחם את היהודית“, אַזוי ווי איינער זאָגט, איך קאָן מעהר נישט צוקוקען, ווי מען בעגעהט זיך מיט איהר... „דער יצר הרע פון רחמנות“, ווי מענדעלי רופט עס אָן ערגיץ, איז גרויס, מענדעלי אַליין לייַדט פון איהם שטאַרק, און עס איז שוין אַ טבע ביי איהם צו רעדען בלשון נעבאַך, רעדט ער אויך וועגען יודיש אויפ׳ן נעבאַך=לשון, אָבער פונ׳ם

רחמנות=נעבאַך קוקט אַרויס צו אונז ווייבע, כאָטש אַ פערבאָרגענע ליעבע.

און שפּעטער, ווען ער האָט אָנגעשריבען דאָס „קליין מענשעלע" און איבערגעלעבט די ערסטע פרייד פון פרייען, אונגעצוואונגענעם און אונגעקינצעלטען שרייבען, — שפּעטער איז צום ליעבע=געפיהל צוגעקומען דאָס געפיהל פון דאַנקבאַרקייט און פון יענער מוטערליכער טרייהייט, מיט וועלכער דער שאַפער קוקט אויף זיין שאַפונג, און ער רעדט שוין ניט בלשון רחמנות: „חשקה נפשי ביהודית". מיין זעעל האָט זיך בעהעפט צו דער יודישקע, וארשתיה לי לעולם", און איך האָב זי פערקנסט צו מיר אויף אייביג...

ער האָט ליעב געהאַט די שפּראַך, האָט ער געקאָנט אויף איהר שאַפען; ער האָט געשאַפען אויף איהר, האָט ער זי נאָך מעהר דעריבער ליעב געהאַט.

ער האָט אָבער ניט נאָר געשאַפען דורך דער שפּראַך, זי איז אַליין בײַ איהם אַ שאַפונג. די אין טרעהרען און גאַל אויסגעווייקטע, פערוויינטע און אַ שנאַטענדיגע, אָרימע אין פאַרבען און רייכע אין „פינטעלעך", אָפט ניט דערזאַלצענע און שטענדיג פערפעפערטע, ווילדע און פקחות'דיגע יודישע שפּראַך — דאָס איז דער רייכער אוצר, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אין פאָלק געפונען, דאָס איז די שענע מתנה, וואָס ער האָט דעם פאָלק צוריקגעגעבען. די מתנה, — וויל גענומען האָט ער בײַ'ם פאָלק טיילען און טיילעכלעך און אומגעקעהרט האָט ער איהם אַ גאַנצע זאַך; גענומען האָט ער שטיקלעך שפּיגעל=גלאָז, וואו דאָס פאָלק זעהט זיך אבֿרים=וויז, אומגעקעהרט איהם האָט ער אַ שפּיגעל, וואו עס זעהט זיך אינגאַנצען, ווי עס שטעהט און געהט. דער, וואָס וועט נעמען אויף זיך די אויפגאַבע, די דאַנקבאַרע אויפגאַבע אָבצושילדערן אויפ'ן סמך פון מענדעלי'ס ווערק דעם פּסיכאָלאָגישען און סאָציאַלען טיפּ פון אַ יודען, דערהויפּט פון אַן'אַלט=פרענקישען געטאָ=אין בית=מדרש=יודען, — דער וועט געפינען זיין שטאָף, ניט אַזוי אין די פיהרונגען און טואונגען פון מענדעלי'ס פערשוינען, ווי אין זייער שפּראַך, אין זייערע רייד.

יעדער שרייבער האָט סמנים, נאָך וועלכע מען דערקענט איהם, מענדעלי'ן דערקענט מען נאָך זיין שפּראַך, ניט וויל זי איז אַן'איינגענאַרטיגע: — וועלכען שרייבערס שפּראַך איז ניט אייגענאַרטיג? — נאָר וויל זי איז אַן'איינציגע. קיינער, אַחוץ איהם, האָט זי ניט. עס

האָט זי דאָס פאָלק, וואו איהר ערסטער מקור איז, אָבער ביי'ן פאָלק איז זי אַ ווילד־גראָז; ביי מענדעלי'ן — אַ בלום, אַ בלום ערצויגען אין אָראַנשזעריע. ווייל זי איז ערצויגען אין אראנזשעריע, היט זי ניט שטענדיג אויף איהר פרישקייט, איז זי צו־גלאַט, צו אויסגעצוואָגען, דערפאַר איז זי אָבער ריין, ניט בעוואַקסען מיט גראָז, און האָט אַ חוץ דעם לעבענס־חן, נאָך אַ חן — פון קונסט. מענדעלי'ס שפראַך איז אַ פּאָעמע; אַ דאַנק איהר זענען די איינפאַכסטע דערצעהלונגען זיינע — פּאָעמעס...

„איבער אַ ווערק, ליעב אייניקעל, שרייבט דער זיידע צו שלום־עליכם'ן, איבער אַ ווערק בעדאַרף מען שוויצען, מען בעדאַרף פּיילען איטליכעס וואָרט; געדענקט וואָס איך זאָג אייך; פּיילען, פּיילען! *) און ער פּיילט און שלייפט זיין שפּראַך, פּיילט און שלייפט זי, ניט צוליעב זיין קונסט־ווערק, נאָר צוליעב איהר אַליין, ווייל זי אַליין איז ביי איהם אַ קונסט־ווערק. פערגלייכט מען פערשיעדענע אויסגאַבען פון מענדעלי'ס ווערק, זעהט מען, מיט וואָס פאַר אַ ליעבע, מיט וואָס פאַר אַ אַריינטון־זיך, ער זאָרגט פאַר יעדעס וואָרט, פאַר יעדעס פּינטעלע: דאָ מאַכט ער עפּיס איבער, דאָרט פערמעקט ער עפּיס אָדער שטעלט עפּיס אַריין; די פרעמד־קלינגענדיגע ווערטער, וואָס בעגעגענען זיך אין די ערסטע אויסגאַבען פון די ערסטע ווערק, ווערען אין די שפּעטערדיגע אויסגאַבען פערביטען מיט ווערטער, געהענטערע צום גייסט פון יודיש, אַלזאָ, אַז עס איז ניטאָ גאָר כמעט ביי מענדעלי'ן קיין ווערטער אָדער אויסדרוקען, וואָס זאָלען ניט איינגעוואָרצעלט זיין אין דער פאָלקסשפּראַך אָדער פאָלקסליטעראַטור (טייטש־חומש, מוסר־ספרים, תחינות). אַלס רעאַליסט, נעמט ער די פאַרשוינען זיינע פון לעבען, — און אויך די שפּראַך נעמט ער פון לעבען; ניט נאָר די איינציגע ווערטער, נאָר אויך די פערשיעדענע פערבינדונגען זייערע. ער איז אָבער אַ קינסטלערישער רעאַליסט, קאָפּירט ער נישט דאָס לעבען, ער נעמט דעם תמצית, דאָס טיפּישע, און אויך אין זיין שפּראַך איז פאַרהאַן דאָס טיפּישע, די עסענץ פון דער פאָלקס־שפּראַך, כאָטש זי איז ניט קיין פאָלקסשפּראַך, נאָר אַ קולטיווירטע, סטיליזירטע ליטעראַטור־שפּראַך.

די גרויסע ראָליע, וועלכע עס שפּיעלט די שפּראַך ביי מענדעלי'ן,

*) זעה די הקדמה צו „סטעמפּעניו" שלום עליכם'ס.

פיהרט דערצו, אַז ער כאַפּט איבער אַמאָל די מאָס, און עס קאָן זיך היבען, אַז ער שפּיעלט זיך מיט דער שפּראַך; ער שרייבט:

„די מלאכה הויבט זיך געוועהנליך אָן מיט כל עבודת פּרך: פאַמאַיניצעם טראָגען, וואַסער אָנטראָגען, מיט דעם בעל־הבית׳ס קינדערלעך זיך ארומטראָגען, דער בעל־הבית׳טע בײ׳ם אָנקויפען אַלצ־דינג צו־טראָגען, שטיקלעך אַרבייט אַהין־אַהער אָבטראָגען, מיט בעל־הבתישקייט שטענדיג זיין פערטראָגען, און איטליכענס קאַפּריז, קלעפּ און בעלײדיגונג איבערצוטראָגען"*) אָדער: ... און ליגענ־דיג מיר אַזוי האָב איך אומעטום געקוקט, אַלצדינג בעטראַכט, אַ ביסעל אויך געטראַכט און זיך פערטראַכט"**)...

אַנ׳אַנדער מאָל דריקט זיך דאָס שפּראַך־שפּיעל בײ מענדעלי׳ן אויס דערין, וואָס אויף אַלטע ווערטער און ווערטלעך מאַכט ער אַנייעם פּשט און לייגט אַריין אין זײ אַנײע כונה. צום בײשפּיעל, ריידענדיג וועגען בין־הזמנים, זאָגט ער: „די מלמדים לויפען דענסטמאָל, געהען צו קינד", ד. ה. געהען זוכען קינדער, תלמידים. בעזונדער אָפט זאָגט ער נײע טײטשען אויף אַלטע ווערטער אין די העברעאישע בעאַרבײטונגען פון די יודישע ווערק. דער, וואָס פערשטעהט ניט קיין יודיש, וועט ניט כאַפּען אַמאָל דעם פערפאַסערס מיין, ער וועט ניט דערטאַפּען דעם שפּיץ, די פּעפּער פון די ווערטלעך. דער יודישער לעזער אָבער וואונדערט זיך און קאָן זיך ניט אָבוואונדערן, זעהענדיג די קונסט, מיט וועלכער מענדעלי פּאַסט־צו צו די שאַרפע, אָפט פּיעל־דײטיגע ווערטלעך פונ׳ם הײנטיגען געטאָ־און זשאַרגאָן־יודען — ווערטער, וואָס זענען בעשאַפען גאָר אין אַנ׳אַנדער עפּאָכע און צוליעב אַנדערע צוועקען...

בעוואוסטזיניג האָט מענדעלי אין דער צײט, בײ וועלכער מיר האַלטען, נאָך נישט געקוקט, קאָן זיין, אויף יודיש, ווי מיר האָבען דאָ אָבגעשילדערט: אין דער הקדמה צו פּרק־שירה רעדט ער נאָך אַלץ וועגען המון, ווייבער און פּראָסטע מענשען, וועלכע מען טאָר נישט איבערלאָזען אָהן גײסטיגע שפּײז. נאָר אויב מיר זאָלען אין זינען האָבען ניט דאָס אונכיטעלבאַרע, פערבאָרגענע געפיהל, נאָר די „טעאָריע", האָט מענדעלי אויך צו העברעאיש דאַן פערהאַלטען זיך אַזוי

---

*) „דאָס קלײנע מענשעלע" שריפטען 1, ז. 107. יובילײ־אױסגאַבע 1907.
**) „די קליאַטשע".

ווי אַנדערע משכּילים. אויך וועגען העבּרעאיש רעדט ער אין דער הקדמה צו „האבות והבּנים״, אַזוי ווי עס וואָלט געווען מעהר ניט, ווי אַ מיטעל צו בּילדונג, אַ פאָרשטופּע צו דער לאַנדעס־שפּראַך; ער קלאָגט זיך אויף די אינטעליגענטען־אויפקלערער, וואָס זיי בּענוצען זיך ווייניג מיט דער העבּרעאישער שפּראַך, וועלכע קאָן זיין „אַ מליץ״, אַ פערמיטלערין צווישען זיי און דעם פאָלק...

אָבער דאָס גאַנצע שאַפען מענדעלי'ס האָט געוויזען, אַז פאַר איהם אַליין איז אי העבּרעאיש, אי יודיש געווען אַ סך מעהר, ווי אַ „מיטעל״, אַז אי העבּרעאיש, אי יודיש האָט ער געשריבּען ניט פאַר די, וואָס נויטיגען זיך אין „בּילדונג״, נאָר פאַר'ן גאַנצען פאָלק. אַזוי־נע ווערק, ווי „יודעל״ אָדער די „קליאַטשע״ קאָן אַ פּראָסטער מענש גאָר ניט פערשטעהן, ווי עס דאַרף צו זיין. מען האָט עס אַבּראַמאָ־וויטשען אויפגעוואָרפען אַפילו: „אויב די בּיידע ספרים, האָט געשרי־בּען איינער, וואָס האָט געקוקט דאָן אויף יודיש, ווי אויף דער אָרי־מער שפּראַך פון דער אָרימער מאַסע — אויב די בּיידע ספרים, די „קליאַטשע״ און „יודעל״, האָבּען זיך אַ בּעריהמטען נאָמען געמאַכט, איז דער נאָמען ניט פון דעם המון, אָבער נאָר פון זיינע חברים, די משכּילים און מחבּרים אין לשון קדש, דאָס פאָלק קויפט זיי ניט און לעזט ניט, און זעלבּסט ווען מען לעזט איהם פאָר, פערשטעהט איי־נער פון טויזענד, וואָס דאָרט האַנדעלט זיך א. א. ז. וו. בּלייבּט מיר אַלזוי די פראַגע, פיר וועמען האָט ער די „קליאַטשע״ און „יודעל״ געשריבּען אין זשאַרגאָן״? *). דער משכּיל, וואָס האָט אַליין געשריבּען — און אָפט שען געשריבּען — יודיש, האָט זיך ניט געקאָנט דאָן פאָרשטעלען, ווי אַזוי שרייבּט מען עס יודיש פאַר זיך און פאַר גלייבּע, ניט פאַר נידעריגערע פון זיך. אַבּראַמאָוויטשען איז עס אויך שווער אָנגעקומען, אין איהם איז פאָרגעקומען אַ שטרייט, ניט איין מאָל האָט ער זיך גע־מוזט פערענטפערען פאַר זיך און זיינע פריינד, ער האָט אָבער דאָך געשריבּען יודיש פאַר זיך און פאַר נאָך אַזוינע, ווי ער. ער איז ניט געקומען צו דער יודישער ליטעראַטור אַזוי ווי אַ זייטיגער, אַ פרעמדער, אַנ'אורח. ער איז תּיכף געוואָרען אַ תּושב אין דער פאָלקס־ליטעראַטור, אַנ'אינוועניגסטער מענש. מענדעלי מוכר ספרים איז ניט ש. י. אבראַמאָוויטש, דער קאַזיאָנער לעהרער, דער אַפּיקורס. מענדעלי מוכר

*) הויז־פריינד 1889; „די יודישע שפּראַך און איהרע שרייבּער״.

ספרים איז אַ פּערעמיל, אײַנגעװעבט אינאײנעם מיט זײ, מיט די לעזער, אינ'ם גרױסען שטיק מאַטעריע, װאָס געהט אין דער װעלט פון אײביגע צײטען אונטער דער נאָמען יוד. ער איז „בײן פון זײער בײן, פלײש פון זײער פלײש". ער פאָהרט מיט זײ אויף אײן װעגעלע, פיהרט די אײגענע ספרים, די אײגענע כפול־שמונה'דיגע ציצית, רצועות, שופרות' הײעלעך, מזוזה'לעך, װאָלפצײנדלעך, מױערקעפּלעך, קמיע'לעך, װאָס אלתר יכנה"ז, רעדט מיט זײ אויף זײער לשון, זײ שטעקען איהם אָב אַ שלום־עליכם, רופען איהם ר' קרוב און פרעגען: מה שמכם, װאוהין פאָהרט'ס אַ יוד?

און דערמיט אַלײן שױן האָט מענדעלי זיך אָבגעטײלט פון אַנדערע משכילים, װאָס ער איז געקומען צו די יודישע לעזער אָהן בערדיטשע־װער דײטש, װאָס ער איז געקומען צו זײ, װי אַנ'אַלטער בעקאַנטער, מי אַ זײערינגער: „די „קליאַטשע", זאָגט מענדעלי, איז געשריבען אויף אַ הײבען גאַנג, אויף דעם גאַנג, װי די אַלטע האָבען גע־טריעבען". ער האָט געװאוסט די קראַפט פון דער ירושה, ער האָט זיך געװאָלט אײַנפלעכטען אין דער קײט פון די אַלטע. און אַז ער האָט אַרויסגעגעבען דאָס „פּרק־שירה" (1875), האָט ער געװאָלט, עס זאָל װערען אַ פאָלקס־כּופר'ל, אַ מין „קו הישר" אָדער „שבט מוסר", און ער האָט עס „פערדײטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי איטליכער יוד בעזונדער זאָל גוט פערשטעהן זײן טײערן װערט, װי שען עס איז גאָר אַ גאַטס װאונדער" און האָט געמאַכט אויף דעם אַ פּירוש אויף לשון־קו"ש — „טוב־טעם" — „הנותן טעם לשבח ומפרש על פי הכמת הטבע ודברי חז"ל" א. ז. װ. און אין סוף האָט ער אויפ־געשריבען: תם ונשלם הפרק שירה, בעזרת הבוחר בשירי זמרה, — יודישליך, אַזױ װי עס װאָלט געטאָן יעדער כשר'ער מחבר... זאָל אַ יוד זיך ניט בענוגענען מיט'ן „ספר הברית", זאָל ער װיסען, װאָס די חוקרים, די „טבעיים" זאָגען, און בעת מעשה טאַקע פערשטעהן אויך דעם פשט פון אַ מדרש, פון אַ מאמר חז"ל. אײן זאַך שליסט ניט אויס די אַנדערע; פערקעהרט, זײ װע־ען נאָך מעהר בטעם'ט אינאײנעם.

און ניט נאָר אין דער פאָרם פון זײן שרײבען האָט מענדעלי אויפגעהיט די טראַדיציע פון ריב"ל, בײ װעמען דאָס נײע איז צונויפגע־גאָסען, צונויפגעװאַקסען געהען מיט דאָס אַלטע; אויך אין זײנע גע־דאַנקען, אין זײן סאַטירע אַפילו, איז ער מעהר יוד, מעהר אינװעניגס־

מער מענש, מעהר נאָהענט צום פאָלקס=לעבען און פאָלקס=גייסט, ווי אַנדערע משכילים פון זיין דור.

אַ דאַנק זיין נאָהענטקייט צום פאָלקס=לעבען און צום לעבען בכלל, איז ער אין אַ סך פרטים קאָנסערוואַטיווער פון די איבעריגע משכילים, אין אַנדערע פרטים איז ער, אַ דאַנק דעם זעלביגען לעבענסגעפיהל, ראַדיקאַלער פון זיי.

קאָנסערוואַטיוו איז ער אין פראַגען, וואָס האָבען קיין שייכות ניט צו „בין אדם לחברו", אין פראַגען, וואָס זענען נוגע אַ שטייגער, רעליגיעזע מנהגים: אַ סימפּאַטישער טיפּ פון אַ משכיל ביי איהם איז רפאל, פון יענעם מין משכילים=למד=וווניקעס, וואָס, „זענען נישט אָבגעזונדערט געוועזן פון איבריגען עולם נישט אין דער יודישקייט, נישט אין דער הלבשה" 1), יצחק אברהם תקיף, וועלכער טוט תשובה און ווערט אַ משכיל פאַר'ן טויט, בעט אין זיין צוואה, אַז אין דער תלמוד=תורה, אויף וועלכער ער לאָזט געלד, זאָל געלערנט ווערען, חוץ יודישקייט און לשון קדש, אויך דאָס לשון פונ'ם לאַנד און וועלטליכע זאַכען (אין אַ פריהערדיגער אויסגאַבע שטעהט: יודיש, רוסיש, שרייבען און רעכענען—), בכדי צו מאַכען פון די קינדער יודען און מענשען צוגלייך, זיי זאָלען טויגען צו גאָט און צו לייט", און די פיהרער, בעט ער, זאָלען זיין דער רב און גוטמאַן דער משכיל: „מיט אייך ביידע, זאָגט ער, וועט אין די נייגעמאַכטע שולען זיך פעראייניגען תורה מיט חכמה" 2). שפּעטער אַ צייט אין דער הקדמה צו „ספר הבהמות" חזר'ט איבער אַבראַמאָוויטש, אַז „דת" און „לאומיות" זענען ביי אונז איינס". אין „האבות והבנים" לאַכט ער אויס פון איין זייט די נחום הקמחי'ס, די משכילים=בטלנים, משכילים=שנאָרער, די בעל=לשונ'ס, וואָס געשיכטע איז ביי זיי — „די מעבטער פון לוט" און פּאָעזיע — „סחור סחור וסחור המזהר בחור", פון דער אַנדער זייט אָבער — די משכילים, וואָס ווערען פערבלענדט פון דער השכלה און פערוואַרפען אינגאַנצען דאָס יודישקייט. וועגען די דאָזיגע משכילים=דייטשלעך זאָגט ער אין „יודעל", אַז דער חלוק צווישען זיי און די פאַנאַטיקער פון אַלטען דור איז די זאַך: „איהר פרומע גלויבט אין אַלטע זאַכען אָהן אונטערשייד, זיי (די דייטשלעך) האַפען ווי הייסע לאָקשען נייע רייד. די לייט מיינען, וואָס

---

1) ווינשפינגערל.

2) דאָס קליינע מענשעלע, ז. 8—107, יובילעי-אויסגאַבע 1907.

אַלט איז נאַריש און שלעכט, און איטליכע זאַך, וואָס ניי, איז קלוג
און רעכט״.

אָבער דער אייגענער אַבראַמאָוויטש, וואָס אין דער קריטיק פונ׳ם
יודישען לעבען און זיינע פערעלטערטע פאָרמען האָט ער ליעב דעם
דרך=הממוצע, — דער אייגענער אַבראַמאָוויטש איז ראַדיקאַל, יעדענ=
פאַלס ראַדיקאַלער פון אַנדערע משכילים, וואו עס רעדט זיך וועגען די
סבות פון דער יודישער לאַגע און דער יודישער, מאַטעריעלער און
גייסטיגער, אָרימקייט. די סבות פון דער אָרימקייט פערשטעהט
אַבראַמאָוויטש טיעפער אַ סך, ווי אַנדערע משכילים. (פונ׳ם דאָזיגען
טיעפערן פערשטעהען נעמט זיך אייגענטליך אויך דער קאָנסערוואַטיזם
אַבראַמאָוויטשעס בנוגע צו די אַלטע אייגעוואָרצעל׳טע לעבענס=פאָרמען)
זיי, די משכילים, מיינען, אַז שולדיג אין אַלץ איז די „פינסטערנים״;
די ערגסטע פיינד פונ׳ם יודישען פאָלק זענען די „מורדי אור״,
„פלעדערמייז״, ווי נאָר עס וועט אַ שיין טון אין דער יודישער גאַס „די זון
פון דער השכלה״ — איז אַ סוף=אַנ׳עק צו אַלע צרות. אַבראַמאָוויטש
פערשטעהט, אַז די פינסטערנים איז ניט די סבה, נאָר אפשר גאָר דאָס
רעזולטאַט פון אַלע צרות; די סבה ליגט אַנדערשוואו: „בעטראַכט זיך
אַדרבה אַליין, זאָגט דער אַשמדי צו ישראליק׳ן, — בעטראַכט זיך אַליין,
אויב דו ביזט ניט ריין משוגע. פאַר דיר שטעהט אַ פערמאַטערטע,
אַהונגעריגע קליאַטשע, וואָס זי בעדאַרף נויטיג ווי אין לעבען
אַריין האָבען כאָטש אַ ביסעל מנוחה, אַ מעסטיל האָבער, אַ בינ=
טעל היי, ווילסטו איהם גאָר בעוויזען אַ הא אין סדור און אַלץ
אויסדרינגען, ווי גוט, ווי שען עס איז זיך אויסצולערנען עפּיס
קונצען״. און אין „ווינשפינגעריל״ זאָגט דער אונבעקאַנטער: „היגע
יודען, נעבעך, בעדאַרפען ברויט, נישט קיין ספרים״. און אַז מענדע=
לי׳ן פערדריסט כלומרשט, וואָס ער „צושטערבעט איהם זיין קרעמיל״,
זאָגט ער איהם: „חלילה, נישט אייערע דאָזיגע ספרים מיין איך, יענע
מיין איך, יענע, וואָס אַלץ מיט שטראָף=ווערטער, מיט עצות און אַ נע=
פילדער: פע, הבלים, פע, אָבגעלאָזטקייט! גוואַלד, בילדונג!״ יענע,
די השכלה=ספרים, מיינט ער. און ער ענדיגט: „געננג, כ׳לעבען, סליחות!״
מ׳דאַרף טאָן עפּיס מכשות׳דיגעס. מען דאַרף, הייסט עס, אויסוואָרצלען
די סבות, וואָס שאַפען די לאַגע פון קאַבצאַנסק און גלופּסק. די
סבות, מיינט אַבראַמאָוויטש, ליגען אין דער אויסווענינסטער אונגערעכ=
טיגקייט בנוגע צו יודען פון איין זייט, און אין די אינווענינסטע

סאָציאַלע אונגערעכטיגקייטען — פון דער אַנדער זייט. אויף דער אויס־וועניגסטער אונגערעכטיגקייט איז פאַרהאַן אַנ'אָנצוהערעניש אין דער „קליאַטשע", און נאָך קלערער אין דער „טאַקסע": „וואָס העלפט עס, זאָגט פיקהאַלץ, אַז זיי האָבען, נעבאַך, ניט קיין מזל, אַז זיי זענען, נעבאַך, אונגליקליך און פון כמה שנים שטיקטמען צו־נויף אַלע אינאיינעם אין אָרט, ווי די שאָף, אַז זיי זעהען פאַר זיך ניט קיין וועלט און קאָנען ניט טעמען קיין פרייע לופט". דערפון איז נישט געדרונגען, אַז פיקהאַלץ איז חלילה געשטאַנען אין אָפּאָזיציע צו דער רעגירונג; אדרבה אין דער רעגירונג, וועלכע האָט דאַן, אין די 60־סטע יאָהרען, געמאַכט אַ מינע פון אַ רעפאָרמאַטאָר — אין דער רעגירונג האָבען די משכילים, און מענדעלי בתוכם, געגלויבט; פון קירה האָט מען גע־וואַרט אויף יודען ישועות ונחמות... און טאַקע דערפאַר האָט מען דעם גאַנצען כעס אויסגעגאָסען אויף דער אינוועניגסטער, דער יודישער „רע־גירונג" — אויף די בעל־טובות, די בעל־טאַקסעס, די קהלס'ס־לייט, די „כנופיה"...

די העברעאישע ליטעראַטור, די ליטעראַטור פונ'ם מאַטעריעל און גייסטיג העכער שטעהענדיגען בעל־הבית'ישען אינטעליגענט, האָט זיך מעהר אינטערעסירט מיט רעליגיעז־גייסטיגע, ווי מיט סאָציאַלע פּראָ־בלעמען, זי האָט מלחמה געהאַלטען ניט מיט די גבירים, נאָר מיט די רבנים, מיט די עלטערן־פאַנאַטיקער זי האָט געפאָדערט פרייהייט פון גייסט; און אויך אין „האבות והבנים, וואו עס זענען פאַרהאַן שוין רע־אַליסטישע און סאָציאַלע מאָטיווען, איז די הויפּט־פּראָבלעם דאָך אַ גייסטיג־משכילישע, דער שטרייט פיהרט זיך צווישען דעם פרומען פאַנאַ־טישען פאָטער און דעם זוהן, וואָס לייענט טרפה־פסול'ן. אָבער די פאָלקס־ליטעראַטור, די ליטעראַטור אויף יודיש — זי האָט פון אָנהויב אָן זיך אינטערעסירט מעהר מיט דעם גביר, ווי מיט דעם רב, מעהר מיט'ן גבאי, ווי מיט'ן רבי'ן; אין רב האָט זי אין ערגסטען פאַל געזעהן דעם נגיד'ס אַגענט, און אידער סאַטירע האָט, אַ חוץ עטליכע אויסנאַהמען אַ סאָציאַלען כאַראַקטער. „אין טוניעיאַדאָווקע, זאָגט מענדעלי, איז דאָ אַ ווערטיל: פון וואָס מען זאָל ניט שמועסען, מוז אַרויסקומען אויפ'ן טויט, און פון וואָס מען זאָל נישט ריידען אויף אַיין אסיפה, מוז מען אויסלאָזען מיט דער טאַקסע פון פלייש". און אויך די פאָלקס־שרייבער, וואָס האָבען טוניעיאַדעווקע געוואָלט אויסבע־

סערן — פלעגען אויסלאָזען שטענדיג מיט דער טאַקסע. זי איז גע־ווען די „סבה פון אַלע סבות“... די ליטעראַטור אין אַן׳איבערגאַנגס־צייט האָט שטענדיג, אַ חוץ אַ גוטען, אַ געליבטען העלד, וואָס זי לויבט אין הימעל אַריין, נאָך אַ העלד אַ בייזען, אַ רשע, וועלכער ליגט בײַ איהר צעהן איילען אין דער ערד. די בייזע פּאַרשוין פון דער השכלה־ליטע־ראַטור אין העברעאיש איז געווען—די חומרא, אין יודיש— די טאַקסע. מענדעלי האָט אָבער די טאַקסע פערשטאַנען ברייטער, טיעפער, ווי אַנדערע. אַזוי ווי די טאָרבע איז בײַ איהם ניט גלאַט אַ טאָרבע, אַ לעבעדיגער שמוציגער זאַק, מיט וועלכען מען געהט אי־בער די הייזער, נאָר אַ סימוואָל פון דעם יודישען דלות, פון דעם יודישען לעבען־פון־ווינד, פון די „יודישע פּרנסות“, אַזוי איז אויך די טאַקסע בײַ איהם אַן׳אויסדרוק פון די אינוועניגסטע סאָציאַלע אומגע־רעכטיגקייטען, וואָס פערביטערן און פערפינסטערן דאָס יודישע לעבען, אַן׳אויסדרוק פון די קהל׳שע יודישע „פּאַראָנדקעס“, פון דער גאַנצער במפיה בעל טובות, בעל עצות כלל־פערזאָרגער, גבירים, שתדלנים, קאָבלעפּעל, טעלערלעקער. די אָרימע אין קונסט־בילדער, אָבער רייכע אין געדאַנקען און אין פּאַטאָס סאַטירע, וועלכע מענדעלי האָט אָנגע־שריבען נאָכ׳ן „קליין מענשעלע“ און וועלכע האָט פּאַר אַ מאָטטאָ דעם פּסוק — „משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום“ — די דאָזיגע סאַטירע רופט זיך „די טאַקסע אדער די באַנדע שטאָדט־בעלי טובות“. דער עיקר איז דאָ ניט דער בעל־טאַקסע (אַ בעל־טאַקסע בעגעגענען מיר אין „פּריזיוו“ דוקא אַ סימפּאַטישען מענשען, וועלכער ליידט אַליין פון די בעל טובות) דער עיקר ווערט אַרויסגעשטעלט צום שאַנד־סלופּ די באַנדע, דער גאַנצער הערשענדער קלאַס פון יענער צייט, אָנגעהויבען פון ר׳ איציק וואָלף ספּאָדיק, דעם פרומען צבועק און ר׳ יודעלע שטאַנדהאַפט, דעם משכילישען צבועק און געענדיגט מיט ר׳ אהרן קנעבטבאַרג דעם קאָבלעפּעל, ר׳ מענדיל דעם גזלן, דעם שטאָדט־שיינער, דעם בילער, וואָס דינט בײַ די בעל טובות און פאַלט אָן, אויף וועמען מען הייסט איהם, און די דייגים, וואָס זענען אויך, נעבאַך, אין די הענד פון די בעלי טובות׳ און מוזען זיי אונטערבאַמקען.

די „טאַקסע“ איז אַזוי ווי אַ באָמבע געווען אין דער גלופּסקער קהל׳ס־וועלט. אָבער די באָמבע איז אָנגעפילט געווען מיט גאַל, מעהר ניט גאָרנישט; די גאַל האָט געפּלאַצט און עס האָט קיינעם ניט גע־

שאדט (דער פּערפאַסער האָט עס פאַראויסגעזעהען: דער סוף פון דער סאַטירע איז זעהר אַ פּעסימיסטישער). אַ טומעל איז דאָך געוואָרען — אַ שרעק. ז'ער איינדרוק איז געווען אַ גרעסערער, ווי פון'ם „קליין מענשעלע" (הגם ליטעראריש איז די „טאַקסע" אָרימער פון'ם „קליין מענשעלע"). די באַנדע-לייט, די בעלי-טובות פון גלופּסק האָבען עס אָנגענומען פאַר אַ פּאַמפּליעט, פאַר אַ חוצפה. פון די „צאן קדשים" אָבער האָט ניט איינער דאָ צום ערכטען מאָל דערשמעקט דעם ריח פון פילוזער — פון סאָציאַלען קאַמפּף, פון קאַמפּף פאַר'ן המון געגען די גבירים.

דער המון אַליין ווערט נאָך אין דער „טאַקסע" ניט אַרויסגע-שטעלט פאַר אַ קעמפּפער (אַ י י ז י ק ז א א י ק ע איז אַ קרבן פון נאַאיווער, פאַנאַטישער עהרליכקייט, ניט פון קאַמפּף), דער המון איז נאָך דער-שלאָגען, אונטערטעניג, ער בעט זיך רחמים ביי דער כנופיה, ער קאָן מעהר ניט, ווי זיפצען: „אַז אָח און וועה איז אונז". דערפאַר אָבער איז דער פאָרשטעהער פון דער אינטעליגענץ, וו ע ק ע ר, אַ פּראָטעסטאַנט, אַ היציגער קאָפּ און אַנ'עבטער פאָלקספריינד, ער איז דער ע ר ס ט ע ר ס אָ צ י אַ ל ע ר ד ר ש ן אין דער יודישער ליטעראַטור: „ניין! שרייבט ער: די גאַל ווערט צוועצט, מען קאָן זיך שוין ניט מעהר איינהאַלטען! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס זעהט אַ זעלבע עילות און שווייגט! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס איז אַ טרוס (אַ פחדן), וואָס האָט מורא צוזאָגען דעם אמת! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס פערשטאָפּט די אויערן ניט צו הערען די יללות און די קרעכצען פון די אומגליקליכע, פון בעליידיגטע און נויטבעדערפטיגע, פערפלוכט, פער-שאָלטען אַלע, וואָס פערקויפען זייער געוויסען, אַלע, וואָס זענען אויבשטאַנד צו העלפען מיט אַ וואָרט, מיט דער פען און שטעהען פון ווייטען, טאָמער וועט זיי חלילה עפּיס דאָס מינדעסטע שאַדען!... וואָס זאָל איך מיך בעהאַלטען? א, אז, וו, איך קאָן ניט שווייגען! איך מוז געהען אַרויסזאָגען דעם אמת גאַנץ פריי, זאָל כאָטש די וועלט וויסען!" און ער געהט און האַלט דרשות פאַר'ן פאָלק, אין לעבעדיגע בילדער שילדערט ער די נויט און די אָרימקייט פון דער יודישע מאַסע, אין זעהר העפטיגע, כאָטש זעהר אונקלאָרע, אויסדריקען פּראָטעסטירט ער געגען די יודישע בעלי טובות...

שפּעטער, אין אַ יאָהר 12-15 אַרום, האָבען אויך אין דער העברעאישער ליטעראַטור געגומען קלינגען שטימען פון סאָציאַלען פּראָ-

מעסט, דאָס זענען געווען אָבער אַנדערע שטימען. דאָס זענען געווען אָבקלאַנגען פון דער אַרומיגער ניט־יודישער וועלט. אין די שירים פון יהל״ל און אויך אין די מאמרים פון „האמת“ האָט זיך גערעדט ניט וועגן י ו ד י ש ע סאָציאַלע אונגערעכטיגקייטען, נאָר וועגן דער סאָ־ציאַלער אונגערעכטיגקייט, דער סאָציאַלער פראַגע בכלל. עס האָט געטראָגען אַנ׳אַבסטראַקטען כאַראַקטער. ביי יודען איז נאָך ניט געווען גאָר קיין „פּראָלעטאַריאַט“, עס זענען געווען בעלי־מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט און געווען נגידים. ו ע ק ע ר האָט גערעדט אין נאָמען פון אָט די בעלי־מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט. מיט זיין מויל האָט גערעדט צו אונז דאָס יודישע לעבען, די יודישע נויט. דערמיט שיידט זיך זיין פּראָטעסט אָב פון די שפּעטערדיגע פּראָטעסטען אין די 70־סטע יאָהרען.

פון דער אַנדער זייט אָבער געהערט וו ע ק ע ר צו אַ דור, וואָס האָט נאָך נישט קיין אידעאַל, נישט קיין סאָציאַלען, נישט קיין נאַציאָ־נאַלען. זיינע פאָדערונגען זענען מעהר נעגאַטיווע, ווי פּאָזיטיווע. עס איז געווען דאַמאָלס אַנ׳איבערגאַנגס־צייט; אַזוי ווי שטענדיג אין אַ איבערגאַנגס־צייט, האָט מען געמוזט אַ סך צושטערען איידער מען האָט אָנגעהויבען בויען. וועקער איז אַזוי ווי זיין נאָמען, מעהר נישט ווי אַ וו ע ק ע ר, ער איז אָבער דער ע ר ס ט ע ר וועקער, דער אָנזאָגער פון דער סאָציאַלער דיפערענצירונג, פון דעם סאָציאַלען קאַמפּף, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען שפּעטער און וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אין דאָס יודישע לעבען גאָר נייע טענדענצען... די „טאַקסע“ — האָט דע־ריבער אַ ווערדע נישט נור פאַר דער יודישער ליטעראַטור־געשיכטע, נאָר אויך פאַר דעם היסטאָריקער פון די געזעלשאַפטליכע בעווע־גונגען ביי יודען אין דער צווייטער העלפט פונ׳ם פאָריגען יאָהר הונדערט.

און אויב די „טאַקסע“ איז דער אָנהויב פונ׳ם ס אָ צ י אַ ל ע ן פּאַטאָס אין דער יודישער ליטעראַטור, איז די „קליאַטשע“, וועלכע איז אַרויסגעגאַנגען שפּעטער מיט פיער יאָהר (1873) — דער אָנהויב פונ׳ם נ אַ צ י אָ נ אַ ל ע ן פּאַטאָס. די „קליאַטשע“ האָט מענדעלי אַרויסגעגעבען אָנשטאָט אַ צווייטען טייל פון דער ט אַ ק ס ע, און עטליכע קאַפּיטלעך זענען פאַרהאַן טאַקע אין איהר, וואָס דערמאָנען אָן דער „טאַקסע“. — דאָס זענען די קאַפּיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגן די צרות, וואָס די ק ל י אַ ט ש ע, די כנסת ישראל, האָט אויסצושטעהן אין דער היים ביי

זיך, פון די היימישע בעלי־טובות; דער עיקר אָבער דאָ איז די לאַגע, וואָס יודען פערנעמען אין דער פרעמד, צווישען די אומות, עס ווערען ניט געשטעלט פערשיעדענע טיילען פונ׳ם יודישען פאָלק איינע אַנטקעגען די אַנדערע (אַזוי ווי אין דער „טאַקסע״), נאָר דאָס פאָלק גענומען אין גאַנצען ווערט אַנטקעגען געשטעלט דער וועלט. מענדעלי גיט אַ טראַט פון דער יודישער מאַסע צום יודישען פאָלק... כמעט אַלץ, וואָס מיר האָבען אין גלות געשאַפען ביז׳ן סוף פונ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט, אָנהויבענדיג פון דער אגדה, — האָט איין העלד: די אומה; די שענע שולמית אפילו איז געוואָרען אין גלות אַ משל אויף דער „אומה הישראלית״. פאַר דער „קליאַטשע״ האָבען מיר דרך־ארץ שוין דערפאַר גופא, וואָס איהר העלד איז ווידער — די נאַציע. די מאַסע איז געווען און געבליבען די שקאַפע, די נאַציע אָבער — זי איז אַ מאָל אַ „פרינץ־געווען! די שקאַפע וועקט אונזער רחמנות — און וואָס איז נאָך אַזוי אָרעם און מאַכטלאָז ווי רחמנות? אָבער דער פערשאָלטענער פרינץ, ווען ער הויבט אָן ריידען, מעגען מיר איהם זעהען אין דער געשטאַלט פון אַ קליאַטשע, — צינדט זיך אָן אונזער ליעבע. „די קליאַטשע האָט פלוצלונג אַ זיפץ געטאָן. איהר זיפץ האָט אין הארצען זיך אָבגערופען, ווי אַ דונער. איך בין פערציטערט געוואָרען. פייערדיגע געפיהלען פון רחמנות האָבען ווידער אָנגעצונדען מיין בלוט, איין זיפץ איהרער האָט אין מיר אָנגעמאַכט אַ גאַנצע איבערקערעניש און מיך ווידער שטאַרק געצויגען צו איהר, ווי אַ מאַגנעט״. ווי אַ מאַגנעט, דאָס איז די שפּראַך פון ליעבע, ניט פון רחמנות. און ווען מיר לייענען מיט קאָפּ דאָס דריטע קאַפּיטעל און פיהלען דעם קאַמפּף, וואָס קומט פאָר אינווענינג אין ישראליקען, צווישען זיין ליעבע און זיין האַס צו דער קליאַטשע, — זיין ליעבע פאַר דעם אָדער פון פרינץ, וואָס שלאָגט נאָך אין איהר, און זיין האַס פאַר איהר שטומע אונטערטעניגקייט, פאַר איהר פערדישע גערולד, — ווען מיר לייענען עס און הערען, ווי ישראליק גיט איינמאָל אַ געשריי: „אומגליקליכער פרינץ, בידנע קליאַטשע!״ — פיהלען מיר, אַז דאָס איז דער קאַמפּף, וואָס קומט פאָר אינווענינג אין דער קליאַטשע גופא, דער קאַמפּף צווישען דער פרינצישער נשמה און דעם שקאַפּישען גוף, צווישען דעם שענעם „אַמאָל״ און מאוסען „היינט״... „אתה עבד ומלך!״ — דו ביזט אַ קנעכט און אַ קעניג! זאָגט אַבראַמאָוויטש אין „האבות והבנים״ וועגען דעם יודישען פאָלק.

אין דער „קליאַטשע" (און אין אַנדערע שפּעטערדיגע ווערק מענדעלי'ס) איז אָבגעשפּיגעלט דער קאַמפּף, דער אינוועניגסטער קאַמפּף, וואָס קומט פאַר אינ'ם ידישען פאָלק צווישען דאָס קנעכטישע און דאָס קעניגליכע.

דער אינוועניגסטער קאַמפּף אָבער איז דער אָנהויב פון דער אינוועניגסטער בעפרייאונג. די „קליאַטשע" איז דעריבער דער אָנהויב פון דער יודישער בעפרייאונגס־אידעע. זי איז דער אָנהויב פון דעם חשבון־הנפש, וועלכען דאָס יודישע פאָלק האָט אָנגעהויבען מאַכען אין סוף פונ'ם 19־טען יאָהרהונדערט. אייניגע קאַפּיטלעך אין דער „קליאַטשע", די קאַפּיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגען טענות, וואָס עס האָבען צו יודען די אומות העולם, מאַכען דעם איינדרוק, אַזוי ווי זיי וואָלטען געשריבען געווען ניט פאַר יודען; אין דער אמת'ן אָבער איז עס אַ פּאָלעמיק געגען די יודישע אינטעליגענטען אין יענער צייט. געווען אינטעליגענטען אַזוינע ביי יודען, וואָס זענען געשטאַנען איינגענטליך אויפ'ן זעלביגען שטאַנדפּונקט, וואָס די גוים; יודען, האָבען זיי געטראַכט, זענען טויגעניכטסען, ליידיגגעהער, אַ אונפּראָדוקטיווער עלעמענט; יודען זענען ווילד, פאַנאַטיש, פערדאָרבען; זאָלען זיי זיך אויסבילדען, אַוועקוואַרפען די נאַרישע מנהגים, די אַלטע טראַדיציעס, זאָלען זיי ווערען לייטען גלייך, זיך נעמען פאַר אַרבייט, פאַר שענע פּרנסות, — וועט מען זיי געבען פּראַוועס; פריהער ניט...

— קיין טאַנץ געהט נישט פאַר'ן עסען! האָט געענטפערט אויף דעם די „קליאַטשע": וואָס פאַר אַ שייכות, איך בעט אייך, האָט עסען און דאָס נויטיגע בעדערפנים מיט בילדונג? מיט וואָס פאַר אַ יושר קאָן מען יענעם נישט לאָזען עסען, עטעמען פריי, סיידען ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפּיס קונצען? אויטליכעס בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען, איז קודם כּל אַ לעבעדיגע זאַך, פאַרזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקע נאָר פון זיינטוועגען, בכדי דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען". א. או. וו. — „מען זאָגט, איך זאָל מיך לאָזען לערנען. פרעג איך דיך ערשטענס, חכם מיינער, פאַר וואָס הייסט מען עס דוקא מיר? די „קליאַטשע" וויל ניט זיין מעהר קיין „אתה בחרתני", קיין אויסנאַהם אין דער וועלט — זי פאָדערט גלייכהייט. זי פאָדערט דאָס רעכט אויף חסרונות, נישט נאָר אויף מעלות. זי פאָדערט רעכט פאַר שיילאָק'ן, נישט נאָר פאַר „נתן דעם וויזען". און זי וויל

רעכט, נישט קיין רחמנות: „איך בין דיר מוחל, זאָגט זי, דיין רחמנות". איך וויל נישט, אַז דו זאָלסט אַרבייטען מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאָגען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפניש צו דערהאַלטען מיין נשמה טאַקע נאָר גלאַט פון רחמנות, ווייל עס איז פּשוט אַ צער בעלי חיים. איך וויל אַפילו נישט, דו זאָלסט אויסבעטען פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אי מהאי טעמא, וואָס מען האָט און וואָס מען קאָן פון מיר האָבען נוטצען, דאָס זענען אַלטע מעשיות א. אז. וו. איך וויל נאָר נישט הערען קיין רחמנות, קיין נוטצען, איך בין ווי אַלע אַנדערע אַלעבעדיגע בעשעפעניש און האָב ווי זיי אַפראַווע, דאָס רעכט צו לעבען"...

פאַר אונז זענען די דאָזיגע ווערטער ניט ניי, דאַן אָבער איז עס געווען אַ נייע פּסיכאָלאָגיע, אַ נייע שפּראַך... און דער היסטאָריקער וועט די דאָזיגע שורות בעטראַכטען געווים ווי דעם מאַניפעסט פון דעם אויפגעוואַכטען און שטאָלץ-געוואָרענעם נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין. דער באָדען פאַר נאַציאָנאַליזם אינ'ם היינטיגען זין איז אין יענער צייט נאָך ניט פאַרטיג געווען, די השכלה האָט נאָך ניט אָבגעטון איהר אַרבייט, דער „אַנטיטעזיס" איז אין דער אינטעליגענץ נאָך זעהר שטאַרק געווען, און אויך מענדעלי האָט ניט געהאַט נאָך קיין פּראָגראַם קיין נאַציאָנאַלע, ער האָט זיך אַליין נישט אָבגעגעבען נאָך קיין רעכענונג פון זיינע געדאַנקען, און ער האָט ניט שטאַרק געגלויבט אין זייער ווירקונג, און אַזוי ווי די „טאַקסע", דער סאָציאַלער פּראָטעסט, ענדיגט זיך מיט אַ קרעכץ און אַ נבנע'דיגען געבעט צו גאָט און דער רעגירונג, אַזוי ענדיגט זיך אויך מיט אַ קרעכץ און עס שפּירט זיך אַ צובראָכען געמיט אין דער „קליאַטשע", אינ'ם אויסדרוק פונ'ם נאַציאָנאַלען געפיהל.

דאָך איז די „קליאַטשע" זעהר אַ וויכטיגער גרעניץ-צייכען צווישען דעם ערסטען משכילישען, און דעם צווייטען נאַציאָנאַליסטישען פּעריאָד פון דער קולטורעלער אויפוואַכונג פונ'ם יודישען פאָלק; אַ גרעניץ-סלופּ צווישען דער „קנעכטשאַפט אין פרייהייט" — און דער פרייהייט אין קנעכטשאַפט...

* * *

מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט לענגער אויפ'ן ריין-פּובליציסטישען אינהאַלט פון דער „טאַקסע" און דער „קליאַטשע", ערשטענס, ווייל אין

די דאָזיגע ווערק איז די פובליציסטישע טענדענץ זעהר קלאָר אויסגע־דריקט, און ווידער, ווייל בכלל איז מענדעלי דאָ נאָך מעהר פובלי־ציסט, ווי בעלעטריסט. א פובליציסטישער עלעמענט איז פאַרהאַן אין אַלע, אַפילו אין די שפּעטערדיגע, ווערק מענדעלי׳ס; נאָר דאָרט איז די פובליציסטיק אַ זאַך פאַר זיך, זי שטערט ניט דעם קינסטלער צו טון זיין קינסטלערישע אַרבייט, און עס טרעפט זיך אַמאָל, אַז זי גיסט זיך צונויף אין איין גאַנצעס מיט דער בעלעטריסטיק און עס ווערט אַ משל מיט אַ נמשל, און מיר האָבען, ווי שלום עליכם האָט עס ריכטיג אָנגערופען, בילדער מיט צוויי געשטאַלטען, אַ רעכטע זייט מיט אַ לינקער זייט, איין איבערציג מיט אַנ׳אונטערשלאַק; ווייל מען — קאָן מען די אונטערשלאַק פערשטעלען פון זיך, האָט מען אַ ריין קינסטלע־רישע זאַך. אין די ערסטע מענדעלי׳ס ווערק אָבער, און בעזונדערס אין דער „טאַקסע“ און אין דער „קליאַטשע“, וואַרפט זיך די ערסטע זאַך אין די אויגען „דער אונטערשלאַק“, די פובליציסטיק, זי פילט אָן די גאַנצע לופט, זי שאַפט דעם גרונד־טאָן פון די ווערק — — — —

פאַרוואָס איז עס אַזוי?

געבוירען איז אַבראַמאָוויטש אַ קינסטלער, אַ מאַלער פון איינציגע קליינע, אין זיך פערענדיגטע און נישט פערוויקעלטע נאַטור־און לעבענס־בילדער, אַ פסיכאָלאָג פון סאָציאַלע טיפּען, פון מענשליכע „אָנשטעלען“, פון מענשליכער פערדאָרבענהייט, וואָס ווען ער שילדערט זי, איז ער שטאַרק און טיעף, און פון מענשליכער איידעלקייט, וועלכע איז שטענ־דיג ביי איהם זיסליך, סענטימענטאַל; געבוירען, זאָג איך, איז מענדעלי אַ קינסטלער, און אויך בלייבען אין דער ליטעראַטור וועט ער ניט אַלס לעהרער, נאָר אַלס שפּראַך־מייסטער, נישט אַלס סאָציאַלער דענקער, נאָר אַלס סאָציאַלער פסיכאָלאָג, נישט אַלס מוסר־זאָגער, נאָר אַלס קינסטלערישער עטנאָגראַף און קינסטלערישער היסטאָריקער; נאָר די צייט, ווען ער איז אַריינגעטראָטען אין דער יודישער ליטעראַטור, די צייט איז געווען אַזאַ, אַז מען האָט נישט געטאָרט נאָכגעבען דעם יצר־הרע פון קונסט, מען האָט זיך ניט געקאָנט פערגינען דעם נחת צו שאַפען צוליעב שאַפען. דאָס איז געווען אַ צייט, ווען דער, וואָס איז געבוירען געווען צו פרעגען, אַזוי ווי אַ קינד, אַזוי ווי אַ קינסטלער, האָט געמוזט ווערען אַ געבער פון ענטפערן, אַזוי ווי אַ זקן, אַ בעל־יועץ; דער ליריקער איז אַ דרשן; דער עפּיקער — אַ משלים־זאָגער; דער הומאָריסט — אַ סאַטיריקער; דאָס איז געווען אַ צייט, קורץ, ווען

פון פעגעס מאַכט מען פיילען, און יבנה-לייט, יושב-אהלניקעס, „גור-מען אָן די לענדער“ צו געהען אין מלחמה...

„איך טו דאָס, זאָגט וועקער, איך טו דאָס, וואָס אונזערע על-טערן האָבען געטאָן אַמאָל בשעת חורבן דאָרטען אויף די טייכען בבל׳ס. אויף די ווערבעס דאָרטען האָבען די משוררים אויפגעהאַנגען זייערע פידלען, זיי האָבען מעהר נישט געוואָלט זינגען, שפּילען, נאָר קלאָגען, יאָמערן און טרויערן... געגוג זינגען, גדליה! געגוג שרייבען שירים, מליצות. בשעת אונזער פאָלק, אונזער אָרעם פאָלק ליידעט אויף דעם טייך גנילאָפּיאַטאָווקע, צעררייס איך די סטרונעס פון דער יודישער פידעל. יודען זענען ניט געבוירען געוואָרען צו זינגען, צו שפּילען... מען מוז האָבען אין זינען ערנסטערע זאַכען...“ און מענדעלי נעמט זיך פאַר „ערנסטערע זאַכען“. ער צעררייסט די סטרונעס פון זיין פידעל און נעמט דאָס מיטעל אין האַנד. ער פערלאָזט יבנה, דאָס שטילע געצעלט פון שטילען שאָפען און געהט אַרויס אויפ׳ן שלאַכט-פעלד.

אָבער דער וואָס איז געבוירען צו זיין יוחנן בן זכאי קאָן ניט בלייבען קיין יוחנן מגוש חלב. סטרונעס, בעזונדערס די, וואָס קלינגען אין הארצען, קאָנען פּלאַצען אַליין; צעררייסען זיי איז שווער... און ווען מענדעלי פּלעגט פון די סטרונעס נעמען פּלעכטען אַ נעץ, כדי זיי זאָלען „נוטצען“ צו עפּיס, פּלעגט ניט איינמאָל זיך דערהערען פּלוצלונג אַ קלאַנג אין דער שטילקייט, דאָס איז געווען די בענקשאַפט נאָכ׳ן פּיעדעל, און ניט איינמאָל פּלעגט מענדעלי אַליין זיך ניט איינהאַלטען מעהר, און פּלעכטענדיג די נעץ, פּלעגען די בענקעדיגע פינגער שטילער-הייט ציהען קלאַנגען פון די סטרונעס... דער קינסטלער פּלעגט זיך אַריינמישען דעם פּובליציסט אין די רייד... און אויך די נאַטור-שילדע-רונגען, וואָס זענען פאַרהאַן לרוב אין די ערסטע, אַזוי ווי אין די לעצטע ווערק מענדעלי׳ס, און וואָס אָפּט האָבען זיי צום עצם ווערק, צום ספור המעשה, גאָר אַ קנאַפּע שייכות — אויך די נאַטור-שילדערונגען זענען מעהר ניט, ווי אַ צינז, וואָס מענדעלי דער פּובליציסט און מוסר-זאָגער פּלעגט צאָהלען שטילערהייט מענדעלי׳ן דעם קינסטלער, ער זאָל רוהיג זיין און ניט ציהען פונ׳ם שלאַכט-פעלד צוריק אַהיים, אין דאָס שטילע געצעלט פונ׳ם שטילען שאָפען. די פאַרשווינען, די מענ-שען, וואָס מענדעלי, פאָהרענדיג אויפ׳ן וועגעלע מיט ספרים, בעגע-גענט אויפ׳ן וועג — זיי דאַרף דער פּובליציסט פאַר זיך, זיי דאַרף

ער אין מויל אריינלעגען זיינע משלים, זיינע שטעכווערטלעך, זיין מוסר; די „נאַטור" אָבער — זי גיט ער אָב במתנה מענדעלי׳ן דעם קינסטלער, ער מעג זיך קוויקען מיט איהר, וויפיעל זיין האַרץ געלוסט. און מענדעלי דער קינסטלער לאָזט זיך ניט בעטען, טרעפט זיך איהם אַ שטיקעלע נאַטור, אַ וועלדעלע, איין בוימעלע אפילו, — צעשפילט ער זיך אויף אַלע כלים, איצט איז זיין וועלט, און ער לאָזט שוין די פען ניט אַרויס פון זיין האַנד, וואו ער וועט ניט אויסמאָלען דאָס לעצטע שטריכעלע, דאָס לעצטע פינטעלע. איך וואָלט אַ סך זייטלעך געראַפט פערשרייבען ווען איך זאָלט ברייגנען, ביישפיעלען פון מענדעלי׳ס מאָלען די נאַטור; איך וויל ברייגנען נאָך עטליכע שורות, וואו עס איז הו־מאָריסטיש אָבגעשילדערט, ווי אַזוי דער יוד, דער ב ע ל ־ ת כ ל י ת, וואָס זיצט אין מענדעלי׳ן, שטראָפט דעם קינסטלער, וואָס אין איהם: „אונטערוועגענס איינמאָל שבעה עשר בתמוז, גאַנץ פריה, זיץ איך מיר אויף דער קעלניע פון מיין ביידעל אין טלית און תפילין, מיט דער בייטש אין דער האַנד, גאַנץ יודישליך. די אויגען זענען מיר צוגעמאַכט, בכדי נישט אָנצוקוקען ביי׳ם דאַוונען די ליב־טיגע וועלט, מעשה־זטן אָבער איז זי, די נאַטור, ווי הייסט מען עס, געווען וואונדער־זטן, גאָר אַ בילד, און עס האָט מיך געצויגען עפּיס, ווי אַ כישוף, אַ קוק צו טון. איך האָב אַ היבשע צייט זיך גע־ראַנגעלט מיט מיר אַליין. דער יצר־טוב זאָגט: פע! מען טאָר ניטט. דער יצר־הרע אנקעגען טאָרעט: נישקשה, האָב הנאה, נאַרעלע! און עפענט מיר דערביי טאַקע אויף מיין אויג, עס טוט מיר אַ שיין, נאָר ווי אויף צו להכעיס, עפּיס אַ בילד־שענע פּאַנאָראַמע; פעלדער גע־שפּרענגעלט מיט בליהענדע רעטשקע וויים ווי שניי, נעבען געלב־גילדע־נע ראַצאָמאָרענע פאַסען פון ווייץ און מאַט־גרינליכע, הויכגעוואַקסענע קוקורוזעס; אַ שענער גרינער טאָל, בעדעקט פוןביידע זייטען מיט וועלדלעך, ניסבוימער, אונטען פליצט אַ טייכעל, ריין, קלאָר, ווי אַ קריסטאָל, אין וועלכען עס טוקען זיך די שטראַהלען פון דער זון און בעלייגען עס מיט פינקעלדיגע, גילדענע פליטערלעך. די שאָף אין די קיה אויף דער פאַשע דאָרט זעהען פון דערווייטענס אויס ווי טונקעלע, רויטע, געפלעקטע פינטעלעך... פע, פע! מוסר׳ט דער יצר־טוב א. אַז. וו.". און דער יצר־הרע אַליין, דער קינסטלער, וואָס אין מענדעלי׳ן, פיהלט, אַז ער האָט זיך שוין צופיעל נאָכגעגעבען, און בעפרידיגט דעם יצר־טוב, דעם מוסר־זאָגער, דעם בעל־בכי דערמיט, וואָס ער

„וואַרפט איהם אונטער“ אַ מאָל אַ שטיקעל „נאַטיר“: אין דער „קליאַטשע“
אין איין אָרט שענקט ער איהם אַזאַ טייערן געשענק ווי דעם „סאָלאָ-
וויטשיקעל“. „שפיל, זאָגט ער, סאָלאָוויטשיקעל, שפּיל. איך וויל אַ
ביסעל ווייגען!“. דער סאָלאָוויטשיקעל שפּיעלט און אונטער זיין אומע-
טיגען, זיסען אַקאָמפּאַנימענט בעטראַכט מענדעלי דערווייל די יודישע
„פּאַראָנדקעס“...

אַחוץ אין די נאַטור-שילדערונגען איז מענדעלי (שוין אין די
ערסטע ווערק זיינע) אַ מייסטער, ווען עס בעגעגענען זיך איהם פּאַר-
שוינען, וואָס געהערן צום פאָלק, צום פּראָסטען עולם, פּאַרשוינען,
וואָס האָבען קיין שייכות ניט צום קהל און קהלשע ענינים, אַזוי ווי, אַ
שטייגער, אין „פישקע דער קרומער“, חיים-חנא חייה-טריינעס, אַ פּאַנ-
טעפעל-העלד, און חייה-טריינע אַליין, אַ יודענע אַ קאָזאַק, פון די מיני
יודענעס, וואָס מענדעלי האָט ליעב צו שילדערן, ווען ער רעדט וועגען
יודינעס, נישט וועגען פרויען (פרויען גיבען זיך מענדעלי'ן
ווייניגער איין, איידער יודינעס).

אַ ריינער קינסטלער אין די ערשטע ווערק זיינע איז מענדעלי אויך
דאַן, ווען ער רוקט זיך אָב אויף אַ ווײַלע פון דער יודישער גאַס, פון
קאַבּצאַנסק, פון דער „יודישער טאָרבע“; דאַן דערפיהלט ער זיך פּטור
פון מצוות, פון מוסר, פון שטעכווערטלעך; דער קינסטלער וואַרפט
אַראָב פון זיך דעם ראָק, וואָס דער „יהודי היהודים“, דער מוסר-זאָגער
האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט, ער דערפיהלט זיך פריי און מיט אַ
ברען כאַפּט ער זיך צו צום פּענזיל און מאָלט, און מאָלט, און מאָלט.
זיין אויג טרינקט די פאַרבען פון לעבען, אַזוי ווי אַ וואַנדערער טרינקט
פון אַ קוואַל, וואָס האָט זיך איהם ענטפּלעקט אין דער וויסטעניש...
וואָס איהם זאָל ניט קומען אין דער האַנד, וועט ער אויסמאָלען, אָבּ-
צאַצקענען: אַ דאָרפישע קרעטשמע — איז אַ דאָרפישע קרעטשמע, דעם
אַרענדאַר'ס ציג — איז דעם אַרענדאַרס ציג, אַ רויטער קאָלנער מיט
מעסענע קנעפּ — איז אַ רויטער קאָלנער מיט מעסענע קנעפּ. („פישקע
דער קרומער“).

אָבער ווי נאָר ער פאָרט צוריק אַריין אין קאַבּצאַנסק, אין דער
יודישער גאַס אַריין, אַזוי ווערט זיין וועגעלע גלייך אַ בימה, און ווער עס
געהט נאָהנט צו איהם צו הויבּט אָן דרשענען...

א גליק, וואָס יצחק אברהם תקיף, דאָס קליינע מענשעלע,
האָט געהאַט אַנ'אָרימע מאַמע און קינדוויז האָט ער זיך אויסגעוואַלגערט

אין כל׳ערליי אָרימע הייזער, געהאַט צו טון מיט איינפאַכע מענשען פון פאָלק, מיט עזריאל דעם מלמד, לייזער דעם שניידער, מיט אַ חזן אַנ׳אַרומפאָהרער; אַ דאַנק דעם האָבען מיר אפילו אין אַזאַ ליטעראַריש שוואַכער זאַך, ווי „דאָס קליינע מענשעלע״ אַ גאַנצע שורה געשטאַלטען און בילדער, וואָס פערשאַפען אונז אמת׳ן פערגעניגען. דאָס פאָלקס-לעבען, אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום כאַראַקטער, צו דער שפּראַך, צום בענעהמען זיך פון פאָלק — דאָס קאָן מענדעלי ניט שילדערן אַנדערש, חוץ קינסטלעריש. די פאָלקסגעשטאַלטען זענען שוין אפילו אין אַזוינע ניט גאַנץ קינסטלערישע ווערק, ווי „האבות והבנים״, די „טאַקסע״ און אַנדערע. דערמאָנט זיך אויף לאה׳ן אפרים׳ס ווייב, די פּראָסטע יודענע און אַנדערע פאָלקסמענשען אין „האָבות והבנים״, ווי, אַ שטייגער, דער שמש, די קינדער, וואָס רייצען זיך מיט איהם, חנה די טוקערין... אָדער בתיה און טויבע-לאָה אין דער „טאַקסע״, ישראליק׳ס מאַמע אין דער „קליאַטשע״... „פישקע דער קרומער״ איז קינסטלערישער, ווי „דאָס קליינע מענשעלי״, ניט נאָר ווייל עס איז געשריבען ניט מיט אַזאַ אָפענער פובליציסטישער טענדענץ, ווי דאָס לעצטע, נאָר אויך, ווייל די סביבה, אין וועלכער מענדעלי פיהרט אונז אַריין דאָ, איז נאָהענט זעהר צום פאָלק און צו דער נאַטור — צו די צוויי טיעפסטע קוואַלען פון מענדעלי׳ס שאַפען.

„פישקע דער קרומער״ איז אין דעם ערשטען פעריאָד פון מענדע-לי׳ס ליטעראַרישער אַרבייט (איך רעכען דעם דאָזיגע פעריאָד ביז „מסעות בנימין השלישי״ 1878) דאָס רייכסטע פון די בעלעטריסטישע ווערק, אַזוי ווי די „קליאַטשע״ איז דאָס שענסטע פובליציסטישע זאַך *).

פּרובט מען מאַכען אַ סך-הכל פונ׳ם ערסטען פעריאָד פון מענ-דעלי׳ס אַרבייט, אַזוי מוז מען זאָגען, אַז די קונסט מענדעלי׳ס אינ׳ם דאָזיגען פעריאָד איז פריי און גאַנץ נאָר דאַן, ווען זי שטעהט אויף אַ נייטראַלען באָדען, אויף אַ באָדען, וואָס האָט קיין שייכות ניט צום קהל

---

*) צום דאָזיגען פעריאָד געהערט נאָך אַ חוץ אַפאָר העבּרעאישע מאמרים און קליינע יודישע ערצעהלונגען, וועלבע איך האָב ניט דערמאָנט — די איבערזעצונגען אין חרוזים פון „פרק שירה״ (1875), פון שבת׳דיגע זמירות (זמירות ישראל) און פון תהלים און „יודעל״, אַ כפור המעשה אין שירים. די אַפּטמאָל שענע געדאַנקען און חקירות, וואָס באַגעגענען זיך דאָ, קלינגען אונז פרעמד, מיר האָבען זיך אָבגעוועהנט פון אַזאַ אַרט שרייבען. איבער דער שפּראַך אָבער איז מענדעלי אויך דאָ אַ איבערהאַר-און דער ליבהאָבער פון יודיש וועט דאָ ניט וועניג בוצליבעס געפינען.

און קהלשע געשעפטען; דאָס איז דאָן, ווען זי האָט צוטאָן אָדער מיט דער נאַטור און דער פאָלקסשפּראַך (וועלכע איז פאַר מענדעלי'ן, אגב, אויך אַ שטיק נאַטור, וואָרום, הגם מען קען זי בעפוצען, מוז זי דאָך זיין גרונד גענומען בלייבען, ווי זי איז) אָדער מיט דעם איינפאַכען מענשען פון פאָלק, אָדער מיט דער פאָלקספּסיכאָלאָגיע, גענומען אלס גאַנצעס. פּרובט אָבער מענדעלי אויסטיילען פון פאָלק, פון דער פאָלקסמאַטעריע די איינציגע פּסול'ע שעטנז-פעדים אָדער ער פאַר-נעמט זיך מיט קהלסלייט — אַזוי מישט זיך גלייך אַריין די גוזמא, די קאַריקאַטור, די טענדענץ...

אונז איז שווער, אונמעגליך כמעט פאָרצושטעלען זיך אַבראַמאָוויטשען אַנדערש, ווי ער איז; אָהן זיינע שוואַכקייטען קאָנען מיר איהם נאָך ווייניגער אפשר פאָרשטעלען זיך, ווי אָהן זיינע מעלות; די מאַסקע מענדעלי'ס איז אין אַבראַמאָוויטשעס געזיכט אזוי איינגעוואַקסען, אַז מיר קענען נישט וויסען, וואָס וואָלט אַבראַמאָוויטש געווען, ווען ער וואָלט געבוירען ווערען אין אַנ'אַנדער צייט, אין אַנ'אַנדער סביבה, בײַ אַנ'אַנדער פאָלק. אַבער וואָלט צו זיין קינסטלער-בלוט נישט צוגעמישט זיין קיין איין טראָפּען פּובליציסטען-טינט; אפשר וואָלט ער דאָס, וואָס ער איז „נישט אויסען", מיט אַנ'אמת טאַקע נישט אויסען געווען און וואָלט נאָר מאָלען בילדער און מאַכען לעבעדיגע פּייזאַזשען, — מיר קאָנען עס נישט וויסען און מיר זיינען אייגענטליך טויג עס אונז צו וויסען? מענדעלי איז אונז ליעב, אַזוי ווי ער איז. און אַזוי ווי ער איז — איז אין זיין קלאָרען איידעלען קינסטלערישען בלוט אַריינגעקאַפּעט טראָפּענס גאַל, זיינע ווערטלעך זענען צונויפגעמישט מיט שטעכווערטלעך, זיין הומאָר — מיט סאַטירע.

אפילו די ווערק פונ'ם צווייטען פּעריאָד, די ווערק, וואָס ווערען וואָס אַ מאָל ריינער אינ'ם ליטעראַרישען און קינסטלערישען זין, — אפילו זיי זענען נישט פריי פון מוסר, פון משלים, פון בעהאַלטענע כוונות. אין אַ בריעף זיינעם שרייבט מענדעלי: „איך האָב ליעב, אַז אַ חוץ דעם שענעם פּנימעל, זאָל אין אַ קאַרטינקע אויך זיין לעבען, שכל און געדאַנק, ווי אין אַ לעבעדיגען מענשען. אַ קאַרטינקע בעדאַרף אַ חוץ שענע מליצה אויך מיך לאָזען עפּיס הערען" *). דאָך ער-

*) זעה די אויבען ציטירטע הקדמה צו „סטעמפּעניו".

לויבט זיך שוין מענדעלי אינ'ם צווייטען פעריאָד צו מאָלען סתם שענע פנים'לעך. ער מיהט זיך יעדענפאַלס, אַז דער גערטנער, וועלכען ער וויל אונז לאָזען הערען, זאָל האַרמאָנירען מיט'ן „שען פנים'ל", זאָל עס חלילה נישט פערוואָלקענען.

אַ שריט צום צווייטען, פיינערען אינ'ם קינסטלערישען זין, טייל פון זיין שאַפען האָט מענדעלי געמאַכט, מיט זיין וואונדערליכען „מסעות בנימין השלישי" (1878). דאָ איז שוין וועניגער זייטיגע זאַכען און מעהר קינסטלערישע רוהיגקייט, מעהר אויסגעהאַלטענקייט ווי אין די פריהערדיגע ווערק. דער גאַנצער טאָן איז שוין דאָ מעהר אַ הומאָריסטישער, ווי אַ סאַטירישער. דער סאַטיריקער מאַכט אַ וועזען פון דאָס אונווירדיגע און קליינליכע, זיין „הייליגער חוב" איז דערפון אָפּצולאַכען; דער הומאָריסט מאַכט קיין וועזען נישט דערפון, ער איז העכער פון דעם און ער האָט קיין „חובות" ניט אויף זיך, ער האָט אָבער אַ רעכט — צו שמייכלען, שמייכעלט ער... וועגען זיך אַליין זאָגט מענדעלי: „און אַז איך פערציה די ליפּען, דאַכט זיך, עס שוועבט אויף זיי אַ מילד שטעכעדיג שמייכעל" *). אין אַ פריהערדיגע אויסגאַבע שטעהט אַ „שטעכעדיג געלעכטערעל". און ביידע נוסחאות זענען ריכטיגע. פריהער איז מענדעלי'ס שמייכעל געווען שטעכעדיג: עס איז געווען סאַטיריש; דערנאָך איז עס געוואָרען מילד־שטעכעדיג: צו דער סאַטירע איז צוגעקומען דער הומאָר. די סאַטירע און דער הומאָר זענען צוויי עלעמענטען אין מענדעלי'ס שאַפען, אַזוי ווי די פּובליציסטיק און די בעלעטריסטיק. די ביידע עלעמענטען, דער סאַטיריש־פּובליציסטישער און הומאָריסטיש־קינסטלערשער, האָבען זיך געראַנגעלט שוין אין די ערסטע ווערק מענדעלי'ס: אין „מסעות בנימין השלישי" האָט צום ערשטען מאָל דער קינסטלערישער הומאָר די אויבערהאַנד בעקומען איבער דער מעהר פּובליציסטישער סאַטירע. וועגען דער טאַקסע אפילו רעדט זיך שוין דאָ ניט אַזוי בייז, ווי פריהער. אַ כונה, אמת, האָט מענדעלי אויך דאָ געהאַט, ער איז אויסען געווען אָפּצושפּאָטען פון דער טוניעיאַדאָווקער בטלנות און ליידיגגעהעריי, פון דער יודישער וועלט־פערמדקייט, פון דער ספעציפיש יודישער קליינשטעדטילדיגקייט, וועלכע האַלט זיך פאַר אַ „אתה בחרתנו" און איז זיכער, אַז הינטער טוניעיאַדאָווקע לאָזט זיך אַראָפּ דער הימעל אויף דער ערד. נאָר וואָס

*) הקדמה צו קלוינטמענשעלע, יובילויי־אויסגאַבע 1907.

פאַר אַ כונות דער פערפאַסער האָט ניט געזאָגט, — אונז פערשאַפט עס ריין עסטעטישעס פערגעניגען.

שרײַבענדיג דאָס דאָזיגע ווערק, האָט מענדעלי געהאַט פאַר זיך אַ גרױסען מוסטער, דאָס אונשטערבליכעפּן סערוואַנטעס; אונשטערבליכע ווערק ווערען ניט געשריבען צוױ מאָל, און עס איז איבעריג צו זאָגען, אַז קײנער וועט נישט פערגלײַכען דאָס שענע „מסעות בנימין השלישי״, וואו דער עיקר איז דער יודישער, אויב מען קאָן זאָגען אַזוי, „עטנאָגראַפישער״ הומאָר — מיט דעם „דאָן קיכאָט״, וואו עס איז פאַרהאַן אַ אײביגער אַלמענשליכער אינהאַלט. וויכטיג איז אָבער די זעלבשטענדיגקײט, מיט וועלכער מענדעלי האָט פערױדישט דעם דאָן קיכאָט. ער האָט פערױדישט דעם אינהאַלט, נישט נאָר די פאָרם. אַ דאָן קיכאָט, אַזוי ווי מיר פערשטעהען איהם בײַ סערוואַנטעס, קאָן אין טוניעיאַדאָווקע נישט אויסוואַקסען. דאָן קיכאָט האָט קינדישע פאַנטאַזיעס און קינדערשע עקשנות, ער האָט אָבער אַ מענליכען ווילען, ער איז טאַטקרעפטיג; בנימין איז פונקט אַזאַ יודענע, ווי דער חבר זײַנער, סנדרל. דאָן קיכאָט האָט פאַר קײנעם קײן מורא ניט; בנימין שרעקט זיך פאַר אַ הונד, און אַז ער דערזעהט אַ גוי אין וואַלד, פאַלט ער אין חלשות, ער מײנט, ס'איז אַ גזלן. דאָן קיכאָט שטעהט געגען דער וועלט, אַזוי ווי די תמימות געגען דער פאַלשקײט, אַזוי ווי דער עקסטאַז געגען דער ניכטערקײט. ווי שטעהט בנימין אַנקעגען דער וועלט? פשוט, ווי אַ נאַר געגען קלוגע, ווי אַ בטלן געגען מענשען, וואָס זענען געניטער פון איהם און קאָנען איהם אַרײַננאַרען אין זאַק. פון אַנדערע טוניעיאַדאָווקער שײדט ער זיך אָב נאָר דערמיט, וואָס ער האָט אַביסעל מעהר פאַנטאַזיע פון זײ און וואָס ער האָט זיך אָנגעלײענט מעשיות פון אלדד הדני, אלקסנדר מוקדון אין די רויטע יודעלעך, אַ חוץ דעם איז ער אַ טוניעיאַדאָווקער אַזוי ווי אַלע טוניעיאַדאָווקער. אַזוי ווי שטענדיג בײַ מענדעלי'ן, קומט אויך דאָ דער פרט צו געבען אָנצוהערעניש אויפ'ן כלל.

„מסעות בנימין השלישי״ געהערט יעדענפאַלס צו די זעלטענע בײַ מענדעלי'ן ווערק, וואָס זענען „מעור אחד״, פון אײן שטיק. מען האָט שוין ניט אײן מאָל אָנגעוויזען אויף דעם, וואָס מענדעלי'ס ווערק, בעזונדערס די גרעסערע, זענען ס'רוב אַ מעשה איבער אַ מעשה און אַ מעשה אין אַ מעשה; מען קאָן זײ זעהר גרינג צוטײלען, און יעדע מעשה, יעדעס בילד וועט זײַן פאַר זיך אַ זאַך; אײנאײנעם זענען זײ בעהעפט, צונויפגעקלעפט מיט קונצען. מען דאַרף עס דאָך מענדעלי'ן

נישט אויפוואַרפען. אזוי ווי יעדען אייגנאַרטיגען שרייבער, דאַרף מען אויך איהם מעסטען מיט זיין אייגענער מאָס. ער האָט זיך ניט אָנגענומען געבען אונז מעשיות, וואָס יעדע פון זיי זאָל האָבען אַן׳אָנהויב, אַמיטען און אַסוף, וואָס יעדע פון זיי זאָל זיין מיט אַבעזונדער פּאַבולע, אויף אַבעזונדער טעמע. מענדעלי׳ס מעשיות האָבען אַלע איין טעמע: דאָס יודישע לעבען. יודעל, דער קראַנקער יודעל, דאָס קראַנקע יודישע פאָלק, איז ניט נאָר דער העלד פון דער פּאָעמע אין חרוזים, וואָס טראָגט דעם נאָמען: ער איז דער העלד פון אַ׳ע מענדעלי׳ס ווערק. די כל׳ערליי יודען און יודענעס און „קליינע יודעלעך״, וואָס מיר בעגעגענען ביי מענדעלי׳ן, זענען פעדים, איינגעוועבט אין דער מאַטעריע, וואָס טראָגט דעם נאָמען יוד; מענדעלי מיינט נישט די פעדים, ער מיינט די מאַטעריע. דערזעהט ער אונז פון אַ ר׳ יעקב, איז ער מוסיף, אַז ס׳איז „פון די מיני ר׳ יעקב׳ס, וואָס זענען דאָ אַצינד, און וואָס וועלען זיין אויך שפּעטער אין אַלע יודישע ערטער, כל זמן פון די קינדער ישראל וועט נאָך בלייבען אַזכר און אין זיי וועט שלאָגען נאָך אַן׳אָדער״ (די אַלטע מעשה). ער דערצעהלט אונז ניט פון ר׳ יעקב׳ן, נאָר פון דעם מין ר׳ יעקב׳ס.

דאָס הייסט אָבער ניט, אַז ער האָט קיין אויג נישט פאַר דאָס אינדיווידועלע. ניין, צוזאַמען מיט די פּאַרשוינען, פון וועמענס מויל עס רעדט מענדעלי אַליין, האָבען מיר אין זיינע ווערק צעהנדליגער נעמען, וואָס יעדערער פון זיי, אַז מען זאָל איהם אָנרופען, וועט ער אויפוועקען אין אונזער זכרון סמנים, בולט׳ע, פּלאַסטישע סמנים, נאָך וועלכע מיר קאָנען איהם דער׳קענען און אָבשיידען פון אַלע אַנדערע; אַפּילו אין דער „טאַקסע״, וואָס איז געשריבען מיט אַטענדעניץ און אין וועלכער עס פיגורירען גבירים, קהל׳ס־לייט, וואָס מענדעלי זעהט אין זיי נאָר דאָס גבירישע, דאָס קהל׳שע — אַפּילו אין דער „טאַקסע״ איז ר׳ איציק וואָלף ספּאַדיק נישט דער אייגענער, וואָס ר׳ שמעיה תם, און ר׳ יוסף מהיכי תיתי וועט איהד נישט פערביימען אויף ר׳ יודעלע שטאַנדהאַפט, און ווער רעדט אַזוינע ווערק, ווי „פישקע״, „דער פריזיוו״, „דאָס ווינשפינגערל״, „די ישיבה של מעלה״, „שלמה ר׳ חיים׳ס״ — דאָ האָט איהר אַגאַנצע עדה נזיפען און געשטאַלטען: פערשיעדענע גבירים, פּערשיערענע בעל־מלאכות, סרסורים, שדכנים, קרעמער, מלמדים, קהל׳ס־לייט, משכילים, פערשיעדענע סאָרטען יודינעס אפילו. און אין „ווינשפינגערל״ האָט זיך מענדעלי פערגונען געבען אונז אַגאַנצע גאַ־

לעריִע מיט יודינעס, אַ מין ווייבערשע שול, און יעדע יודינע איז אַ יוּדינע אויף איהר שטייגער: טריינע-סאָסיע איז טריינע סאָסיע, מלכּה-טויבע—מלכּה-טויבע, יענטיל איז פאַר זיך אַ בעל-הבית'טע, און דער ליעבער מומע-רייזע'ן, דער בעל-אַכסניה'טע, וועט קיינער ניט צונויפמישען מיט דער מומע שיינצען, וועלכע נעהמט אויך צו געסט, נאָר אַנדערע... זאָל אַ מאַלער די אַלע געשטאַלטען פּרובען אילוסטריִרען, וועט ער פאַר יעדע פון זיי געברויכען אַנדערע שטריכען, עס וועט זיין אַנ'אַלבום אַ גאַנצער. ניין, מענדעלי איז אַ מייסטער אויף דאָס אינדיווידועלע; אלא וואָס דען? ער וויל, אַז יעדע זאַך, וואָס ער שאַפט, זאָל לעבען אַ דאָפּעלט-לעבען: דאָס אייגענע, אינדיווידועלע לעבען, און דאָס לעבען פונ'ם מין, צו וועלכען ס'געהערט. דער געוועהנליכער קינסטלער זעהט דאָס אַלגעמיינע דורך דאָס אינדיווידועלע, מענדעלי זעהט ביידע זאַכען מיט אַ מאָל: ער איז אַ מין דאָפּעלטזעהער.

דאָך, ווען זיינע פאַרשוינען וואָלטען געווען פּערזענליכקייטען, וואָלט ער זיך בענוגענען, קאָן זיין, מיט דאָס פּערזענליכע, וואָס אין זיי; איצט אָבער, אַז ער האָט צוטאָן מיט אַ קופּע מילבען („גל של נמלים"), מוז ער אין זינען האָבען, ניט יעדע מילב בעזונדער, נאָר די גאַנצע קופּע, די גאַנצע עדה. אַ גליקליכער אינסטינקט זאָגט איהם אונטער, אַז די גרויסע ווערדע וועלען די ווערק זיינע האָבען ערשט דאַן, ווען זייער טעמע וועט זיין ניט איינציגע אַיינוואוינער פון קאַבצאַנסק, נאָר קאַבצאַנסק אינגאַנצען. דער איינציגער קאַבצאַנסקער אַיינוואוינער איז שטאָף פאַר אַ הומאָריסטישע סקיצע; גאַנץ קאַבצאַנסק, קהל — דאָס איז אַ גרויסאַרטיגע פּאָעמע!

און נאָך אַ זאַך:

ווען מענדעלי וואָלט קאָנען זיך בענוגענען מיט שילדערן דאָס אינוועניגסטע לעבען, וואָלט ער אויך אין אַלטען דור אין קאַבצאַנסק געפונען, אַ חוץ „מילבען", — פּערזענליכקייטען, וואָס יעדע פון זיי איז אַ וועלט, אין וועלכער עס לוינט אַריינצוקוקען (האָט דאָך פּרץ שפּעטער ענטפּלעקט אַזוינע וועלטען); אין מענדעלי'ן אָבער לעבט אַ תאוה צו פּלאַסטיק, צו אויסערע פאָרמען, און אויסערליך האָט זיך אין יענער צייט דער יוד, דער טיפּסטער אַפילו, נאָך וועניג וואָס אָבגעשיידט פון דער אַרומיגער סביבה: „צי איז פאַרהאַן, פרעגט מענדעלי, נאָך אַזאַ אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער לעבענסשטייגער פון

איהרע קינדער, זינד זיי געהען אַרויס אויף דער ווייטער וועלט ביז'ן לעצטען אָטעם, זאָל זיך ציהען אַזוי אין איין נוסח, ווי ביי אונז?" ער ברייננגט ביישפיעלען דערצו און לאָזט אויס: „מיר זענען אַנ'עדה, אַ קוּפּע מילבען, וואָס אַלע זענען גלייך איינע צו די אַנדערע (שאין בפרט אלא מה שבכלל). אין דער לעהרע וועגען פערשיעדענע בעשעפענישען איז פאַרהאַן אַ פּרק וועגען דעם מין מילבען, ניט וועגען איטליכער מילב בעזונדער" („בימים ההם").

און עס איז נאָר צו בעוואונדערן דאָס שאַרפע אויג, מיט וועלכען מענדעלי האָט אויסגעפאָרשט די זאָאָלאָגיע פון איינצעלנע „מילבען", הגם זיין ציעל איז געווען און געבליבען דאָס גאַנצע מילבען־נעסט. און דאָס מילבען־נעסט, דאָס שטיק מאַטעריע, וואָס רופט זיך יוד — אָט דאָס שאַפט די איינהייטליכקייט פון יעדען ווערק מענדעלי'ס און פון אַלע אינאיינעם. און אַזוי ווי איהר וועט זיך ניט וואונדערן אויף אַ רייזענדען, וואָס ער קלייבט זיין שטאָף „אָהן אַ סיסטעם", און ווי נאָר ג'ם טרעפט זיך איהם אָן עפּיס אַ אינטערעסאַנטע זאַך, פערצייכענט ער עס גלייך, אַזוי דאַרף מען זיך ניט וואונדערן אויף מענדעלי'ן, וואָס ער מאָלט אָב יעדער פיגור, וואָס איהם קומט אויפ'ן אויג, יעדען פּסיכאָלאָגישען יודישען שטריך, וואָס ער בעמערקט, הגם „צום ענין" האָט עס ניט אַזאַ שטאַרקע שייכות, נאָר ווייל עס האָט אַ שייכות צום אָרט, איבער וועלכען ער רייזט אַרום אין זיין וועגעלע, צו דער גרופּע מענשען, מיט וועלכער ער וויל אונז בעקאַנט מאַכען. אַבראַמאָוויטשעס ערצעהלונגען — דאָס איז איין גרויסעס קינסטלערישעס מעמוארען־בוך פונ'ם קלוגען, גענייטען, און אַלע ווינקעלעך פון קאַבצאַנסק אויסגענגעוועזענעם מענדעלי מוכר ספרים, איין גרויסעס קינסטלערישעס מעמואַרען־בוך, וואו איהר געפינט אַלץ, וואָס איהר ווילט: פאָלקס־פּאָעזיע און פאָלקס־פּסיכאָלאָגיע, קולטור־געשיכטע און עטנאָגראַפיע, מאָראַל און הומאָר, — און וואו אַלץ דינט נאָר צו איין צוועק: בעקאַנט מאַכען אונז דורך לעבעדיגע בילדער מיט דעם פאָלקס־לעבען און פאָלקס־כאַראַקטער פון די יודען אין געטא. מענדעלי איז דער נייער יוסיפון אונזערער.

אָבער הויפּטזעכליך איז ער דער יוסיפון פון דער פאָרלעצטער עפּאָכע, פון דער עפּאָכע, ווען דער געטא־און בית־המדרש־יוד איז געווען נאָך גאַנץ, דאַכט זיך, אַיינגעגלויבט אין זיך, נאָר זיין יונגערער זוהן איז שוין געשטאַנען אָן אַ זייט און געקוקט אויף איהם, ווי אויף אַ מומיע,

א גוף אָהן אַ נשמה, און ערגיץ אין דער הויך אויף אַ שאַלקע איז געזעסען שוין דער אַלטער, דער קלוגער, מיט׳ן קיהלען פערגליװערטען שמייכעל אויף די ליפּען, מיט די קנייטשען אויפ׳ן געזיכט, געשאַרפט די טרוקענע געלבליכע גענזענע פעדער, גענעצט דעם פינגער און געמאַמסען זיך איבערקעהרען אַ בלאַט אין פנקס...

אין די לעצטע װערק זיינע, אין די 90־טע יאָהרען, האָט מענדעלי געפּרובט מאָלען יודען פון דער נ י ע ר צייט, פון דעם ושבו־בנים־לגבולם־פעריאָד (בישיבה של מעלה, אַ גרויסע האָר, און אַנד.) און אויך פאַר די דאָזיגע יודען האָט ער קלאָרע, קלוגע, אָפט — שאַרפע װערטער, — אָבער נישט מעהר װי װערטער. „קול דברים שומעים ותמונה אינם רואים״. נישטאָ קיין געשטאַלטען. און עס איז לייכט צו פערשטעהן, פאַריואָס. די נייע נאַציאָנאַלע בעװעגונג איז די בעװעגונג פון דער אינטעליגענץ. אין דער אינטעליגענץ זענען אָהן קיין שום ספק אויסגעוואַקסען נייע סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע טיפּען; זיי זענען נאָך אָבער אָהן פליישׁ און אָהן בלוט, זיי זענען ניט פּלאַסטיש, די נשמה הענגט זיי ניט „אויף דער נאָז״, און מענדעלי׳ס קונסט בעשטעהט אין װייזען די נשמה „אויף דער נאָז״, אינ׳ם קוק פון די אויגען, אין די בעװעגונגען פון די הענד, אין די קנייטשען פון די בגדים. מענדעלי איז דער גרויסער ק ע ר פּ ע ר־ש י ל ד ע ר ע ר, דערפאַר איז ער געװען און געבליבען דער שילדערער פון דער עפּאָכע, װען דער יודישער קערפּער האָט נאָך געהאַט זיין אייגענע חצוניות, זיין אייגענעם הילוך...

* *
*

נאָך „מסעות בנימין השלישי״ האָט מענדעלי אװעקגעלעגט די פעדער אויף אַ לאַנגע צייט. אינמיטען האָבען אויסגעבראָכען די פּאָגראָמען. כמעט פאַר אַלע גרעסערע שרייבער פון דער השכלה־עפּאָכע זענען די פּאָגראָמען פון די 80־טע יאָהרען געװען אַ „װענדע־פּונקט״. אַזוי װי דורך אַ בליץ איז בעליכטען געװאָרען דאָס יודישע לעבען, עס איז אַראָבגעפאַלען אַ שלייער, מען האָט דערזעהן דעם חורבן. אין מענדעלי׳ס װעלט נאָר האָט עס נישט אָנגעמאַכט קיין איבערקעהרעניש. דער פערפאַסער פון דער „קליאַטשע״ איז צו די פּאָגראָמען געװען מעהר, װי אַנדערע, צוגעגרייט, עס איז געװעזען פאַר איהם אַ ניי בלעטעל פון אַן׳אַלטער געשיכטע. אויפ׳ן האַרצען איז דערפון אָבער נישט גרינגער געװען. און דאָס שװייגען, אין װעלכעם מענדעלי איז פון 1878

בערזונקען געווען, איז נאָך טיעפער געוואָרען. „די צרות, שרייבט ער שפּעטער, אין 1884 אין דער הקדמה צום „פּריזיוו“, — די צרות אין דער לעצטער צייט האָבען פערשטיינערט מיין האַרץ, אַזוי אַז די צונג האָט זיך נישט געלעגט צו ריידען און די האַנד צו שרייבען אַ וואָרט. דאָס איז אַזאַ שווייגען, וואָס מאַכט זיך מיט אַ מענשען, ווען שטאַרקע יסורים טרעטען צו מיט אַ מאָל און קאָסט איהם געזונד און לעבען אַ סך מעהר, ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרערען, וואָס אויב אַזעלכעס געדויערט אָהן עפּיס אַ הילף פון דער זייט, איז מען אין אַ גרויסער סכנה צו ווערען אויס מענש“. די צרות האָבען ניט אויפגעהערט, דאָך האָט מענדעלי צוריק גענומען זיך פאַר דער פען, און געלאָזען אָבדרוקען אין 1884 דעם נאָר וואָס דערמאָנטען „פּריזיוו“, אַ דראַמע אין פינף אַקטען. דאָס רוב שרייבער האָבען זיך גענומען דאַן פאַר נייע נאַציאָנאַליסטישע טעמעס, מענדעלי האָט זיך אומגעקעהרט צו זיין אַלטער טעמע. „עס האָט מיך עפּיס געצויגען, זאָגט ער, אַהין אין יענעם ווינקעל פונ׳ם יודישען לעבען, וואו עס געפינען זיך מיינע אַלטע בעקאַנטע פּאַרשוינען, פון וועלכע איך פלעג אַמאָל דעם עולם דערצעהלען משונה-ווילדע, וואונדערליכע מעשיות“. און אין „פּריזיוו“ איז דער ריין קינסטלערישער הומאָריסטישער טאָן פון „מסעות בנימין השלישי“, נ׳ט שוואַכער, נאָר שטאַרקער געוואָרען, עס פיהלט זיך, אַז מענדעלי איז מיט ביידע פיס איבערגעגאַנגען אויפ׳ן באָדען פון קונסט. די פידעל, אויף וועלכער ער האָט זיך ניט פערגונען צו שפּילען אַמאָל, וועלכע ער האָט ניט איינמאָל שוין אויפגעהאַנגען אויף דער שטומער, טרויעריגער ווערבע פון גלות-שפּאָט און מוסר — די פידעל ווערט מענדעלי׳ן אַלץ נעהענטער און ליעבער. אַ פּובליציסטישע טענדענץ, און אַ שטאַרקע טענדענץ, איז פאַרהאַן אויך אין „פּריזיוו“, אָבער עס פיהלט זיך אַ שטרעבונג צונויפצופּאָרען זי מיט דער קינסטלע-רישער וואַרהאַפטיגקייט. אלכסנדר, אַ אינטעליגענט פון די 80-סטע יאָהרען, וועלכער וויל פערנעמען צוריק די שטעלע, וואָס פיקהאָלץ (אין דער „טאַקסע“) האָט אַוועקגעוואָרפען, די שטעלע פון אַ ראַבינער, וואָס אַרבייט פאַר׳ן כלל, — אַלכסנדר איז ווי אַלע אינטעליגענטען פון נייעם דור ביי מענדעלי׳ן אָהן פלייש און אָהן בלוט. די עצם אינ-טריגע פון דער דראַמע איז, ווי ווידער אַמאָל אָפט ביי מענדעלי׳ן, צופעליג, געקינצעלט. דערפאַר אָבער די פאָלקסטימליכע פּאַרשוינען, ווי אַ שטייגער פייבוש גאָטסוואונדער דער לאַנד-שדכן,

מענדעל דער משרת, דוואָסע די קיבמויד, שמואליק דער אויסגעדינטער ניקאָלאַיעווער סאָלדאַט, „גלאַט אַ יוד“ ר׳ אליה, איציק דער קרעמער, אָדער שפּרינצע, שמחה מאַריאַשעס ווייב, אָדער אַפילו די עטוואָס מגוזמ׳דיגע ר׳ יוחנצע דעם רב׳ם און זיין זוהן האַסקעל — אַלע זיי שפּראָצען מיט זאַפט און לעבען.

אין אַ פּאָר יאָהר אַרום נאָכ׳ן „פּריזיוו“, שוין וואוינענדיג אין אָדעס, קעהרט זיך מענדעלי אום צוריק צו העברעאיש. אין 1887 הויבט זיך אָן דרוקען אין „היום“ זיין „בסתר רעם“. מענדעלי שטעלט פאָר פאַר דעם העברעאישען לעזער אונזער אַלטע בעקאַנטע גלופּסק (כסלון) מיט איהרע פאַרשווינען, מיט איהר גאַנצען חן. דערביי פערגעסט ער ניט דערמאָנען אונז, אַז גלופּסק איז דער נאָמען פונ׳ם גאַנצען יודישען תחום, און אַז גלופּסקער בלוט רינט אין יעדערן פון אונז, אין דעם אָרימען, אַזוי ווי אין דעם רייכען, אין דעם אינטעליגענט ניט ווייניגער ווי אינ׳ם פּראָסטען מענשען פון פאָלק. דערנאָך שילדערט ער, ווי זיין שטייגער איז, מיט אַ משל די צייט נאָך די פּאָגראָמען. די פּאָגראָמען אַליין מיידט ער אויס צו שילדערן. עס פיהלט זיך דער וועהטאָג, וואָס ער טראָגט אין האַרצען, נאָר — „ווען איך פאַל אַריין אין עצבות, זאָגט מענדעלי אין דער העברעאישער ערצעהלונג „בישיבה של מעלה, — דוקא ווען די עצבות פערשטאַרקט זיך, ווילט זיך מיר לאַכען“, און מענדעלי לאַכט אין „בסתר רעם“; ער האָט דעם מוט צו לאַכען, דעם מוט, וועלכען עס גיט דער קינסטלעריש־הומאָריסטישער קוק אויפ׳ן לעבען.

די איבריגע העברעאישע ערצעהלונגען מענדעלי׳ס זענען טיילווייזע, טיילווייז איבערזעצונגען פון יודיש, איבערזעצונגען, דורך וועלכע מענדעלי האָט בעשאַפען כמעט אַ נייעם פּראָזאַ־סטיל אין העברעאיש, אַ סינטעז פון אַלע ענטוויקלונגס־פּאַזען, וועלכען די העברעאישע שפּראַך האָט דורכגעמאַכט ביז אַהער.

אין דער אייגענער צייט הערט מענדעלי ניט אויף צו שרייבען יודיש. אין 1889 נעהט אַרויס דאָס גרעסטע און רייכסטע, הגם ניט דאָס איינהייטליכסטע, פון אַלע זיינע ווערק — „דאָס ווינשפינגעריל“, (שפּעטער איז עס אַרויס אין העברעאיש מיט׳ן נאָמען „בעמק הבכא“). אין די נייַנציגסטע יאָהרען האָבען מיר אַ גאַנצע רייהע נייע העברעאישע און יודישע ערצעהלונגען. אין די נייע ערצעהלונגען, אין די העברע־

אישע בעזונדער, בענעגענען מיר אָפט נייע פאַרשוינען: חובבי־ציון, לאומיים, בעלי־תשובה׳ניקעס. בכלל אָבער ווערען דאָ איבערגעחזרט די אַלטע מאָטיווען מענדעלי׳ס. צום רעש פון חבת־ציון, פון די קאַ־לאַניעס און די היציגע יונגע־לייטלעך „לאומיים" פערהאַלט ער זיך מיט דעם אייגענעם ביטערען סקעפּטישען שמייכעל, ווי צום איספּעט פון דער השכלה און משכּילישע טומלער. די אַלטע געדאַנקען זענען דאָ נאָר קלערער, עס ווערט געמאַכט אַ סך־הכּל, זכרונות ווערען געזאַמעלט, אין „בּימים ההם" און אין „שלמה ר׳ חיים׳ס" (חיי שלמה) טראָגען זיי אַ פּערזענליכען אויטאָביאָגראַפישען כאַראַקטער, אָבער קיין נייע שטריכען צו מענדעלי׳ס שאַפען און סטיל געפינען מיר ניט אין זיי. מענדעלי איז שוין פריהער פאַר אונז געשטאַנען, ווי אַ גאַנצע אַ לעבעדיגע געשטאַלט מיט אַלע איהרע חן־גריבעלעך. און ווען עס וואָלט מעגליך געווען אויס־דריקען אין איין וואָרט דעם תמצית פון אַזאַ פּערזענליכקייט, ווי אַבראַמאָ־וויטש, וואָלט איך צום פריהער געברויכטען בּעגריף דאָפּעלט־זעהער, צוגעגעבען דאָס וואָרט סטיליזאַטאָר. אַבראַמאָוויטש טוט און סטיליזירט, ד. ה. ער שאַפט ניט זיין סטיל, זיין שאַפענס־ריטם, פון זיך, „פון קאָפּ"; ער האָט תּמיד מוסטערן פאַר זיך, מוסטערן פון פאָלקס־לעבען, פון דער פאָלקס־ליטעראַטור, פון דער פאָלקס־שפּראַך. זיין ערשטער מוסטער איז — מענדעלי מוכר ספרים אַליין. דאָס איז זיין ערסטע מאַסקע. איינמאָל האָט ער זי אָנגעטאָן, פון דאַן אָן איז זי אַ פערגליווערטע געבליבען ביי איהם אויפ׳ן געזיכט, ער גערט און שטעהט און פאָהרט און רעדט ניט ווי אַבראַמאָוויטש, נאָר ווי מענדעלי מוכר ספרים. אַמאָל פערגעסט ער זיך, פערגעסט אויף דער מאַסקע, וואָס ער טראָגט, און מיר הערען פּלוצלינג זיין אייגענע שטים, נאָר דאָס איז אַ יוצא מן הכּלל. דער כּלל איז די מאַסקע. און די תאוה צו דער מאַסקע. מיט וואָס פאַר אַ פערגניגען שרייבט מענדעלי אַ הקדמה צו זיין ספר אינ׳ם סטיל פון אַנ׳אַלטען מחבר, הויבט אָן: אָמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים: געלויבט איז דער בּורא, וואָס בּעשטימט דעם גאַנג פון די גלגלים... און חתמט זיך: הקטן מענדעלי מ״ס. מיט וואָס פאַר אַ הנאה לאָזט ער רעדען, אָנשטאָט זיך, ר׳ בנימין השלישי, אָדער ער ברענגט אַ פּסוק און פער־טייטשט איהם, ווי דער רבי אין חדר: „ווי אַ אינד, וואָס טוט מאַן גלוסטען קוואַלען וואַסער", „בּין המשפּתים" — „צווישען די געמאַרקען", „והשפיפון" — און דער „פיפערנאָטער"... ווי אָפט רעדט ער מיט׳ן

לשון פון שרה בת־טובים... „די גאַנצע וועלט, זאָגט מענדעלי, איז לויטער גלגולים‟, און אויך אין מענדעלי אַליין זיצט אַ גלגול. ער איז ער — און ניט ער. די דאָפּעלטקייט איז דער מקור פון יעדער סטי־ ליזאַציע: „דער אינהאַלט איז מיינער, די פאָרם — ניט; דער אינהאַלט געהערט איינעם, די פאָרם — אַ גאַנצען דור, אַ גאַנצער עפּאָכע. דער־ פאַר איז דער סטיליזאַטאָר אַזוי ווייט פונ׳ם נאָכמאַכער. דער נאָכמאַכער גיט אונז דעם סטיל פון איינעם, אַ יחיד, דער סטיליזאַטאָר — דעם סטיל פון אַנ׳עפּאָכע. דעם סטיל פון אַנ׳עפּאָכע קען מען נישט נאָכ־ מאַכען, מען מוז איהם שאַפען. כדי איהם צו דערפילען, מוז מען אַליין האָבען אַ טיפעס און איידעלעם סטיל־געפיהל. מענדעלי האָט עס. זעלטען ביי וועמען פון די יודישע שרייבער איז דער סטיל אַזוי אויס־ געהאַלטען און „פון איין גוס‟ ווי ביי אַבראַמאָוויטשען.

נאָר די דאָפּפּעלטקייט ליגט ניט נור אין דעם סטיל זיינעם, זי איז זיין צווייטע, און אפשר זיין ערסטע נאַטור. מיר לייענען אין „שלמה ר׳ חיים׳ס‟: „עפּים האָבען צוויי נשמות — אַ מלאך מיט אַ רוח — גע־ שטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי אַיינגעשפּאַרט, האַרט, ווי אַ שטיין, אי ווייך, ווי אַ טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אַ מאָל ביי דער נאָז; אי בייז, אי מילד, גוט, ווי די וועלט; אי ביטער־גאַל, אי צוקער־זים; אי ערנסט, אי אַ קאַטאָוועס־טרייבער; אי אומעטיג פערטראַכט, אי לוסטיג פרעהליך‟. דער הומאָר און די סאַטירע, דער מילדער שמייכעל און דער שטעכעדיגער שמייכעל, די סאַנטימענטאַלע זיסליכקייט און די ביטערע גאַל — די דאָזיגע אַלע סתירות געפינען זיך אין דער נאַטור אַבראַמאָוויטשעס. אַבראַמאָוויטש איז ניט נאָר אַ דאָפּ־ פּעלט־זעהער, אויך זיין פיהלען איז אַ דאָפּפּעלטעס. נישט נאָר ער זעהט, ווי פון די איינצעלנע פּעדים, וועבט זיך אַ מאַטעריע, און ווי די מאַטעריע צושיט זיך אין איינציגע פּעדים נאָר אויך ער פיהלט, ווי איין מאַטעריע ווערט מגולגל אין אַנ׳אַנדערע, ווי דאָס ערנסטע ווערט קאָמיש און דאָס קאָמישע — ערנסט.

זיין אייגענע בעציהונג צו זיינע פאַרשוינען די קאַבצאַנסקער איז אי אַנ׳ערנסטע, אי אַ הומאָריסטישע; אָט מאַכט ער פון זיי חוזק און אָט פאַלט ער זיי אויפ׳ן האַלז און וויינט אויף זייער גורל דעם ביטערען. זיין עצם לאַגע צווישען די קאַבצאַנסקער איז אַ דאָפּעלטע! ער איז אי אַ תושב, אַנ׳אַלטער בעקאַנטער, אי אַנ׳אורח ביי זיי, אי אַנ׳איינגענער, אי אַ פרעמדער. ער איז אַנ׳איינענער, — קאָן ער זיך צוקוקען צו אַלץ,

ניטאָ פֿאַר איהם קיין פֿערבאָרגענים; איז ער אָבער אויך אַ פּרעטמדער: האָט ער זיין אייגענעם קוק אויף אַלץ. ער איז אַנ׳אייגענער — רעדט ער מיט זיי אויף זייער לשון. ער איז אַ פֿרעמדער — לעגט ער אין זייער לשון אַריין זיינע אייגענע כּונות. ער מאַכט אָנשטעלען. ווען ער וואָלט ניט געהערט צו דער ליטעראַטור, וואָלט ער — איך בין זיכער — געהערט צום טעאַטער. אין איהם זיצט אַ שוישפּילער. שוין פֿון קינדהייט אָן „איז אין איהם געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס אויפֿצוכאַפּען באַלד ביים ערשטען בליק, יענעמ׳ס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה, ווי ביי אַנדערע. ער פֿלעגט וואונדער־שען נאָכמאַכען אַבי וועמען, מיט אַלע פּאָסטעמקעס, ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט, אַזוי אַז מען פֿלעגט זיך האַלטען ביי ד׳ זייטען פֿאַר געלעכטער, זעהענדיג און הערענדיג איהם. בעזונדערס ליעב האָט ער געהאַט נאָכצומאַכען גיטעל די זאָגערין, ווי זי קושט די מזוזה ביי׳ם אַריינקומען אין שטוב, אָנגעטון אין דער יופּע אויף איין אָרבעל... א. אַז. וו.״ די קונסט פֿון דער מאַסקע האָט ער אַריינגע־טראָגען אין דער ליטעראַטור. און זיין אויפֿגאַבע איז געווען אַראָבצורייסען די מאַסקע פֿון לעבען, די מאַסקע, וואָס איז ניט קיין קונסט, נאָר אַ מלאכה, די מאַסקע, וואָס איז ניט קיין שאַפֿונג, נאָר אַ פֿערדאַרבונג. ווייל ער האָט זי געקענט, די מאַסקע, האָט ער זי געוואוסט וואו צו זוכען, און קיינער פֿון די יודישע סאַטיריקער האָט ניט געוויזען אַזוי קלאָר, ווי מענדעלי, די „יודישע אָנשטעלען״, די אַלע גמרא־פּשטלעך און אויבער־הסברות און קאָפּ־שטיקלעך פֿונ׳ם יודישען לעבען און שטרע־בען: קיינער האָט אונז ניט ענטפּלעקט אַזוי דייטליך און שאַרף, ווי מענדעלי, דעם אונטערשלאַק פֿונ׳ם יודישען כאַראַקטער, פֿון דער יודישער שפּראַך...

אינקורצען וועגען די גרונד־שטריכען פֿון מענדעלי׳ס שאַפֿען האָבען מיר אַט די שורות:

די טיעפֿסטע קוואַלען, פֿון וואַנען עס שעפּט איהר חיות מענדעלי׳ס פֿען, איז דאָס לעבען פֿון פֿאָלק און די נאַטור.

מענדעלי האָט דער ערסטער די סאָציאַלע דיפֿערענצירטהייט און סאָציאַלע אונגלייכהייט אין דער יודישער געזעלשאַפֿט בעמערקט, און ער איז איינער פֿון די ערסטע, וואָס האָבען אין דער השכלה־צייט אונזער נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין געוועקט.

ער איז אויך איינער פון די ערסטע, וואָס האָבען געשריבען יודיש ניש נאָר פון צדקה און רחמנות וועגען; איינער פון די ערסטע, וואָס האָבען די יודישע שפּראַך קולטיווירט און געבראַכט זי צו דער מדרגה פון אַ ליטעראַטור-שפּראַך. אין העברעאיש האָט ער אַ נייעם, רייכען און בויגיגען פּראָזאַ-סטיל געשאַפען.

פאַרנעמט ער זיך מיט'ן יחיד, איז ער אַ גרויסער קערפּער-שילדערער; שטעלט ער פאָר דעם כלל — איז ער אַ טיעפער פסיכאָלאָג.

די קומענדיגע דורות וועלען זעהען אין איהם אויך דעם קולטור-היסטאָריקער. אַלס קינסטלער איז ער אַ גרויסער בריה אויף קליינע און זיך פערענדיגטע לעבענס-און נאַטור-בילדער; אַלס היסטאָריקער אָבער, ווי אויך אַלס פאָלקספסיכאָלאָג, גיט ער אונז אַ ברייטעם בילד פונ'ם קולטורעלען און סאָציאַלען לעבען פון דער יודישער מאַסע.

אין זיין גאַנצען שאַפען איז פאַרהאַן עפּיס אַ פערשטעלטקייט, אַ דאָפּעלטקייט; זיין סטיל איז סטיליזאַציע, ער איז זיינער — און ניט זיינער; אינ'ם אינהאַלט שטרייט ביי איהם דאָס מענשליכע מיט דאָס קינסטלערישע, דאָס פּובליציסטישע מיט דאָס בעלעטריסטישע, די סאַטירע מיט'ן הומאָר; אין זיין העלד, אינ'ם יודישען פאָלק, זעהט ער אויך אַ צווייאינקייט: ס'איז אי אַ קליאַטשע, אי אַ פּרינץ... און ער לאַכט און וויינט: לאַכט פון דער מאוסער קליאַטשע און וויינט אויפ'ן גורל פונ'ם אומגליקליכען פּרינץ.

ש. ניגער.

בערן, נאָוועמבער 1910.

ח. נ. ביאַליק

מענדעלי׳ס נוסח

ווײל מען אָבשאַצען מענדעלי'ן אין זײַן גאַנצער גרויס אַלס ע ר ש ט ע ר.—איז גענוג צו זאָגען איין קורצען זאַץ, און מיט דעם ווערט געזאָגט אפשר דאָס וויכטיקסטע: מענדעלי האָט אין דער ליטעראַטור געשאַפען „נוסח"*). דאָס הייסט—ער האָט אונז דער ערשטער געגעבען אַ ליטעראַרישען שאַבלאָן.

טײַט ניט מיט דײַם פינגער: סטיל, שפּראַך, ריטמוס; טײַטשט ניט אויס: טיפען, פאָלקס־פּסיכאָלאָגיע, נאַטור־שילדע־רונג, לאַנדשאַפט; אודאי איז מענדעלי גרויס אומעטום. ער איז דאָך אומעטום כמעט געווען דער ערשטער. דאָס וויכטיגסטע אָבער, וואָס ער האָט געשאַפען, איז דער יסוד—און אפשר דער סך־הכל—פון זײַן אַלעם: דאָס איז „נוסח"; פשוטער, ליטעראַ־רישער נוסח.

אַ יודישע ליטעראַטור—מען שמועסט פון שענער, אומ־שטיינס געזאָגט—האָבען מיר געהאַט אויך ביז דעם זיידען. יו־דען האָבען, ברוך השם, געשריבען. זיי האָט אָבער געפעהלט דער עיקר: נוסח.

—„ווי איז דאָס מעגליך?—טאַקע אַ שווערע קשיא, איך פרעג אויך. אָט דאָס איז טאַקע די מעשה מיט נוסח. נאָכדעם ווי ער איז געשאַפען, איז טאַקע שווער, כמעט אונמעגליך זיך פאָרצושטעלען: ווי איז עס געווען פ אַ ר איהם, ווי אַזוי איז מען אויסגעקומען אָ ה ן איהם?

---

*) אין וואָלין רופט מען אַזוי די „סקאַרבאָווע" מאָטיוועןאון דערפון יעדען אָנגעטומענעם דרך.

נוסח גיט דעם קינסטלער ניט נור דעם פעסטען באָדען, אָהן וועלכען ס'איז ניטאָ וואו אַ פוס צו שטעלען; ער גיט איהם אויך לופט און רוים, אָהן וועלכע ס'איז אונמעגליך אַנ'אָטעם צו טהון, זיך בעוועגען, איין שריט מאַכען פאָרוועדטס.

יעדער קינסטלער מעג און דאַרף זיך בריה'ן ווי ער וויל, אויף זיין אייגענעם שטייגער—אָבער אַלץ אויף דעם באָדען פון נוסח. אַרויסקריכען פון נוסח טאָר ער ניט. ער וועט דאָס ניט קאָנען—ער זאָל זיך אַפילו שניצען און מאָלען. קריכט ער יאָ אַרויס—איז ער ווי אַ פיש, וואָס שטעקט אַרויס דעם קאָפּ פון וואַסער.

דאָס אינדיווידועלע שאַפען, דאָס דיפערענצירטע, דאָס פונאַנדערגעגליעדערטע, הויבט זיך ערשט אָן שפּעטער. פריהער מוז זיין נוסח. פריהער מוז געשאַפען ווערען דער נויטיגער ליטעראַרישער שאַבלאָן, אָנגענומענע אַלגעמיין־גילטיגע, גאַנגבאַרע, פעסטגעשטעלטע, קיילעכדיגע „מטבעות“.

און דאָס האָט ביז מענדעלי'ן די דאָפּעלטע יודישע ליטעראַטור ניט פערמאָגט. די העברעאישע ליטעראַטור האָט כאָטש פערמאָגט אַ פסוק, אַנ'אַטמאָספערע פון פסוקים. ס'ניט אמת, אַז אַ פּסוק טויג לחלוטין ניט. מען דאַרף נור וויסען ווי זיך צו בעגעהן מיט איהם. מען דאַרף נור קאָנען זיך אויסדריקען אין פסוק. ווערטער, אַלטע גוטע ברידער, פרעהען זיך, ווען זיי בעגעגענען זיך נאָכאַמאָל, נור ביי נייע אומשטענדען. און מיט זיי אינאיינעם פרעהט זיך אויך דער לעזער. דער פסוק־ווי אַלעס קלאַסישע—איז קאָנסערוואַטיוו, ער איז אָבער דער טאַטע פון נוסח. כיהרענדיג מיט איהם אַ שטענדיגע מלחמה, מוז מען זיך דאָך שטענדיג טאַקע אויף איהם אָנשפּאַרען. די העברעאישע ליטעראַטור האָט אַ פסוק שבכתב, ליטעראַטורען פון לעבעדיגע שפּראַכען—אַ פסוק שבעל־פּה. דער חלוק איז אָבער ניט אַזוי גרויס ווי מען מיינט.

זי, די יודישע ליטעראַטור, האָט נעביך קיין פסוק אויך ניט געהאַט. זי האָט צו יענער צייט גאָר ניט פערמאָגט, טאַקע „גאָר־גאָר נישט“.

— —

נעהמט אויף „ציקאַוועס״ אין דער האַנד אַ „ווערק״ פון יענער צייט—איהר וועט דאָס באַלד אַ שמיץ טהון צוריק. ווער־טער, בלינדע און שטומע ווערטער, בלאָנדזשען דאָרט אַרום ווי גרים. זיי האָבען דאָרט לחלוטין ניט וואָס צו טהון און קאָנען פאַר זיך קיין ארבייט ניט געפינען. האָט זיי דער „פּערפאַסער״ אַנידערגעלעגט איינס נעבען אַנדערען—ליעגען זיי דאָרט ווי די ליימענע גולמ׳ס, קאַלטע און גלייכגילטיגע. זיי טוליען זיך אפילו ניט. דאָס איז צופעליגע שכנים, וואָס וועלען אייביג בלייבען ווילד־פרעמדע.

מכח קונסט, מכח שענקייט, מכח אַנ׳אינערליכען, אָרגאַני־שען לעבען, איינהייט, גאַנצקייט און מכח נאָך און נאָך אַזעל־כע זאַכען—איז שוין גאָר קיין רייד ניט. אָבער אפילו יעדעס וואָרט געגומען פאַר זיך, און בפרט יעדער זיווג פון ווערטער, יעדער צוזאַמענזאַץ—צוקריכט עפּיס, ווי אַ פּוילס און אַ פליסיגעס, אונטער די פינגער. ס׳האָט ניט קיין קיום און קיין ממשות, קיין בלוט און קיין פאַרב; ס׳גלויבט ניט אין זיך אַליין, אין זיין אייגענעם כח, אין זיין אייגענעם היינט און מאָרגען. עפּיס קומט דאָס אויס ווי דער „פּערפאַסער״ זאָל האָבען געשריבען אויף קלעק־פּאַפּיר.

געגומען האָט זיך דאָס הויפּטזעכליך ניט אַזוי פון כאַ־לענטלאָזיגקייט, ווי פון דעם, וואָס דעמאָלט האָט נאָך די יודי־שע שפּראַך קיין נוסח ניט געהאַט. פּשוט גערעדט, ס׳האָט איהר געפעהלט אָט דער איינפאַכער ליטעראַרישער שאַבלאָן, אָהן וועלכען ס׳איז אונמעגליך זיך פאָרצושטעלען אַ ליטעראַטור. אָט דער נויטיגער און וויכטיגער נוסח, וואָס ערשט שפּעטער האָט איהם דער זיידע אַליין, מיט אַזוי פיעל קונסט, מיט אַזוי פיעל קראַפט, מיט אַזוי פיעל געדולד און ליעבע געשאַפען פאַר אַלעמען.

אַ קלייניגקייט: שאַפען אַ שאַבלאָן! אַזעלכס פערמאָגט צו בעווייזען נור אַ ריעזען־גייסט. שאַפען אַ נוסח—הייסט אָפּטהון אַזוינס, וואָס דאַרף אָפּגעטהון ווערען דורך אַ רבים, דורך גאַנ־צע דורות.

— —

קאָמבינירען אַ פּאַרטיגען שאַבלאָן מעהר אָדער װעניגער געלונגען—איז ניט קײן גרױסע מלאכה, אָבער שאַפען איהם—דאָס שמעקט מיט „מעשה בראשית״.

שאַפען פאַר ליטעראַטור אַ נוסח—דאָס הײסט אײן מאָל פאַר אַלע מאָל צו־געבען פעסטע און דױערהאַפטע פאָרמען פאַר די געפיהלען און געדאַנקען פון פאָלק און דערמיט ממילא איהם פערגרינגערן דעם פּראָצעס פון זײ בײדע; דאָס הײסט מיטהעלפען דעם פאָלק צו דענקען און צו פיהלען, דאָס הײסט דיסציפּלינירען זײן גײסט, דאָס אונפערמיגע אין איהם פערמיג מאַכען; פון רױהען ערץ גאָלד אַרױסבעקומען, און אין גאַנגבאַרע „מטבעות״ צושמעלצען.

און שענקען אַ „נוסח״ דעם פאָלק—דאָס הײסט אונבעמערקט אַרײנקריכען דעם פאָלק אין מאַרך אַרײן; שטילערהײד זיך איהם אַרײנבאַקען אין האַרצען, אַרײנגיסען זיך, און אפשר אויף אײביג פערשװאונדען װערען אין זײן נשמה, אַזױ אַז קײן בעל־שם און מכשף זאָל דערנאָך ניט קאָנען אַרױסבעקומען פון דאָרט קײן אײנציג שטיקעלע פון איהם, פון דעם „ער־שטען״,—חאָטש אַ שטיקעלע פאַר אַ זכר.

דער אמת׳ער „עובד מאהבה״, שלא על מנת לקבל פרס—איז דעריבער דער, װאָס שאַפט אַ נוסח. זײן „השארת הנפש״ איז גאַראַנטירט, אָבער אויף אַנ׳אַנדער אופן. אַ געװעהנליכער „בשר־ודם״ קאָן גײט אַזאַ „עולם־הבא״ ניט צופריעדען בלײבען. ער װיל איהם טאַקע אַלײן אָנטאַפּען מיט די אײגענע צעהן פינגער...

װאָרום „נוכח״ װערט באַלד אַ הפקר־זאַך. ס׳איז יעדענס און קײנעמס ניט. דער ערשטער בעל־הבית זײנער האָט ניט איבער איהם אויף אַ האָהר מעהר שליטה װי דער לעצטער בעטלער. נוצט מען דאָס אויס—זאָגט מען דערפאַר קײנעם קײן דאַנק ניט. ס׳איז ניטאָ װעמען.

„נוסח״—זאָגען יודען—איז „מסיני״...

נאָכמעהר: װאָס לענגער מען נוצט אויס דעם „נוסח״, אַלץ װעניגער לאָזט ער זיך מערקען, אַלץ װעניגער שפּירט

מען זיין אויפטהו, זיין „מאי קמשמע לן". אזא טבע האָט ער שויך: ער איז געגליכען צו אַ וואַנד־זייגער. מען דערהערט איהם—ווען ער שטעלט זיך אָב.

און אָט דאָס שטיקעל אַרבייט האָט אָפּגעטהון דער זיידע.

העכער פופציג יאָהר, אַז דער זיידע מיט די ברילען אויף זיינע שאַרף-שפּיציגע אויגעלעך זיצט אין זיין פּאָטער־שטוהל איינגעבויגען איבער האַלבע בויגענס און פעריַלט. אַזוי לאַנג—ביז ער האָט פאַר אונז אַלע אויסגעפּעריַלט אַ שפּראַך, אַ סטיל—אַ ליטעראַטור.

פאַר די פופציג יאָהר האָט ער אפשר ניט קיין סך טינט אויסגענוצט. אָבער קיין איין טראָפּעלע זיינס איז ניט געגאַנגען לאבוד. געשעפּט עמערווייז פון דעם אייביגען שאַפּענדען פאָלקס־גייסט, האָט ער דאָס צוריק, זיעבען מאָל אין זיין אייגענעם גייסט געלייטערט, טראָפּענווייז אַריינגעפּעריַלט אין פאָלק אַריין...

איצט איז אונזער ליטעראַטור פעסט און שטאַרק, אפשר שטאַרקער אַפילו פאַר'ן זיידען. דאָס איז דערפאַר—ווייל דער זיידע האָט זיך אין איהר אַריינגעגאָסען. מיט זיך האָט ער זי געמאַכט שטאַרקער פאַר זיך. מענדעלי מיט נאָך עפּיס—איז מעהר ווי מענדעלי.

און אָט דעם חסד ואמת מיט אונז אַלע וועלען מיר דיר, זיידעניו, אייביג ניט פערגעסען.

יעקב פיכמאַן

מענדעלי מוכר־ספרים

מענדעלי מוכר ספרים

(שטריכען)

I.

ס'איז געווען אַ זומער=פּאַרנאַכט. פון דער גרויסער שול=געבײַדע, אין וועלכער מענדעלי האָהנט שוין זייט לאַנגע יאָהרען, האָבען זיך איבער'ן לעדיגען הויף געלעגט ברייטע, זיבערע שאָטענס; נאָר אין ביבליאָטעק=צימער, וואו מיר זענען געזעסען, האָט דורך די אָפענע פענסטער נאָך אַרײַנגעקוקט דער לויטערער דרום=הימעל און אין דער לופט האָט געציטערט דער גאָלדענער שטויב פון די רויטע אָבענד=שטראַהלען, וואָס האָבען אונבעמערקט פון איין שראַנק ביכער צום צווייטען איבערגעגליטשט זיך און זיך געלעגט אויף די טאָוולען פון די רייהען גרויסע און קליינע ספרים, וואָס שטעהען אין אַזאַ ליעבער, זאָרגזאַמער אָרדנונג אויסגעשטעלט אין זיי.

געקומען בין איך צו מענדעלי'ן מיט ביאַליק'ן און רבניצקי'ן, וואָס האָבען זיך ניט לאַנג אומגעקעהרט פון ארץ=ישראל און איצט געבראַכט דעם זיידען אייניגע מתנות און אַ גרוס פון דער אַלטער היים. איך בין געזעסען בײַ דער זייט און, ניט נעהמענדיג אַליין כמעט קיין שום אַנטהייל אין דעם געשפּרעך, געהאַט די מעגליכקייט צו בעאָבאַכטען מענדעלי'ן אין דער געזעלשאַפט פון אַזאַ אַלטען גוטען פריינד, ווי רבניצקי, און אַזאַ געליעבטען חבר און תלמיד, ווי ביאַליק. איך בין

געווען צופרידען, וואס איך האב געקענט זיטצען נים בעמערקט און זיך צוהערען צום קלאנג פון די קולות, וואס האבען זיך געטראגען איבער'ן צימער, און בעזונדערס — צו בעטראכטען מענדעלי'ס פנים אין דער צייט, ווען ער האט אליין גערעדט אדער געהערט ביאליק'ס גימוטהיגע אנעקדאטען פון דער רייזע. ביאליק האט דערצעהלט פון די צרות, וואס ער איז אויסגעשטאנען אויף דער רייזע איבער די רע־דעס און מאסטען, וואס זענען א מין מכת־מדינה אין ארץ־ישראל.

— א קאלטער שווייס פלעג מיך בעשלאגען — האט ביאליק לאבענדיג דערצעהלט — ווען איך בין געזעסען און געמוזט אויסהערען די לאנגע אונענדליכע „נאומים" פון מיין כבוד וועגען... און דא געה ענטפער נאך אב אליין מיט א נייעם „אויך" יעדעס מאל, וויל אויסנו־צען א אלטען האב איך נים געקענט איבער מיין מלאך־המות רבניצקי'ן, וואס האט מיך שטענדיג געשטאכען די אויגען...

מענדעלי האט הערציליך געלאכט און אנגעקוואלען פון יעדען ווארט ביאליק'ס, נאר געמאכט האט ער זיך כלומר'שט ברוגז און אלץ גע'טענה'ט:

— ווען וועל איך שוין זוכה זיין צו הערען א מאל א ווארט וועגען ארץ־ישראל גופא? דערציהלט מיר בעסער פון דער מוטער רחל'ס קבר... דעם עיקר פערגעסט איהר...

איך געדענק נים, וואס ביאליק האט איהם דאן געענטפערט. איך געדענק בכלל ווייניג, וואס האט מען דעמאלט גערעדט. דערפאר אבער געדענק איך גוט, ווי אזוי מ'האט גערעדט. אין דעם איז געווען עטוואס אינטערעסאנטעס און וויכטיגעס פאר מיר. מיך האט אינטערעסירט די גאנצע פריעדליכע שטימונג, וואס האט געהערשט ארום מיר, דער לע־בעדיגער קלאנג פון די קולות און דער רוהיגער, געלאסען־זיכערער געלעכטער, וואס האט אבגעענט מיט עפים דארפישעס, אונגעוועהנ־ליך נאאיוועס... בעזונדערס האט מיך אינטערעסירט מענדעלי'ס פנים, אין וועלכען איך האב זיך נים אויפגעהערט איינצוקוקען. אזא אויסדרוק האב איך נים ערווארט ביי איהם צו געפינען. דאס דריבגע קול מיט'ן שעלמיש־גוטמוטהיגען שמייכעלע, מיט דעם נאאיוו־גאוה'דיגען טאן און קינדערשען צופרידענקייט, ווען ער האט אבגעזאגט עפים א חכמה'לע אדער עפים איינגעטייטשט א פסוק אויף זיין שטייגער, און דער געמאכ־טער ערנסטער אויסדרוק, דעמאלט ווען ער האט געמיינט דעם גרעס־טען הוזק, איבער אלעמען — די הנאה, די פולע הנאה און נחת

וואָס ער האָט געקליבען פון אַלסדינג און פון זיך אַליין — דאָס אַלעס האָט מיר געשיינט צו זיין אַזוי פרעמד, אַזוי ניט הארמאָנירענד מיט דעם בילד, וואָס האָט געלעבט לאַנגע יאָהרען אין מיין פאָרשטעלונג, מיט דעם בילד פון דעם אונהיימליכען סאַטיריקער מיט'ן שטענדיגען בע־האַלטענעם, ביטערען רמז, מיט די דינע געדרייטע קנייטשען און פקח'־דיגען שמייכעלע, אין וועלכען עס שטעקט טויזענד רוחות, און מיט'ן קאַלטען, דורכדרינגענדען בליק, וואָס קוקט דורך ברוגז'ע ברילען און דערזעהט אין דיר דוקא דאָס, וואָס דו ווילסט, ער זאָל אין דיר ניט דערזעהען... איך בין דעריבער געווען גענויגט צו רעכענען דעם גאַנ־צען אָבענד פאַר עפּיס צופעליגעס, וואָס געהער זיך גאַנץ ווייניג אָן מיט די גרינדליכע שטריכען פון מענדעלי'ס כאַראַקטער.

און דאָך, יעזהענדיג שפּעט אין אָבענד אַ היים, איז מיר דאָס ערשטע מאָל געקומען אויפ'ן געדאַנק, אַז עס קאָן זיין, איך האָב געהאַט מיין גאַנץ לעבען אַ פאַלשע פאָרשטעלונג וועגען אונזער גרויסען דיכטער, און דוקא דער אונגעריכטער שטראַהל, וואָס איז היינט אין אָבענד צו־פעליג געפאַלען אויף זיין פערזענליכקייט, זאָל מיר געווען ענטדעקען דאָס וויכטיגסטע, וואָס איך האָב פריהער אין איהם ניט בעמערקט. צווי־שען די פיעלע מענדעלי'ך, קען זיין, האָב איך דעם עכטען אַם ווע־ניגסטען געשעצט. זאָל געווען שולדיג זיין אין דעם דאָס, וואָס איך האָב מענדעלי'ן ניט גענוג ערנסט שטודירט, אָדער אונזער קריטיק, וואָס בע־מערקט שטענדיג אַלע קנייטשעלעך פונ'ם דיכטער'ס פנים, נאָר ניט דאָס פנים אַליין, — נאָר איך האָב גענומען לעזען מענדעלי'ן מיט אַ גאַנץ אַנדערען קוק.

און נאָר ערווט ניט לאַנג, נאָכדעם **אַז איך** האָב איבערגעלייענט די מייסטערישע קאַפּיטלעך פון לעצטען גרויסען ווערק מענדעלי'ס „שלמה ר' חיים'ס" (העבראַיש: „בימים ה..."), האָב איך אין קליי־נעם שלמה'לען דערקענט דעם איצטיגען 75־יעהריגען ליבטיגען אַלטען מיט דער גרויסער ליעבע צום לעבען און אויך צו די פגימות פון לעבען, מיט'ן אויסערליכען ברוגז'ן אויסדרוק פון אַ בעשולדיגער און מיט'ן אינערליכען בעהאַלטענעם טרויער פונ'ם אַלפערגעבענדען דיכטער, און פערגלייכענדיג די פערשיעדענע אויסגאַבען פון די גרעס־טע טהייל פון זיינע ווערק מיט זייערע אונצעהליגע אויסבעסערונגען און קינסטלערישע לייטערונגען, איז מיר אַלץ קלאָרער געוואָרען, אַ

דער גרויסער אנטוויקלונגס־גאַנג, וואָס מענדעלי האָט דורכגעמאַכט אין זיין לאַנגען שעפֿערישן לעבן, איז געווען דער וועג צו דער ריינער קינסט־לערישער אויפֿפֿאַסונג פֿונ׳ם לעבן — דער וועג פֿון בעפֿרייאונג. זיין גאַנץ לעבן האָט ער געוואָרפֿן פֿון זיך אַ פּעקיל נאָך אַ פּעקיל דעם שווערען גלות־באַלאַסט, און אַ ריהע פֿון לאַנגע יאָהרען האָט ער זיינע אויגען געלערנט צו זעהן דורך דעם געדיכטען נעבעל, וואָס איז געלעגען אויסגעשפּרייט פֿאַר זיי, דאָס אייביג־שטראַהלענדע, דאָס שטענ־דיג־בליהענדע און שטענדיג־טרייסטענדע, וואָס דאָס לעבן, יעדער לעבען, מוז האַלטען אין זיך פֿערבאָרגען. ווי אַ פֿאַרצייטיגער נזיר האָט ער אין דער שטילקייט פֿון זיין געצעלט יאָהרענלאַנג אָבגעריכט זיינע תּפֿלות און זיך געהיים גערייניגט און געלייטערט, און נאָר אויף דער עלטער, ווען דער שיינער קאָפּ האָט זיך שוין אָנגעהויבען צו בויגען אונטער דעם לאַסט פֿון זעהונגען און די אויגען האָבען שוין געקוקט דורך די גאָלדענע נעטץ פֿון געלייטערטע זכרונות, — האָט אַ ענדע דער גרויסער קינסטלער אין איהם אָבגעהאַלטען זיין פֿאָלשטענדיגען נצחון און די פֿערגעסענע קינדהייט זיינע האָט אויפֿגעלעבט אין אַ ריי־הע פֿון ריין־עפּישע בילדער, בעגאָסען מיט׳ן צאַרטען קיהלען שיין פֿון די ערשטע מאָרגען־שטראַהלען.

II.

דער גרעסטער אונגליק איז ניט נאָר דאָס, וואָס מיר לעזען מענדעלי׳ן פֿערהעלטניסמעסיג זעהר ווייניג, וועהרענד איהם מוז מען, ווי יעדען גרויסען אָריגינעלען קינסטלער, לאַנג און מיט גרויסער ליעבע שטודירען, אום ער זאָל זיך פֿאַר אונז ענטדעקען מיט זיין גאַנצער שענקייט און טיעפֿקייט. שלעכט איז אויך דאָס, וואָס אין אונזער פֿאַר־שטעלונג לעבען עטליכע געשטאַלטען פֿון מענדעלי׳ן, יעדער מיט זיין בעזונדערער פֿיזיאָנאָמיע. מענדעלי דער פּובליציסט, דער סאַטיריקער, דער קריטיקער — די אַלע פֿערנעהמען געוויס אַ גרויס אָרט אין זיין שאַפֿען. דאָס אידעאַלע אָבער אין מענדעלי׳ן, זיין שטרעבונגס־ציעל

און זיין טיעפסטער און עכטעסטער אינהאַלט ליעגט אויסער דעם אַלעמען. און איבער די יסודות, מיט וועלכע מענדעלי האָט זיך שטענ־דיג בעוואוסטזיניג, און נאָך מעהר אונבעוואוסטזיניג, געראַנגעלט, קענען מיר. דעם אמת'ן מענדעלי'ן אָפטמאָל ניט אַרויסזעהען. אוב ריכטיג אָבצושאַצען דאָס ווירקליך גרויסע, וואָס מענדעלי פערמאָגט, וואָלט ניט געשאַדט, מיר זאָלען אַ ביסעל פערגעסען די אַלע מענדעלי'ך, וואָס האָבען גערעדט דעם ווירקליכען מענדעלי נאָר אַלס עטאַפּען, און איהם אַ מינוט בעטראַכטען אַ פרייען, העל־בעלויכטענעם, ווען ער שטעהט שוין פאַר אונז אין זיין גאַנצער קינסטלערישער הויך, — ווען ער איז שוין דאָס, וואָס ער האָט געוואָלט זיין, וואָס ער האָט גע־שטרעבט צו זיין.

און דאַן וועלען מיר זעהן אין מענדעלי'ן פריהער פאַר אַלסדינג דעם גרויסען עפּישען קינסטלער. דאַן וועט מיט אַמאָל פערשווינדען דער צובראָכענער יוד, וואָס קוקט דורך צוועלף פאַר ברילען אויף אַלסדינג, און איז שטענדיג פול מיט טענות צום רבונו־של־עולם און צום פאָלק ישראל און צו די אומות־עולם, און פאַר אונזערע אויגען וועט ערשיינען יענער ליעבער גוטמוטהיגער אַלטער מיט די גוטע אויגען און דעם געלאַסענעם געלעכטער, וואָס איך האָב יענעם אָבענד אַזוי אונגעריכט ענטדעקט.

איך ווייס גוט, אַז אין מענדעלי'ס כאַראַקטער זענען דאָ פיעלע שטריכען, וואָס זענען דער היפּך פון עפּיק. איהם פעהלט אָפט דאָס אונמיטעלבאַרע, וואָס אָהן דעם קען קיין עפּישע קונסט ניט געמאָלט זיין. זיין קינסטלערישער בליק איז צו אַ שאַרפער און מאַכט טיעפע קאַרבען אפילו דאָרט, וואו ער איז זיך מתכוון נאָר אַ לייכטען גלעט צו טהון. איך פערגעס ניט אויף אַ רגע די בייסענדע סאַטירע פון „דער קליאַטשע“, די געזעלשאַפטליך־טענדענציעזע „טאַקסע“ און דאָס מאָראַל־געפאַרבטע „קליין מענשעלי“, און ווייס גוט, אַז בעוואוסטזיניג איז אפשר מענדעלי שטענדיג געווען אַ טענדענציעזער קינסטלער, אַ מענש מיט אַ לויטערן מוח און אַ שאַרפער ראיה, וואָס האָט ניט גע־קענט שוין רוהיג קוקען אויף גאָט'ס וועלט, איינמאָל וויסענדיג, וואָס פאַר אַ שענע לייט זי פערמאָגט. מענדעלי איז אַ יודישער קינסטלער, דאָס הייסט — דער ניכטערסטער גייסט, וואָס מעהר וויפיעל ער וויל ניט, קען ער זיך ניט אָבנאַרען, ווייל ער האָט צו ליכטיגע אויגען

אין צו אַ וואַכענדען פערשטאַנד דערצו. די עפּיק פון אַ מענדעלי און די עפּיק פון אַ געטהע קענען ניט זיין פון איין געוואַנד געשניטען. איבעריגענס, איז דאָס ביים גענויאַלען דייטשען דיכטער אויך ניט אַזוי פּראָסט, ווי אַנדערע מיינען. אויך די מאַיעסטעטיש־האַרמאָנישע נשמה פון געטהע׳ן איז פריהער דורכגעגאַנגען דאָס גרויסע לייטערונגס־פייער ביז זי איז אַרויס אויף דאָס פרייע. נאָר יענע, וואָס ווייסען די פינסטערע נאַכט־קאָשמאַרען, בענשט דאָס ווייסע ליכט פון דעם מאָרגענשטערן. איידער עס ווערען געשאַפען די ריינע טענער פון אַ „הערמאַן אונד דאָראָטהעאַ״ געהט מען פריהער דורך דעם געדיכטען נעבעל פון „ווערטהערס ליידען״ און ערדריקענדיג די גרויסע פאַנטאַסטישע האַרמאָניטעט פערגעסט מען ניט די פייניגענדע שלאָפלאָזע נעכט פון פויסט׳ן...

מענדעלי האָט געוויס ניט געקענט דערגרייכען די „גרויסע רוהע״ פון אַ געטהע. מענדעלי איז דאָך ניט מעהר, ווי אַ קראַנקער יוד, וואָס האָט זיך אָנגעזעהן אויף זיין לעבען אַזוי פיעל צרות און וועהטאָגען, וואָס האָבען געקענט די שטאַרקסטע נשמה צוברעכען אויף טויזענד ברעך, און ווען מיר זעהען, אַז טראָץ דעם אַלעמען, אַז אַלץ העכער און פעסטער האָט געציטערט איבער זיין קאָפּ די ליכטיגע פאָהן פון זיין פּאָעזיע, דאַן מוזען מיר גלויבען, אַז די נשמה פון דיכטער פערמאָגט אין זיך עטוואָס ריעזיגעס און ערגיץ טיעף־בעהאַלטען אין איהר שפּרודעלט יענע לויטערע געהייניספולע וואַסערל, וואָס לייטערט אַלסדינג און לאָזט ניט פאַלען אויף איהר דעם שטויב, וואָס בעגלייט אַלע ערשיינונגען פונ׳ם לעבען.

יאָ, מענדעלי׳ס גייסט איז אַ ניכטערער, און ער האָט אַ זעלטען געפיהל פאַר דאָס רעאַלע. דאָס מאַכט צומאָל קאַליע די האַרמאָנישע איינהייט און צוברעקעלט דאָס גאַנצע אָהן רחמנות. אונבעוואוסטזיניג איז אָבער מענדעלי פריהער פון אַלץ אַ קינסטלער, און אַלסדינג, וואָס זיין קלאָרער אויג האָט אין זיך איינגעזאַפּט פון קינדוויים אָן, פון די גרעסטע ערשיינונגען ביז די קלענסטע בילדערישע איינצעלהייטען, היט ער אין זיין נשמה, ווי טהייערע אונשאַצבאַרע אוצרות. אַלסדינג, וואָס זיין אויג האָט איין מאָל פערכאַפּט, איז געוואָרען זיין אייגענטהום אויף אייביג, ווייל ער האָט עס געזעהן, און עס איז געוואָרען דאַריבער אַ חלק פון זיין לעבען. עס איז דערפאַר, ווייל אין גרונד איז מענדעלי אַ עפּיקער.

מענדעלי האָט פיינד דאָס שטענדיג יום־טוב'דיגע, און פיהלט זיך
פיל בעסער, ווען ער מאָלט דאָס געוועהנליכע, דאָס אַלטעגליכע.
ער פאַר אָבער פיהלט אויך דער לעזער דאָס זיכערע אין מענדעלי'ס
ונגס. מענדעלי פערליערט זיך ניט, ווי פיעלע אַנדערע, ווען ער
מדעקט דאָס אונגעריכטע שענע אין דער יודישער גאַס, און ווערט
יט פער'שכור'ט פון התפעלות. אין מענדעלי'ס ביכער פיהלט איהר
עם גרויסען אמת. איהר טרינקט אויס דעם גאַנצען בעכער פון גיפט
ביז איהר קומט צו די עטליכע טראָפּענס פון נחמה. די געציהלטע
טראָפּענס זענען אָבער דער ריינער תמצית, דאָס ניט־געפעלשטע און
ניט־בעפוצטע. מענדעלי האָט בכלל פיינד דאָס בעפוצען. ער פערמאָגט,
פערקעהרט, אין זיך די דרייסטיגקייט פון די גרויסע אַנטיטישע קינסט־
לער זיך אָבצושטעלען אויף אַזוינע „געפעהרליכע" זאַכען, וואָס אַנדערע
האָבען ליעב מבליע בנעימה זיין אפילו אין אַ אינטימען געשפרעך...
עס איז ניט אויס ליעבע צום וואולגאַרען, נאָר דערפאַר וויל מענדעלי
האָט ווייניגער אמונה אין די „הויכע מאַטעריעס", און וואָס נידריגער
צו דער ערד, אַלץ מעהרער פיהלט ער דעם אונמיטעלבאַרען אמת פון
יעם לעבען. עס איז די גרויסע זיכערהייט פון דעם קינסט־
לער, וואָס ער האָט ניט מורא פאַר קיין „גראָבע" עלעמענטען,
ס איז די קראַפט פון'ם אמת, וואָס מאַכט איהם אַזוי דרייסט
זיך מטפל צו זיין מיט אַזוינע זאַכען, וואָס אַנדערע קינסטלער
מיט זייער „פיינעם חוש", וועלען ניט וואַגען קיינמאָל זיך אפילו צו־
ריהרען אָן זיי...

אַט דאָס געפיהל פאַר אַלע ערשיינונגען פון לעבען, ניט
מאַכענדיג קיין אונטערשיעד צווישען „שענעם" און „מיאוס'ן", איז דאָס,
וואָס בעווייזט, אַז מענדעלי איז בעצם דער ערשטער און גרעסטער
עפּיקער, וואָס אונזער פּאָעזיע פערמאָגט. לאָז זיין, אַז דאָס מאָראַלישע
געפיהל איז אין איהם צו וואַכענד פאַר איין עפּיקער. עס איז אָבער
נאָך ניט דאָס וויכטיגסטע. ווען מיר געפינען אין אַ קינסטלער אַזאַ
ברייט־אומפאַסענדע און גלייכען אינטערעס פאַר דאָס קלענסטע, ווי
פאַר דאָס גרעסטע, דאַן ווייסען מיר זיכער, אַז מיר האָבען צו טהון מיט
אַ טיעף־עפּישע נאַטור. ווייל עפּיקער איז דער, וואָס זעהט אין קליינעם
דאָס גראַנדיעזע, וואָס פיהלט אין דער קוים־בעמערקטער בעוועגונג דעם
אייביגען ציטער פון דעם קאָסמאָס.

יאָ, מענדעלי, אַט דער „יהודי שביהודים", ווי ער אַליין רופט

ד. וואָס איז אַרויסגעקומען צו אונז פון די ענגסטע גהעטאָ-וואָהנונגען
און האָט דורכגעלעבט די קאַלטע איינזאַמקייט און אָבגעריסענקייט פון'ם
פאָלק פון דער השכלה-עפּאָכע, — ער האָט ביז היינטיגען טאָג דאָס
קלאָרסטע אויג, וואָס קלייבט נחת פון אַלין, וואָס עס פּאַסט אויף דאָס
ליכט און די שאָטענס מיט דער זעלבער ליעבע פון אַ דיכטער, ווען
אויך ניט שטענדיג מיט דער זעלבער גלייכגילטיגקייט פון אַ קינסטלער...
ניט נאָר פרישמאַן, וואָס זעהט אַלסדינג אין דער שענער ווייטקייט און
זיין אויג ווערט באַלד פערהילט מיט די לויטערע נעבלען פון לירישען
דראַנג, און פרץ, וואָס קניעט באַלד מיט עהרפורכט פאַר יעדע גייסטי-
גע גרויסקייט, וואָס ער ענטדעקט אין דער נשמה פון פאָלק, — נאָר
אפילו ביאַליק, וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפּט אַלע פאַרבען און אַלע
קלאַנגען, — אויך ער האָט ניט אַזאַ לויטער אויג, אויך ער פערמאָגט
ניט אַזאַ גרויסע רוהיגקייט זיך אָבצושטעלען לענגער אויף די וואָכע-
דיגע זייטען פון'ם לעבען און זיי בעגיסען מיט יענעם וואַרימען ליכט,
וואָס ליעגט ניט אַזוי אין דעם אויסגעמאָלטען לעבען, ווי אין רייכען
געבענשטען גייסט פון'ם מאָלער אַליין. ביאַליק איז פאָרט הויפּטזעכליך
אַ ליריקער און איבער'ן בילד מוז פלאַטערן גאָט'ס גייסט, אום ער זאָל
קריגען התפעלות פון דעם, וואָס ער זעהט. אפילו די זעלטענע מינוטען
פון ביאַליק'ס רוהע זענען ניט מעהר ווי די רוהע פון אַ דרימלענדיגען
לייב, וואָס שפּירט אויך אין שלאָף דאָס לאָקערן פון'ם נאָהענטען
פיינד — דעם יגוש... אין מענדעלי'ס קונסט לויפט אָפט דורך אַ
קאַלטער ציטער. עס איז אָבער מעהרסטענטהייל ניט מעהר ווי אַ ליעב
ביסעל לעבענס-פילאָזאָפיע, צומאָל אַ ביסעל נאַאיווע חקרנות, וואָס
ענטהאַלט אין זיך אויך אַ אייגענאַרטיגען עפּישען עלעמענט. לאָז זיין
עס איז נאָך ניט די ליעבע הקרנות פון אייזיק דעם שמיד אין „שלמה
ר' חיים'ס" מיט איהר עכט אידישער פראָסטקייט און ליעבער הומאָריס-
טישער איבערפליסיגקייט. ביי מענדעלי'ן איז אָפט דאָ איבערגעשפּיצט-
קייט, צומאָל פערביטענער האַס. אין אַלגעמיינעם אָבער רייסען זיי ניט
איבער די דינע גאָלדענע פעדים פון דער ברייטער עפּישער מאַלעריי.
אויף די גרויסע בילדער פון מענדעלי'ס אונשטערבליכע ווערק: „פישקע
דער קרומער", „דאָס ווינשפינגעריל", „מסעות בנימין השלישי" און,
בעזונדערס, „שלמה ר' חיים'ס", ליעגט אויסגעגאָסען דער גלייכער,
רוהיגער גלאַנץ פון דעם מיטטאָג-הימעל. און די זעלטענע איבערלויפענדע שאָ-
טענס זענען נאָר דער וויכער אָבשיין פון די ווייטע האַלב-צוגאַנגענע וואָלקענס.

III.

מיר זענען געוואָהנט צו רעכענען מענדעלי׳ן פאַר׳ן ערשטען גרונדלעגער פון דעם רעאַליזמוס אין אונזער ליטעראַטור, פונקט ווי פרץ׳ן — פאַר׳ן שעפּער פון דער פאָלקסטימליכער ראָמאַנטיק, און פרישמאַנ׳ען — פאַר דעם ערשטען, וואָס האָט געשטרעבט צו ריינער ליריק. די וואָס בעהויפּטען עס, האָבען געוויס קיין טעות ניט. אין מענדעלי׳ן האָט די רעאַליסטישע שולע געוויס איהר ערשטען און גרעסטען פאָרשטעהער. נאָר מענדעלי איז פאָרט קיין רעאַליסט ניט אין דעם זינען, ווי מיר זענען געוואָהנט אויסצוטייטשען דאָס וואָרט. אין מענדעלי׳ס וועלט־אויפפאַסונג איז נישטאָ קיין סימן פון דער נאַטוראַליסטישער בעציהונג צום מענשען מיט איהר קאַלטען אויסרעכנונג און איהר אונגלויבען אין דער אייביגער קראַפט און שענקייט פון זיין געטליכען גייסט. מענדעלי׳ס קינסטלערישע מאַניערען זענען געוויס ריין־רעאַליסטישע. זיין קינסטלערישע לעבענס־אויפפאַסונג איז אָבער א ה ו י ך־א י ד ע אַ ל י ס ט י ש ע. זיין רעאַליסטיש הייסט איגנאָרירען דעם מענשען אין זיינע אילוזיעס, אָבּרייסען מיט אַכזריות די שטראַהלען־קרוין פון זיין קאָפּ. זיין רעאַליסטיש הייסט אַלזאָ זעהען דעם מענשען ק ל ע נ ע ר, געמיינער, ווי ער איז אין דער ווירקליכקייט, ווייל דער מענש איז שטענדיג גרעסער אַלס ער עס׳ שיינט פאַר אונז אין דער אַלטעגליכקייט. מענדעלי איז צופיעל יוד, ער זאָל ניט שפּירען אין מענשען דעם אָבּגלאַנץ פון דעם געטליכען, וואָס אין איהם. מענדעלי האָט ליעב דאָס געוועהנליכע אין אוי ס ערליכען לעבען. די נשמה אָבער, ווייסט ער, פערמאָגט שטענדיג אין זיך ערגיץ פערבאָרגענע קוואַלען, פון וועלכע זי ווייסט אָפט אַליין ניט. אין איהר זענען שטענדיג דאָ אַלע מעגליכקייטען. מענדעלי, מיט זיין גאַנצער ליעבשאַפט צום געוועהנליכען, גלויבט דאָך אין אונגעוועהנליכען און הערט ניט אויף, ווי זיין ליעב הערשעלי, צו וואַרטען אויפ׳ן ווינשפינגעריל... זיין קינסטלעריש אויג רוהט אָב אויפ׳ן אַלטעגליכען; דער דיכטער אין איהם אָבער פיהלט,

אַז ניט דאָס אַלטעגליכע איז די אמת'ע ווירקליכקייט, דער „מהות" איהרער. מענדעלי ווייסט, אַז ס'זענען דאָ זאַכען, וואָס קומען פאָר טאָג־טעגליך, און דאָך זענען זיי דאָס צופעליגע, ווערענד דאָס וואָס קומט פאָר אַם זעלטענסטען איז דער עצם, דער עיקר־פּונקט פון די טויזענטער איבערגעהענדיגע זאַכען.

די גרעסטע טהייל פון מענדעלי'ס פאַרשוינען, די דערשלאָגענע, געפּייניגטע און אונשולדיגע נפשות, וועלכע דער קינסטלער בעשיצט מיט זיין ליעבע און רחמנות, און העלפט זיי אין א גרויסער נויט, ווען מען קען ניט אויספיהרען אַנדערש, אויך בדרך נס, דערצעהלען אונז וועגען מענדעלי'ס בעהאַלטענעם אידעאַליזמוס. רעאַליסטען גלויבען אין קיין נסים ניט...

מענדעלי איז ניט קיין רעאַליסט, נאָר אַ עפּיקער, ביי וועלכען דאָס געוועהנליכע און אונגעוועהנליכע זענען גלייך נאַטירליך, וויל דאָס, וואָס טרעפט זיך אַלע טאָג, און דאָס — וואָס איין מאָל אין טויזענד יאָהר, זענען ביי איהם גלייך וויכטיג. ביים עכטען עפּיקער ווערט אויך דאָס פאַנטאַסטישע — ווירקליכקייט, וויל אין זיין בעוואונדערונג און פרייד איבער אַלעם ווערט אויך די גרויסע לעגענדע פּטרוואַנדעלט אין אַלטעגליכע מעגליכקייט.

מענדעלי קען ניט הייסען קיין רעאַליסט אויך דערפאַר, וויל אין זיינע ווערק בעמערקען מיר ניט קיין נאַטירליכע ענטוויקלונג פון דעם ספּור־המעשה. עס איז שוין לאַנג אָנגעוויזען, אַז כמעט אַלע ווערק פון מענדעלי מוכר־ספרים ווייזען ניט פון קיין קאָמפּאָזיציאָן צו זאָגען. נאָר דאָס אונגאַטירליכע פאַר אַ רעאַליסט איז זעהר נאַטירליך פאַר אַ עפּישען דיכטער, וואָס זוכט ניט קיין פערבינדונג צווישען די לעבענס־ערשיינונגען. וויל אַ אמת־עפּיקער הייסט יענער קינסטלער, וואָס זעהט שטענדיג דעם קשר פון פערשיעדענע זאַכען, דעם צוזאַמענהאַנג פון די צושיידטע ערשיינונגען אפילו אין זייער צופעלינקייט. עפּישע קונסט הייסט דער אויסדרוק פון פרייד און גליק איבער אַלסדינג, וואָס דאָס אויג זעהט און דער אויער הערט — איבער אַלסדינג, וואָס עס בעגעגענט אונז אינ'ם לעבען און אין דער נאַטור; עס הייסט די אויפפאַסונג פון דעם פיעל־פאַרביגען, איבער וועלכען עס איז אויסגעגאָסען איין ליכטיגע זון, וואָס מאַכט ווייכער די קאָנטראַסטען און פעראייניגט דאָס אונפעראייניגליכע. דאָס לעבען איז פול מיט סתירות. אין דעם מענשען'ס פרייע נשמה אָבער ווערט צוגענומען זיי־

ער ביטערקייט. אין איהר פעראייניגט זיך דער טאָג און די נאַכט, דאָס ליכט און די שאָטענס, און זי שאַפט אַ איבערגאַנגס־בריק אפילו צווישען זיסען לעבען און אונטערייסטליכען טויט.

אָט די עפּישע איינהייט פון דעם צופעליגען געפין איך אין די גרויסע קינסטלעריישע ווערק פון מענדעלי מוכר־ספרים. זי איז שוין שאַרף אויסגעדריקט אין „פישקע דער קרומער" — אין דער מאַלערישער זאַמלונג פון סטעפּ־פּייזאַזשען, דאָרף־בילדער און אונגעריכטע בעגענישען, בעשרייבונגען, ערצעהלונגען און אותיות ומופתים, וואָס נעהען דורך פאַר אונז פערפּלאָנטערט און פערדרייט, אָהן אַ שום אויסערליכען פּלאַן, כמעט אָהן אַ פאַבול, און דאָך אינערליך עפּיש פעראייניגט און פול מיט האַרמאָניע. איהר פרעגט ניט דעם קינסטלער, וואוהין ער פיהרט אייך, וואָס איז ער אייך אויסען צו דערצעהלען, נאָר איהר געדט איהם נאָך אַ בעצויבערטער פון גאָטס וועלט איבער פעלדער און וועלדער, איבער דערפער און וועגען און קלויבט נחת פון אַלסדינג, וואָס איהר בעגעגענט — זאָל עס זיין אַ אַלטער יקנה"ז, אָט דער גלות'דיג דערשלאָגענער יוד מיט'ן שווערען האַרץ און מיט די פעראומערטע געדאַנקען וועגען זיינע שלעכטע געשעפטען און דערוואַקסענע טאָכטער, — דער יוד, וואָס קען שוין גאָר ניט בעגרייפען, ווי האָט עס אַ יוד הנאה פון גאָטס שענער וועלט, נאָר וואָס ווערט אונז אַלץ נעהענטער און ליעבער, וואָס מעהרער ער דערצעהלט וועגען זיינע שלימזל'דיגע, לעכערליכע געשעפטען; זאָל עס זיין ר' מענדעלי אַליין, אָט דער גאָלדענער טיפּ פון דעם גלות'דיגען און פרייען יודען צוזאַמען, וואָס פערשטעהט אַלסדינג און נעהמט אָן אַלעס פאַר ליעב און איז זיך שטענדיג פאַרטיג אָנצונעהמען אַ יודענ'ס קריוודע און איז פאָרט גרייט זיך איבערצובעטען מיט'ן רבונו־של־עולם פאַר אַ מינדסט ליעב ווינטעלע אין אַ הייסען טאָג, פאַר אַ שמעקענדיג גרעזועלע, וואָס דערקוויקט די נשמה; זאָל עס זיין אַפילו חיים־חנא, וואָס רעדט און בעלעקט זיך און ווערט איסגעריסען ביי זיין ווייב חיה־טריינא'ן אויף וואָס די וועלט שטעהט — פאַר זיי אַלע פרעהט איהר זיך, און זענט פול מיט דאַנקבאַרקייט פאַר אַלסדינג, וואָס גאָט האָט בעשאַפען, פאַר אַלע זיינע ר' אַלטער'ס און חיי־טריינא'ס און חיים־חנא'ס, וואָס פילען אָן די ערד און שאַפען איהר פיעלפאַרביגקייט און מאַכען הימליכער דאָס לעבען אויף איהר, ווייל ביי זיי אַלע איז דאָס לעבען — ווי אויסגעריסען זיי זאָלען ניט ווערען — דאָס וויכטיגע און טהייערע, פאַר וועל־

בען זיי זענען פערטיג אלעס איבערצוטראגען, אבי זיך ניט שיידען דערמיט. איהר לערנט זיך ביי די קליינע מענשעלעך ליעב צו האבען דאס לעבען, צו האבען רעספעקט דערפאר...

ריין-עפישע ווערק זענען אויך „שלמה ר׳ חיים׳ס״, „מסעות בנימין השלישי״ און אפילו אין „ווינשפינגערל״, וואו דער קינסטלער האט אונז שוין געוואלט וויזען דעם איבערגאנג פון איין דור צום צווייטען, דעם צוזאמענהאנג פון צוויי עפאכעס, זענען אויך די לעבעדיגסטע פיגורען אר׳ אברהם און אַרייזע די בעל-אכסניא׳טע און ניט די משכילים. און אפילו הערשעלע אליין איז אונז אויך ליעבער און פערשטענדלי-כער כל זמן ער שטעהט נאך אין די גרעניצען פונ׳ם אלטען עפיש-גע-מאלטען לעבען. אלס „ארויסגעהער פון דעם גהעטא״ געהט ער דורך ווי א שאטען פאר אונז. מענדעלי, אלס קינסטלער, האט ליעב דאס צייטיגע דאס פערענדיגטע. — דאס, וואס לאזט זיך עפיש בע-מאלען.

אין מענדעלי׳ס גרויסע ווערק פעהלט די פאבול, ווייל דאס זענען נאר עפישע פאעמאס, וואו די אלגעמיינע פאבול שפיעלט די קלענסטע ראל, און דער עיקר בעשטעהט אין די רייכע פארבען און בילדער, וואס פיהרען אונז אריין אין א לעבען, וואס צייכענט זיך אויס מיט אינערליכע איינהייט און גאנצקייט, ווייל יעדע עפיק איז אינערליכע איינהייט און אויסערליכע ערבוביה.

IV

מענדעלי האט זעהר יונג פערלאזען זיין היים, די ליטא, און לאנג עוואנדערט איבער וואהלין און איבער אנדערע דרום-געגענדען. דאס אט אהן א שום ספק געהאט די גרעסטע ווירקונג אויף זיין קינסטלע-ישע ענטוויקלונג. די שארפע קאנטראסטען פון די צוויי וועלטען האבען עדארפט פיעלעס וועקען אין דער נשמה פון יונגען דיכטער, וואס אט ווי א שוואם איינגעזאפט אין זיך אלע נייע איינדריקע. פון איין יט די ניכטערע ליטא מיט איהרע שפיצקעפיגע תלמידי-חכמים, מיט

איהר טרוקענעם בוך־וויץ און רויהער ארימקייט — דאס לאנד אהן וואנדער און אהן לעגענדען, וואו פאעזיע האט געהייסען הקירה און גראמען, און די פאנטאזיע האט מיט אבגעשניטענע פליגעל געשפרונגען צווי איילען איבער דער ערד; און פון דער צווייטער — דאס אביסעל פערגרעבטע וואהלין מיט די פוילערע מוחות, נאר פרישערע הערצער, מיט דעם זאפטיגען, ניט־טיפען הומאר און פריעדליכע זאטקייט — דאס לאנד פון זיי שענע לעגענדען און יונגער פאנטאזיע, וואו עפיס האט שטיל געוועבט זיך און געוואקסען און געווארט אויפ'ן נייעם... די צווי פערשיעדענע וועלטען, וואס האבען זיך אזוי זעלטזאם פעראייניגט אין מענדעלי'ס פערזענליכקייט, האבען איהם אונגעהויער בערייכערט אלס דיכטער, און עס איז אונז שווער אצינד זיך פארצושטעלען אונזער גרויסען קינסטלער אלס געבירטיגען פון דער ליטא אליין אדער פון וואהלין אליין — אזוי ענג האבען זיך אין איהם צונויפגעפלאכטען די ווארצלען פון זיי ביידען, אז עס איז אויסגעוואקסען איין בוים, וואס האט מיט זיינע ברייטע צווייגען זיך צושפרייט ווייט איבער זייערע גרעניצען.

פון דער היימישער ליטא האט מענדעלי מיטגעבראכט דעם שארפען מוח מיט דעם חשק צו בילדונג און צו גרינדליכען וויסען, מיט דער ליעבע צום קאנקרעטען, צום ליכטיגען און פערשטענדליכען; נאר קומענדיג אפער'חלום'טער בחור מיט א רייכען דמיון און געזונדטע, דארשטיגע חושים אין די דרום־געגענדען מיט די לויטערע הימלען און די דונקעלע פאלקסמאסען, וואו ס'איז נאך געווען אזוי פיעל תמימות און ריהרענדע, הארציגע פאעזיע, דערזעהענדיג פאר זיך דאס העל־פארביגע סטעפ־לאנד מיט די פריעדליכע דערפער און מגושמ'דיגע, נאר גוטהערציגע יינדארעס, האט זיך דער פערטרויערטער ליטווישער הימעל ווי פערבארגען פאר איהם און די שווערע בילדער זענען פער־גאסין געווארען, און דאס נייע לעבען, אפילו די נייע שפראך, האבען איינגאנצען פערשלונגען אין זיך דאס פרעמדע עלענדע בחור'ל, וואס האט זיך ארומגעטראגען מיט אזוי פיעל חלומות אין הארצען, און נאר ערגיץ בעהאלטען האט ניט אויפגעהערט צו לעבען אין איהם דער שטרענגער ליטוואק מיט דעם טרוקענעם שמייכעל, וואס האט זיך ניט געוואלט צובליהען פריי איבער'ן גאנצען פנים, מיט זיינע פערעלטערטע תביעות צו זיך און צו דער וועלט. און ווען ער פלעגט נעהמען די לייצעם אין האנד, פלעגט ווי א קאלטער ווינד איבערגעהן דאס שאַ־פונגס־פעלד פון מענדעלי מוכר־ספרים...

וואָס מעהר דער קינסטלערישער נעגוס איז געוואַקסען און קרעפטיגער געוואָרען אין מענדעלי׳ן, אַלץ מעהר האָט אין זיין שאַפונג געזיעגט דער וואָהלינער יסוד. זיינע פראָסטע, תמימות׳דיגע טיפען זע־נען די געלינגענסטע און זענען אַלע געשילדערט מיט יענער טיעפער ליעבע, וואָס די גרויסע קינסטלער קענען שטענדיג אַזוי קלוג בעהאַל־טען פון זייטיגע אויגען און זי זאָל דאָך זיך פיהלען אין יעדען שטריך זייערען. דער ליטווישער יסוד האָט אָבער דאָ אויך נעהאַט אַ ווירקונג צו גוטען אויף מענדעלי׳ס קינסטלערישען טאַלאַנט: ער האָט איהם בעהיט פון סענטימענטאַליטעט און איבערפליסיגען ליריזמוס. מענדעלי בעזיעגט ניט, ווי אַנדערע, זיינע העלדען. ער מאַלט זיי. ער לאָזט זיי לעבען און טהוען, ווי זייער האַרץ געלוסט. ער קוקט זיך נאָר איין פון וויטען. ער האָט נענוג לאָגישע בעציהונג צו זיי, אום צו קענען גלייכגילטיג צוזעהן, ווען זיי האַנדלען צומאָל ניט לויט זיין רצון...

אַ דאַנק די צוויי אייגענשאַפטען איז מענדעלי דער גרעסטער, זעלטען ווען איבערגעשטיגענער, פּייזאַזשען־מאַלער, וואָס אונזער ליטעראַטור* פערמאָגט. מיר האָבען היינט אַפילו מעהרערע דיכטער, וואָס זענען שוין אימשטאַנד ניט נאָר צו בעזינגען די נאַטור, נאָר אויך זי צו בעמאָלען. מיר קאָנען שוין אויך איינהאַלטען די התפעלות, אויף חיפיעל עס לאָזט זיך. אין אונזערע מאַניערען אָבער, אין דעם אונ־טערשטריכען פון די בילדער דורך פיעלע מעטאַפּהאָרען און עפּי־טעטען, פיהלט זיך אונזער מסביר־זיין דאָס בילד, אונזער מורא, טאָ־מער בעמערקט מען, חלילה, ניט איהר שענקייט... מענדעלי צייכענט זיך אין דער הינזיכט אויך אויס מיט זיין קינסטלערישער פאָרנעהמ־הייט, מיט דער אויסערליכער קאַלטקייט פון די וועניגע קלאַסישע דיכטער, וואָס זענען אַזוי פערזיכערט אין דער קראַפט פון דעם פּראָס־טעסטען שטריך זייערען, אַז זיי געפינען ניט פאַר נויטיג אַפילו אויף אַ רגע צוצווינקען צום לעזער: זעה, ווי שען!...

מענדעלי׳ס פּייזאַזשען זענען פּראָסט, אָרים אין פאַרבען און אין ריטהאָרישע פיגורען, און אין דעם צייגט זיך די גרויסע קולטור פונ׳ם קינסטלער. ווען מיר שבעלען מענדעלי׳ס פּייזאַזשען צוזאַמען אַפילו מיט אַ גאָגאָל׳ס, ווייזען די לעצטע אויס, אין פערגלייך מיט די ערשטע, מליצה׳דיג. און אין דער זעלבער צייט זענען מענדעלי׳ס פּייזאַזשען אויך טיעף־ליריש. אַלע זענען זיי שטרענג געצייכענט און לויטער, ווי די ווייסע מיטטאָג־וואָלקענס, און אַלע בעהאַלטען זיי אין זיך צאַרטען

טרויער און שטילע וועה, ווי די דונקעלע סילועטען פון די בערג-בוימער אויף דעם בלייכען הימעלס-פאן פון צווישען טאג און נאכט...

אין מענדעלי'ס נאטור-בילדער האבען זיך פעראייניגט די זעלטענסטע איינענשאפטען פון דעם אידעאלען פייזאזש: די עפּישע פּראסטקייט, און דער בעהאלטענער, צנוע'דיגער ליריזמוס. וואס עס זאל ניט זיין געצייכענט אויף זיי — ווערט אלסדינג גלייך וויכטיג, אלסדינג ערשיינט פאר אונז מיט א נייעם חן, גלייך ווי מיר וואלטען עס זעהן דאס ערשטע מאל, אלסדינג איז איינגעפאסט אין זילבערנע דורכזיכטיגע ראהמען. יעדער פייזאזש מענדעלי'ס איז די וועלט, וואס האט זיך מצמצם געווען אין א שטיל ווינקעלע און האט דארט געמאכט רוהען איהר שכינה...

יעקב פיכמאן

דר. א. מוקדוני

צוויי מענשען

דר. א. מוקדוני.

צווײ מענשען.

I.

ר׳ מענדעלי האָט אויך געשריבען צוויי דראַמעס.

פאַר מענדעלי׳ן זענען שוין געווען אַזעלכע, וואָס האָבען זיך בעניצט מיט דער דראַמאַטישער פאָרם. ניט די אַלטע יודישע פּורים־שפּיעלען האָבען זיי גענומען אַלס מוסטער, נור געטע. שילער און אַנדערע מערב־איירופּעאישע דיכטער.

פון אַ יודישער ביהנע האָט קיינער ניט געקלערט. זיי זענען גאָר ניט אויסען געווען, אַז מען זאָל זייערע „דראַמעס״ אויספיהרען. דאָס איז בײ זיי געווען נור אַ נייע מליצה־פאָרם. זיי האָבען ניט געוואָרט, אַז עס זאָלען קומען אַנדערע מענשען און מאַכען לעבעדיג זייערע טויטע דראַמעס.

און דעריבער זענען די האַנדעלנדע פּערזאָנען ניט געווען קיין מענשען, נור פּערסאָנאַליפיצירטע בעגריפען, אידעען און אַנשויאונגען. די האַנדלינג האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ וכוח, אין אַ פּלפּול, וואָס ווערט געפיהרט צווישען איין „פילאָזאָפיע״ און דער אַנדערער.

אדם הכהן לעבענזאָהן האָט אַרויסגעלאָזט אויפ׳ן מלחמה־פּלאַץ דעם אמת, די אמונה און זייערע קרובים און האָט געלאָזען דעם אמת

טריאומפירען. דער מלבי״ם האָט זיך אַנגענומען פאַר דער קריוודע פון דער אמונה און האָט אָנגעשריבען אַ דראַמע, אין וועלכער די אמונה איז גובר.

און כדי צו יוצא זיין פאַר געטע און שילער, וואָס האָבען אייפגענומען מענשען אין זייערע דראַמען, האָט מען די אידעען נעגעבען איינינע כּענשליכע איינענשאַפטען. איינענשאַפטען, וואָס יעדער מענש האָט זי און וועלכע עס איז לגמרי נישט שווער צו אויפדעקען.

מענדעלי האָט געטהון פערקעהרט: ער האָט די אידעע געלאָזט זיך בעווייזען, אויסשטראַהלען פונ׳ם מענשען נופא, ער האָט זי אינ׳ם מענשען אויפגעדעקט. דער אמת, די אמונה, דער יושר, די חכמה זענען ביי איהם מענשליכע איינענשאַפטען, דער מענש שאַפט זיי, ער בעזוענט זיי און ער גיט זיי אַ ממשות.

אָהן מענשען זענען זיי פוסטע קלאַנגען, בלאָנדזשענדע נשמות, וואָס האָבען קיין תקומה ניט.

ער לאָזט ניט טריאומפירען דעם אמת, די אמונה, דעם יושר און דעם שקר אַלס זעלבּסטשטענדיגע בעשעפענישען. מענשען, קליינע און גרויסע פיהרען דעם קאַמפף, זיי רייסען זיך אַרום דעם שטיקעל לעבען און ממילא וואַקסט אויס דער סך־הכל פונ׳ם קאַמפף צווישען געוויסע אידעען און שטרעמונגען.

אין מענדעלי׳ס צוויי דראַמען, אין „דעם פריזיוו״ און אין „דער טאַקסע״, זענען אַרויסגעפיהרט געוואָרען לעבעדיגע מענשען פון טונעיאַדאָוקע, מענשען מיט קליינע און גרעסערע השגות, מענשען מיט זייערע קליינליכקייטען, מיט זייער תאוה צו געלד, צו כבוד.

בעלי־טאַקסעס, שטאָדט־בעלי־טובות, ווייסע־חברה׳ניקעס, פורים־שפּיעלער, ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטען, אַ מוהמע אָהן אַ נאָז, קרעמער, גלאַט יודען, רבנים, שמשים, דינים, שוחטים, די גאַנצע „האָפּטע פאַרשוינען״, וואָס טומלען זיך אין קאַבצאַנסק און טונעיאַדאָווקע.

אויף אַזאַ עולם קאָן ־ ־ת, קיין וועלט־דראַמע ניט אויפגעבויט ווערען, פון אַזאַ פּעקיל ־ ־ינען קאָן ניט אויסוואַקסען שעקספּיר׳ס אַ

דראַמע, אַ „פויסט" פון געטע אָדער „די רויבער" פון שילער, אָבער אַזאַ עולם איז אויך ניט בכח צו אויפהויבען זיך אין די הימלען און פיהרען אַ ויכוח פון ענינים, וואָס האָבען קיין דירעקטען שייכות ניט צום לעבען פון גלופסק.

II,

מענדעלי האָט, ווי זיינע פאָרגענגער אין דער יודישער ליטעראַ־טור, ניט געהאַט אין זינען אַ קאָנקרעטע ביהנע, שווישפּיעלער א. ד. ג. ער האָט גאָר ניט געטראַכט פון אַ יודיש טעאַטער. איהם אַליין איז זאָגאַר ניט געווען גאַנץ קלאָר, פאַרוואָס האָט ער געשריבען „די טאַקסע", „דעם פריזיוו" אין דער פאָרם פון אַ דראַמע. מענדעלי פּראָ־בירט צו ערקלערען אין זיין הקדמה צו „דער טאַקסע", פאַרוואָס האָט ער אויסגעשטעלט צום אָנהויב פון זיין דראַמע אַ צעטעל פון פאַרשוינען.

ער וויל בעווייזען, אז ער האָט עס ניט געטהון פון גאוה וועגען, חלילה. „איך האָב געמאַכט אַ בעזונדער צעטעל", זאָגט מענדעלי, „פון די אַלע פערזאָנען, וואָס קומען־פאָר אין דער מעשה, כדי זיי זאָלען אַלע שטעהן פאַר די אויגען און מען זאָל זיי תמיד געדענקען".

אַ האַרבערע קשיא — פאַרוואָס האָט ער בכלל גענומען די דראַ־מאַטישע פאָרם — דאָס איז אייגענטליך פאַר'ן זיידען אַליין ניט געווען קלאָר. דער זיידע האָט געפּרובט שרייבען אויף אַלע אופנים ער האָט זיך בענוצט מיט פיל פאָרמען און ער האָט די דראַמאַטישע פאָרם ניט געקאָנט בעלייריגען.

„די טאַקסע" און „דער פריזיוו" געהערען גראָד ניט צו די בעסטע ווערק פונ'ם זיידען. די דראַמאַטישע פאָרם האָט מענדעלי'ן געבונדען די הענד און ער האָט זיך ניט געקאָנט פריי בעוועגען;

די פאָרם האָט אידם ניט געלאָזען אַ קוק טהון אויף גאָט'ס שענער

וועלט, האָט איהם ניט געלאָזען בעטראַכטען דעם הימעל, דעם וואַלד, די יונגע פרעהליכע קעלבעלעך, וואָס שפּרינגען אַרום אויף דער פרייער לאַנקע. זי האָט איהם ניט געלאָזט אַ שמועס אָן אַ פילאָזאָפיר בהון מיט זיין קליאַטשע, מיט שלים און מיט אַלטער יקהנ״ז אויפ׳ן וועג.

די פאָרם האָט געצוואונגען מענדעלי׳ן צו פערדעקען זיך מיט׳ל אין אַ ווינקעל און לאָזען אַנדערע ריידען. אין די דראַמען צו ניטאָ מענדעלי אַליין. איהר זעהט ניט זיין קלוגען שמייכעלע, זיין מילדען בליק, איהר הערט ניט זיינע האַרציגע ווערטער, איהר זעהט ניט דעם בײדעל, זיין פעקיל ספרים און הערט ניט, ווי ער שמועסט מיט׳ן פאָלק ישראל.

מענדעלי האָט מצומצם; ער ווייסט, אַז אין אַ דראַמע, האָט מען מען ריידען צווישען זיך, טאָר מען ניט אַריינפאַלען יענעם אין די ריידן; מען דאַרף שטעהן אָהן אַ זייט און הערען. מענדעלי קען זיך אַ מאָל ניט איינהאַלטען, ער שטעלט אַריין אויפ׳ן סוף בילעטיל, צו די קלוגע אָדער צו די נאַרישע רייד פון אַ פּערזאָן, אַ שטיקעל תורה אָדער גלאַט עפּיס אַ טענה.

מענדעלי אַליין איז ניטאָ אין די דראַמעס. דער מענדעלי וואָס האָט אַרויפגעלעגט אַזאַ חן אויף אַלע זיינע מעשיות, איז אַנטשוואונדען געוואָרען און ער האָט געלאָזען אַנדערע אַליין ריידען פאַר איהם.

עס רעדט חולף סבּודיק. שמעיה תם, שמחה כּאַריקאַטעס און ליפּע דער חלפן.

קאָנען דען די אַלע פּערזאָנען אַזוי רעדען, ווי מענדעלי רעדט?

און אָהן מענדעלי׳ן זענען גלופּסק, קאַבצאַנסק און טונעיאַדעווקע פּשוט׳ע בר־מינן׳ס.

און אַ שאָד, וואָס מענדעלי האָט זיך אויסגעשלאָסען פונ׳ם צי־טעל פון זיינע פּערזאָנען אין זיינע דראַמעס.

מיר וואָלטען אפשר געהאַט נאָך אַ „פּישקע דעם קרומען״! ווען מענדעלי וואָלט ניט געלאָזען ריידען ספּאַדיק׳ן אָהן אַ שוכר, ווען מענדעלי אַליין וואָלט דערצעהלט, ווי ספּאַדיק רעדט, וואָלטען מיר

זייאט א לעבעדיגען מענשען פאר די אויגען, מיר האלטען איהם נעמען מיט אלע זיינע תנועות, און קיין שטריך פון ספאדיק׳ס פנים וואלט גיט געפעהלט, קיין שטענעלע אין ספאדיק׳ס פראלאנטערטען מח וואלט גיט געווען בעהאלטען פון אונז.

מענדעלי, אז ער בעקענט אונז מיט א מענשען, בעגוגענט ער זיך ניט מיט דעם, וואס ער רופט אן זיין נאמען, ער בעקענט אונז מיט אלע זיינע קנייטשלעך. ער צוגליעדערט און צוברעקעלט איהם אויף שטיקלעך, ער קוועטשט פון איהם ארויס אלץ, וואס איז כאראקטעריסטיש, אלץ, וואס מאכט בולט׳ער די פיזיאנאמיע פונ׳ם פארגעשטעלטען פארשוין.

מענדעלי׳ס ארט פון דערצעהלען איז כלל ניט קיין צופעליגע, עס איז א בעשטימטע, אבגעטאקטע און פעסטע פארם. אין דער פארם לעבט מענדעלי ווי א פיש אין וואסער. דאס איז אבער ניט בלויז אנ׳אויסערליכע פארם, אין וועלכער דער אינהאלט פאסט זיך איין בעסער. עס איז א אינערליכע פארם, עס איז א וועלט-אנשויאונג, אדער ריכטיגער געזאגט — א בעשטימטע ארט פון דענקען.

מענדעלי בעטראכט די וועלט פון א בעשטימטער הויך, ער וועט זיך קיינמאל ניט אויפהויבען העכער און ניט אראבלאזען זיך נידעריגער. פון דער הויך זעהט ער, וואס ער זעהט, און הערט, וואס ער הערט. מענדעלי האט זיך אליין בעגרענצט, ער האט זיך אליין פערשאנצט פון אלע נייע ווערטער, אידעען און שטרעבונגען. אינ׳ם שטח, וואס ער האט פאר זיך אבגעגרענצט. זעהט ער אבער טיעפער, קליגער פאר אנדערע.

מענדעלי איז גרויס און מעכטיג אין דער מענדעלי-וועלט, אין דער מענדעלי-פארם.

III.

פאר מיר זענען גלייך די פאר ביכער, וואס הייסען „תולדות הטבע״, „האבות והבנים״ און זיינע דראמעס. אט די אלע געהערען ניט צו מענדעלי׳ן. דארט איז די הויך, פון וועלכער ד׳

חעלט ווערט בעטראַכט, לגמרי אַנ'אַנדערע, דאָרט איז דער שמח אַנ'אַנדערער.

איך גלייך דעם „תולדות הטבע״ צו „האבות והבנים״ און צו די דראַמעס, ווייל זיי זענען אָביעקטיוו געשריבען. איך מיין ניט אָביעקטיוו אינ'ם געוועהנליכען זין, איך מיין די אָביעקטיוויטעט פון אַ מענשען, וואָס איז אויסען עפּיס אויפטהון, וואָס שרייבט און מעקט נור לטובת־הכלל.

מענדעלי קאָן זיין אָביעקטיוו ווי ער וויל. זיין פּערזענליכקייט, זיין אייגענער בליק, זיין אייגענע אַרט דענקען שימערט אַרויס פון יעדען וואָרט.

מענדעלי זאָרגט פאַר'ן כלל ישראל און אין איין גאַנג פאַר זיך. ער איז דער כלל ישראל אַליין, אַלץ, וואָס איז פאַרהאַן אינ'ם כלל, איז דאָ אין איהם.

לום יעקב אַבראַמאָוויטש שטעהט אָבער מן הצד, בעטראַכט זיין עולם פון אויבען אַראָב, וועיזט אָן אויף זייערע פעהלער. ער האַלט זיך אַליין בעסער, שענער און קליגער פאַר'ן עולם.

אַבראַמאָוויטש נעהמט זיך דאָס רעכט מוסר צו זאָגען דעם כלל־ישראל, — ווייל ער איז עלטער, קליגער און געבילדעטער.

מענדעלי טהוט דאָסזעלבע, ווייל דאָס זענען זיינע אייגענע מענשען, יודישע קינדער, מיט וועלכע ער האָט זיך אויסגעהאָדעוועט, וועלכע ער בעזאָרגט מיט ספרים און אַלערליי מעשה־ביכלעך.

אַבראַמאָוויטש האַנדעלט ניט מיט ביכלעך, מיט וועלכע מענדעלי האַנדעלט. בײַ מענדעלי'ן אין ביידעל געפינט איהר תחינות, קינות, הגדות, מחזורים און אַ מעשה־ביכעל. דאָס מעשה־ביכעל איז גאָר ניט קיין „ספר חיצוני״, עס איז עפּיס אַזוי נאָהענט, אַזוי עהנליך צו די הייליגע רומעל־ספרים, עס איז אַזוי נאַאיוו, אַזוי שען, אַזוי קלוג און טיעף ווי די מוסר־ספרים.

אַבראַמאָוויטש האַנדעלט נור מיט „ספרים חיצונים״.

אַבראַמאָוויטש און מענדעלי זענען צוויי פערשיעדענע מענשען; אינ'ם ערשטען רעדט דער משכיל, דער קעמפּפער מיט דער פינסטערניש, דער פערביטענער שונא פון די „מורדי אור״. ער רעדט ביטער און ערנסט.

אין מענדעלי׳ן רעדט גלופסק, קאַבצאַנסק און טונעיאַדאָווקע. מענדעלי טראָגט קיין כעס ניט אויף זיינע פאַרשוינען. אַז מענדעלי רעדט, פערשטעהט עס אַלטער יקנה״ז און גאַנץ גלופסק. מענדעלי לאַכט, ער לאַכט אָבער קיינעם ניט אויס, און דעריבער לאַכען אַלע מיט איהם. מענדעלי לאַכט אַזוי גוטמוטהיג, אַזוי האַרצליך און אַזוי פריינדליך, אַז אַלע טונעיאַדאָווקער פאַרשוינען קאָנען מיטלאַכען מיט איהם.

אין מענדעלי׳ן קאָנצענטרירען זיך אַלע מדות טובות און אַלע מדות רעות פון קאַבצאַנסקער יודען, און וואָס ער דערצעהלט, דערצעהלט ער עס פון זיך אליין.

מענדעלי זיצט אין זיין בײדעל מיט הרחבה, דאָס איז זיין היים. פרובט אָבער אַבראַמאָוויטש׳ן אַריינזעצען אין דעמזעלבען בײדעל, וועט ער זיך קרימען, ער וועט ווערען נערוועז, עס וועט איהם בלאָזען פון אַלע זייטען, עס וועט איהם טרייסלען און צודודערן.

IV

די צוויי דראַמעס האָט געשריעבען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש און ניט מענדעלי.

אין דער הקדמה צום „פריזיוו״ זאָגט מענדעלי, אַז נאָך אַלאַנגען שטילשווייגען „האָט מיך עפּיס געצויגען אַהין, אין יענעם ווינקעל פונ׳ם יודישען לעבען, וואו ס׳געפינען זיך מיינע אַלטע בעקאַנטע פאַרשוינען, פון וועלכע איך פלעג אַמאָל דעם עולם דערצעהלען משונה־ווילדע, וואונדערליכע מעשיות. עס האָט מיר זיך שטאַרק געגלוסט ווידער צו מיינע לייט״. און מענדעלי איז אַלע מאָל אין אַ גיטען הומאָר. אמת טאַקע, זאָגט ער, יודען האָבען איצט צרות, אָבער מען איז דאָך ניט מעהר ווי אַ מענטש, אַ בשר־ודם. עס גלוסט זיך פאָרט אַמאָל אַ קוק טהון אין דער זייט, אַ לאַך טהון, אַ שפּיעל טהון.

זיינע אַלטע פאַרשוינען, דערצעהלט מענדעלי, האָט ער געטראָפען, ברוך השם, „אַלע פריש און שטאַרק מיט זייערע אַלע אַלטע

קאַפּריזען און משונה'דיגע גענג, זיי פּרוכּפּערן און מעהרען זיך, מאַכען זיך אַמאָל נאַריש און רייסען זיך ביי די נעז איבער אַ שפּיעלכען אַזוי ווי פריהער".

מענדעלי האָט דערזעהן זיינע אַלטע בעקאַנטע און ביי־דע האָבען באַלד דערקענט איינע די אַנדערע און „גאָר אָנ־געקוואָלען, וואָס, געלויבט איז גאָט, מען זעהט זיך געזונ־טערהייט".

אַזוי רעדט מענ־עלי, אַנדערש קאָן ער ניט רײדען!

אָבער נור די הקדמה איז מענדעלי'ס. אויף דער דראַ[illegible] אַל[illegible] רוהט שוין ניט דער בליק פונ'ם יודישען פּקח.

עס געהען פאַרביי מענשען פון אַלע מינים. יעדער זאָגט זיך אָב זיין שטיקעל האַראַקטעריסטיק און טהוט אָב, אינ'ם דראַמע, וואָס איהם איז בעשערט פונ'ם מחבר צו טהון. דער שדכן טרינקט בראַנ־פען און רעדט וועגען שדוכים, די נייטאָרינס שיטען מיט ברכות, די מאַמע וויינט פון גדולה, אַ דיענסט־מיידעל שילט און זידעלט זיך, קעהרט די שטוב און זינגט אַ ליעדעל אונטער'ן נאָז:

אויפ'ן פּריפּעטשיקיל ברענט אַ פּייעריל
און פונ'ם קוימענדעל געהט אַ רויך.
אַז איך דערמאָהן אין מיין בעשערטען זין,
פאַרליהר איך, אוי, דעם קאָפּ און דעם מוח.
הכלל, ווי עס פיהרט זיך אין דער גאַנצער וועלט!

אויף אַלע אַנדערע פאַרשוינען דאַרף מען גאָר איבעריג דעם קאָפּ ניט דרעהען אין פערשטעהן, ווער און וואָס זיי זענען. עס איז קלאָר, אַז אַ בעל טאַקסע איז אַ גאַנטס־גנב, אַ יוד, וואָס האָט דאָס אומ־גליק צו הייסען רבי יוחנ'צע — איז אַ צבוע'ק, אַ שווינדלער, אַ מענש, וואָס טראָגט אונטער'ן טלית־קטן שפּיזען; אַ בחור, וואָס האָט דאָס גליק צו הייסען אַלכסנדר — איז ער שוין ממילא פיין, איידעל און געבילדעט און ווי באַלד ער איז געבילדעט, איז ער מחויב צו זיין פערליעבט; ווי באַלד ער איז פערליעבט, מוז ער קושען און האַלטען זיין געליעבטע דער פינסטערער וועלט אויף צופּוקעניש. אַזאַ בחור קושט ניט, חלילה, פון פערגעניגען וועגען, ער טהוט עס מעהר לשם דעמאָנסטראַציע, לשם קאַמפּף מיט די „מורדי אור".

די מעשה אַליין איז אויך פּשוט. דעם בחור אַלכסנדר גיבען די

„מורדי אור“ אָב פאַר אַ סאָלדאַט, און זיין כלה האָט חתונה, פער־שטעהט זיך, מיט אַ חאַצקעל, טאַקע ר׳ יוחנ׳צעס אַ זוהן. און אַז דער סאָלדאַט קומט אין זיין שטעדטיל, געפינט ער זיין רייזעלע, פאַלט ער איהר און זי איהם אויפ׳ן האַלז. לויפט צו חאַצקעל און שרייט: גוי, גוי איינערו מיט אַנ׳אשת איש! אַ שענע פלונית׳טע, כ׳לעבען!“ ווערט אַלכסנדר פערציטערט און שרייט אויס: רייזעלע, מיינס — ווייבעל... חאַצקעל׳ס אַ ווייב!“...

מענדעלי קען ניט פערזיקערן אַזאַ בחור, וואָס הייסט אלכסנדר, און ניט מאוס מאַכען מענשען ווי ר׳ יוחנ׳צע, פייבוש און נאָך אזעלכע „פאַנאַטיקער“.

מענדעלי וואָלט פון דעם אַלכסנדר דערצעהלט „וואונדערליכע מעשיות“, ריכטיג ווי פון שמחה מאַריאַשעס, וואָרום ביי מענדעלי׳ן זע־נען זיי דאָס ביידע קאַבצאַנסקער יודען, ביידע האָבען „משונה׳דיגע געננ“, ביידע „רייסען זיך פאַר די נעז איבער אַ שפּיעלכען“.

דער משכיל אַבראַמאָוויטש, אַבראַמאָוויטש דאָס קינד פון זיין דור, האָט אַריינגעזאָגט זיינס אַ וואָרט אין דער דראַמע. מענדעלי ווייסט ניט די פערשיעדענע ליטעראַרישע פאָרמען, וואָס ווערען געברויכט ביי די אומות העולם, מענדעלי האָט זיין איינענע פאָרם.

אַבראַמאָוויטש האָט אויסגעוועהלט די דראַמאַטישע פאָרם, ווייל ער האָט געוואָלט זאָגען אַנ׳ערנסט און ביטער וואָרט. ער האָט געוואוסט, אַז מענדעלי זעט ניט אַריינשטעקען זיין נאָז אַהין אין די הויכע פענסטער און ער וועט איהם נישט שטערען צו בעוויזען זיין צוויטען איך.

V

„די טאַקסע“ איז עהנליך אויפ׳ן „פריזיוח“, ווי אַ צווילינגס־שוועסטער.

די טאַקסע איז נאָך יעמאָלט געוועזן אַ גרויסע גזירה; זי איז גע־חען אַ ניי אָנשיקעניש אין דער יודישער גאַס און די, וואָס האָבען זיך

מיט איהר מטפל זיין, זענען, פערשטעהט זיך, בעטראכט געווארען אלס מענשען, וואָס זענען גרייט צו פערקויפען דעם כלל ישראל פאר א טאָפּ לינזען.

מען האָט אָבער געוועהנליך ניט בעטראכט דעם בעל-טאקסע אלס א צופעליגען מענשען אין דער יודישער גאָס, דער בעל-טאַקסע איז געווען דער „עיט צבוע", דער ווילדער פּאַנאַטיקער, דער בלוט-זויגער פונ׳ם קהל. ער איז אָהן דער טאַקסע ניט געווען בעסער און עהרליכער אין די אויגען פון די משכילים. די טאַקסע איז געווען נאָך א שטריך, נאָך א ליניע, וואָס האָט בולט׳ער כאראקטעריזירט דעם „מורד אור".

דער קאמפף כאר „ליכטיגקייט" האט געמאכט די משכילים פאר פארבען-בלינדע מענשען. זיי האבען כסדר געזעהן די שווארצע פארב. יעדער ירא-שמים איז געווען בעשמירט מיט שווארצע פעך, און יעדער משכיל—בעדעקט און דורכגעוועבט מיט הימלישע שטראהלען.

פאר דעם ליכט-און שאטען-שפּיעל אויף איין ארט, און איין מענשען האבען זיי קיין אויג ניט געהאט, זיי האבען קיין פונקלענדע שטערען אויף א שווארצען הימעל ניט בעמערקט.

שווארץ און ווייס — דאס זענען די צוויי פארבען, וואס זייער אויג האט געזעהן.

א בעל-טאסקע, א פרומאק, א חסיד, אדער כלי-קודש איז געווען א גזלן, א רוצח. ער האט געהאט שפּיזען און גיפט פאר אלעמען, פאר׳ן גאנצען כלל ישראל און אפילו פאר זיינע אייגענע קינדער. וואס האבען זיך ניט געוואלט בויגען פאר איהם.

פרעגט זיך, אין וואס איז בעשטאנען די גבורה פונ׳ם „מורד אור"! ער ווערט כסדר געשילדערט ווי א הויקער, ווי א קריפּעל און ווי א טפש דער משכיל, פערקעהרט, איז א מין אפּאָלאָן, שען ווי די זון און קלאר ווי דער טאג.

פונדעסטוועגען איז ער, דער משכיל, כסדר דער קרבן, דער בע-זיעגטער און דער געשפּייטער.

מיט וואס ערקלערט זיך דאס?

ער ערקלערט זיך מיט דער זיסער סאנטימענטאליטעט פון דער השכלה-עפּאכע; דער העלד איז געווען דער, וואס ווערט גע׳רודפ׳ט, געפּלאגט און געמאטערט. די השכלה האט געהאט א בעזונדער ליעבע צו קרבנות. דער משכיל, וואס האט געקאנט אפען לייענען „ספרים

חיצונים", איז געווען דער אומגליקליכסטער אין זיין דור; ער איז ניט געווען קיין קעמפפער, קיין מארטירער, ער איז געשטאנען כמעט אויף איין שטופע מיט'ן „מורד אור", וואס קען אויך זיין פאנאטיש אפען, בפני כל עם ועדה.

די טאקסע איז געווען א ניי וואפען אין די הענד פון די משכילים נגענן די „מורדי אור". זיי האבען געקאנט האפען זייערע שונאים ביי דער האנד און בעווייזען, אז די פרומע זענען גנבים, וואס לעבען אויפ'ן חשבון פון קהל. זיי האבען אפעלירט צום אָרימען קלאס ניט אויס ליעבע צו איהם, נאר וויל ער איז ניט נוגע בדבר, ער האט קיין חלק ניט אין דער טאקסע. איהם איז שווער דאס לעבען און ער וועט דאס בעסער פערשטעהן.

זי, די משכילים, זענען נאר ניט אויסען געווען, אז יעדער יוד זאל עסען מיט א פונט פלייש מעהר אין א וואך. פון אזעלכע מגושם'דיגע און וואכעדיגע אידעאלען האבען זיי לגמרי ניט געהאלטען.

עס איז געווען א קאמפף, מען האט געזוכט וואפען ווי מיט ליכט, מען האט ניט געבראקירט אפילו מיט פערראסטעטע און פערשימעלטע.

„די טאקסע" איז א ריין-משכיליש בעשעפעניש: אבראמאָוויטש, ניט מענדעלי, האט אויסגענוצט די טאקסע אלס קאמפף-מיטעל. מענדעלי וואלט העכסטענס מיט א ביטערען שמייכעל געלאכט פון דער טאקסע און איהרע מנהיגים.

מענדעלי וועט ניט שרייען פאטעטיש:

„גענוג צו זיין פערפיהרט, פערבלענדעט, גענוג זיין נאראנים... זיין מענשען מיט שכל, מיט מוטה, ווי נאט און די טייערע רעגירונג האט געבאטען. גענוג צו שלאפען, גענוג חלומות, פאלגט די רעגירונג און שטעהט-אויף, יודען, שטעהט-אויף"!...

דאס איז דער פינאל, דאס איז דער פונקט, צו וועלכען די דראמע איז געפיהרט.

נאט מיט דער רעגירונג משדך געווען, ווייל דער תנ"ך איז גאט'ס אייגענטום און די רעגירונג האט רעקאמענדירט לערנען תנ"ך מיט'ן באור. דארף מען צווי נעהנטערע שותפים?

און ווען מען פיהרט אזעלכע שמועסען, שווייגט מענדעלי. ער קאן משדך זיין „פישקע דעם קרומען" מיט זיין גלייכען — מיט א

בלינדער בעטלערין, אָבער ניט דעם קודשא ברוך הוא מיט דער רע־
גירונג.

מענדעלי האָט קיין שיילות ניט צו די צוויי דראמעס, נישט דער
קינסטלער האָט זיי געשריבען, נאָר דער „קעמפפער״ אבראַמאָוויטש...

דאָס איינציגע, וואָס אבראַמאָוויטש האָט גענומען ביי זיין נאָהנ־
טען און ליעבען מענדעלי איז די שפּראַך, דעם ערנסט צום וואָרט
און דעם רעאַליסטישען חוש.